

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

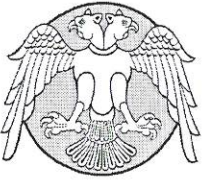
IRAK ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI SINIR
ANLAŞMAZLIKLARI

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Laythaldin Salah HABEEB

DANIŞMAN
Doç. Dr. Selcen ERDAL

Konya-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Laythaldin Salah Habeeb HABEEB
	Numarası	134134001013
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selcen ERDAL
Tezin Adı	IRAK ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARI	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **IRAK ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARI** başlıklı bu çalışma 02/03/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Selcen ERDAL	Danışman	
Prof.Dr. Enver BOZKURT	Jüri Üyesi	
Dr.Öğr.Üy. Cemil GÜNER	Jüri Üyesi	
Dr.Öğr.Üy. Yasin POYRAZ	Jüri Üyesi	
Dr.Öğr.Üy. Tuğba BAYRAKTAR	Jüri Üyesi	

Not: Tezlerde **ıslak imzalı suretleri** yer almalıdır.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Laythaldin Salah Habeeb HABEEB		
	Numarası	134134001013		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
Tezin Adı	IRAK ÖRNEĞİNDE ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARI			

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

ÖNSÖZ

Bu çalışma, "Irak Örneğinde Uluslararası Sınır Anlaşmazlıkları" adını taşıyan doktora tezinin yeniden düzenlenmesi suretiyle ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmış; Prof. Enver BOZKURT, Doç. Dr. Selcen ERDAL, Dr.Öğr.Üy. Yasin POYRAZ, Dr.Öğr.Üy. Tuğba BAYRAKAR, Dr.Öğr.Üy. Cemil GUNER'dan oluşan jüri önünde 02.03.2020 tarihinde savunulmuş ve oybirliğiyle başarılı bulunmuştur.

Bu çalışmanın yapılışı aşamasında, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve bana bilgi ve tecrübelerinden yararlanma şansını tanıyan kıymetli hocam Sayın **Doç. Dr. Selcen ERDAL**'a en derin minnet ve şükran duygularımı sunarım. Yine, üzerimdeki haklarını ifade etmekte dahi zorlandığım ve değerini sözcüklere sığdıramadığım hocam, Sayın Prof. Dr. Mustafa AVCI'ya saygı, sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her aşamasında olduğu gibi, bu çalışmanın yapılışı sırasında da huzur kaynağım olan, eşim Dunia Al Mohammedi'e sonsuz teşekkür borçluyum. Ayrıca, haklarını ödeyemeyeceğim annem Nooriya KASSAR ve babam Salah Obed'e minnet duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Konya/Mart 2020

Laythaldın Salah HABEEB

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Laythaldin Salah Habeeb HABEEB		
	Numarası	134134001013		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selcen ERDAL		
Tezin Adı	IRAK ÖRNEĞİNDE ANLAŞMAZLIKLARI	ULUSLARARASI	SINIR	

ÖZET

Yeni dönemde her bir devletin ülkesini kuşatan uluslararası sınırları bulunmaktadır. Uluslararası sınırlar her devletin kendi egemenliğini ve gücünü kullanabildiği ve kanunlarını uygulayabildiği alanı belirlemektedir. Uluslararası sınırlar komşu devletlerin egemenliklerini birbirinden ayıran sınırlardır. Sınırların belirlenmesi üzerinde bir anlaşma yapılmaması ya da sınırların belirlenmemesi devletlerarasında anlaşmazlıkların meydana çıkmasına ve uluslararası ilişkilerin gerilmesine yol açan sorunları meydana getirmektedir. Uluslararası sınır anlaşmazlıkları çok olduğundan dolayı bu araştırma Irak'ın komşu devletlerle bulunan sınır uyuşmazlığı sorununu incelemekle sınırlıdır. Zira bu uyuşmazlık bölgede bulunan en karmaşık ve en önemli sorunlardan biridir. Bu durum söz konusu çalışmanın detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

Bu araştırma dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmuştur. Birinci bölümde genel olarak uluslararası sınır anlaşmazlıkları incelenmiştir. Zira ilk önce uluslararası sınır kavramı ve zamanla bu kavramın nasıl geliştiği ele alınmıştır. Daha sonra uluslararası sınır tanıtılmıştır. Bunun türleri, görevleri ve devletler arasında uluslararası sınırı tespit etme şekli açıklanmıştır. Ayrıca uluslararası sınır

anlaşmazlıkları kavramına değinilmiştir. Bu anlaşmazlıklarla ilgili en önemli hukuk ilkeleri ve bu uyuşmazlığı çözenin hukuki yolları incelenmiştir.

Bu çalışma Irak'ın komşu devletlerle yaşadığı en önemli sınır anlaşmazlıklarını araştırma üzerinde yoğunlaştı. İkinci bölümde Irak'ın genel olarak sınırı, daha sonra Irak'ın komşu devlet Türkiye ile yaşadığı ilk sınır uyuşmazlığı incelenmiştir. Bu bölümde Musul sorunu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu uyuşmazlığın doğuşu, bunun çözümü için konferans ve andlaşmaların yapılması gibi gösterilen en önemli uluslararası çabalar, BM Örgütü'nün rolü ve bu uyuşmazlığın nihai bir şekilde nasıl çözüldüğü incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Irak'ın İran ile bulunan sınır anlaşmazlıkları incelenmiştir. Bu sorunun nasıl ortaya çıktığı, bunun sebepleri ve ortak sınırların düzenlenmesi için imzalanan en önemli andlaşmalar ele alınmıştır. Bu sorunun nasıl geliştiği ve iki ülke arasında silahlı çatışmanın ve savaşın meydana gelmesine nasıl yol açtığı açıklanmıştır. Ayrıca Irak ve İran devletlerinin her birinin bu dönemde yaptığı sınır ihlallerine araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Irak ve Kuveyt arasında meydana gelen sınır anlaşmazlıklarına değinilmiştir. Burada bu sorunun çözülmesi ve sınır sorununun düzenlenmesi için bu iki ülke arasında yapılan en önemli andlaşmalar ve bu sorunun kötüleşmesinin Irak'ın Kuveyt'e savaş açmasına nasıl sebep olduğu araştırılmıştır. Ayrıca bu uyuşmazlığın çözülmesi için BM Örgütü tarafından gösterilen uluslararası çabalar ve bu sınır uyuşmazlığını çözmekle ilgili Güvenlik Konseyi'nin en önemli kararları zikredilmiştir. Daha sonra Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu Sınırı Belirleme Komisyonu, onun en önemli işleri ve başarıları, bu iki ülke arasında ortak olan sınırı belirlemekle ilgili verdiği kararları ve bu komisyonun işinin hukuki değerlendirilmesine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde bu araştırma neticesine ulaşılan en önemli sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Musul, Sınır Anlaşmazlıklarının Çözümü, Uluslararası Sınır.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Laythaldin Salah Habeeb HABEEB		
	Numarası	134134001013		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku / Kamu Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selcen ERDAL		
Tezin İngilizce Adı	INTERNATIONAL BOUNDARY DISPUTES IN THE CASE OF İRAQ			

ABSTRACT

In modern times, every State has an international border surrounding its territory. These international borders identify the extent to which every country can exercise its sovereignty and powers and can apply its laws as well. They represent the boundaries that separate the sovereignty of neighboring States. A failure or disagree to set borders will create problems that may lead to interstate conflicts and tension in international relations. Many countries have taken these methods to settle their border problems. As there were too many International border disputes, this study is limited research into the problem of Iraqi border disputes with neighboring countries, as these conflicts are among the most complex and important problems in the region, the problem that must be tackled in detail. This study is divided into four sections. In the first section, International border disputes were studied in general, where, the researcher first addressed the concept of international borders and how this concept developed over time, then he provided a definition of International border, their types and their functions, and the border delimitation between States. Moreover, the concept of International border disputes has been touched up, as well as, the most important legal principles governing these disputes and the legal ways to settle them have been explained by the researcher.

The study has focused on the most important border disputes Iraq witnessed with its neighboring countries, where, the second chapter also has touched on the Iraqi borders in general, and has revealed the first border dispute Iraq witnessed with the neighboring country, Turkey.

In addition, this chapter has been studied in detail the issue of Mosul in terms of its origins, and the most important international efforts to settle this conflict have been presented, included holding International conferences and agreements, the role played by the League of Nations, and how that border disputes were finally settled .

On the other hand, third chapter has tackled the Iraqi border disputes with Iran and has explained the causes behind that problem arose and the most important agreements organizing the common border between them. The chapter is an attempt to find out the reason made that problem developed and led to an armed conflict between the two countries along eight years. Moreover, this chapter has included the most important border violations practiced by both Iraqi and Iranian states during that period.

Next, the fourth chapter has touched upon the border disputes that took place between Iraq and Kuwait, where, it has shown the most important agreements between the two countries to cope with the problem and to regulate border disputes between them, and how the crisis led Iraq to invade Kuwait. The chapter also has tackled the international efforts of United Nations to settle this dispute, where, the most important Security Council resolutions related to this border dispute have been mentioned. Furthermore, the chapter has discussed the border demarcation committee constituted by the Security Council, as well as, the most important works and achievements carried out by this committee in addition to the issued decisions concerned with common border demarcation between the two countries, where, the study has presented a legal evaluation of this committee performance.

Keywords: Iraqi, Mosul, International border disputes, International border.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	Xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	5
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM	10
ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARI	10
I. ULUSLARARASI SINIR KAVRAMI.....	10
A. Uluslararası Sınır Kavramının Tarihsel Gelişimi	10
1. İlk Çağ'da Sınır Kavramı	11
2. Ortaçağ'da Sınır Kavramı	12
3. Modern Çağ'da Sınır Kavramı	13
B. Uluslararası Sınırların Tanımı, Türleri ve Fonksiyonları.....	16
1. Uluslararası Sınırlar Tanımı.....	16
a. Tanım	16
b. Uluslararası Sınırların Diğer Sınırlardan Ayrılması	19
2. Uluslararası Sınırların Türleri	24
a. Doğal Sınırlar	24
b. Yapay Sınırlar	27
3. Uluslararası Sınırların Fonksiyonları	27
a. Hukuki Açından	28
b. Ekonomik Açından	30
c. Savunma Açısından.....	32
d. Güvenlik Açısından	33
C. Uluslararası Sınır Tespit Etme Aşamaları.....	34
1. Uluslararası Sınırları Belirleme Aşaması	34
a. Hazırlık Aşaması.....	35
b. Yeryüzünde Sınırın Belirlenmesi.....	35
i) Eski Sınır Hattı Üzerinde Anlaşılması	35

ii) Yeni Bir Sınır Hattı Oluşturulması.....	36
2. Uluslararası Sınırları Çizme Aşaması.....	37
3. Uluslararası Sınır Yönetimi Aşaması	38
II. ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜ	39
A. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıkları Kavramı	40
1. Tanım	40
2. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarının Sebepleri.....	42
a. Sınır Haritalarının Doğru Bir Şekilde Oluşturulmaması.....	42
b. Sınır Anlaşmalarının Yorumlanması Sorunu.....	43
c. Sömürgeciliğin Genişlemesi	44
d. Devletlerin Ardılığı.....	45
B. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Hukuk İlkeleri.....	46
1. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Genel İlkeler	47
a. Kuvvet Kullanmanın Yasak Olması İlkesi	47
i) Bölgesel Güvenliğin Korunması	48
ii) Siyasi Bağımsızlığın Korunması	49
b. Uluslararası Anlaşmazlıkları Barışçıl Yollarla Çözme İlkesi.....	50
c. Halkın Kendi Kaderini Belirleme Hakkı İlkesi	51
d. Uluslararası Yükümlülükleri Uygulamada İyi Niyet İlkesi.....	52
e. İyi Komşuluk İlkesi.....	53
2. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Özel İlkeler	53
a. Uluslararası Sınırların Sabitliği İlkesi.....	53
i) Sınırları Çizmede Bir Senedin Varlığı	54
ii) Senedin Meşruiyeti.....	55
b. Şimdiki Konumun Devam Etmesi İlkesi	55
c. Sonraki Davranış İlkesi.....	56
d. Kesin Tarih İlkesi.....	58
C. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Çözme Yolları	59
1. Sınır Anlaşmazlıklarını Çözmenin Diplomatik Yolları	60
a. Görüşme	61
b. Dostça Girişim	63
c. Arabuluculuk.....	64

d. Soruşturma Komisyonu	65
e. Uzlaştırma Komisyonu	66
2. Sınır Anlaşmazlıklarını Çözmenin Yargısal Yolları.....	67
a. Uluslararası Hakemlik	68
b. Uluslararası Adalet Divanı.....	70
i) Sınır Hattı İçin Doğru Yeri Belirlemek.....	71
ii) Yeni Uluslararası Bir Sınır İnşa Etmek.....	71
iii) Sınır Hattının Varlığının Kararlaştırılması.....	72
iv) Sınırı Çizme İşlemini Yapmak ya da Bu konuda Yardımcı Olmak .	72
v) Tartışma Konusu Olan Bölgeler Üzerindeki Egemenliği Belirlemek	
.....	73
İKİNCİ BÖLÜM.....	74
İRAK-TÜRKİYE SINIR ANLAŞMAZLIKLARI	74
I. İRAK-TÜRKİYE SINIR KAVRAMI	74
A. Irak Sınırı	74
1. Irak Kuzey Sınırı	75
2. Irak Doğu Sınırı.....	76
3. Irak Güney Sınırı	76
a. Irak-Kuveyt Sınırı	77
b. Irak-Suudi Arabistan Sınırı.....	77
4. Irak Batı Sınırı	78
a. Irak-Suriye Sınırı	78
b. Irak-Ürdün Sınırı.....	79
B. Irak-Türkiye Sınırlarının Tarihsel Kökeni	79
1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak Sınırı	79
2. İngiltere İşgali Döneminde Irak-Türkiye Sınırları.....	83
a. İngiltere'nin Irak'ı İşgal Etmesinin Temel Sebepleri	83
b. İngiltere'nin İşgali ve Irak-Türkiye Sınırlarını Belirlemeye Çalışması .	85
c. İngiltere Mandası Altında Irak-Türkiye Sınırları Sorunları.....	88
II. İRAK VE TÜRKİYE ARASINDA SINIR UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜLMESİ İÇİN	
GÖSTERİLEN ULUSLARARASI ÇABALAR	91

A. Irak ve Türkiye Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Çözülmesi İçin Yapılan Konferans ve Andlaşmalar.....	92
1. Sevr Andlaşması.....	92
2. Birinci Lozan Konferansı	94
3. İkinci Lozan Barış Konferansı	96
4. Lozan Andlaşması	97
5. Haliç (İstanbul) Konferansı	99
B. Milletler Cemiyeti'nin Irak ve Türkiye Arasındaki Sınır Anlaşmazlığında Rolü.....	101
1. Anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti'ne Götürülmesi	101
2. Üçlü Komisyonun Kurulması	105
a. Üçlü Komisyonun Çalışması	105
b. Üçlü Komisyon Raporu	108
c. Cemiyet Konseyi'nin Üçlü Komisyon Raporunu Tartışması	109
3. Laidoner Komisyonu	113
4. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Danışma Görüşü	116
a. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Uyuşmazlığı İncelemesi	116
i) Uluslararası Sınırların Sabit Olma İlkesine Bağlı Kalmak	117
ii) Cemiyet Konseyi'nden Çıkan Kararın Bağlayıcılığı	119
iii) Cemiyet Konseyi'nde Oylama	120
iv) Konsey'in Oybirliği Olduğu Zaman Uyuşmazlık Taraflarının Oylarına İtibar Edilmemesi.....	121
b. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Cevabı.....	122
5. Irak ve Türkiye Arasında Sınır Uyuşmazlığının Nihai Çözümü	122
a. Cemiyet Konseyi'nin Kararı	123
b. Ankara Andlaşması.....	124
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	127
İRAK-İRAN SINIR ANLAŞMAZLIKLARI.....	127
I. İRAK-İRAN SINIR SORUNLARININ KÖKENİ.....	127
A. Osmanlı Devleti Döneminde Irak ve İran Arasındaki Sınır Sorunları.....	127

1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak ve İran Sınır Sorunları Hakkında Tarihsel Bir Kesit	127
2. Osmanlı-İran Andlaşmalarında Irak Sınırları Sorunu.....	130
a. Kasr-ı Şirin Andlaşması	130
b. Birinci Erzurum Andlaşması	132
c. İkinci Erzurum Andlaşması	134
d. Tahran Protokolü	138
e. Astana Protokolü.....	138
B. Osmanlı Devleti'nden Sonra Irak ve İran Sınır Sorunları.....	142
1. Manda Döneminde Irak-İran Sınır Sorunu	143
2. Irak Bağımsızlığı Döneminde Irak ve İran Sınır Sorunları.....	146
a. Irak'ın Bağımsızlığı ve Bunun İran'la Olan Sınır Sorunları Üzerindeki Etkisi	146
b. Tahran Andlaşması	148
c. Cezayir Andlaşması	152
II. IRAK VE İRAN ARASINDAKİ SINIRLARIN İHLÂLİ	165
A. Irak ve İran Arasındaki Uluslararası Sınır İhlallerinin Sebepleri.....	166
a. Şattülarap Sorunu.....	166
b. Sınır Nehirleri Sorunu.....	172
c. Kara Sınır Sorunu	177
B. İran ve Irak'ın Ortak Sınırı İhlal Etmesine İlişkin Örnekler	178
a. İran'ın Irak Sınırını İhlal Etme Örnekleri	178
b. Irak'ın İran Sınırını İhlal Etme Örnekleri	181
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	183
IRAK-KUVEYT SINIR ANLAŞMAZLIKLARI	183
I. IRAK VE KUVEYT ARASINDAKİ SINIR UYUŞMAZLIĞININ KÖKENİ	184
A. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Tarihi ve Yapılan Andlaşmalar	184
1. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Tarihsel Çerçevesi.....	184
a. Kuveyt'in Irak'a Tabi Olmasının Tarihsel Temelleri	184
b. İngiltere'nin Kuveyt'i Irak'tan Ayırması.....	188

2. Irak-Kuveyt Sınır Uyuşmazlıklarıyla İlgili Yapılan Andlaşmalar	191
a. 1913 Andlaşması.....	191
b. 1932 Yazışmaları	197
c. 1963 Andlaşması.....	199
B. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlıklarının Çözülmemesinin Çağrışımları	204
1. 1973 Krizi.....	205
2. 1990 Krizi.....	206
II. BM ÖRGÜTÜ'NÜN IRAK VE KUVEYT ARASINDAKİ SINIRI BELİRLEME ÇABALARI	211
A. Konuya İlişkin Güvenlik Konseyi Kararları	211
1. 660 Sayılı Karar	212
2. 687 Sayılı Karar	213
3. 773 Sayılı Karar	217
4. 833 Sayılı Karar	222
B. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınırı Belirleme Komisyonu'nun Kararı.....	230
1. Sınırı Belirleme Komisyonu'nun Oluşturulması.....	230
2. Irak ve Kuveyt'in Komisyon Raporuna Karşı Tutumları.....	234
3. Değerlendirme	236
SONUÇ.....	239
BİBLİYOGRAFYA.....	246

KISALTMALAR

A.A.A.G.	: Annals of Association of American Geographers
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.J.I.L.	: American Journal of International Law
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
C.C.H.A.I.L.	: Collected Courses of The Hague Academy of International Law
Ed.	: Editor
f.	: Fıkra
G.J.	: Geographical Journal
I.A.	: International Affairs
I.C.J.	: International Court of Justice
I.C.L.Q	: The International and Comparative Law Quarterly
I.L.M.	: International Legal Materials
I.P.I.L.I.R.T.	: Institute of Public International Law and International Relations of Thessaloniki
J.R.S.A.	: Journal of the Royal Society of Arts
m.	: Madde
MC	: Milletler Cemiyeti
N.I.B	: National and International Boundaries
No.	: Number
P.C.I.J.	: Permanent Court of International Justice
R.E.D.I.	: Revue Egyptienne de Droit International
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
U.S.A.D	: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
U.S.	: United States
Vol.	: Volume

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Her devletin kendisine tabi olan bölgeyi yönetmede ve bu bölge üzerinde bağımsız bir şekilde egemenliğini kullanma hakkı bulunmaktadır. Uluslararası hukukta devletin ülkesi, devletin oluşumunda temel bir esas sayılmaktadır. Zira bu bölge olmadan devlet olamaz. Her devletin bölgesi, uluslararası sınırlarla belirlenmiştir. Bu sınırlar onu komşu devletlerden ayırır. Çünkü her bir devletin ülke dışı yetkisini kullanma hakkı bulunmaktadır. Herhangi bir devletin uluslararası sınırlar dışında yetkisini kullanma hakkı bulunmamaktadır. Uluslararası sınır düşüncesi birden ortaya çıkmamıştır. Bu düşünce uzun zaman boyunca gelişmiştir. Ayrıca tarihsel, siyasi ve ekonomik birçok etken sonucunda ortaya çıkmıştır. Uluslararası sınır düşüncesi eski medeniyetlerde de vardır. Fakat günümüzde olduğu gibi değildir. Zira devletler eskiden sınırlarını belirlemede Frontier (hudut bölgesi) sistemini esas almışlardır. Bu düşünce ortaçağın sonlarına kadar devam etmiştir. Zira daha sonra devletler sınırların önemini idrak etmeye başladıkları için kendi sınırlarına daha fazla önemi vermeye başlamışlardır. Uluslararası sınırlar artık sadece devletlerin bölgelerini ayıran çizgiler sayılmamıştır. Bu sınırlar her bir devletin egemenliğini diğer bir devletin egemenliğinden ayıran ve her bir devletin kendi yetki ve güçlerini kullandığı alanları belirleyen sınırlar olmuştur. Ayrıca modern uluslararası hukuk anlayışında sınır, yeni devletin egemenlik ve yetkisini kullanabildiği hukuki çerçeve olmuştur.

Dünyada meydana gelen uyuşmazlık ve savaşlar gibi gelişmelerden sonra özellikle de I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sınır konusu modern uluslararası hukukta önemli konulardan biri olmuştur. Bu konu da halen araştırmacılar tarafından ilgiye ve araştırmaya çokça ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelere rağmen uluslararası sınır istikrarı ve kalıcılığı ilkesi, devletlerin kendi aralarındaki çatışmaları sebebiyle halen ihlallere maruz kalmaktadır. Zira devletlerin çatışan çıkarları sebebiyle çok sayıda sınır uyuşmazlıkları meydana gelmiştir. Bunların çoğu bir bölgeye sahip olmakla ilgili ya da komşu iki ülke arasındaki ortak sınırı belirlemekle ilgilidir. Bu uyuşmazlıklar günümüzde dünyanın karışık ve istikrarsız konularından biri sayılmaktadır. Çünkü

bu uyuşmazlıklar devletin kendi bölgesi üzerindeki egemenliği ve saygınlığıyla bağlantılıdır. Genellikle bu uluslararası uyuşmazlıklar; görüşme yapma ya da üçüncü bir tarafın uyuşmazlık tarafları arasında arabulucu olma veya uluslararası tahkim ya da Uluslararası Adalet Divanı yoluyla uluslararası yargıya başvurma şeklide barışçıl yollarla olmaktadır.

Son zamanlarda devletler arasında birçok uluslararası uyuşmazlık meydana gelmiştir. Bu uyuşmazlıklardan biri de Irak'ın sınırlarla ilgili olarak komşu devletlerle çatışmasıdır. Zira Irak komşu devletlerle birçok uyuşmazlık yaşamıştır ki, bunlar araştırma ve incelemeyi gerektirmektedir. Irak egemenlik ve bağımsızlıktan yararlanan uluslararası toplumun üyelerinden biridir. Dolayısıyla komşu devletlerin onun egemenliğine ve uluslararası sınırına saygı göstermeleri ve bu sınırı çiğnememeleri gerekmektedir. Buna karşılık Irak'ın da komşu devletlerin sınırlarına saygı göstermesi gerekir. Yani ortak uluslararası sınıra saygı gösterme ve Irak ile komşu devletler arasında iyi komşuluk ilkesini uygulama konularında karşılıklı yükümlükler bulunmaktadır. Irak'ta komşu devletler ile meydana gelen en önemli sınır sorunu, Türkiye, İran ve Kuveyt ile olan sınır uyuşmazlığı sorunudur. Irak toprağının Osmanlı Devletinin bir parçası ve ona tabi olduğu bilinmektedir. Fakat İngiltere, I. Dünya Savaşı'nın başlarında Iraklıların toprağını işgal edip onu Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet yapmaya başlamıştır. 23 Ağustos 1921'de Irak hükümetinin ilk kurulmasından itibaren sınır sorunları uluslararası alanda yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların ilki Musul vilayetiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti ile olan sınır uyuşmazlığı sorundur. Zira Osmanlı Devleti Musul vilayetini istemiştir. Diğer taraftan İngiltere Musul vilayetinin Irak'a bağlı olduğu konusunda ısrar etmiştir. Musul uyuşmazlığı iki ülke arasındaki sınırı belirlemekle ilgili olan bir uyuşmazlıktır. Irak Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına rağmen bu uyuşmazlıkta Osmanlı Devleti'yle mücadele edemiyordu. Çünkü Irak o dönemde yeni meydana gelmiş bir devlet olup İngiltere'nin mandasına bağlıydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne karşı Irak sınırını savunan İngiltere'ydı. Bu uyuşmazlık sürecinde ilişkilerde kriz ve sorunlar meydana gelmiştir. Bu da bir çözüme kavuşmadan Osmanlı ve İngiltere'nin altı yıldan fazla askeri birlikleri Musul vilayeti sınırında bulundurmalarına yol açmıştır. Milletler Cemiyeti, uyuşmazlığı çözmek

için müdahale etmesine rağmen bu uyuşmazlık 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan Ankara Andlaşması'yla nihai olarak çözülmüştür. Bu andlaşma; Irak devletinin, komşu devlet olan Türkiye ile uluslararası sınırını belirlemek için Türkiye ile imzaladığı ilk andlaşma sayılmaktadır.

Irak aynı zamanda İran ile sınır sorunlarına maruz kalmıştır. Zira Irak, İran hükümetinin kendisine karşı saldırgan politikasından çok sıkıntı çekmiştir ve halen de bu durum devam etmektedir. İran'ın istekleri ve genişleme planları; Irak'ın kara ve deniz sınırlarına birçok defa tecavüz etmesine yol açmıştır. Bu iki ülke kendi aralarındaki sınır sorunlarını çözmek için 1937 Tahran Andlaşması ve 1975 Cezayir Andlaşması gibi birçok andlaşma yapmalarına rağmen İran bu andlaşmaları çiğnemiş ve bunların maddelerine saygı göstermemiştir. İran'ın Irak sınırına çok defa tecavüz etmesi ve Irak'ın bazı bölgelerini işgal etmesi sonucu Irak kendi toprağını ve sınırlarını savunmak için İran'a karşı savaş açmıştır. Bu savaş sekiz yıl devam etmiş ve 8 Ağustos 1988'de sona ermiştir. Savaşın sona ermesi ve iki tarafın 1975 tekrar Cezayir Andlaşması'nı uygulamaya sokmalarına rağmen Irak, halen de sınır tecavüzlerine ve İran'ın Irak bölgesine özellikle de Şattülarap bölgesine karşı yaptığı saldırılara devam etmesi sonucunda meydana gelen ekonomik zararlara maruz kalmaktadır.

En son olarak Irak Kuveyt ile sınır uyuşmazlığı yaşamıştır. Zira Kuveyt Irak'ın Basra vilayetine bağlıydı. Fakat İngiltere'nin bölgeye müdahale etmesi ve Kuveyt Şeyh'i ile gizli andlaşmalar yapması sonucunda İngiltere, Kuveyt'i Irak toprağından koparıp bağımsız bir devlet yapmıştır. Kuveyt 1961'de bağımsızlığını elde etmesine rağmen Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı düzenleme meselesi ihmal edidi. Bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. İki taraf, kendi aralarında ortak olan sınırı düzenleyen bir andlaşma yapmaya çalışmışlardır. Fakat bu çabalar başarısız olmuştur. İki taraf arasında sınırı belirlemek için 1963 Andlaşması yapılmasına rağmen bu andlaşma Irak parlamentosu tarafından onaylanmamıştır. Bu da andlaşmayı eksik bir andlaşma kılmıştır. Dolayısıyla bu andlaşma uluslararası bağlayıcı bir andlaşma sayılamaz. İki ülke kendi aralarındaki sınırı düzenlemekle ilgili herhangi bir andlaşma yapamamaları sonucunda bu iki ülke arasındaki ilişkiler çok kötüleşmişti. Bu iki ülke arasındaki tartışmalar özellikle de Warbah ve Bubiyan

adalarının mülkiyetiyle ilgili tartışmalar daha da arttı. Durumu daha da kötüleştiren olay ise Kuveyt'in, Irak'ın İran ile savaşmakla meşgul olmasını fırsata çevirip Irak'ın bazı bölgelerini işgal etmesi ve bu bölgelerin Irak'a iade edilmesini kabul etmemesidir. Kuveyt ayrıca Irak ile ortak olan bazı sınır bölgelerinden petrol çıkarıp kendi çıkarları için işletmiştir. Kuveyt, iki ülke arasındaki sınırın belirlenmesi ve Kuveyt'in işgal ettiği sınırının iade edilmesi için Irak'ın defalarca yaptığı çağırışı reddetmesi sonucunda Irak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e savaş açmıştır. Fakat bu savaş uzun süre devam etmemiştir. Zira BM Örgütü buna müdahale edip Irak'ı Kuveyt'ten çekilmeye mecbur kılmıştır. Irak güçleri 23 Ocak 1991'de bilfiil Kuveyt'in tüm topraklarından çekilmiştir. Irak Kuveyt'i işgal etmenin uluslararası sorumluluğunu yüklenmiştir.

Bu uyuşmazlıkta görülen o ki Güvenlik Konseyi'nin rolünün silahlı çatışmayı sona erdirmek ve bölgede barış ve güvenliği yeniden sağlamakla sınırlı olması gerekirdi. Fakat Konsey bununla sınırlı kalmayıp kendi yetkisinde olmayan bir meseleye müdahale etmiştir. Daha önce uluslararası uygulamada benzeri görülmemiş bir şekilde iki ülke arasındaki sınırı belirlemiştir. Güvenlik Konseyi'nin iki ülke arasında bulunan sınır uyuşmazlığının çözülmesi için tarafları görüşmeye davet etmesi gerekirdi. Bu görüşmeler başarılı olmadığı takdirde de iki tarafı yargı araçlarına başvurmaya teşvik etmesi gerekirdi. Fakat Güvenlik Konseyi bu barışçıl araçları geçip sınır meselesine müdahale etmiştir. Konsey bununla ilgili olarak 660, 687, 773 ve 833 sayılı kararlarını çıkarmıştır. Konsey, iki ülke arasındaki kara ve deniz sınırlarını belirlemeye çalışan ve kendisine tabi olan bir komisyon oluşturmuştur. Bu kararlar özellikle de 833 sayılı karar, Güvenlik Konseyi'nin BM Sözleşmesi'nde kendisi için belirlenen yetkiyi aşma olarak sayılmıştır. Bu olay daha önce BM Örgütü iş tarihinde meydana gelmemiştir.

Irak'ın komşu devletlerle yaşadığı bu sınır uyuşmazlıkları araştırmamızın konusunu teşkil edecektir. Bu araştırmamızda söz konusu sınır uyuşmazlıklarının en önemli detayları açıklanmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Irak'ın uluslararası sınırını korumayı ve sınırını istikrarlı kılmayı amaçlayan ve Irak tarafından komşu devletlerle birlikte imzalanan en önemli anlaşmalar ve bu sınırların nasıl çözüldüğü ele alınmıştır.

Bu konuyu seçmenin temel amacı Irak ve komşu devletler arasında bulunan en önemli sınır sorunlarını açıklamaya çalışmaktır. Türkiye ile olan sınır uyuşmazlığı gibi bu sorunların bir kısmı araştırma ve incelemeyi hak eden uluslararası önceliğe sahiptir. Bu çalışmada ayrıca komşu devletlerle özellikle de İran ve Kuveyt'le olan sınır bölgelerinde Irak'a verilen ve halen de verilmeye devam edilen zararlar açıklanmıştır.

II. Araştırmanın Önemi

Genel olarak uluslararası sınır konusunun, uluslararası hukukta ve uluslararası ilişkiler alanıyla bağlantılı olan çalışmalarda büyük bir önemi bulunmaktadır. Devletler arasında sınır istikrarı ve kalıcılığının komşu devletler arasında barış ve güvenliği pekiştirdiği bilinmektedir. Bağımsızlığını elde eden her devletin önem verdiği konularının başında sınırları belirlemek gelir. Çünkü sınırların belli olması siyasi bağımsızlığın göstergelerinden biridir. Ayrıca bu; bağımsızlık, güvenlik ve iyi komşuluğun unsurlarından biridir. Dolayısıyla bu sınırlara zarar vermek, uluslararası sorumluluğu ortaya çıkaran bir saldırı ve tecavüz sayılmaktadır. Bu sebeple devletler, uluslararası sınırlarının, komşu devletlerle olan sınırlara saygı gösterme ve bu sınırların istikrarlı olma ilkesine dayanmasını istemektedirler. Çünkü sınırlar sadece harita üzerinde çizilen çizgilerden ibaret değildir. Sınırlar, egemenliği, yasallığı ve devletin varlığını ifade etmektedir. Uluslararası hukuk kuralları, birçok uluslararası andlaşma ve kararlarda uluslararası sınırları korumayı üstlenmiştir. Bunların en önemlisi de 242 sayılı 1967 tarihli Güvenlik Konseyi kararıdır. Bu karar, her devletin güvenli ve tanınan sınırlar içinde tehdit ve güç eylemleri bulunmadan barış içinde yaşama hakkının bulunduğunu ifade etmektedir. Uluslararası hukuk da uluslararası sınır uyuşmazlıklarına önemi verip bunları barışçıl yollarla çözülmesi gereken hukuki uyuşmazlıklardan saymıştır. Bu sebeple bu çalışmada; uluslararası sınırların tanımını, türleri ve bunların nasıl çizildiğini ele almaya çalışılmıştır. Ayrıca uluslararası sınır uyuşmazlıklarından maksadın ne olduğunu ve uluslararası hukuk çerçevesinde bu uyuşmazlıkların nasıl çözüldüğünü incelenmiştir. Uluslararası sınır uyuşmazlıkları çok olduğundan bu çalışma Irak'ın komşu ülkelerle olan sınır uyuşmazlığı sorununu çalışmakla sınırlı kalacaktır. Zira bu uyuşmazlıklar bölgede

en fazla karışık ve en önemli olan sorunlardan biridir ki bu da bu konunun detaylı bir şekilde araştırılmasını gerektirmektedir.

Bu konuyu araştırmanın önemi, konunun daha önceki uluslararası hukuki belge ve anlaşmalara dayanan uyuşmazlıklar olmasından gelmektedir. Ayrıca bu uyuşmazlıklar; tarihi, siyasi, ekonomik ve coğrafi arka planları bulunan uyuşmazlıklardır. Irak sınır sorunlarının çoğunun arkasındaki temel sebebin İngiltere'nin kendi çıkarlarına uygun ve Irak'ın çıkarlarına aykırı bir şekilde bölge için harita koyması olduğunu ileride göreceğiz. Zira İngiltere'nin sömürge politikası Irak'ın Türkiye ve Kuveyt ile sınır uyuşmazlığı sorunlarının çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca İngiltere Irak'ın mandatar devleti olduğu dönemde onun, Irak'ın İran tarafındaki sınırını korumadaki görevini ihmal etmesi de buna sebep olmuştur. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesi ve sınır tecavüzlerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Bunun ardından her iki ülke arasında silahlı çatışma meydana gelmiştir.

Bu araştırmayı önemli kılan diğer bir husus da onun, Irak'ın daha önce komşu devletlerle yaptığı silahlı çatışmaların tümünün sebebinin sınır sorunları olduğunu açıklamasıdır. Örneğin Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında meydana gelen çatışma Musul bölgesindeki sınır tartışması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Irak ve İran arasında sekiz yıl devam eden Birinci Körfez Savaşı'nın Temel sebebi de kara ve deniz sınıрыyla ilgili anlaşmazlık olmuştur. Irak ve Kuveyt arasındaki sınır tartışmaları da Irak ve Kuveyt savaşına yol açmıştır. Bu savaş sonucunda İkinci Körfez Savaşı meydana gelmiştir. Bu savaş 17 Aralık 1990'dan 28 Şubat 1991'e kadar ABD öncülüğünde 34 devletten oluşan İtilaf güçler tarafından Irak'a karşı yapılmıştır. Bu sebeple sınır sorunları ve bunların arkada bıraktığı savaşlar ile bölgedeki uluslararası barış ve güvenlik tehdidi, uluslararası bakış açısıyla incelenmeyi ve aydınlatılmayı gerektiren bir konudur. Bu konular bu çalışmada detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Öyle ki bu çalışma ile söz konusu uyuşmazlıklarla ilgili sorular en önemli sorulara cevaplar vermeye gayret edilmiştir. Bu araştırmada cevabı aranan sorular genel olarak şunlardır:

Irak'ın komşu devletlerle yaşadığı en önemli sınır uyuşmazlıkları nelerdir? Türkiye ile olan uyuşmazlık Musul vilayetiyle mi ilgilidir? Yoksa o, bir sınır

uyuşmazlığı mıdır? Bu uyuşmazlık ne zaman başlamış ve nasıl çözülmüştür? Irak ve İran arasındaki sınır uyuşmazlıklarının en önemli sebepler nelerdir? Sınır meselelerini çözmek için iki ülke arasında andlaşmalar yapılmış mıdır? 1975 Cezayir Andlaşması iki ülke arasındaki sınır meselesini tam olarak çözmüş müdür? Irak ve Kuveyt arasındaki sınır sorunlarının sebepleri nelerdir? Irak ve Kuveyt arasındaki sınır tartışmalarının çözülmemesinin çağrışımları nelerdir? Güvenlik Konseyi'nin Irak ve Kuveyt arasındaki sınır uyuşmazlığını çözmek için müdahale etmesi başarılı bir müdahale miydi?

Bir diğer açıdan bu araştırmanın bilimsel ve pratik önemi bulunmaktadır. Bilimsel açıdan bu araştırma ile gücümüz nispetinde Irak sınır uyuşmazlıkları konusuna ışık tutmuş ve bu konuyu tüm yönleriyle incelenmiştir. Fakat daha çok bu konunun hukuki yönüne yoğunlaşmıştır. Irak'ın komşu devletlerle olan sınır sorunları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanında her bir uyuşmazlıkla ilgili en önemli uluslararası andlaşma ve kararlar, modern uluslararası hukuk ve uluslararası doktrin ölçüleri ışığında incelenmiştir. Ayrıca bu sınır uyuşmazlıklarını çözmeye yollarındaki güçlü ve zayıf noktalar belirtilmiştir. Pratik açıdan ise bu araştırma, genel olarak uluslararası sınır meseleleri ve uyuşmazlıklarını, özel olarak da Irak'ın komşu devletlerle olan sınır uyuşmazlıklarını araştıranlar için yol gösterici bir kaynak teşkil edecektir. Böylece bu çalışma bu konuyu araştıran hukukçu ve siyasetçi araştırmacılara yardımcı bir kaynak olabilecektir.

III. Araştırmanın Yöntemi

Bu konuyu araştırmada uygulamalı ve analitik yöntem esas alınmıştır. Ayrıca uygun olduğu yerde tarihsel yöntemden de yararlanılmıştır. Zira ilk etapta uluslararası sınır tanımıyla ilgili hukuki kavramlar incelenmiştir. Bu sınırların türleri ve belirlenme şekilleri ele alınmıştır. Uluslararası sınır uyuşmazlıklarından maksadın ne olduğu ve bu uyuşmazlıkları çözmeye yollarının neler olduğu açıklanmıştır. Daha sonra Irak kurulduğundan beri komşu devletlerle yaşadığı en önemli uluslararası sınır uyuşmazlıklarına yer verilmiştir. Uluslararası sınırlarla ilgili uluslararası hukuk kuralları analiz edilerek bu kurallar Irak'ın komşu devletlerle olan tüm uyuşmazlıklarına uygulanmıştır. Bunun yanı sıra Irak'ın komşu devletlerle olan sınırlarını düzenlemekle ilgili olarak BM Örgütü tarafından yapılan tüm andlaşmalar

ve verilen tüm kararlar analiz edilmiştir. Bu araştırmada bilimsel ve hukuki esaslara bağlı kalıp uygulama yönlerinin hukuki analizi esas alınmıştır. Bununla beraber uluslararası hukuk kuralları ve ilgili Tahkim Mahkemesi ile Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen kararları kanıt olarak kullanılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuyu ele alan kaynaklar incelendiğinde konuyu tüm yönleriyle ele alan araştırmacıların az olduğu görülmektedir. Zira yazarların çoğu Irak'ın komşu devletlerden biriyle olan sınır sorunlarını ele almışlardır. Diğer devletlere ise yer vermemişlerdir. Yazarlar, bu sorunların detaylarına girmeden, hukuki bakış açılarını açıklamadan ya da uluslararası hukuk kuralları ve ilkelerinin gerektirdiği şekilde geniş çaplı olarak bunu analiz etmeden ve karşılaştırma yapmadan konuyu kısa ve öz bir şekilde ele almışlardır. Bu konuda araştırma yapanlar ayrıca bu uyuşmazlıkları çözmek için takip edilmesi gereken hukuki yollara değinmemişlerdir. Bu sebeple bu konunun incelenmesi önceki araştırmalardan farklı olacaktır.

Bu araştırma dört bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde uluslararası sınır uyuşmazlıkları incelenmiştir. Zira bu bölümde uluslararası sınır kavramı ve bu kavramın nasıl geliştiği açıklanmıştır. Daha sonra uluslararası sınırın tanımı yapılmıştır. Ayrıca sınırın türleri, fonksiyonları ve uluslararası sınırı tespit etmeyi sağlayan aşamalar zikredilmiştir. Burada uluslararası sınır uyuşmazlıklarının mahiyeti de incelenmiştir. Zira uluslararası sınır uyuşmazlıkları kavramı ve bu uyuşmazlıkları düzenleyen en önemli hukuk ilkeleri ele alınmıştır. Daha sonra bu uyuşmazlıkları çözenin hukuki yolları açıklanacaktır.

Sonraki bölümlerde Irak'ın komşularıyla olan en önemli sınır uyuşmazlıkları ele alınmıştır. Nitekim İkinci bölümde Irak'ın komşu devletlerle olan en önemli sınır uyuşmazlıklarına yoğunlaşmıştır. Burada Irak'ın ilk sınır uyuşmazlığına yani komşu devlet Türkiye ile olan uyuşmazlığına değinilmiştir. Bu bölümde Irak-Türkiye sınır kavramı, Irak Osmanlı Devletine bağlıken Irak'ın sınırının nasıl olduğu ve Irak Osmanlı'dan ayrılınca onun sınırının nasıl olduğu incelenmiştir. Burada ayrıca Musul vilayetinin sınır uyuşmazlığının çözülmesi için gösterilen uluslararası çabalar, bu konuda yapılan en önemli uluslararası konferans ve andlaşmalar, Musul sınır

uyuşmazlığını çözümede Milletler Cemiyeti'nin rolü ve bu uyuşmazlığın nihai olarak nasıl çözüldüğü ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Irak'ın İran ile sınır uyuşmazlıkları incelenmiştir. Burada bu iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlığının gelişme aşamaları ve bu dönemde Irak ve İran arasındaki ortak sınırı düzenlemek için imzalanan en önemli andlaşmalar ele alınmıştır. Ayrıca Irak ve İran'ın yaptıkları sınır ihlalleri araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde Irak ve Kuveyt arasında meydana gelen sınır uyuşmazlıkları incelenmiştir. Bu uyuşmazlığın tarihsel gelişimi araştırılarak bunun temel kökeni zikredilmiştir. Ayrıca bu iki ülke arasındaki sınırı düzenlemekle ilgili olarak bu iki ülke arasında yapılan en önemli andlaşmalar ele alınacaktır. Daha sonra bu iki ülke arasındaki sınırı düzenlemek için BM Örgütü tarafından gösterilen çabalar ve yine bu iki ülke arasındaki sınırı belirlemekle ilgili Güvenlik Konseyi kararlarına yer verilmiştir. Ondan sonra Güvenlik Konseyi'nin oluşturduğu Sınırı Belirleme Komisyonu'ndan bahsedilmiştir. Ayrıca bu komisyonun oluşturulma şekli, komisyonun yaptığı en önemli işler, iki ülke arasındaki sınırı belirlemekle ilgili komisyonun verdiği kararlar ve bu komisyonun işinin hukuki değeri değerlendirilmesi ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

I. Uluslararası Sınır Kavramı

Devletin oluşumunda ülke temel bir esas sayılmaktadır. Zira bir devletin meydana gelmesi için hukuki açıdan üç temel unsurun bulunması gerekir. Onlar da ülke, halk ve egemenliktir. Ülke, her devletin kendi egemenliğini uygulaması için yasal bir alan sayılmaktadır. Herhangi bir devlet, kendi yetkilerini kullanmada kendisine ait olan bölgenin sınırlarını geçemez. Aynı şekilde herhangi bir devlet başka bir devletin topraklarında egemenliğini sürdüremez. Yani devlete ait olan bölgeyi belirlemek, onun kendi egemenlik alanı ve yetkilerini kullandığı çerçeveyi belirlemek anlamına gelmektedir.

Uluslararası sınır, birbirlerine komşu olan devletlerin ülkelerini birbirinden ayıran sınırdır. Bu sınır, devletin kendi yetki ve egemenliğini kullanabildiği alanı belirlemektedir. Bir devletin sınırından sonra başka bir devletin yetki ve egemenliği alanı başlar. Devletin, içinde özgürce hareket edebildiği, kendi bölgesinde yaşayan bireyler ve bulunan mallar için kanun koyabildiği alanı bilebilmesi için sınırların apaçık bir şekilde belirlenmesi gerekir. Böylelikle ilk etapta uluslararası sınır kavramının tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Daha sonra uluslararası sınırın tanımı yapıp onun türleri ve fonksiyonları incelenecektir. Sonrasında uluslararası sınırları tespit etmenin en önemli aşamaları açıklanacaktır.

A. Uluslararası Sınır Kavramının Tarihsel Gelişimi

Uluslararası sınır kavramının günümüzde kazandığı anlam bir günde ortaya çıkmış değildir. Bu kavram, birkaç aşamadan geçerek anlamını ve özelliklerini elde etmiştir. Her ne kadar eski çağlar, basit ve ilkel bir şekilde sınır kavramını ortaya koyup onu, kabile ve halkları birbirinden ayırmak için kullansa da sınır kavramı, komşu iki devletin ülkesini birbirinden ayırma anlamında orta çağın sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır.¹ Zira o dönemde devlet, yasal bir nitelikte ortaya çıkmıştır. Ülke onun temellerinden birini teşkil etmekteydi. Daha sonra yavaş yavaş

¹ HASÛN Muhammed Ferec, Ta'yînu'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve Tahtûtuha, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2016, s. 309.

sınır düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Günümüzde ise komşu olan devletleri birbirinden ayıran apaçık hatlar şeklini almıştır. Artık uluslararası sınır ilişkileri, birtakım uluslararası hukuk ile yönetilmeye başlamıştır.

1. İlk Çağ'da Sınır Kavramı

Tarihsel araştırmalar, ilk çağların başlangıcında topluluk ve kabileler arasında sabit sınır bölgelerinin olmadığını göstermektedir. Topluluklar özgür bir şekilde avlanıyor ve geçimini sağlamak için bölgeler arasında dolaşıyordu.² O dönemlerde nüfus azdı. Kabilelerin yerleşim yerleri birbirinden uzaktı. Onlar arasında mesafe genişti. Bu topluluklar arttığı zaman artık sığınacakları yerlere önem verdiler. Geniş yerler edinmek için topraklarını genişletmeye çalıştılar. Daha sonra ortak mülkiyete önem vermeye ve onu toplum ve kabilelerin egemenliğine tabi kılmaya başladılar.³ Böylece bu toplumların sahip oldukları toprakların belirlenmesi için sınır düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Lakin bu sınırlar basit bir şekilde olup dağ, nehir, kaya ve ağaçlar gibi doğal olgulardan oluşmaktaydı.⁴ Örneğin bazı araştırmalar; Hint medeniyeti gibi bazı eski medeniyetlerin kendi sınırlarını belirlemek için doğal sınırları kullandığını vurgulamaktadır. Bu eski medeniyetler Himalaya dağları, Narbada nehri ve Kuzey Deccan bölgesini kendileri için sınır yapmışlardır.⁵ Bunun yanında bu eski dönemlerde yaşayanlar sadece doğal sınırlarla yetinmemişlerdir. Kendilerini düşman saldırılarından korumak için yapay engeller de inşa etmişlerdir. Örneğin Çin'deki Çin Seddi bunlardan biridir. Bu set yapay bir sınır olup asırlarca Çin'i korumuştur. Bu set, Pekin'i Moğol ve Hun kabilelerinin saldırılarından korumuştur.⁶

Yunan medeniyeti sınır düşüncesini ilk bilen medeniyet sayılmaktadır. Bu da Yunan medeniyetinin M.S. II. asırda yönetim ve mülkiyet düşüncelerini esas almasını sağlamıştır.⁷ Aynı şekilde Roma İmparatorluğu da kendi idari sınırları için sınır işaretlerini kullanan ilk medeniyet sayılmaktadır. Roma İmparatorluğu sınırları

² UKAYL Muhammed Fatih, Müşkilâtü'l-Hudûdi's-Siyâsiyye, Es-Sakâfetü'l-Câmiyye Yayınevi, İskenderiye 1967, s. 48.

³ LA PRADELLE P., La Frontiere, Paris 1928, s. 4.

⁴ SCHOENBORN W., La Nature Juridique du Territoire, Recueil des Cours, 1929, s. 127; HEILPERİN M., La Cooperation Economique International. Recueil des Cours, 1939, s. 335.

⁵ ADAMI V., National Frontier in Relation to International Law, London 1927, s. 13 – 14.

⁶ CURZON K., Frontiers the Romans Lecture, London 1907, s. 25.

⁷ REEVE J., "International Boundaries", A.J.I.L., Vol. 38, 1944, s. 534.

koyarken dini törenler düzenlemiştir.⁸ Bu sınırlara saygı göstermeyene cezalar vermiştir.⁹

Eski medeniyetlerin uluslararası sınırları kullandığı görülmektedir. Lakin bu bireysel bir şekilde olmuştur. Yani sınırların belirlenmesi her bir devlet tarafından bir bölgenin sadece kendine ait kanunlarına tabi olacak şekilde düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Zira tarih kaynakları, o dönemlerde sınır sorunlarını düzenleyen çok taraflı veya ikili herhangi bir andlaşmanın varlığına değinmemektedir.

2. Ortaçağ'da Sınır Kavramı

Roma imparatorluğu 476'da yıkıldıktan sonra sınır kavramı gelişmiştir. Bu da bireysel mülkiyeti ve derebeylik sistemini düzenleyen hukuk kurallarının ortaya çıkmasıyla olmuştur. Zira derebeylik sisteminin ortaya çıkması; var olan sınırları belirlemeye önem verilmesini sağlamıştır.¹⁰ 751-987 yılları arasında Fransa'da Carolingian ailesi kralları döneminde sınır anlaşmazlıklarını çözüme sistemi ortaya çıkmıştır. Bu da sınırlarla ilgili anlaşmazlık meydana geldiğinde, barışçıl bir çözüme başvurmayı zorunlu kılmıştır.¹¹ Devletler arasında sınır uyuşmazlıklarını çözmek için IX. asrın başlarında bu sistemin aynısı takip edilmiştir.¹² O dönemde Fransa'da birçok anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu ise kralların derebeylik emirlerine galip gelmesine yol açmıştır. Fransa kralları sadece doğal sınırları kabul etmekte olup yapay sınırların tümünü reddetmekteydiler.¹³ Sınırların mutlak monarşi teorisini benimsiyorlardı. Bu ise Fransa topraklarını geri alma ve kendi topraklarını genişletmek için komşu ülkelerle savaşmaya yönelik olan bir genişleme düşüncesidir.¹⁴ Fransa kralları uluslararası sınırları gözetlemeye önem vermişlerdir. Zira bu iş için bazı memurları görevlendirmişlerdir.¹⁵

⁸ JONES S. B., Boundary Making, New York 1945, s. 346.

⁹ REEVE, s. 534.

¹⁰ RÂVÎ CÂBİR, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Müşkilâtü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye, Selâm Yayınevi, Bağdat 1975, s. 65

¹¹ LA PRADELLE, s. 28.

¹² REEVE, s. 537.

¹³ JONES S. B., "Boundary Concepts in the setting of Place and Time", A.A.A.G., Vol. 49, 1959, s. 249.

¹⁴ STRATIÈS S. C., Le Droit Des Peuples Adisposer D'eux-Memes, Bruxalles 1973, s. 47.

¹⁵ Kral Philippe Le Bel'in 22 Haziran 1297'de İmparatorluğa bağlı olan Ostravant bölgesini ve Fransa'ya bağlı olan kısımları belirlemek için dört memuru görevlendirdiği söylenmektedir. (bkz: LA PRADELLE, s. 39).

Ortaçağın sonlarında bazı toprak ve bölgeler için coğrafi keşifler meydana gelmiştir. Ancak Papa yönetimi, Hıristiyan olmayanların mallarının Hıristiyanlar tarafından istila edilmesinin serbest olması ilkesinden hareketle keşfedilen bu bölgeler üzerinde egemenlik haklarının olduğuna dair emirler çıkarmıştır. 14 Mayıs 1493'te Kristof Kolomb yolculuktan döndükten hemen sonra VI. Papa İskender, İspanya ve Portekiz'in egemenliğine tabi olan bölgelerin belirlenmesi için bir haritanın yapılmasıyla ilgili bir emir vermiştir.¹⁶ 3 Haziran 1494'te Tordeselles Andlaşması, Papa yönetimi tarafından çizilen sınır haritasını onaylamıştır.¹⁷

Görüldüğü gibi bu dönem, büyük oranda doğal unsurları esas almış, yüz ölçümü tekniği ve harita çizimine başvurmamıştır. Herhalde bunun sebebi Papa yönetiminin hâkimiyeti ve o dönemde coğrafi bilgi ve araçların gelişmemiş olmasıdır. Bunun yanı sıra devletler sınırları tam olarak belirleyen uluslararası kurallar koymaya önem vermemişlerdir.

3. Modern Çağ'da Sınır Kavramı

XVI. asrın sonlarında Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla uluslararası sınırlara verilen önem artmıştır. Özellikle de dünya nüfusunun artması; ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmenin meydana gelmesi ve uluslararası hukuk kurallarının yerleşmesinden sonra, sınırlara daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Zira devletler ciddi bir şekilde kendi bölgelerine egemen olma işine bakmaya başlamıştır. Her devletin kendi egemenlik ülkesini belirleyebilmek için ülkelerin belli olması zorunlu hale gelmiştir. Nitekim devlet egemenliği, modern uluslararası hukukta devletin temel hak ve yükümlülüklerinin ekseni haline gelmiştir. Bundan dolayı her bir devletin ülkesini belirleyen sabit ve net sınırların bulunması gerekmektedir. Bu sebeple milliyetçilik kavramını genişletmeyi ve önceki bazı sistem ve geleneklerden uzaklaşmayı amaçlayan dini kalkınma ve reform hareketleri Avrupa'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu da milliyetçilik düşüncesinin derebeylik devleti düşüncesinin yerine geçmesine yol açmıştır.¹⁸ Bu gelişme özellikle 1648'deki Vestfalya Andlaşması'ndan sonra uluslararası hukukun doğuşunda etkili olmuştur.

¹⁶ DELBEZ L., Les Principes Generaux du Droit, Paris 1964, s. 213.

¹⁷ REEVE, s. 539.

¹⁸ BOGGS S. W., International Boundaries a Study of Boundary Functions and Problems, New York 1940, s. 8.

Zira tarihte ilk önce ülke unsuruna önem verilmiştir. Ülke birliğinde daha önce birey egemenliği esas alınırken artık halk egemenliği esas alınmıştır. Uluslararası düzeydeki bu yenilikler; her devletin, komşu olan diğer devletlerden kendisini ayıran bir sınır koyarak kendi sınırlarını belirlemeye önem vermesine yol açmıştır. Ayrıca günümüzde sınırı belirsiz olan ve herhangi bir devlete tabi olmayan toprak kalmamıştır.

Devletlerin çoğu, 1659'da Fransa ve İspanya arasında yapılan Pyrenees Andlaşması, 1700'de Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan İstanbul Andlaşması, 1713'te Britanya ve Fransa arasında yapılan Utrecht Andlaşması, 1815'te yapılan Viyana Andlaşması, 1878'de yapılan Berlin Anlaşması, Versay Andlaşması ve bunlar dışındaki diğer andlaşmalar gibi birçok uluslararası andlaşmada sınır düşüncesini vurgulamıştır.¹⁹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin çoğu kendi sınırını belirlediğinde ekonomik esaslara göre belirlemiştir. Mesela 1919'daki Versay Andlaşması gereği Polonya'nın Almanya topraklarında deniz ticareti yapabilmesi için ona bir geçiş hakkı verilmiştir. Aynı şekilde Baltık denizinde olan Almanya limanlarındaki serbest bölgeler Çekoslovakya'ya verilmiştir. Fransa; 1945'te zengin kaynaklara sahip olan Saar, Alsas ve Loren bölgelerini kendi topraklarına kattığında Almanya ve Fransa arasındaki sınırlar yeniden düzenlenmiştir.²⁰

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünya haritasında gözle görülür bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklik devletlerin kendi güvenliklerini artırma ve kendi bağımsızlıklarını elde etme isteği neticesinde olmuştur. Avrupa'daki devletlerin sınırları, 1946-1947'de yapılan Paris Andlaşması gibi birçok andlaşmayla belirlenmiştir. Avrupa ülkeleri uluslararası sınırların istikrarını sağlamlaştırmak için çaba harcadımlar. Çatışmaları terk edip güvenlik kavramının yerleşmesi için çağrıda bulunmuşlar. Bununla ilgili çok sayıda konferans düzenlenmiştir. En önemlileri de 1975'te Avrupa güvenlik ve İşbirliği konferansıdır. Bu çabalara rağmen Sovyetler Birliği'nden ayrılan üç Baltık ülkesi arasında ve 1992'de Bosna-Hersek ile Sırbistan

¹⁹ RÂVÎ, s. 78; BEDRÜDDİN Salih Muhammed, Et-Tahakküm fi Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, El-Fikrû'l-Arabi Yayinevi, Kahire 1991, s. 45.

²⁰ NÂCÎ Muhammed Cemil, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Turuku Tesviyeti Nizâ'âtihâ, Aden Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yemen 2006, s. 40.

arasında meydana gelen anlaşmazlık ve 1993'te Çekoslovakya'nın ayrılması gibi sınırlarla ilgili bazı anlaşmazlıkların ortaya çıkması engellenememiştir.²¹

Afrika kıtası 1884'te yapılan Berlin Kongresi gereği sömürgeci Avrupa ülkeleri tarafından sınırları bölünmüştür. Afrika Devletlerinin çoğu Fransa, Britanya, Portekiz, İspanya, İtalya ve Almanya'nın sömürgesine boyun eğmiştir. Afrika sınırları bölündüğü zaman sömürge anlayışına göre siyasi, ekonomik ve stratejik çıkar ve esaslar dikkate alınmıştır. Afrika yapay sınırlara sahip olan siyasi birimlere bölünmüştür. Lakin bu siyasi birimlerin çoğu kendi komşularıyla birçok sınır problemi yaşamıştır. Bu da Afrika halkının sömürge sınırlarını eleştirme ve 1957'de Akra Konferansında bu sınırları iptal etme talebinde bulunmalarına yol açmıştır.²² Ancak Afrika Birliği Örgütü, devletlerin herhangi bir sınırı değiştirmeden kendi ülkelerini korumaya bağlı kalmalarını zorunlu kılmıştır.²³

Osmanlı Devleti sona erdikten sonra sömürge devletleri tarafından Arapların toprağı 22 devlete bölünmüştür. Zira Arapların yaşadığı topraklar, I. Dünya Savaşı'nda galip gelen güçlerin çıkardığı bölme kararları gereği paçalanmıştır. Bazı devletler Sykes-Picot Andlaşması'yla parçalanmıştır. Öte yandan bazı devletler de 1920'de yapılan Sam Remo Konferansı'nda Müttefik Yüksek Kurulu'nun çıkardığı bölme kararları gereği bölünmüştür. Portekiz ve İspanya sömürgeleri Batı Yarımküre devletlerinin sınırlarının oluşturulmasında büyük rol oynamıştır. Bunlar 1820'de kendi bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen var olan durumları üzerine kalmayı kararlaştırmışlar.²⁴ Ayrıca sınırlarla ilgili uluslararası hukuk kurallarından temel bir kural haline gelen Uti Possidetis (savaş sonunda başka bir andlaşma olmadığı takdirde işgal edilen toprakların elde tutulmasını öngören prensip) ilkesini kabul etmişler. Zira bu ilke gereği savaşan tarafların eline geçen toprakların mülkiyetine bir meşruiyet kazandırılmaktadır. Bu da savaştan ve barış anlaşmalarından sonra olmaktadır.²⁵ Sınırların ortaya çıkma zamanları bir kıtadan başka bir kıtaya göre

²¹ **RİZK Tarık Abdurraûf**, Mebdeü Sebâti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1995, s. 41.

²² **TOUVAL S.**, "Africa's Frontiers", I.A., Vol. 42, 1966, s. 641.

²³ **LURD E.**, The International Regulation of Frontier Disputes, London 1970, s. 132.

²⁴ **RİZK**, s. 42.

²⁵ **MALCOLM S.**, "The Heritage of States The principle of Uti Possidetis Today", B.Y.I.L., Vol. 67, 1996, s. 98.

farklılık gösterse de hat şeklindeki uluslararası sınırlar her bir devletin siyasi sınırları için kabul edilen şekil olmuştur.²⁶ Bu olaylara rağmen bu dönemde coğrafya ve yüzölçümü bilimleri, haritaları hazırlama, gelişmiş teknolojiyi kullanma ve uluslararası sınırları çizme konularında büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu bilimsel gelişme uluslararası sınırları belirleme yöntemlerinde katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi bu çağda coğrafi yüzölçümü araçları ve son derece titiz bir şekilde haritaları çizme yöntemlerinde bilimsel gelişme olmasına rağmen Sümrgeci Devletler çoğu devletin sınırlarını çizmede büyük bir rol oynamıştır. Özellikle Afrika, Asya, Latin Amerika ve diğer ülkelerde işgale uğrayan bölgelerde bunu yapmışlardır. Toprakları bölme andlaşmalarının çoğu sömürge devletlerin çıkarlarına hizmet etmektedir.

B. Uluslararası Sınırların Tanımı, Türleri ve Fonksiyonları

1. Uluslararası Sınırların Tanımı

a. Tanım

Türkçe sözlükte sınır “uç, son, hudut” anlamında kullanılmaktadır.²⁷ Uluslararası hukuk terimleri sözlüklerinde sınır kavramı şöyle tanımlanmıştır: “İki komşu ülkeye ait olan bölgelerin başlangıç ve sonunu gösteren hattır”.²⁸ Jewett sözlüğünde sınırın tanımı şöyle yapılmıştır: “Bir toprak parçasını diğerinden ayıran hayali bir hattır”.²⁹ Uluslararası hukuk uzmanlarının yaptığı tanımlara baktığımızda onların üzerinde anlaştığı bir tanımın olmadığı görülür. Zira hukukçular, kendi dönemlerinde egemen olan düşünce neticesinde uluslararası sınırlar için birçok tanım yapmışlardır. Sınır için yapılan en önemli tanımlar şunlardır:

Hukukçu Boogs, sınırı şöyle tanımlamıştır: “Devletin egemenlik haklarını kullandığı bölgeyi belirleyen sınırlardır”.³⁰ Hukukçu Oppenheim’e göre sınır; “bir

²⁶ ÂMİR Muhammed Abdulmecîd, Dirâsâtün fi'l-Coğrâfiyyeti's-Siyâsiyye Uluslararası Siyasal Coğrafya Araştırmaları-Esas ve Uygulamalar, El-Maârif Yayınevi, İskenderiye, ts., s. 305.

²⁷ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Bsk., Ankara 2005, s. 1755.

²⁸ BASDEVANT J., Dictionnaire de la Terminologie du Droit International, Paris 1960, s. 293.

²⁹ CUKWURAH A. O., The settlement of Boundary Disputes in International Law, Manchester University Press, 1967, s. 11.

³⁰ BOOGS S. W., International Boundaries, New York 1940, s. 28.

devletin bölgesini diğer bir devletin bölgesinden ayıran hayali bir hattır".³¹ Hukukçu Hubert'in tanımına göre sınır; "*devleti kuşatan ve onun bölgesini komşu ülkelerin topraklarından ayıran bir hattır*". O hattın içinde devletin egemenliği başlar ve onun dışında sona erer.³² Hukukçu Brownlie sınırı şöyle tanımlamıştır: "*Bir devletin bölgesini başka bir devletin bölgesi ya da herhangi bir devlete ait olmayan bir bölgeden ayıran ve yeryüzünde olan hayali hatlardır*".³³ Hukukçu Adami ise sınırı şöyle tanımlamıştır: "*Sınır devletin kendi egemenlik hakkını kullanabildiği bölge sınırlarını belirleyen hattır*".³⁴ Hukukçu Bastid sınırı şöyle tanımlamıştır: "*Komşu olan ülkelerin bölgelerini birbirinden ayıran ve devamlı bir şekilde sabit olan sınır hattır*".³⁵ Toluner onu şöyle tanımlamıştır: "*Devletin ülkesini, diğer devlet ülkelerinden, sahipsiz ülkeden, açık denizden ve uzaydan ayıran iki boyutlu farazi çizgiye yani alana, sınır*" denmektedir.³⁶

Bu tanımların yanı sıra devletlerin uluslararası sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili olarak yargıya çokça başvurmaları sebebiyle uluslararası yargının, uluslararası sınır kavramı için bir tanım oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz.³⁷

UAD, 1994'te Aouzou bölgesiyle ilgili olarak Libya ve Çad arasındaki bölge anlaşmazlığıyla ilgili kararında olduğu gibi bazı kararlarında uluslararası sınır kavramını tanımlamıştır. Zira mahkeme bu kararında sınırı şu şekilde tanımlamıştır: "*Devletlerin topraklarını ayıran hattır*".³⁸

Divan, 2005'te Benin ve Nijer arasında meydana gelen sınır anlaşmazlığıyla ilgili verdiği kararda uluslararası sınır kavramını şöyle tanımlamıştır: "*Sınır; devletlerin yeryüzünde, yerin içinde ya da havada bulunan egemenlikleri arasındaki ayırıcı belirtidir*".³⁹

³¹ **OPPENHEİM L.**, International Law, London 1955, s. 452.

³² **HUBERT T.**, Droit International public, Paris 1984, s. 264.

³³ **BROWNLIE I.**, Principles of Public International Law, Oxford University Press, 1988, s. 181.

³⁴ **ADAMI**, s. 3.

³⁵ **BASTID S.**, Cours de Droit International Public, Paris 1963, s. 174.

³⁶ **TOLUNER Sevin**, Milletlararası Hukuk Dersleri, Beta Basım Bağtın A.S., İstanbul 1996, s. 31.

³⁷ Örneğin 1983'ten 2003'e kadar sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili yaklaşık 10 dava mahkemeye intikal etti.

³⁸ **ALÜMEM Elmütehida**, Mecmû'u'l-Ahkâm ve'l-Vetâvâ ve'l-Evâmiri's-Sâdire an Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye 1992-1996, Birleşmiş Milletler Yayınları, New York 1998, s. 77-78.

³⁹ I.C.J., The Frontier Dispute (Benin/Nijer), The Judgment of 12 July 2005, s. 142, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/125/125-20050712-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

Uluslararası tahkim mahkemeleri, 1990'da Senegal ve Gine-Bissau arasındaki sınır anlaşmazlığıyla ilgili verdiği kararında uluslararası sınır hattını şöyle tanımlamıştır: “*Herhangi bir devletin hukuk sistemi kurallarının uygulandığı yasal çerçeveyi belirleyen nihai noktalardan meydana gelen çizgidir*”.⁴⁰

Geniş anlamıyla sınırlar sadece kara sınırları değildir. Aynı zamanda deniz ve hava sınırlarını da kapsamaktadır. UAD Romanya ve Ukrayna arasında Karadeniz'deki deniz sınırlarıyla ilgili olarak 2009'da verdiği kararında devlet sınırı ifadesinin hava ve yerin altındaki alanları da kapsadığını, bu sınırın kara ve deniz alanında olması arasında fark olmadığını açıklamıştır.⁴¹ Böylece sınır kavramının uzunluk, genişlik, yükseklik ve derinlik olmak üzere dört boyutu kapsadığı ortaya çıkmaktadır. Devlet sınırı dikey bir şekilde uzamaktadır. Dolayısıyla devletin sınırı onun bölgesi üzerindeki hava sahası ve onun içindeki doğal zenginlikleri de kapsamaktadır. Uluslararası birçok anlaşmada buna vurgu yapılmıştır. O andlaşmalardan biri de 1960'ta Sovyetler Birliği ve Finlandiya arasındaki sınırla ilgili andlaşmadır. Bu andlaşma sınırların çizgisinin devletin hava ve toprak sahasını belirlediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde 1972'de Fas ve Cezayir arasındaki sınırları Çizme Andlaşması 2. maddede bunu ifade etmiştir. 1975'te Irak ve İran arasında sınırları yeniden çizme protokolünün 2. maddesi de buna değinmiştir.⁴²

Deniz sınırlarıyla ilgili olarak uluslararası hukukun sınırları belirlemek için kararlaştırdığı genel ilkeler ayırım yapılmaksızın kara ve deniz sınırlarına uygulanmaktadır. UAD de bunu Libya ve Malta arasındaki kıta sahanlığıyla ilgili olarak 1985'te verdiği kararda kabul etmiştir.⁴³ Böylece doğal bir fark dışında kara ve deniz sınırları arasında bir farkın olmadığını görmekteyiz. Her iki sınır da derece açısından yasal sınırlar sayılmaktadırlar. Ancak deniz sınırları belirlendiği zaman 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde geçen uluslararası kurallara başvurulması

⁴⁰ I.C.J., Case Concerning the Arbitral Award of 2 March 1990, s. 8, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/82/082-19900302-ORD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

⁴¹ I.C.J., Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania/Ukraine), The Judgment of 3 February 2009, s. 16, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>, 12.04.2018

⁴² **ABDÜLHAMİD Muhammed Sâmi**, Usûlü'l-Kânûni'd-Düvelî el-Âmm, İskenderiye 1972, s. 135.

⁴³ I.C.J., Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), Summary of the Judgment of 3 February 1985, s. 151, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/68/6417.pdf>, 12.04.2018

gerekir. Çünkü bu kurallar, uluslararası sınırlar belirlendiği zaman genel kuralları sınırlayan özel kurallar olduklarından dolayı onların önceliği bulunmaktadır.

Bu anlatılanlara göre uluslararası sınırları şöyle tanımlayabiliriz: Yeryüzünde çizilen, devletin bölgesinin yerel çerçevesini belirleyen ve devletlerin egemenlik alanlarını belirleyen hayali hatlardır.

b. Uluslararası Sınırların Diğer Sınırlardan Ayrılması

Uluslararası sınırı tanımladıktan sonra bunun benzer olan kavramlarla karışmaması için ona yakın olan kavramlardan ayrıldığı yönleri inceleyeceğiz.

i. Uluslararası sınırlar ve Frontières (sınırlar): Frontières kavramı Fransız hukukçuların, sınır kavramını ifade etmek için kullandığı eski bir kavramdır. Ondan maksat iki devleti enine ve boyuna birbirinden ayıran ve geniş bir yüz ölçüme sahip olan bir toprak parçasıdır. Şartlara göre onun genişliği değişmektedir.⁴⁴ Anglosakson hukuku bu iki kavramı birbirinden ayırmıştır. Sınır kavramının komşu olan iki devleti ayıran hattı ve frontières kavramının ise komşu olan devletleri ayıran bir hat henüz konulmadan önce iki ülke arasında belli bir yüz ölçümünü ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁵ Bu mesafelerin dar veya geniş olması arasında fark yoktur.⁴⁶ Uluslararası hukukçuların çoğu uzun bir zaman sınır ve frontieresi birbirinden ayırmamıştır.⁴⁷ Bazılarına göre bunun sebebi coğrafi bilgilerin az olması ve çoğu devleti birbirinden ayıran titiz haritaların olmamasından dolayı yeniçağın sonlarına kadar devlet ve imparatorlukların sınırlarının tam olarak belirlenmemesidir.⁴⁸

Sınırlar ve Frontières kavramını birbirinden ayıran en önemli farklar şunlardır:

i. Sınırlar kavramı sırf bir hukuk terimidir. Bir devletin bölgesini komşu olan diğer bir devletin bölgesinden ayıracak şekilde devleti kuşatan hatları ifade eder.

⁴⁴ ŞETTÂ Ahmed Abdulvenîs, Hudûdü'd-Devle Mâhiyyetühâ ve Tatavvuru Vezâifihâ, Siyasi Araştırmalar Merkezi, Kahire 1993, s. 108.

⁴⁵ EBÛZEYD Abdünnâsır, Münâza'âtü'l-Hudûdi'd-Düveliyye, 3. Baskı, Kahire 2015, s. 12.

⁴⁶ HİLMÎ Nebîl Ahmed, "El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Tatbî'u'l-Alâkâti'l-Mısriyye el-İsrâiliyye", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 57, 1979, s. 559.

⁴⁷ REEVE, s. 534.

⁴⁸ BÂHAŞAB Ömer Ebûbekir, "En-Nizâmü'l-Kânûni li-Mefhûmi'l-Hudûd fi'l-Kânûni'd-Düvelî", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 44, 1988, s. 83.

Frontieres kavramı ise uluslararası sınır kavramından önce kullanılan ve tam olarak belirlenmeyen bölgeleri gösteren tarihsel ve eski bir kavramdır.⁴⁹

ii. Frontieres ifadesi yerleşime uygun olmayan metruk toprakları ifade eder. Genelde bu bölgelere yakın devletler, siyasi ve ekonomik nüfuzunu bu topraklar üzerinde kullanmak için buraları kendi topraklarına katmaya çalışır.⁵⁰ Öte yandan sınırlar kavramından maksat devleti kuşatan ve devletin egemenliğinin başladığı başka bir devletin egemenliğinin sona erdiği sınır çizgilerini ifade eder. Çünkü yeni devlet yapısı, kendi egemenliğini kullandığı bölge için açık sınırların konulmasını gerektirmektedir.⁵¹

iii. Frontieres çizgi halinde olmayıp belli bir genişliği olan alanlardır. Onun yüzölçümü; dağ, nehir, vadi ve orman gibi doğal olgulardan oluşan geniş veya dar bir mesafe olabilir. Yani onun uzunluğu ve eni bulunmaktadır.⁵² Sınırlar ise sadece çizgiler olup onların enine olarak bir yüz ölçümleri bulunmamaktadır.

iv. Frontieres, sabit bir niteliğe sahip olan bölgelerdir. Onların nakledilmesi veya değiştirilmesi söz konusu değildir. Sınırlar ise devletlerin oluşturduğu sadece çizgilerdir. Uluslararası andlaşmalar gereği onlar değiştirilebilir.⁵³

v. Bazı hukukçular frontieres bölgelerinin devletin stratejik alanları olduğunu ifade eder. Zira genelde bu bölgeler, geniş coğrafi alan olduklarından dolayı devleti ani dış saldırılardan koruyan bölgeler olmaktadır.⁵⁴ Sınır hattı ise özellikle savaş teknolojisinin çok gelişmesiyle beraber devleti herhangi bir saldırıdan yeterli derecede koruyamamaktadır.⁵⁵

Bu anlatılanlardan uluslararası sınırların insan ürünü olan yapay bir olgu olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde onlar siyasi ve yasal olgulardır. Frontieres ise tarihsel, siyasal, coğrafi ve doğal bir olgudur. Sınırlar, frontieresi belirlemektedir. Çağdaş gelişmeler ışığında frontieres kavramının unutulup yok olduğunu

⁴⁹ **BEDRÜDDİN**, s. 41.

⁵⁰ **DUNCAN Hall H.**, "The International Frontier", A.J.I.L., Vol. 42, 1948, s. 43.

⁵¹ **UKAYL**, s. 31.

⁵² **ŞETTÂ**, s. 109.

⁵³ **İSMAİL Muhammed**, "El-Hudûdü'l-Âmine fi'l-Kânûni'd-Düvelî el-Âmm", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 33, 1977, s. 243.

⁵⁴ **BLIJ De-HARM J.**, The Nature of Frontiers and Boundaries Systematic Political Geography, New York 1967, s. 168.

⁵⁵ **NÂCÎ**, s. 35.

görmekteyiz. Uluslararası hukukçuların çoğu kitaplarında uluslararası sınır ifadesini kullanmaktadırlar.

ii. Uluslararası sınırlar ve idari sınırlar: İdari sınırlardan maksat bir devlet içindeki idari birimler arasındaki iç sınırlardır. Bunlar iç hukuka tabidir. Örneğin bir devlet içindeki iller ve bölgeleri ayıran hatlar bulunmaktadır. Bu sınırlar iç hukuk hükümlerine göre düzenlenir. Ayrıca ABD’de içinde bazı federal eyaletleri diğerlerinden ayıran sınırlar da buna örnek gösterilebilir. Bu eyalet arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığı zaman Amerika Yüksek Federal Mahkemesi bu anlaşmazlığı çözer. Çünkü bu, bir iç anlaşmazlıktır. Uluslararası mahkemeler bu anlaşmazlığa müdahale edemezler. Onlar komşu olan iki devlet arasındaki uluslararası siyasi sınırlarla ilgili anlaşmazlıklara bakarlar. UAD, Çekoslovakya ve Polonya arasında Jaworzno’yla ilgili olarak çıkan sınır anlaşmazlığı hakkındaki danışma görüşünde bunu vurgulamıştır.⁵⁶ Zira devletler arasında idari sınırların bulunmadığı ve iki devleti birbirinden ayıran sınırların uluslararası sınırlar olduğunu vurgulamıştır. Lakin herhangi bir devletin idari sınırları bazen uluslararası sınırlara dönüşebilmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti parçalandığında, idari birimleri birbirlerinden ayıran sınırlar birçok devlet için uluslararası sınırlara dönüşmüştür.

1986’da Burkina Faso ve Mali arasında çıkan sınır anlaşmazlığı davasında UAD: “Şimdiki konumun devam etmesi” ilkesinin uygulanmasının tam olarak idari sınırların uluslararası sınırlara dönüşmesine yol açmakta olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin her birindeki idari sınırların 1991 yılının sonunda birçok devlete ayrılması da buna örnek gösterilebilir.

Buna mukabil komşu olan devletler arasındaki uluslararası sınırlar idari sınırlara dönüşebilir. Bu da bir devlet başka bir devlete katılıp ikisi birleştiğinde gerçekleşmektedir. Demokratik Almanya Cumhuriyeti ve Federal Almanya Cumhuriyeti arasındaki sınırlar buna örnek gösterilebilir. Zira bu iki devleti birbirinden ayıran sınırlar 1990’da tek bir devlet adı altında idari sınırlara

⁵⁶ RİZK, s. 49.

⁵⁷ ALÜMEM, s. 228.

dönüşmüştür. Aynı durum Güney Yemen Cumhuriyeti ve Kuzey Yemen Cumhuriyeti arasındaki sınırlarda da olmuştur. Zira bu iki cumhuriyeti birbirinden ayıran eski uluslararası sınırlar 1990'da Demokratik Birleşik Yemen devleti içinde idari sınırlara dönüşmüştür.⁵⁸

iii. Uluslararası sınırlar ve gümrük sınırları: Gümrük sınırlarından maksat devletin belirlediği sınırlardır. Devletin ekonomik işlerini düzenlemek için koyduğu gümrük sistemi ve işlemlerine aykırı bir şekilde bu sınırdan devletin içine veya dışına mal ve ürünlerin geçirilmesine izin verilmez. Mal ve ürünlerin sınırdan geçişini denetlemek ve kanun gereği onlara vergi koymak için birtakım resmi daire ve bürolar kurularak gümrük işleri yürütülür.⁵⁹ Bazen birkaç devlet gümrük birliğine ortak olmaktadır. Bunun gereği birliğe ortak olan üye devletler arasındaki gümrük sınırları iptal edilmektedir. Lakin onlar arasındaki uluslararası sınırlar kalmaya devam etmektedir. Örneğin Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u birleştiren ve 1947'de kurulan Benelüks birliği buna örnek gösterilebilir. Aynı şekilde 1990'da Avrupa Ekonomik Topluluğu Schengen Andlaşması yapılmıştır. Bu andlaşmanın amacı üye devletlerin uluslararası sınırlarından özgür bir şekilde şahıs ve ürünlerin geçmesi için ortak bir koordinasyon ve kontrol birimi oluşturmaktır.

Birliğe tabi olan devletler arasındaki gümrük sınırları dar veya geniş olabilir. Zira bu gümrük sınırları birlik içinde bulunan hiçbir devletin uluslararası sınırlarını etkilemez. Bazen gümrük sınırlarıyla ilgili anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. Örneğin 1930'da İsviçre ve Fransa arasında Haute-Savoie'deki özgür bölge meselesinde anlaşmazlık meydana gelmiştir. Ancak gümrükle ilgili bir uyuşmazlık uluslararası yargıya sunulduğu zaman yargı gümrükle ilgili konudaki uyuşmazlığı çözer. Bu çözümün ise uluslararası sınırların değişimi üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır.⁶⁰

iv. Uluslararası sınırlar ve güvenlik sınırları: Bazı hukukçular güvenlik sınırlarını; savunma amaçlı konulan sınırlar şeklinde tanımlamıştır. Lakin bunun

⁵⁸ HASÛN, s. 39.

⁵⁹ TOUSCOZ J., Droit International Public, Paris 1993, s. 105.

⁶⁰ ATİYYE Ebü'lhayr Ahmed, Nefâzü'l-Mu'âhedâtü'd-Düveliyye fi'l-Kânûni'd-Dâhilî, En-Nehdatü'l Arabiyye Yayınevi, Kahire 2003, s. 124.

arkasındaki temel hedef komşu devletlere karşı genişlemedir.⁶¹ Güvenlik sınırları bazen sınırları değiştirmektedir. İsrail'in 1985'te Lübnan'ın güneyine koyduğu sınır şeridi ve 1940'ta eski Sovyetler Birliği'nin Moskova'dan tehlikeyi uzaklaştırma gerekçesiyle Finlandiya sınırına doğru genişlemesi güvenlik sınırının sınırları değiştirmesinin örnekleridir.⁶²

v. Uluslararası sınırlar ve ateşkes hatları: Kara savaşıyla ilgili IV. Lahey Sözleşmesi çatışma taraflarının askeri operasyonları durdurma ve taraflar arasında ateşkes anlaşması yapma imkânına değinmiştir.⁶³ Çatışan taraflar arasında hatları belirlemenin amacı bu tarafların anlaşılan ateşkes süresi boyunca o hatları geçmemesidir. Böylece ateşkes hatları geçici bir niteliğe sahiptir. Bu hatları uluslararası sabit sınırlar gibi sayamayız. Birçok anlaşma bunu vurgulamıştır. Örneğin 1945'te Arap devletleri ve İsrail arasındaki ateşkes andlaşmasının 3. maddesi ve 1949'da Mısır ve İsrail arasındaki ateşkes andlaşmasının 5. maddesi bunu vurgulamaktadır. Böylece ateşkes hatları ile uluslararası sınırlar arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Çünkü ateşkes hatları savaş zorunluluğundan dolayı konulmaktadır. Savaşan tarafların bu hatları geçmemesi gerekir. Öte yandan uluslararası sınırlar devletin egemenliği ve bölgesel siyasi sınırlarının çerçevesini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ateşkes hatları, çatışan taraflar daimi bir konuma ulaşıncaya kadar geçici bir düzenlemedir. Ateşkes hattı galip gelen tarafların bu hatta göre toprakları elde etmesine izin vermemektedir. Çünkü bu ileride başkalarının topraklarını zorla almaya yol açar. Bu durum, çağdaş uluslararası hukukta yasal olmayan bir iş sayılmaktadır. Lakin yenilen devlet ateş hattını kabul ederse McMahan hattı gibi o hat uluslararası bir sınıra dönüşür. McMahan hattı XIX. asırda Hindistan ve Çin arasına konulan bir hattır. Çin buna karşı çıkmasına rağmen 1993'te bu hattı kabul etmiştir. Böylece bu hat o iki devlet arasında uluslararası bir sınır olmuştur.⁶⁴

⁶¹ **RİYÂD Adil Mahmûd**, El-Fikrû'l-İsrâîlî ve Hudûdü'd-Devle, Arap Araştırma ve Çalışmalar Merkezi, Kahire 1977, s. 236.

⁶² **ABBÂS Abdurrezzâk**, El-Coğrâfiyyetü's-Siyâsiye Ma'a't-Terkîz ale'l-Mefâhîmi'l-Ciyûbü'lîtiyye, Bağdat 1976, s. 181.

⁶³ 1907 Tarihli IV. Lahey Sözleşmesi, md. 36, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0631.pdf>, 04.05.2018

⁶⁴ **RİYÂD**, s. 236.

2. Uluslararası Sınırların Türleri

Klasik hukukta uluslararası sınırlar ikiye ayrılmaktadır. Onlar da doğal ve yapay sınırlardır. Bu sınıflandırmaya ilk defa 1907'de Curzon değinmiştir.⁶⁵ Daha sonra 1918'de Fawcett⁶⁶ ve ondan sonra da 1940'da Boggs değinmiştir.⁶⁷ Pradelle gibi bazı hukukçular, sınırları kısımlara ayırırken yapay sınırlar kavramını kullanmayı eleştirmişlerdir. Onlar bunu coğrafi gerçekleri bilmeme olarak saymışlardır. Onlar sınırları doğal, astronomik ve geometrik sınırlara ayırmaktadırlar.⁶⁸ Hukukçu Andrassy sınırları doğal, tarihsel ve anlaşmalı sınırlara ayırmaktadır. Bu hukukçu yapay sınırlar yerine teknik sınırlar ifadesini kullanmaya çağırıda bulunmaktadır.⁶⁹ Hukukçu Pounds doğal sınırları ifadesini kullanmayı kabul etmemektedir. Çünkü ona göre tüm sınırlar siyasi kararlarla insanın koyduğu yapay sınırlardır.⁷⁰

Bu eleştiriler bir kenara bırakılırsa günümüzde uluslararası hukuk uzmanları ve coğrafya biliminde uzman olanların çoğu uluslararası sınırları doğal ve yapay sınırlara ayırmaktadır.

a. Doğal Sınırlar

Doğal sınırlar insanlığın bildiği en eski sınırlar sayılmaktadır. Zira bu sınırlar; dağlar, nehirler, göller ya da bataklıklar gibi doğal unsurlardan birinin komşu olan devletler arasında sınır olarak seçilmesiyle belirlenmektedir. Bu doğal unsurlar uluslararası sınırlar olarak inşa edilmemişlerdir. Lakin insanlar bölgeler arasında ayırım yapmak için onları kullanmışlardır. Zira onları öğrenmek kolaydır. Aynı zamanda açık bir şekilde sınırı teşkil etmektedir. Doğal sınırlar düşüncesi XVIII. asrın sonlarında özellikle güvenliği sağlamak ve komşu bölgelerdeki toplulukların herhangi bir saldırısına karşı devlet sistemini ve halkı korumak için bu doğal sınırları

⁶⁵ CURZON, s. 13.

⁶⁶ FAWCETT C. B., *Frontiers a Study in Political Geography*, London 1918, s. 28.

⁶⁷ BOGGS, s. 16.

⁶⁸ LA PRADELLE, s. 171.

⁶⁹ ANDRASSY J., *Questions de Frontiere Et de Voisinage*, Caire 1961, s. 52.

⁷⁰ POUNDS, s. 78.

esas alan Avrupa ülkelerinde büyük ilgi görmüştür.⁷¹ Bu doğal sınırların en önemli türleri şunlardır:

i. Dağlar: Uluslararası sınırları belirlemek için dağları kullanmak en eski doğal unsurlardan sayılmaktadır. Çünkü dağlar açık, sabit ve devamlıdır.⁷² Aynı şekilde onlar devleti dış saldırılardan korumada kullanılan bir savunma engelidir. Örneğin Çin, Hindistan, Nepal ve Keşmir'i birbirlerinden ayıran Himalaya Dağları, İspanya ve Fransa'yı ayıran Pireneler, İsveç ve Norveç'i ayıran İskandinav Dağları ve Arjantin ile Şili'yi ayıran And Dağları sınır olarak kullanılan dağlardır.

ii. Nehirler: En eski medeniyetler eski nehirlerin kenarında ortaya çıkmıştır. Çünkü bu nehirler yaşam için uygun ortamlar sayılmaktadır. Nehirler; Irak'ta Rafdin Medeniyeti ve Mısır'da Nil Ovası Medeniyeti gibi medeni grup ve oluşumların onlara yakın bir şekilde bulunmasını sağlamaktadır.⁷³ Aynı şekilde eski devletler herhangi bir saldırıdan korunmak için nehir sınırlarını kullanmaktaydılar.⁷⁴ Zamanın geçmesiyle özellikle uluslararası nehirler olmak üzere nehirler ekonomik önem kazanmıştır. Artık her iki kenarında iki veya daha fazla devletin bölgesinin bulunduğu nehirlere uluslararası nehirler denilmiştir.⁷⁵ Bu nehirlerden bazıları, Irak ve İran arasındaki Arap nehri, Senegal ve Moritanya sınırlarını ayıran Senegal nehri ve ABD ile Meksika'yı ayıran Rio Grande nehridir.

Uluslararası hukuk uluslararası nehirlerin ulaşımına elverişli olup olmaması arasında ayırım yapar. Bu ayırım 1919'daki Versay Barış Andlaşması'nın 30. maddesinde ortaya çıkmıştır. Uluslararası nehirler ulaşımına elverişli ise sınır hattı temel akıntının ortasında yer alır. O da nehrin en derin kısmının ortasında uzanan hattır. Buna Thalweg hattı denilmektedir. Örneğin Fransa ve Almanya arasındaki Ren Nehri bunlardan biridir. Nehirde ulaşım yapılamıyorsa Fransa ve İspanya arasındaki Bidasoa nehrinde olduğu gibi sınır nehrin orta noktalarının birleştirilmesiyle oluşan hat olur.

⁷¹ ŞETTÂ, s. 114.

⁷² ÂMİR, s. 303.

⁷³ SÂDİK Dult Ahmed, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye, Kahire 1982, s. 128.

⁷⁴ BOUCHEZ L. J., "The Fixing of Boundaries in International Boundary Rivers", International and Comparative Law Quarterly, London, Vol. 12, 1963, s. 790.

⁷⁵ ATİYYE Ebü'lhayr Ahmed, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Eseruhâ fi Himâyeti İklîmi'd-Devle, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 2001, s. 37.

iii. Göller: Bazen komşu olan devletleri farklı şekillere sahip olan göller ayırmaktadır. Göllerden oluşan sınırlar nehir sınırlarından daha üstün sayılmıştır. Çünkü göller sabittir. Nehirler ise genelde yer değiştirmektedir. Bu da birçok sınır sorunlarının meydana gelmesine sebep olmaktadır.⁷⁶ ABD ve Kanada arasındaki Ontario Gölü ve Kenya, Uganda ve Tanzanya'yı birbirlerinden ayıran Victoria gölü sınır olan göllerdendir.⁷⁷

iv. Bataklıklar: Bazı devletlerin sınırlarında geçilmesi zor olan bataklıklar bulunmaktadır. Bunlar doğal sınırlardır. Bu bölgeleri geçmek zor olduğundan dolayı devlet, savaş esnasında kendini korumak ve herhangi bir ordunun kendisine doğru ilerlemesini engellemek için bunu sınır olarak kullanmaktadır.⁷⁸ Örneğin Hollanda, kendisini Fransız ve Germenlerin saldırılarından korumak için Ren Nehri bataklıklarını sınır olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde Doğu Prusya bataklığı I. Dünya Savaşı esnasında Rusya ordusunun ilerlemesini engelleyen bir sınırdır.⁷⁹ Rusya ve Polonya arasındaki Pripet bataklığı ve Polonya ile Almanya arasındaki Stettiner bataklığı birer sınırdır.

v. Çöller: Eski dönemlerde çöller insanın aşmakta zorluk çektiği doğal engellerdi. Lakin medeniyet ve bilimin gelişmesiyle çöller bu niteliğini kaybetmiştir. Fransızlar büyük sahrayı aşmayı başarmışlardır. Taşımacılık için onda bir hat düzenlemişlerdir. Hatta ülkelerin çoğu bu bölgeler üzerinde mücadele etmiştir. Çünkü o bölgelerde doğal zenginlikler bulunmaktadır.⁸⁰ Fas'ı Cezayir ve Moritanya'dan ayıran Batı Sahra Çölü ve Amerika ile Meksika'yı ayıran Sonoran Çölü bunlardan bazılarıdır.

vi. Ormanlar: Ormanlar da komşu olan devletleri birbirlerinden ayıran doğal sınırlardır. Zira ormanda ilerlemeyi engelleyen ağaçlar çokça bulunmaktadır. Bu tür bölgeler, Kongo Cumhuriyeti, Gana ve Gine'de olduğu gibi Afrika kıtasında da bulunmaktadır.⁸¹

⁷⁶ NÂCÎ, s. 46.

⁷⁷ ŞEREF Abdulaziz Tarîh, El-Üsüs ve'l-Müşkilât fi'l-Coğrafiyyeti's-Siyâsiyye, İskenderiye 1963, s. 118.

⁷⁸ KASSÂB Nâfi-MAHMÛD Sabâh, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye, Bağdat, ts., s. 200.

⁷⁹ NÂCÎ, s. 47.

⁸⁰ KASSÂB-MAHMÛD, s. 201.

⁸¹ LACÎN Mansûr Abdurrahman, Tesviyeti Münâza'âti'l-Hudûd el-Düvelîa ve Tatbîkühâ ale'l-İrâk, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bağdat 1997, s. 16.

b. Yapay Sınırlar

Doğal sınırların yanı sıra yapay sınırlar bulunmaktadır. Bu sınırlar komşu olan devletlerin yaptığı anlaşmayla yeryüzündeki enlem ve boylam çizgileri kullanılarak insanların koyduğu sınırlardır.⁸² Genelde bu yöntem özellikle çöl ve buzlu bölgelerde olmak üzere askeri ve ekonomik yönden fazla önemli olmayan ve nüfusu az olan bölgelerde uygulanmaktadır.⁸³ Aslında bu tür sınırlar sömürgeci Avrupa güçlerinin ürünüdür. Bu güçler özellikle Afrika ve Amerika kıtalarında olmak üzere kendi sömürgelerinin bulunduğu bölgeleri ayırmak için bu sınırları koymuşlardır. İspanya ve Portekiz sömürge sınırlarını belirlemekle ilgili olarak VI. Papa İskender tarafından verilen kararda da durum aynıdır. ABD'nin güney batısına düşen ve Kanada'yla sınır olan 49 derecelik kuzey enlemi dünyada en uzun astronomik sınır sayılmaktadır.⁸⁴ Bu sınırlar geodezik ve geometrik kısımlara ayrılmaktadır. Geodezik sınırlar, enlem-boylam ve paralel-meridyen çizgileri kullanılarak elde edilmektedir. Örneğin, ABD-Kanada sınırı bu yöntemin uygulanması suretiyle elde edilmiştir. Geometrik sınırlar, geometrik şekiller kullanılarak elde edilmektedir. Düz çizgi, yarım daire ve bunun gibi şekiller esas alınarak iki ülke arasındaki sınır belirlenir. Özellikle Afrika kıtasındaki devletlerin, ülke sınırlarını belirlerken bu yöntemi kullandıklarını görmek mümkündür.⁸⁵

Kanaatimce uluslararası sınırların tümü yapay sınırlardır. Çünkü bunlar insanlar tarafından sınır yapılmaktadır. Doğal sınır kavramı gerçek ve sağlam bir ifade değildir. İnsan kendi iradesiyle yapay sınırları belirlemekte ve yeryüzünde çizmektedir. Bu çizgi doğal olgular olabildiği gibi astronomik ve geometrik çizgiler de olabilir.

3. Uluslararası Sınırların Fonksiyonları

Son dönemlerde devletler tarafından uluslararası sınırlara çok önem verilmiştir. Özellikle yeni uluslararası sistemdeki değişiklik ve gelişmenin ardından bu önem artmıştır. Sınırlar olmasaydı asla hiçbir devlet olmayacaktı. Uluslararası sınırlar

⁸² CUKWURAH, s. 16.

⁸³ EBÛ HEYF Ali Sâdık, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, İskenderiye 1977, s. 344.

⁸⁴ ŞEREF, s. 119.

⁸⁵ BOZKURT Enver-KÜTÜKÇÜ M. Akif-POYRAZ Yasin, Devletler Hukuku, 8. Baskı, Yetkin Basımevi, Ankara 2015, s. 106.

sadece devletleri birbirinden ayıran sınırlar değildir. Bu sınırların birçok görevi vardır. O görevlerin en önemlileri de şöyle sıralayabiliriz:

a. Hukuki Açıdan

Hukuki yaklaşımlar; devletin kendi bölgesi içinde ve kendisine komşu olan devletlerle olan ilişkilerini düzenlemede ve özellikle de sınırları ilk belirleme aşamasında esas aldığı temel görevlerin en önemlilerinden sayılmaktadır. Sınırları belirlemenin temel sebebi her devletin gücünü aldığı hukuki çerçevenin keşfedilmesidir. Devlet kendi bölgesini belirlediğinde ve sınırlarını çizdiği zaman o bölgede kendi egemenliğini kullanma hakkı olur. Başka herhangi bir devletin müdahalesi olmadan o bölgede kendi güç ve yetkilerini kullanır. Devletin kendisine verilen yetkiler gereği kendisine ait olan bölgeleri yönetme ve onlara egemen olma hakkı bulunmaktadır. Devletin sahip olduğu bölgelerde bireyler, mülkler ve onlara bağlı durumlarla ilgili uygun gördüğü kanunları çıkarma hakkı bulunmaktadır.⁸⁶

Uluslararası sınır bir devlette kanunların uygulanma çerçevesini belirleyen sınırdır.⁸⁷ Devletin kendi bölgesi içinde doğrudan ve tek başına kendi yasama gücü tarafından çıkarılan kanunların tümünü uygulama ve yürütme güçlerini kullanma hakkına sahiptir. Devletin kendi bölgesinde meydana gelen anlaşmazlıklar üzerinde yargı erki bulunmaktadır. Ancak uluslararası hukuktaki yeni yönelim devletin belli durumlarda uluslararası ceza yetkilerini kendi bölgesi dışından alması yönündedir. Örneğin korsanlık, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi organize suçlar ve uluslararası terör suçları bu durumlardan bazılarıdır.⁸⁸

Komşu olan sınırlarla ilgili uluslararası anlaşmazlık meydana geldiği zaman sınırların hukuki önemi olduğu ortaya çıkar. Zira anlaşamayan devletlerin her biri tartışma konusu olan bölgenin kendi hakkı olduğunu talep eder. Zira uluslararası yargı tartışan tarafların dayandığı andlaşmaya veya yargısal ya da idari karara müracaat etmekle yetinmez. Genelde yargı uluslararası hukuk ölçülerine göre bölgeyi elde etme sebeplerine başvurur. Uluslararası yargı kararlarının çoğu, tartışma konusu olan bölgeyi, o bölge üzerinde egemenliğini sürdüren devlete vermektedir.

⁸⁶ SİNKONDO M., Droit International Public, Paris 1999, s. 262.

⁸⁷ DİB Muhammed Mahmûd, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye Menzûrûn Mu'âsara, Kahire 1989, s. 528.

⁸⁸ ATİYYE, "El-Hudûdü'd", s. 100.

Sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili olarak UAD kararlarının çoğunda bunu görmekteyiz. Kamboçya ve Tayland arasında olan Preah-Vihear tapınağı meselesinde Divan 1962’de çıkan kararında “*Bu meselede sınırların anlaşmazlığı her iki ülkenin bölge egemenliğiyle ilgilidir*” konusunu kararlaştırdı. Divan tartışılan bölgeler üzerinde egemen olma hakkını veren delilleri araştırma üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸⁹ Divan, Burkina-Faso ve Mali arasındaki sınır anlaşmazlığı hakkında 1986’da verdiği kararda aynı yöntemi takip etmiştir.⁹⁰

Tahkim mahkemelerinin uluslararası sınır davaları hakkındaki kararları da aynı yöntemle olmaktadır. 1965’te Gucerat bölgesindeki sınırları belirlemeyle ilgili Hindistan ve Pakistan arasındaki tahkim davasında tahkim kararı: “*Sınırların davalarıyla bağlantılı olan en önemli delillerden biri devletin tartışma konusu olan bölge üzerindeki egemenliğinin bulunmasını ortaya çıkarmakta*” olduğunu açıklamıştır. Sınırları belirlemede karar vermeden önce mahkemenin devletin tartışma konusu olan bölge üzerindeki egemenlik meselesini karara bağlaması gerekir.⁹¹ Tahkim mahkemesi 1996’da Şili ve Arjantin arasındaki sınır anlaşmazlığı davasında: “*Mahkemenin anlaşmazlık konusu olan bölgelerin elde edilme sebeplerine bakması gerekir. Çünkü sınır anlaşmazlığı, niteliğine göre bölgesel bir anlaşmazlık*” olduğunu vurgulamıştır.⁹² Bu anlatılanlardan uluslararası yargı ve tahkimin uluslararası sınır anlaşmazlıklarını ülkesel niteliğe sahip anlaşmazlıklar saydıkları ve bunun da bölgeyi elde etmenin yasal sebeplerini araştırmayı gerektirdiği ortaya çıkmıştır.

Jennings ve Shaw gibi bazı hukukçular bu yönteme karşı çıkmaktadırlar. Yargının rolünün tartışılan bölgeyi belirleme delilleri ve dayanaklarını açıklamakla sınırlı olması gerektiği ve yargının bölgeyi elde etme sebeplerine bakmasının yasak

⁸⁹ I.C.J., Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Summary of the Judgment of 15 June 1962, s. 58, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/45/4873.pdf>, 14.05.2018

⁹⁰ I.C.J., Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, s. 172, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 14.05.2018

⁹¹ **LOKUR B. N. And Other**, "Rann of Kutch Arbitration India and Pakistan", I.L.M., Vol. 7, 1968, s. 647.

⁹² **ŞİHÂB Müfîd Mahmûd-SEYYİD Abdurrahman Mustafa**, El-Cevânübü'l-Kânûniyye li-Tesviyeti Nizâ'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1994, s. 50.

olduğu görüşünü savunmaktadırlar.⁹³ Bu iki hukukçunun savunduğu görüş kabul edilemez. Çünkü sınır anlaşmazlığı hukuki anlaşmazlıklardır. Devletler arasında tartışma konusu olan herhangi bir bölgenin sınırlarını belirlemek; uluslararası anlaşmalar, yargı hükmü ya da idari karara bakmanın yanı sıra tartışılan bölgenin elde edilmesinin temel sebeplerinin araştırılmasını da gerektirmektedir. Bu yöntemle bu bölgenin üzerinde kimin bilfiil egemen olduğu bilinebilir. Ayrıca adil bir yargı kararına ulaşmak da bununla mümkündür.

Hukuki sınırları gerçek sınırlardan ayırmayı gerektiren bir sorun bulunduğu zaman hukuki sınırların önemi ortaya çıkar. Gerçek sınırlar, üzerinde anlaşma bulunan hukuki sınırların bulunmamasıdır. Örneğin Gine ve Uganda sınırları ilk başta 1914'te Almanya-Britanya Andlaşması'na dayalı olarak belirlenmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi sebebiyle bu andlaşma onaylanmamıştır. Böylece o sınırlar sadece gerçek sınırlar olarak kalmıştır.⁹⁴ Bazen silahlı çatışmaların sonunda gerçek sınırlar oluşturulmaktadır. Nitekim galip gelen devlet o sınırı iddia etmektedir. Yenilen devlet ise buna karşı çıkmaktadır. Örneğin Arap devletleri ve İsrail arasındaki sınırlar bu şekildedir. Zira İsrail gerçek sınırlara tutunmaktadır. İlgili olan Arap devletleri ise hukuki sınırlara tutunmaktadırlar. Bu durumda adaletin gereği hukuki sınırların esas alınması gerekir. UAD de devletler arasında herhangi bir anlaşmazlık meydana geldiği zaman verdiği kararlarının çoğunda hukuki sınırların uygulanmasını vurgulamaktadır. Taba şehriyle ilgili olarak Mısır ve İsrail arasında meydana gelen anlaşmazlık davasında Divan her iki tarafın 1906'daki anlaşma gereği üzerinde anlaşma yapılan hukuki sınırlara bağlı kalmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁵

b. Ekonomik Açıdan

Ekonomik etken uluslararası sınırları belirlemede büyük bir rol oynamaktadır. Hatta bu, bazı sınır sorunlarının meydana gelmesine sebep olmaktadır. Mesela komşu olan devletlerden birinin; petrol tarlaları ve maden yatakları gibi ekonomik kaynaklarının zengin olması, özellikle bu servetlerin devletler arasındaki sınırlara

⁹³ JENNINGS R. Y., "General Course on Principles of International Law", C.C.H.A.I.L., Vol. 121, 1967, s. 428; SHAW Malcolm N., Title to Territory in Africa, Oxford 1986, s. 5.

⁹⁴ BROWNLIE I., African Boundaries Legal and Diplomatic, London 1979, s. 17.

⁹⁵ International Arbitral Awards, Report of 29 September 1988, s. 106, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_xx/1-118.pdf, 07.06.2018

yakın olması sınır sorunlarına sebep olabilmektedir. Bundan dolayı bazı sınır bölgelerinin bazen ekonomik esasa göre belirlendiğini görmekteyiz. Bunun en yaygın örneklerinden biri 1929'da Peru ve Şili arasındaki Tanca-Arica bölgesinin bölünmesidir. Bolca potasyum ve demir bulunan Alsas ve Loren bölgelerinde sınır sorunu meydana gelmiştir. Onların mülkiyeti Fransa ve Almanya arasında gidip gelmekteydi. Bu her iki devletin I ve II. Dünya savaşlarına katılmalarının temel sebebi bu sınır sorunuydu.⁹⁶ II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası yönelim, devletler arasındaki sınırları belirlemede ekonomik esasın öncelikli olması yönünde olmuştur. Örneğin müttefik devletler, Polonya'nın Baltık denizinde ticaret yapabilmesi için Almanya'nın bir kısım toprağını ona vermişler.⁹⁷

Uluslararası sınırların ekonomik açıdan önemini şöyle özetleyebiliriz:

i. Her devlet kendi milli ekonomisini korumayı ve doğal kaynaklarının sömürülmesini engellemeyi ister. Uluslararası sınırlar, komşu olan devletlerin herhangi bir müdahale ve saldırısını önleyen ekonomik engellerdir. Ülkenin ekonomisini korumak için çoğu devlet arasında gümrük engelleri bulunmaktadır. Bu gümrükler iki ülke arasında ticari alışverişi düzenlemektedir.

ii. Günümüzde ekonomik etken uluslararası sınırların açılmasına katkıda bulunmuştur. Öyle ki devletler kendi aralarında yardımlaşmakta ve ekonomik niteliğe sahip anlaşmalar yapmaktadır. Örneğin ortak pazar, serbest bölgeler ya da gümrük birlikleri kurmaktadır.⁹⁸

Coğrafi etkenler bazen ekonomik etkenlerle iç içe olabilmektedir. Zira coğrafi etkenler sınır bölgelerinde bulunan servetleri keşfetmede çok katkıda bulunmaktadır. Bu da devletler arasında sınırları belirleme işleminde etkili olmaktadır. Örneğin Tanzanya, Zambiya ve Zaire arasındaki bölgelerde kalay ve fosfat hammaddesi keşfedildikten sonra bu devletler o bölgelere önem vermeye başlamışlar. Bu

⁹⁶ Alsas ve Loren bölgeleri XVII ve XVIII. asırlarda Fransa'ya katılmışlar. Lakin Fransa'nın yetmiş yıl savaşında Almanya'ya karşı yenilmesinden sonra Almanya 1871 Frankfurt Andlaşması gereği bu iki bölgeyi kendi topraklarına kattı. I. Dünya savaşından sonra Fransa bu bölgeleri geri aldı. II. Dünya savaşının meydana gelmesiyle Almanya bu iki bölgeyi almayı başardı. Daha sonra savaşın ardından bu iki bölge Fransa'nın eline geçti.

⁹⁷ POUNDS, s. 93.

⁹⁸ Bunun örneklerinden bazıları; 1947'de Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında kurulan gümrük birliği; 1960'da Britanya, İsveç, Norveç, İsviçre, Avusturya, Portekiz ve Danimarka olmak üzere yedi ülke arasında özgür ticaret bölgesi ve 1957'de oluşturulan ortak Avrupa pazarıdır.

zenginliklere istinaden ortak sınırlar belirlenip bu bölge bölünmüştür.⁹⁹ Aynı şekilde Türkiye ve Yunanistan arasında Ege kıta sahanlığı sorunu bulunmaktadır. Bu sorunun ortaya çıkma sebebi 1973'de Ege denizinde ham petrolün keşfedilmesidir.¹⁰⁰ Bundan dolayı coğrafi etkenler bir kenara bırakılarak sınır bölgelerinin ekonomik önemine bakılamaz.

c. Savunma Açısından

Eskiden beri ve halen sınırların kurulmasının temel amacı dış saldırılardan korunmak ve güvenlidir. Örneğin eski imparatorluklar, kendilerine komşu olan devletler ile kendilerini ayırmak için geçişi zor doğal olgular ve geniş mesafeleri sınır yapmışlar.¹⁰¹ Bazen de sınırda olan dağ ve nehirleri savunma aracı olarak kullanmışlar. Nitekim bunlar herhangi bir dış saldırı ve tehlikeye karşı onları savunmaya ve korumaya yardımcı olmaktadır.¹⁰² Örneğin Roma, Ren ve Tuna nehirlerini düşmanın zararından koruyan ve kendisini savunan bir doğal sınır olarak kullanmıştır.¹⁰³ Bu doğal olgular olmadığı zaman devletler, kendilerini korumak için Çin seddi gibi surlar inşa etmeye başvuruyorlardı. Yeni dönemde savunma amaçlı inşa edilen sınırlardan biri Fransa'nın Almanya ile sınır olan kuzey doğu sınırları boyunca inşa ettiği istihkâm duvarıdır. Bunun adı Maginot Hattı'dır. Ona karşılık diğer tarafta sınır boyunca Siegfried Hattı diye bilinen Almanya istihkam duvarı bulunmaktadır. İsrail'in 1967 savaşından sonra Mısır Süveyş kanalının doğu yakasında yaptığı Bar Lev Hattı da savunma amaçlı yapılan sınırlardan biridir.¹⁰⁴ Devletlerin kullandığı savunma yöntemlerinin nitelik ve sınır türlerine göre farklı kısımları bulunmaktadır. Bazen devletin sınırı dağ ya da bataklık gibi engelleyici doğal bölgelerin içinde olduğu zaman engelleyici savunma araçlarını kullanır. Ama

⁹⁹ **DİB**, s. 344.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. **ÖZKAN Arda**, Uluslararası Deniz Hukuku Açısından Ege Denizi Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2009, s. 3.

¹⁰¹ **NÂCÎ**, s. 64.

¹⁰² **ATİYYE**, "El-Hudûd'd", s. 69.

¹⁰³ **BOUCHEZ**, s. 790.

¹⁰⁴ **ŞETTÂ**, s. 149.

onun sınırları açık bir vadede olduğu zaman bu sınırdaki kale ya da güçlü savunma hatlarını kullanır.¹⁰⁵

d. Güvenlik Açısından

Uluslararası sınırların bir diğer görevi ülkede güvenlik durumunu sağlamaktır. Zira sınırlar her devletin en önemli milli güvenlik unsuru olmuştur.¹⁰⁶ Milli güvenlik devlete giriş yapılan kapılarda birey ve eşyaları kontrol etmek, denetlemek, kamu güvenliğini ve devletin içindeki istikrarı tehdit eden her şeyi engellemekle olur.¹⁰⁷ Bundan dolayı devlet şu güvenlik görevlerini yerine getirir:

i. Tehlikeli şahısları denetlemek ve onların ülkeye girmesini engellemek:

Devlet kendi bölgesine giren bireyleri denetlemek, istenmeyen ya da ülke güvenliğini tehdit edebilecek kişilerin ülkeye girişini engellemek için kendi sınırındaki girişlere teftiş noktaları, gümrük sistemi ve vize koyar. Aynı şekilde suçluları ve askerlik hizmetinden ya da vergi ödemekten kaçanları tutuklar. Muhacir ve mültecilerin ülkeye girişleri için uygun sınırlamalar koyar.¹⁰⁸

ii. Sağlık karantinası: Devlet, ülke içinde yaşayanlara bulaşabilen ve zarar verebilen tehlikeli hastalık ve salgınların ülke içine girmesini denetlemek ve engellemek amacıyla kendi sınırına sağlık karantinası sistemini koyar.

iii. Tarımsal karantina: Bu karantina devletin, kendi bölgesine giren tarımsal ürünleri denetlemesi ve onları tüketmenin sağlıklı olmalarından emin olmak içindir. Ayrıca ülkeye giren tarım ürünlerinde devletin tarımsal ekonomisine zarar verebilen, onu tehdit edebilen ve vatandaşların hastalanmasına sebep olabilen tarımsal hastalıkların olup olmadığını kontrol etmek içindir.¹⁰⁹

iv. Zararlı düşünceleri engellemek: Devletler, yeni araçlarla güvenliği ihlal etmeye yol açan zararlı düşünce ve inançların yayılmasına karşı çıkar.¹¹⁰

¹⁰⁵ ÂMİR Muhammed Abdulmecîd, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye ve'd-Düveliyye, İskenderiye 1990, s. 524.

¹⁰⁶ EBÛZEYD Abdünnâsır, El-Cevâhibü'l-Kânûniyye li-Müşkileti'l-Hudûdi'l-Bolondiyye el-Almaniyye, Kahire 2003, s. 34.

¹⁰⁷ YAHYA Ahmed Ali, Et-Tahkîm fî Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2006, s. 63.

¹⁰⁸ ŞETTÂ, s. 146.

¹⁰⁹ ATİYYE, "El-Hudûdü'd", s. 69.

¹¹⁰ DA'ÎS Sinan Abdullah, Devrü'l-Müfâvedât fî Halli Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Ayn Şems Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2009, s. 25.

C. Uluslararası Sınır Tespit Etme Aşamaları

Yeryüzünde uluslararası sınırları tespit etmek iki temel aşamada olmaktadır. Birinci aşama ilgili taraflar arasında anlaşmanın yapılmasıyla sınırların belirlendiği aşamadır. Bu anlaşmada sınırların niteliği ve sınırların konulacağı bölgeler detaylı bir şekilde zikredilir. Daha sonra bu anlaşma uluslararası sınırları belirlemek için harita ve havadan çekilen resimleri kullanan coğrafya komisyonuna verilir.

İkinci aşama ise anlaşma metinleri, detaylı haritalar ve coğrafya komisyonunun rapor ve bilgilerine istinaden uluslararası sınırları belirleme komisyonu aracılığıyla yeryüzünde sınırların belirlenmesidir. Böylece sınırların konulması teorikten pratiğe geçmektedir. Yani bu aşamada dikenli teller, bloklar ya da başka bir şeyle sınırlar belirlenerek yeryüzünde bilfiil sınırların çizimi tamamlanmaktadır. Daha sonra komşu olan iki devlet arasındaki ortak sınır idaresi aracılığıyla bu devletler tarafından o sınırların korunması gerekir. Bu anlatılanlara göre sınırları belirlemenin üç aşaması olduğunu görmekteyiz. Sınırları belirleme aşaması, sınırları çizme aşaması ve ondan sonra sınırları yönetme aşaması.

1. Uluslararası Sınırları Belirleme Aşaması

Genel olarak sınırı belirleme işlemi teorik bir işlemdir. Bu aşamada konferanslar düzenlenerek ve uzman komisyonlar oluşturularak sınır belirlenmektedir. Bu teknik bir işlem olup iki devlet arasındaki sınır hattını detaylı bir şekilde nitelemeye çalışmaktadır. Ayrıca bu aşamada, sınır belirleme işleminin iyi niyetle uygulanmasını güvenceye almak için taraflar sınıra karşı saygı ve kararlılıklarını göstermektedirler.¹¹¹ Sınırı belirleme, devletler arasında yapılan bir anlaşma ya da yargı kararıyla olmaktadır. Her iki durumda da sınırı belirlemenin açık ve detaylı bir şekilde olması ve bu sınırların hat detaylarını açıklayan haritalarla beraber olması gerekir.¹¹² Bazı hukukçular sınırı belirlemenin sözlü ya da yazılı

¹¹¹ ROUSSEAU Charles, El-Kânûnü'd-Düveliyi'l-Âmm, tercüme: HALİFE Şükrüllah-Sa'd Abdullah, Beyrut 1987, s. 164.

¹¹² ATİYYE Usâm, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, Bağdat 1992, s. 232.

olabileceği görüşündedirler.¹¹³ Sınırları belirlerken bu belirlemenin tam, detaylı ve açık olması gerekir.¹¹⁴

Sınır belirleme işinin detaylı olabilmesi için sınırı belirlemeden önce bölgenin geniş bir coğrafi ölçümünün yapılması ve o bölgenin doğal oluşumuyla ilgili tüm bilgilerin toplanması gerekir. Aynı şekilde sınırı belirleme işlemi, tarafların belirlediği uzman bir komisyon tarafından yürütülmelidir. Zira bu komisyon bölgenin tam bir ölçümünü ve sınır hattıyla ilgili haritaları hazırlar.¹¹⁵ Bu aşamanın önemine binaen onun en önemli adımlarını detaylı bir şekilde açıklamamız gerekir. Bu adımlar da hazırlama ve sınırı yeryüzünde belirlemedir.

a. Hazırlık Aşaması

Bu aşama iki devlet arasındaki ortak sınırın doğru bölgesini belirlemek için diplomatik temsilcilerin düzenlediği toplantılar yoluyla çatışan taraflar arasında siyasi görüşmeler yapılması ve tarafların üzerinde anlaştığı temel ölçüleri ortaya çıkarmak için uygun şartların hazırlanmasıdır.¹¹⁶

b. Yeryüzünde Sınırın Belirlenmesi

Sınırı belirleme işleminin hazırlık aşamasında devletler arasında bilinen iki yöntemden birine başvurulması gerekir. Bunlar eski sınır hattı üzerinde anlaşmak ya da yeni bir sınır hattını oluşturmaktır.

i) Eski Sınır Hattı Üzerinde Anlaşılması

Uzlaşmayan taraflar sınırları belirlemek için görüşmelere katıldıklarında bazen daha önce onların topraklarını ayıran eski bir sınır hattını benimsemeye başvururlar. Bu hat uluslararası ya da iç sınır olabilir.¹¹⁷ Örneğin 2000 yılında Suudi Arabistan ve Yemen arasında yapılan Cidde Andlaşması'yla kararlaştırılan şey eski uluslararası sınırların kabul edilmesidir. Zira bu andlaşmayla 1934'te belirlenen eski sınırlar kabul edildi. O sınır bu iki ülke arasındaki sınır için temel bir hat

¹¹³ MCMAHON Sir Henry, "International Boundaries", J.R.S.A., Vol, 84, 1935, s. 4.

¹¹⁴ LA PRADELLE, s. 102.

¹¹⁵ EBÛZEYD, "El-Cevânu'l", s. 45.

¹¹⁶ ŞETTÂ, s. 125.

¹¹⁷ HASAN Âdil Abdullah, Et-Tesviyetü'l-Kadâiyye li-Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire 1997, s. 42.

sayılmıştır.¹¹⁸ Bir diğer örnek de Latin Amerika ülkelerinde eski iç sınırların benimsenmesidir. İlk önce elde bulunan toprakların korunması ilkesine göre davranılmıştır. Daha sonra bu devletler XIX. asırda kendi bağımsızlıklarını ilan ettikleri zaman İspanya sömürgelerinde farklı idari daireleri birbirlerinden ayıran eski sınırların kabul edilmesini kararlaştırmışlar.¹¹⁹ Sömürgecilerin Afrika ülkelerinin çoğunda bıraktığı sınırlar aynı yöntemle benimsenmiştir.

ii) Yeni Bir Sınır Hattı Oluşturulması

Bu yöntem devletler arasında daha çok kullanılmaktadır. Zira görüşen devletler kendi aralarında ortak olan yeni bir uluslararası sınır hattı inşa etme üzerinde anlaşmaktadırlar. Yeni bir sınır hattının belirlenmesi uluslararası ölçülere göre olmalıdır. Bu da uluslararası sınır yapılmak istenen coğrafi bölgenin niteliğine bağlıdır. Örneğin sınır bölgesi sıralı dağlara sahip bir bölgeyse yeni sınır hattı en yüksek hat, etek hattı ya da suların geçtiği hatta göre belirlenir. Yeni sınır bir nehir yatağı ise bu sınır kıyı hattı yöntemi ya da orta hat yöntemi ya da thalweg hattı yöntemiyle belirlenir.

Eğer iki devleti birbirinden ayıran nehrin üzerinde bir köprü var ise taraflar farklı bir şekilde anlaşmadığı sürece sınır köprüünün ortası olur. Eğer anlaşılırsa nehir tümüyle bir devletin de olabilir.¹²⁰ Göller ise uluslararası örfi hukuk kuralları, bunlar üzerinde ortak sınırları belirlemiştir. Bu kurallar; göl üzerindeki sınır hattının, gölü iki eşit parçaya bölecek şekilde onun ortasında olacağını açıklamıştır.¹²¹ İsviçre ve Fransa'nın Cenevre Gölü'ndeki sınırları buna örnek gösterilebilir.

Sınır yapılmak istenen hat, o bölgenin doğal yapısına uygun değilse o zaman enlem ve boylamlara göre ve jeodezik ya da geometrik yöntemlerle belirlenir.¹²²

Diğer bir açıdan başarılı bir sınır koyma işlemi için bazı hukuk doktrinleri bu aşamada bazı temel şartların bulunmasını gerekli kılmaktadır. O da sınırı

¹¹⁸ 1934 Yılı Taif Andlaşması, md. 1 ve 2.

¹¹⁹ **MELİKİ Muhammed Cemil**, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Turuku Tesviyet Nizâ'âtihâ, Asyut Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mısır 2007, s. 22.

¹²⁰ **ATİYYE**, "El-Kânûnü'd", s. 314.

¹²¹ **HADİSİ Ali Halil**, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 2010, s. 106.

¹²² **BOZKURT-KÜTÜKÇÜ-POYRAZ**, s. 106.

belirlenmenin tam, açık ve düzgün olmasıdır.¹²³ Sınırı belirlemenin tam olmasından maksat sınır hattının niteliğini kapsayıcı bir şekilde olmasıdır. Açık olmasından maksat sınırın niteliğinin kapalı olmayacak şekilde detaylı olması gerekir. Sınırın belirlenmesi detaylı bir şekilde açık olmazsa bu durum ileride devletler arasında tartışmaların meydana gelmesine yol açar. Sınırı düzgün belirlemekten maksat bu belirlemenin doğru bilgi, belge ve haritalara göre yapılmasıdır.¹²⁴ Zira hatalı bilgiler komşu olan devletler arasında sınır anlaşmazlıkların meydana gelmesinin sebeplerinden biridir. Örneğin 1783'te ABD ve Britanya arasında ABD'nin kuzey doğu sınırı belirlendiği zaman hatalı bilgiden dolayı anlaşmazlık meydana gelmiştir. Zira Paris Andlaşması Kutsal Haç Nehri ve sıralı dağların bulunduğunu ifade etmiştir. Lakin daha sonra birçok nehrin o bölgede bulunduğu ve hepsinin adının kutsal haç olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca orada ayırıcı sıralı dağlar hiç bulunmamaktadır. Bu yanlış bilgilerden dolayı Paris Anlaşması geçersiz olmuştur.¹²⁵

2. Uluslararası Sınırları Çizme Aşaması

Sınırları belirleme işleminden sonra gelen bu aşama teknik bir işlem olup yeryüzünde sınırların çizilmesi aşamasıdır. Yani evrak üzerinde yazılan bilginin gerçeğe aktarılmasıdır.¹²⁶ Zira hukuk ve siyaset uzmanlarının yanı sıra sınırları çizme alanında ve özellikle de harita, yüzölçümü ve astronomi bilimlerinde birikimli olan coğrafya uzmanları bu işi yapmaktadırlar. Genelde sınırları çizme işini ilgili tarafların temsilcilerinden oluşan ortak bir komisyon yapar. Lakin tarafların temsilcilerinin sayısının eşit ve taraf olan devletlerin anlaşmasına göre olması gerekir. Ayrıca sınırları çizmek için uzman komisyonun yanı sıra tarafsız yetkililerin tayin edilmesi gerekir.¹²⁷ Sınırları çizme komisyonunun yetkisi bir andlaşmadan diğer bir andlaşmaya göre değişmektedir. Çünkü bu yetki, devletlerin bu komisyonları oluşturmayla ilgili andlaşmasına göre olmaktadır. Sınırı çizme komisyonu üzerinde anlaşma sağlandığı zaman bu komisyonun özgür bir şekilde işlerini yapması için ona geniş takdir yetkisi verilmiş olur. Lakin komisyonun işi

¹²³ ROUSSEAU, s. 164.

¹²⁴ RÂVÎ, s. 183.

¹²⁵ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 109.

¹²⁶ UKAYL, s. 183.

¹²⁷ BEDRÜDDİN, s. 77.

taraflar arasında imzalanan anlaşma metinleri çerçevesinde olmalıdır. Komisyon sınırları çizdiği zaman şu üç temel görevi yerine getirir:

i. Sınır hattının geçtiği yere bakar ve onun mesafesini belirler. Bu bölge için detaylı coğrafi nitelikleri sunar.

ii. Sınır hattını resmi belgelere yazar. Sınırı açıklayıcı haritaları bu belgelere ekler.

iii. Yeryüzünde sınırları bilfiil çizme işlemini yapar.¹²⁸

Normalde komisyon, dikenli teller, beton blokları ya da bunlar dışındaki açık işaretler aracılığıyla gözle görülür bir şekilde yerin üzerinde sınır hattını çizer.¹²⁹ Komisyon sınır işaretlerini koyduğu zaman son derece dikkatli olması gerekir. Öyle ki hata ve kapalılık olmayacaktır. Çünkü uluslararası sınır düzgün bir şekilde çizilirse bu durum sınırların sebat ve istikrarını sağlar. Dolayısıyla komşu olan devletler arasındaki ilişki, güvenlik ve barış da istikrarlı olur.¹³⁰ Komisyon harcamalarını taraf olan ülkeler kendi aralarında bölüşürler. Her bir devlet kendisine tabi olan komisyon üyelerinin maaşlarını üstlenir.¹³¹ Örneğin 1937’de Irak-İran sınırlarını çizme komisyonunun işlerini düzenlemeyle ilgili anlaşmanın 12. maddesi; iki devletin sınırları belirleme masraflarını üstleneceğini yani her bir devletin kendisine tabi olan komisyon üyelerinin harcama ve maaşlarını üstleneceğini ifade etmektedir.

3. Uluslararası Sınır Yönetimi Aşaması

Sınırları belirleme ve yeryüzüne sınır alametleri koyma işlemi sona erdikten sonra önemli bir aşama gelmektedir. O da uluslararası sınırların sebat ve istikrarını sağlamak için onları korumak ve denetlemektir.¹³² Sınır yönetimi işlemleri; sınır anlaşması, tutanak ya da sınır çizme protokolünde belirtilir. Bu işleri ilgili tarafların hükümetlerinin belirlediği memurlar ya da özel temsilciler yürütür. Örneğin 1925’te ABD ve Kanada sınır idaresi için daimi bir komisyon oluşturmuşlardır. Bu komisyon periyodik olarak bu iki ülke arasındaki sınır işaretlerini korumak için

¹²⁸ **SABBÂĞ Abdullatif Muhammed**, *Brîtanîyâ ve Müşkilâtü'l-Hudûd Beyne's-Su'ûdiyye ve Şarki'l-Ürdün*, Kahire 1999, s. 136.

¹²⁹ **FETLÂVÎ Saddâm-İMRAN Hanî**, "Ameliyyetü Tersîmi'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve'l-Münâza'âti'n-Nâcime Anhâ", *İnsan Bilimleri Dergisi*, Babil Üniversitesi, S. 1, 2009, s. 34.

¹³⁰ **EBÛ'LHAYR es-Seyyid Mustafa Ahmed**, *El-Kânûnü'd-Düvelî li-Münâza'âti'l-Hudûd*, Kahire 2010, s. 119.

¹³¹ **CUKWURAH**, s. 82.

¹³² **EBÛ'LHAYR**, s. 88.

çalışmaktaydı.¹³³ 1975'te Irak ve İran arasındaki kara sınırını yeniden çizme protokolü 5. maddesinde şunu vurgulamaktadır: *“Komisyonun sınırların işaretlerini koruması, onların durumlarını incelemesi ve bozulan işaretleri tamir etmesi gerekir. Uluslararası sınırların egemenlik saygınlığı bulunmaktadır. Herkesin bu sınırlara saygı göstermesi gerekir. Zira sınırların tüm işaretleri koruma altındadır. Onların çiğnenmesi yasaktır”*. Tüm devletler kendi muamelelerinde bunu böyle bilmektedir. Sınır anlaşmalarının çoğu kendi maddelerinde bunu belirtmektedir. Örneğin 1889'da Meksika ve ABD arasında yapılan sınır anlaşması 5. maddesinde sınırların saygınlığının bulunduğu, onları çiğnemenin yasak olduğu ve iki devlet arasında apaçık bir anlaşma olmadığı sürece o sınırların değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir. 1956'da Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya arasındaki sınır anlaşması 8. maddesinde sınır işaretlerini korumak için gerekli önlemlerin alınmasının gerekli olduğu ve sınır işaretlerini tahrip eden ya da onu başka bir yere nakleden herhangi bir kişinin adalete teslim edileceğini ifade etmiştir.¹³⁴

Sınır idaresi komisyonu üyelerinin masraflarını ilgili olan tüm devletler öder. Ancak bu masrafların bu devletler arasında ortak olması gerekir.¹³⁵

II. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarının Çözümü

Uluslararası sınır ve ondan kaynaklanan anlaşmazlıklar konusu uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Zira bu sınırdan kaynaklanan sorunlar uluslararası anlaşmazlıkların temel sebebini teşkil etmektedir. Çünkü bunlar devletlerin egemenliklerini ve çıkarlarına zarar vermektedir. Tarihte devletler arasında birçok anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu da komşu olan ülkeler arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak için iyi komşuluk ilkesi, bir ülkenin iç işlerine müdahale etmeme ilkesi, uluslararası sınırların sabit olma ilkesi ve uluslararası anlaşmaların güvenceye aldığı başka ilkeler gibi birtakım hukuk ilkelerini koyma yönünde uluslararası çabaların harcanmasına yol açmaktadır. Örneğin uluslararası toplum, özellikle sınırlarla ilgili anlaşmazlıklarda olmak üzere uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için güç kullanmama çağrısında bulunmaktadır. Günümüzde devletler, anlaşmazlıkları

¹³³ HABİŞİ Hüseyin Ali, Medhalü'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve Tesviyetü'l-Münâza'ât, San'a 1992, s. 39.

¹³⁴ CUKWURAH, s. 83.

¹³⁵ ADAMI, s. 92.

çözmek için barışçıl yöntemlere başvurma zorunluluğunun olmasını istemektedirler. Bu anlatılanlar ışığında ilk önce uluslararası sınır anlaşmazlıklarını ele alacağız. Daha sonra uluslararası sınır anlaşmazlıklarını yöneten hukuk ilkelerini açıklayacağız. En son olarak da sınır anlaşmazlıklarını çözmek için barışçıl yolları zikredeceğiz.

A. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıkları Kavramı

1. Tanım

Anlaşmazlık Türkçe Sözlükle göre, “iki veya daha çok tarafın düşünce ve amaçları arasında ayrılık, uyumsuzluk, ihtilaf, ikilik, maraza, sürtüşme” demektir.¹³⁶ Uluslararası hukuk terimleri sözlüğü anlaşmazlığı genel olarak şöyle tanımlamıştır: “Çelişkili bakış açılarına tutunma sebebiyle iş hayatındaki iddialar ve veya çıkarlar arasında meydana gelen çelişki ve zıtlıktır”. Zira her bir taraf kendi iddiasını tercih etmeye çalışmaktadır. Bu çelişki daha sonra teorik çerçeveden çıkıp pratik çerçeveye girmekte ve gerginliğe sebep olmaktadır.¹³⁷ Bazıları anlaşmazlık tanımını geniş bir şekilde yapmıştır. Örneğin Hukukçu Rousseau anlaşmazlığı şöyle tanımlamıştır: “Devletler arasındaki karşılıklı ilişkilerde hak ve adaletle ilgili bakış açısında ihtilafın bulunmasıdır”.¹³⁸ Alatia bunu şöyle tanımlamıştır: “İki devletin ekonomik, siyasi ya da askeri çıkarlarında çelişkinin bulunması veya onların hukuki gerekçelerinin farklı olması sebebiyle o iki devlet arasında hukuki bir konu ya da belli bir olayla ilgili olarak ihtilafın bulunmasıdır”.¹³⁹

Bazı hukukçular anlaşmazlık kavramının iki anlamı olduğu görüşündedir. Birincisi geniş anlamda anlaşmazlık olup, uluslararası hukuk ölçülerine göre iki veya daha fazla devlet arasında anlaşmanın olmamasıdır. İkincisi dar anlamda anlaşmazlık olup, taraflardan birinin hukukun çiğnendiğini iddia etmesi ve öte yandan diğerinin bu iddiayı reddetmemesidir.¹⁴⁰ Hukukçu Brownlie bu kavram için bazı temel unsurlar ortaya koymuştur. Onlar da şunlardır:

- i. Hukuk veya gerçeklikle ilgili konuda tartışmanın meydana gelmesi.

¹³⁶ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Bsk. Ankara 2005, s. 102.

¹³⁷ BASDEVANT, s. 209.

¹³⁸ ROUSSEAU, s. 283.

¹³⁹ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 423.

¹⁴⁰ RÂVÎ Câbir İbrahim, El-Münâza'âtü'd-Düveliyye, Bağdat 1978, s. 20.

ii. Bir iddiada bulunarak veya gerekçeler sunarak bu ihtilafın ortaya çıkarılması.

iii. İddiada bulunan ya da gerekçeler sunan kimselerin yetkililer tarafından yapılması ve bunun karşılıklı diplomatik görüşmeler ya da konferanslar yoluyla olması.

iv. Başka bir devletin iddia ve gerekçelere karşı çıkması.¹⁴¹

Uluslararası yargı da bazı kararlarında anlaşmazlık kavramını tanımlamış ve ondan kast edilen şeyi açıklamıştır. Uluslararası Daimi Adalet Divanı, 1924'te Mavrommatis meselesinde anlaşmazlığı şöyle tanımlamıştır: “*Gerçek veya hukuki bir meselede tartışmanın bulunması veya hukuki bakış açıları ya da çıkarlarda çelişki ve anlaşmazlığın olmasıdır*”.¹⁴² UAD, bu kavramı birçok danışma görüşünde ve yargısal kararlarında vurgulamıştır. Örneğin 1950'de Bulgaristan, Macaristan ve Romanya arasında barış andlaşmasını yorumlamasıyla ilgili danışma görüşünde buna değinmiştir. Aynı şekilde 1959'da ABD ve İsviçre arasındaki anlaşmazlık meselesi, 1961'de Kamerun'un kuzeyi ve 1995'te Doğu Timor davalarındaki kararında bu kavramı tanımlamıştır.¹⁴³

Bu anlatılanlara göre anlaşmazlık; bir tarafın iddiada bulunması ve diğer tarafın da bunu reddetmesi veya başka bir iddiada bulunması şeklinde bir ihtilafın iki veya daha fazla uluslararası hukuk kişisi arasında bulunmasıdır. Sınır anlaşmazlığı uluslararası bir anlaşmazlık olduğundan dolayı onu şöyle tanımlamamız mümkündür: “*İki veya daha fazla devlet arasında ortak olan bir coğrafi bölge ya da bir toprak parçasıyla ilgili çıkan uluslararası anlaşmazlıktır. Tartışan taraflar sahip olma ve egemenlik hakkıyla ilgili çelişkili iddialarda bulunmaktadırlar*”. Kanaatimizce herhangi bir anlaşmazlığı uluslararası anlaşmazlık sayabilmemiz için şu iki temel şartın bulunması gerekir:

i. Anlaşmazlık konusunun, tartışan iki devlet arasında bulunan sınır bölgesi üzerindeki devlet egemenliğiyle ilgili olması.

¹⁴¹ BROWNLIE, s. 313.

¹⁴² HENKIN L., International Law, Case and material, West Publishing, 1987, s. 569.

¹⁴³ VADİ Sadam, Devru Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye fi Tesviyeti'n-Nizâ'âti'l-Hudûdiyye, Bağdat 2005, s.7.

ii. Sınır bölgesi üzerinde egemenlik iddia eden tarafın iddia ve delillerinin bulunması.

2. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarının Sebepleri

Genel olarak uluslararası hukuktaki anlaşmazlık sebepleri çok sayıdadır. Devlet egemenliğini veya başka bir şeyi çığnemek gibi uluslararası anlaşma ya da örfün koyduğu uluslararası yükümlülüğü ya da uluslararası hukukun koyduğu hakları çığnemek bu sebeplerden bazılarıdır. Sınırları belirleme işlemi dikkatli bir şekilde yapılmadığından dolayı, birçok sınır anlaşmazlığının meydana gelmesine yol açtığını görmekteyiz. Örneğin sınır haritalarında hata yapılması, sınır anlaşmasının yorumlama sorunu, komşu olan devletler arasındaki güçte dengenin olmaması, devletlerin kendi aralarında yarışması, sömürgecilerin geride bıraktığı sınır sorunları ve bunlar dışında başka birçok sebep sınır anlaşmazlıklarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Şimdi bu sebeplerin en önemlilerini inceleyeceğiz.

a. Sınır Haritalarının Doğru Bir Şekilde Oluşturulmaması

Bu sorun uluslararası sınırları koymanın ilk aşamasındaki işlem esnasında ortaya çıkmaktadır. Zira sınırı çizmeyle ilgili olarak onu belge üzerinde belirleme işlemi esnasında yapılanlar bazen daha sonra komşu devletler arasında sınır anlaşmazlıklarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Bu aşamada anlaşmazlığın meydana gelmesinde en etkili olan sebepler; sınır bölgeleri hakkında coğrafi bilgi eksikliğinin bulunması, sınır anlaşmalarının doğru olmayan coğrafi esaslara dayanması ya da bu esasların yanlış bir şekilde uygulanmasıdır.¹⁴⁴ Bölgenin tam olarak doğru olmayan haritalarının esas alınması birçok anlaşmazlık ortaya çıkaracaktır. Çünkü sınır anlaşması bu haritalara istinaden imzalanmaktadır. Dolayısıyla bu alanda haritaların büyük bir önemi bulunmaktadır. Çünkü haritalar, sınır hattının geçtiği yeri doğru bir şekilde belirlemektedir.

Sınır hattının doğru bir şekilde belirtilmemesi neticesinde birçok anlaşmazlık ortaya çıkmaktadır. Örneğin Kanada ve ABD arasında sınır anlaşmazlığı meydana gelmiştir. Zira 1783'teki anlaşma 1755'teki Machill haritasına göre yapılmıştır. Fakat

¹⁴⁴ CUKWURAH, s. 93.

bu harita düzgün ve yeterli değildi. Bu da o iki ülke arasında anlaşmazlığın meydana gelmesine yol açmıştır.

Sınır haritasının bulunması önemlidir. Zira UAD birçok sınır anlaşmazlığını bunu esas alarak çözmektedir. Örneğin 1962’de Britanya ve Fransa arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1959’da Belçika ve Hollanda arasındaki anlaşmazlık, 1962’de Kamboçya ve Tayland arasındaki anlaşmazlık sınır haritaları esas alınarak çözülen anlaşmazlıklardır.

Bazen sınırları çizme aşaması esnasında komşu devletler arasında anlaşmazlık meydana gelmektedir. Devletler kendi aralarında sınırı belirleyen anlaşma ve haritalar üzerinde anlaşmakta; fakat sınırı yeryüzünde çizme aşamasında sorun meydana gelmektedir. Mesela 20.02.1977’de Fransa ve İsviçre arasında sınırların düzenlenmesi üzerinde anlaşma yapılmıştır. Lakin 1979’da o düzenlemede hata ve haksızlığın olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁵ Holdich’in bu konuda görüşü şöyledir: “*Sınır belirleme işlemi gerektiğinde sınır yapılmak istenen bölgeyle ilgili olarak doğru coğrafi bilgiler ve haritalar bulunmazsa ileride sorunların ortaya çıkmasını engellemek için yapılması gereken en uygun davranış bu sınır belirleme işleminin geçici olduğunun açıklanmasıdır*”.¹⁴⁶ Kanaatimce bilimsel gelişmelerle özellikle de tartışma konusu bırakmayacak şekilde doğru haritaları oluşturmada büyük bir katkı sağlayan topoğrafik harita alanının gelişmesiyle bu sorun çözümlenir.

b. Sınır Anlaşmalarının Yorumlanması Sorunu

Sınır anlaşmazlıklarının meydana gelmesine yola açan en önemli sebeplerden biri uluslararası sınır anlaşmalarında kullanılan kavramların yorumlanmasıyla ilgili tartışmaların olmasıdır. Zira sınır anlaşmalarında geçen coğrafi tanımların anlamı açık ve doğru olması gerekir.¹⁴⁷ Örneğin Hindistan ve Çin arasındaki sınır anlaşmazlığının en önemli sebebi her iki tarafın “suları bölme hattı” kavramının yorumunda ihtilafa düşmeleridir. Bu da onlar arasındaki bölgenin yapısından kaynaklanmaktadır. Zira bölgede sıra dağlar bulunmaktadır. Bu ise suları bölme

¹⁴⁵ BASTİD S., Société Française pour Le Droit International, Paris 1980, s. 90.

¹⁴⁶ THOMAS H. H., "Geographical Problems in Boundary Making", Geographical Journal, Vol. 47, 1916, s. 424.

¹⁴⁷ ABUAL-WAFA A., "Arbitration and Adjudication of International Land Boundary Disputes", R.E.D.I., Vol. 43, 1987, s. 121.

hattının anlamını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde 1881’de Arjantin ve Şili arasında sorunların meydana geldiğini ve bunun 1900’e kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bu sorun da o iki devlet arasında imzalanan andlaşma metninin çoğunun yoruma kapalı olmasıyla ilgilidir.¹⁴⁸ Endonezya ve Malezya arasında meydana gelen ve 2002’de UAD tarafından çözüme kavuşturulan sınır anlaşmazlığının sebebi 1891’de tartışma konusu olan coğrafi bölgenin sınırını belirleyen anlaşmanın 4. maddesinin yorumuyla ilgilidir. Preah-Vihear tapınağıyla ilgili olarak Kamboçya ve Tayland arasında çıkan anlaşmazlık, bu iki devlet arasındaki ortak sınırları belirleyen önceki andlaşmaların farklı yorumlanmasıyla ilgilidir.

c. Sömürgeciliğin Genişlemesi

Sömürgeciliğin genişlemesi birçok sınır anlaşmazlığı meydana getirmiştir. Zira sömürgeci güçler, sömürdükleri bazı bölgelerde özellikle Afrika ve Asya’da sınırların sabit ve açık olmamasında gözle görülür bir rol oynamıştır. Ülke sahipleri sınırı belirleme işine katılmadan sömürgeciler hızlı bir şekilde ve kendi çıkarlarına göre birçok sınır çizmişlerdir.¹⁴⁹ Ayrıca sömürgeci devletler önceki dönemlerde halkların gelecekleri ve topraklarına egemen olma ve bu konuda karar vermeyi kendileri için bir hak olarak görmüşler. Bastid, sömürge döneminin uluslararası sınırların %32’sini anlaşmazlık konusu yaptığını ifade etmiştir.¹⁵⁰ Örneğin Britanya sömürgeciliği, Hindistan ve Çin arasında Tibet bölgesiyle ilgili anlaşmazlığın meydana gelmesinde rol oynamıştır.¹⁵¹ Hindistan ve Çin’i ayırmak için 1914’te McMahon sınır hattının konulması, 1962’de o iki devlet arasında anlaşmazlığın meydana gelmesine yol açmıştır. Fransa sömürdüğü bölgelerinin çoğunun sınırlarını belirleme işini ihmal etmiştir. Bu da sınır anlaşmazlıkların meydana gelmesine yol açmıştır. Örneğin Fransa; Fas ve Cezayir arasında olan bazı sınır bölgelerini belirlememiştir. Bu da 1962’de o iki ülke arasında savaşın meydana gelmesine sebep olmuştur. Rusya’nın genişlemesi 30 yıl boyunca doğu ülkelerinin sınırlarını açık bir şekilde etkilemiştir. Bundan dolayı uluslararası hukuk komisyonu, uluslararası miras

¹⁴⁸ THOMAS, s. 426.

¹⁴⁹ HELLEN J. A., "Independence or Colonial Determination", I.A., Vol. 44, 1968, s. 691.

¹⁵⁰ BASTİD, "Société Française", s. 114.

¹⁵¹ ALFRED P. R., "The Sino-Indian Border Disputes", I.C.L.Q., Vol. 9, 1960, s. 96.

ve sınır sistemleriyle ilgili 29 ve 30. madde taslağını tartıştığı esnada bazı hukukçular, sömürge güçlerinin koyduğu sınırlara itiraz etmişlerdir. Nitekim Tabibi, devletlerin ardıllığı durumlarında sınır anlaşmalarının devamlılığını reddetme sebebini şöyle açıklamıştır: “Sömürgeciler bu sınırları kendi ekonomik ve stratejik çıkarlarına göre koymuşlardır. Sömürülen halkın emelleri ve duyguları dikkate alınmamıştır. Sömürgecilerin koyduğu bu sınırlar ırksal bölünmelerin artmasına yol açacaktır”.¹⁵² Tabibi'nin dediği gibi gerçekten ırksal bölünmeler olmuştur. Halen sınırlarla ilgili bazı anlaşmazlıklar devam etmektedir. Örneğin Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir'le ilgili bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Ermenistan ve Azerbaycan arasında 1992'de Dağlık Karabağ bölgesi ve başka bölgelerle ilgili anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

d. Devletlerin Ardıllığı

Bazen bir devletin ülkesinde bazı gelişmeler olmaktadır. Bu gelişmeler o ülkenin genişlemesi ya da küçülmesine yol açmaktadır. Bu da bir devletin ya da onun bazı topraklarının başka bir devlete katılması ya da devletin bir parçasının ondan ayrılıp bağımsızlığını elde etmesiyle olmaktadır. Bu bölgesel değişiklikler sonucu, bir bölgeyle ilgili egemenliğin değişmesi ve hak ile yükümlülüklerin intikal etmesiyle ilgili yasal sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Genel bir kural olarak başka bir devlete katılan bir devlet, ayrıldığı devletin onayladığı anlaşmaya bağlı kalmakla yükümlü değildir.¹⁵³ Çünkü uluslararası hukukta kişiler sadece kendi iradeleriyle yükümlülük sahibi olabilir. Devlet sadece onayladığı yükümlülüklerden sorumlu olur. Lakin bölgesel değişiklikler olduğu zaman anlaşmaların intikal etmemesi ilkesinin birtakım istisnaları bulunmaktadır. Bunların en önemlisi de ayrılan bölgenin kendisiyle ilgili anlaşmalardır. Örneğin sınırlara ait olan, nehir veya boğazlardaki ulaşımı düzenleyen ve bunlar üzerindeki irtifak haklarını kararlaştıran anlaşmalar bu ilkeden istisnadır. Bu anlaşmalar yürürlükte kalmaya devam eder. Başka devlete katılan bir devlet bu anlaşmalara bağlı kalır. Yani bir devletin başka bir devlete

¹⁵² **ENDRE Bedjaoui and Others**, "Succession of States in Respect of Treaties", YearBook of the International Law Commission, United Nations Publication, Vol. I, New York 1974, s. 208.

¹⁵³ 1978 Devletlerin Anlaşmalara Ardıllığı Sözleşmesi, md. 16. Bu anlaşma için bkz., <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201946/volume-1946-I-33356-Other.pdf>, 20.05.2018

katılması yeni devletin sınır anlaşmalarından kurtulduğu anlamına gelmemektedir. Yeni devletin bu anlaşmalara saygı göstermesi gerekir. Çünkü bu anlaşmalar onu bağlar. 1978’de yapılan Viyana Anlaşması’nın 31. maddesi bunu düzenlemiştir. Bu anlaşma ayrıca şunu da ifade etmiştir: Devletlerin ardılığı şunları etkilemez:

i. Anlaşmayla kararlaştırılan sınırları

*ii. Sınır sistemiyle ilgili Anlaşma ile kararlaştırılan yükümlülükler ve haklar.*¹⁵⁴

Zira bu anlaşmalara ilişkin uyuşmazlıkların uluslararası barışı tehdit edebilecek nitelikte oldukları kabul edilmektedir.¹⁵⁵

Koşullarda köklü değişikliğin olması kuralına istinaden yeni devletin sınır anlaşmalarından çekilmesinin serbest olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bunun cevabını 1969’da yapılan Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 62. maddesinde görmekteyiz. Zira bu madde koşullarda köklü değişiklik olması esasına dayanarak anlaşmayı sonlandırma ya da ondan çekilme meselesini ele almıştır. Bu madde şunu ifade etmiştir: “*Bir anlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için bir gerekçe olarak şu halde şartlarda meydana gelen esaslı bir değişikliğe başvurulamaz: Anlaşma bir sınır tesis ediyorsa*”.¹⁵⁶

Buna rağmen pratikte bazı durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumlarda bazı devletler; asıl devlet ile yapılan ya da bir devlet bağımsızlığını elde etmeden önce yapılan sınır anlaşmalarına bağlı kalmayı reddetmektedirler. Bu durum bağımsız bir devlet ile komşusu arasında sınır anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Örneğin, Somali, Etiyopya ve Kenya arasındaki sınır anlaşmazlıkları Somali’nin bağımsızlığını elde etmeden önce imzaladığı sınır anlaşmaları hukuksuz ve batıl olduğu gerekçesiyle reddetmesinden kaynaklanıyordu.¹⁵⁷

B. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Hukuk İlkeleri

Devletler arasındaki sınır ilişkilerini yöneten birtakım hukuk ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar sınır durumlarıyla ilgili olan, devletin bölge çerçevesini

¹⁵⁴ 1978 Devletlerin Anlaşmalara Ardılığı Sözleşmesi, md. 11.

¹⁵⁵ **PİRİM Ceren Zeynep**, “1978 Devletlerin Uluslararası Anlaşmalara Halefîyeti Sözleşmesi Işığında İkili Anlaşmalara Halefîyet: Teorik Bir Değerlendirme”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 2, İstanbul 2016, s. 147.

¹⁵⁶ 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, md. 62, f. 2a.

¹⁵⁷ U.N. Conference on Succession of States in Respect of Treaties, Vol. III, 1979, s. 30.

belirlemesi ve o bölge üzerinde hakları kazanmanın yasal bir dayanağını teşkil eden uluslararası hukuk ilkeleridir. Günümüzde bu ilkelerin devletler tarafından görmezden gelinmesi zordur. Çünkü bunlar tüm boyutlarıyla yeni uluslararası sistemdeki gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır. Uluslararası hukuk ve yargı bu ilkeleri benimseyip birçok uluslararası sınır anlaşmazlığını çözmek için hukuki esaslar saymıştır. Sınır anlaşmazlığı uluslararası yargının önüne geldiğinde mahkeme anlaşmazlık bölgesiyle ilgili tüm koşulları inceler. Bundan dolayı bu bölge için uygun gördüğü ilkeyle hüküm verir.¹⁵⁸ Bu ilkeleri incelediğimizde bunları iki gruba ayırdığımızı görmekteyiz. Birinci grup, sınır anlaşmazlıklarının durumunu yöneten genel hukuki ilkelerdir. İkinci grup ise, uluslararası sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili olan özel ilkelerdir.

1. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Genel İlkeler

a. Kuvvet Kullanmanın Yasak Olması İlkesi

Devletlerin bölgesel barışına karşı kuvvet kullanmanın yasak olma ilkesi modern uluslararası hukukta en önemli temel ilkelerden sayılmaktadır. Daha önceleri kuvvet kullanmak, klasik uluslararası hukuk kurallarında bölge egemenliğini elde etmek için yasal bir araç sayılmaktaydı. Devletler arasında güç kullanmanın yasak olması için uluslararası düzeyde birçok girişimler olmuştur. Bu girişimlerin ilki 1907'deki Lahey Konferansı'dır. Daha sonra 1924'te Cenevre Protokolü, 1925'te Locarno Andlaşması, 1928'de Briand-Kellogg Paketi gelmektedir. Lakin maalesef devletler bu uluslararası çabaların meyvelerini alamamışlardır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu girişimler başarısız olmuştur. Savaşın geride bıraktığı insani ve maddi afet ve hasarlar sonucunda kuvvet kullanmayı yasaklayan uluslararası ilkeyi yerleştirmek için yeniden ve güçlü bir şekilde çağrıda bulunma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Devletler 1945'te Birleşmiş Milletler Örgütü'nü kurmuştur. Bu örgüt sözleşmesinde uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmanın yasak olduğunu açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir: *“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde*

¹⁵⁸ NAİMİ Kadir Ahmed, Devru Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye fi Tatbiki Mebâdii Tesviyeti Münâza'âti'l-Hudûd, Bağdat 2006, s. 69.

kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar”.¹⁵⁹ Bu madde devletler arasındaki ilişkiyi yöneten temel taşıdır. UAD kuvvet kullanmayı yasaklamakla yetinmemiştir. 1986’da çıkan kararında ABD’ye karşı Nikaragua meselesinde uluslararası ilişkilerde güç kullanmaya başvurmama ilkesini uluslararası hukukta aykırı davranılamayan emredici kurallardan (Jus Cogens) saymıştır.¹⁶⁰ Bu ilkeye saygı göstermenin önemi uluslararası sınırlarla ilgili olan önemli iki meselede ortaya çıkmaktadır. O iki mesele de şunlardır: bölgesel güvenliğin korunması, siyasi bağımsızlığın korunması.

i) Ülkesel Güvenliğin Koruması

Bölge barışı hakkı devletler için kararlaştırılan en önemli haklardan biridir. Ona dokunmak uluslararası genel hukuk hükümlerine aykırı davranmak sayılır. Uluslararası birçok anlaşmada bölgesel barışa vurgu yapılmıştır. Bu anlaşmalar toplu ya da iki olarak yapılmıştır. Örneğin 1648’de yapılan Vestfalya Andlaşması, 1815’te yapılan Viyana Andlaşması, 1856’da yapılan ve Avrupa devletleri tarafından Türkiye’nin bölgesel barışının korunmasını güvenceye alan Paris Andlaşması, 1925’te yapılan Locarno Andlaşması ve 1949’da yapılan ve devletlerin bölgesel barışının güvencesini vurgulayan Kuzey Atlantik Andlaşması toplu olarak yapılan anlaşmalardandır.

İkili anlaşmalarda da bölgesel barışa vurgu yapılmıştır. Örneğin 1926’da Türkiye ve İran arasında yapılan Güvenlik ve Dostluk Andlaşması bunlardan biridir. Bu anlaşmayla her bir taraf diğer tarafın bölgesel barışına zarar vermemesini taahhüt etmiştir.¹⁶¹ 1926’da Sovyetler Birliği ve Litvanya arasında imzalan anlaşma da ikili bir anlaşmadır. Bunun 2. maddesi, her bir tarafın diğer tarafın ülkesel egemenlik ve barışına saygı gösterme taahhüdünde bulunmasını ele almıştır. Ayrıca UAD birçok kararında bölgesel barışın korunmasının zorunlu oluşunu vurgulamıştır. Örneğin 1949’da çıkan *Korfu Boğazı* davasında bölgesel egemenliğe saygı göstermenin uluslararası ilişkilerin esaslarından köklü bir şart sayıldığı

¹⁵⁹ BM Sözleşmesi, md. 2, f. 4.

¹⁶⁰ EMMANUEL Decaux, Droit International Public, Paris 2002, s. 52.

¹⁶¹ MÜEZZİNOĞLU Ersin-ŞAHİN İsmail, Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Andlaşması, Yeni Türkiye, 2016, s. 246-247.

vurgulanmıştır.¹⁶² En son olarak uluslararası toplum bölgesel barışa saldırmayı bir saldırı olarak saymıştır. Zira BM Genel Kurulu 1974'te saldırının tanımıyla ilgili 3314 sayılı kararını çıkarmıştır. Onun 1. maddesinde devletin bölgesel barışına karşı kuvvet kullanmanın bir saldırı sayılacağı açıklanmıştır. Saldırı durumlarından biri İsrail'in gayri meşru bir şekilde Ürdün, Suriye ve Mısır'a karşı kuvvet kullanmasıdır. İsrail bu devletlerin bölgesel barışını tehdit etmekte ve BM Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 4. fıkrasını çiğnemektedir.

ii) Siyasi Bağımsızlığın Korunması

Modern uluslararası toplum, devletlerin iç ve dışişlerine müdahale etmeden onların bu işlerinde özgür olmalarını güvence altına alarak egemenliklerine saygılı olmaktadır. BM Sözleşmesi hiçbir ayırım yapmadan her devletin egemenlikte eşit olduğunu vurgulamıştır. Zira şunu ifade etmiştir: “*Örgüt tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur*”.¹⁶³

Uluslararası hukuk da her devletin kendi ülkesi üzerinde siyasi haklarını kullanmada tam bir hakka sahip olduğunu vurgulamıştır. Uluslararası toplumun bu hakları güvence altına alması ve onları çiğnememesi gerekir.¹⁶⁴ 1969'da BM Hukuk Komisyonu'na sunulan tasarı şunu içermektedir: Bir devletin diğer bir devlete karşı kuvvet kullanması onun siyasi bağımsızlığına ve egemenliğine zarar vermeye yol açar. Aşağıdaki eylemlerde bulunmayı devletin bağımsızlığını çiğnemek saymıştır:

- i. Ülkeyi zayıflatmak ya da sınırdaki değişiklik yapmak.
- ii. Uluslararası olarak bilinen sınır hatlarında değişiklik yapmak.
- iii. Devletlerin iç işlerine müdahale etmek.
- iv. Ülkeye zarar vermek ya da ondan bir parça koparmak.¹⁶⁵

Siyasal bağımsızlık ilkesinin revaçta olması sonucu uluslararası uygulama, bölgenin sahibi olan devletin sadece sınırlarını çizme ve yönetme hakkıyla sınırlı olmuştur. Başka bir yönden müdahale etmek yasaktır. Çünkü egemenlik sahibi olan

¹⁶² I.C.J., Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Summary of the Judgment of 9 April 1949, s. 7, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

¹⁶³ BM Sözleşmesi, md. 2, f. 1.

¹⁶⁴ RÂTİB Aişe, En-Nazariyyetü'l-Mu'âsâra li'l-Hiyâd, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1968, s. 143.

¹⁶⁵ HAYRA Tâlib, Mebdeü Hazri İstihdâmi'l-Kuvve fi'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Cezayir 2007, s. 30.

devlet, uluslararası sınıрыyla ilgili tüm kararları almada yetki ve özgürlüğe sahip olan tek kişidir. Bunun yanında kendisine komşu olan devletin haklarını göz önüne alması gerekir.¹⁶⁶

b. Uluslararası Anlaşmazlıkları Barışçıl Yollarla Çözme İlkesi

Anlaşmazlıkları barışçıl olarak çözme ilkesi uluslararası sistemin dayandığı temel ilkelerden biridir. 1899 ve 1907’de yapılan iki barış konferansından beri hukukçuları uluslararası anlaşmazlıkları çözmeye kuvveti kullanmak yerine barışçıl araçlara başvurma zorunluluğunun farkına varmışlardır. Bu ilke gereği devletlerin görüşme, arabuluculuk, hakemlik ve diğer yollar gibi barışçıl yollarla kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeye çalışmaları gerekir. BM Sözleşmesi birçok yerde bu ilkeyi vurgulamıştır. Zira sözleşmenin 2. maddesinin 3. fıkrası şunu ifade etmiştir: *“Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki anlaşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler”*.

33. maddenin 1. Fıkrası da şunu ifade etmiştir: *“Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir anlaşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır.”*

Devletler bir anlaşmazlığı çözmeye başarısız olurlarsa onu Güvenlik Konseyi’ne sunmaları gerekir.¹⁶⁷ Sınır anlaşmazlığı uluslararası anlaşmazlık türlerinden biri olduğu için komşu olan devletlerin karşılıklı ilişkilerinde gerginliğin kaynağı olmaktadır. İki devlet arasında silahlı çatışmanın meydana gelmesini engellemek için bu ilkenin uygulanması ve anlaşamayan taraflar arasında olayların gelişip büyümesini savuşturmak gerekir. Bunun birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri Libya ve Çad arasındaki anlaşmazlığın 1989’da barışçıl bir şekilde çözülmesidir. Bir diğer örnek ise 1992’de Yemen ve Amman arasındaki ortak sınırla ilgili anlaşmazlığın çözülmesidir.

¹⁶⁶ SA’DULLAH Ömer, El-Hudûdü’d-Düveliyye en-Nazariyye ve’t-Tatbîkiyye, Hevme Yayınevi, Cezayir, ts., s. 81.

¹⁶⁷ BM Sözleşmesi, md. 37, f. 1.

c. Halkın Kendi Kaderini Belirleme Hakkı İlkesi

“Kendi geleceğini belirleme ilkesi, bir halkın yaşam hakkını diğer devletlerden bağımsız olarak kendisinin özgürce belirlemesi” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁶⁸ Tarih boyunca halkın kendi kaderini belirleme hakkı kavramı iki aşamadan geçerek gelişmiştir. Birinci aşama BM kurulmadan öncedir. Zira bu dönemde ayrılıkçı siyasi hareketler ortaya çıkmıştır. Bunun ilk adımları 1776’da Amerika Bağımsızlık Savaşı ve 1789’da Fransa Devrimi’yle atılmıştır. Bu dönemde devletler kendi kaderini belirleme hakkı düşüncesine istinaden uluslararası sınırları siyasi açıdan değiştirmeye çalışmışlardır.¹⁶⁹ Daha sonra bu düşünce 1831’de Belçika’nın Hollanda’dan ayrılma hareketi ve Balkan devletlerinin Osmanlı Devletinden ayrılma hareketinde olduğu gibi başka ülkelere de intikal etmiştir. Bu aşamada siyasi kavram çok genişti. Öyle ki birçok uluslararası sınırın ilan edilmesinin eşlik ettiği birçok yeni devlet inşa edilmiştir. Hatta her milletin egemenliğe sahip bir devlet oluşturma hakkına sahip olmuştur.¹⁷⁰ Lakin BM ortaya çıktığı zaman yeni bir aşama başlamış. Bu aşamada geleceği belirleme hakkının anlamı siyasi bir ilkedен düzenli bir hukuki ilkeye dönüşmüştür. Hukuki dayanağını BM sözleşmesinin 1. maddesinin 2. fıkrası ve 55. maddesinde gördüğümüz bu ilke, uluslararası kamu hukuku ilkelerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca bu ilkenin dayanağı Genel Kurul kararlarında da bulunmaktadır. Onların en önemlileri 1952 yılındaki 637 sayılı karar ve 1960’daki 1514 sayılı karardır. Uluslararası birçok anlaşma bu ilkeye değinmiştir. Örneğin Avrupa güvenlik ve İşbirliği için yapılan Helsinki Nihai Senedi 8. maddesinde bu ilkeyi ele almıştır. UAD danışma görüşünde bu ilkeyi uluslararası hukuk kurallarından bir kural saymıştır.¹⁷¹ Bu ilkenin yeni anlamına göre uluslararası sınırlar bir önceki aşamada olduğu gibi değiştirilemez. Bu ilke gereği sömürgeye tabi olan halkın herhangi bir dış müdahale olmadan kendi geleceğini belirleme, bağımsızlığını ve sömürgeден kurtulmayı talep etme hakkı bulunmaktadır. Lakin bu hakkın uluslararası sınırlara zarar vermemesi gerekir. Yani çağdaş uluslararası hukuk

¹⁶⁸ ÇELİK Mesut, “Kendi Geleceğini Belirleme İlkesi ve Bağımsızlık Hakkı”, Ankara Barosu Dergisi, S. 2, Ankara 2015, s. 197.

¹⁶⁹ RİZK, s. 390.

¹⁷⁰ KOROWICZ M. S., Introduction to International Law, Present Conceptions of International Law in Theory and Practice, 1964, s. 281.

¹⁷¹ I.C.J. Advisory Opinion of 21 June 1971, s. 42, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

çerçevesinde bu hak, ayrılma ya da ana devletin uluslararası sınırlarını değiştirme hakkını azınlıklara vermemektedir.¹⁷² Uluslararası Hukuk Komisyonu, 1974'te gerçekleşen oturumunda uluslararası sınırların sabit olma ilkesi ve kendi kaderini belirleme hakkı arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Komisyon bu ikisi arasında çelişki olmadığını belirtmiştir. UAD, 1986'da Burkina Faso ve Mali arasındaki sınır anlaşmazlığında bu iki ilke arasında çelişki olmadığını vurgulamıştır.¹⁷³

Kendi kaderini belirleme hakkı var olan durumların korunmasını ve devletlerin bağımsızlıklarını elde etmesini amaçlamaktadır. Bundan dolayı geleceği belirleme hakkını kullanma kavramının işgale uğrayan halkın durumuyla sınırlı olması gerekir.¹⁷⁴ Bu ilkenin uygulanmasında genişlik yapılamadığını görmekteyiz. Onun belli durumlarla sınırlı olması özellikle de özerkliği olmayan ya da yabancıların sömürgesinde olan bölgelerle sınırlı olması gerekir. Bu ilkede hukuki gelişmenin olması, sınırın istikrarlı olma ilkesine zarar vermediği ve onun sabit olmasını vurguladığını göstermektedir.

d. Uluslararası Yükümlülükleri Uygulamada İyi Niyet İlkesi

İyi niyet ilkesi genel olarak hukukun ve özel olarak da uluslararası hukukun üzerinde durduğu temel ilkelere biri sayılmaktadır. Zira bu ilke en önemli genel hukuk ilkelerinden sayılmaktadır. BM'nin 2/2 maddesi bu ilkeyi ele almıştır. 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesi ve 1970 tarihli 2625 sayılı BM Genel Kurul kararı da bu ilkeyi ele almıştır. Uluslararası hukukçuların çoğu uluslararası sınır anlaşmalarının iyi niyetle uygulanmasının devletler arasındaki bölgesel istikrarı destekleyen zorunlu ihtiyaçları yerine getireceğini vurgulamaktadırlar.¹⁷⁵ Uluslararası yargı; birçok kararında anlaşmaların uygulanması ve iyi niyet şartı arasında ilişkiyi tespit etmiştir. Çünkü bu ikisi, Ahde Vefa kuralıyla ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.¹⁷⁶ Uluslararası mahkemeler sürekli sınır anlaşmazlıklarını çözme esnasında iyi niyet ilkesini hesaplamaktadırlar. Örneğin

¹⁷² CONNELLY A. M., "The Right of Self Determination and International Boundaries", I.P.I.L.I.R.T., Vol. XIV, 1985, s. 488.

¹⁷³ I.C.J. Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, s. 567, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 09.05.2018

¹⁷⁴ SERHÂN Abdülaziz, El-Gazvü'l-Irâkî li'l-Kuveyt, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire, 1991, s. 21.

¹⁷⁵ RİZK, s. 336; SA'DULLAH, s. 87.

¹⁷⁶ BASTİD S., La Bonne Foi en Droit International Public, Paris 1977, s. 116.

Tahkim Mahkemesi, 1906'da Honduras ve Nikaragua arasındaki sınır anlaşmazlığında şunu ifade etmiştir: “*Uluslararası sınırların belirlenmesi iyi niyetle taraflarından biri tarafından elde edilen mülkiyet esasına göre olması gerekir*”.¹⁷⁷ 1957'de Lanoux gölüyle ilgili olarak Fransa ve İspanya arasında bulunan anlaşmazlık davasındaki tahkim kararında mahkeme şunu açıklamıştır: “*Fransa'nın bu gölün sularını kullanma hakkı varsa ona komşu olan devletlerin çıkarına göre iyi niyet ilkesine riayet etmesi gerekir*”.¹⁷⁸

e. İyi Komşuluk İlkesi

Komşu olan devletler arasında sınır tespit edildikten sonra sınır anlaşmalarına saygılı olunmalı ve iyi komşuluk ilişkilerini destekleyen her şey yapılmalıdır. Devletler arasındaki sınırlar sadece onları ayıran hatlar değildir. Sınırlar devletler arasında iletişim bağlarını desteklemeli ve ortak dayanışmaya katkıda bulunmalıdır. İyi komşuluk ilkesi, uluslararası kuralların birçok yerde ele aldığı önemli bir hukuk ilkesidir. BM Sözleşmesi bu ülkeyi önsöz ve 74. maddesinde vurgulamıştır. BM Genel Kurulu da birçok tavsiyesinde bunu vurgulamıştır.¹⁷⁹ Ayrıca sınır anlaşmaları neredeyse sürekli bu ilkeyi vurgulamaktadırlar. Örneğin 1946'da imzalanan Türkiye - Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması bunlardan biridir. Bu ilkenin uygulanması; bu iki ülke arasındaki sınırlara saygı gösterme, devletlerin kendi komşusuna zarar vermek için bölgesini kullanmama ve komşu devletlerle istişare etme yükümlülüklerini getirmektedir.¹⁸⁰

2. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Yöneten Özel İlkeler

a. Uluslararası Sınırların Sabitliği İlkesi

Bu ilke modern uluslararası hukukta bulunan en önemli örfi ilkelerden biridir.¹⁸¹ Uluslararası sınırları belirleme ve çizme sonucu ortaya çıkan etkiler arasında en başta gelmektedir. Zira bu ilke, iki veya daha fazla devletin kendi aralarına sınır koyma üzerinde anlaşmalarında hukuki bir netice olarak doğrudan

¹⁷⁷ RİZK, s. 337.

¹⁷⁸ GANİMÎ Muhammed Talat, Ba'dü'l-İtticâhâti'l-Hadîse fi'l-Kânûni'd-Düvelî, Menşetü'l-Maarif, İskenderiye 1974, s. 210.

¹⁷⁹ Bkz: BM Genel Kurulu'nun 1953 tarihli 12. dönemdeki 1236 sayılı tavsiyesi, 1958 tarihli 13. dönemdeki 1301 sayılı ikinci tavsiyesi ve 1965 tarihli 20. dönemdeki 2129 sayılı üçüncü tavsiyesi.

¹⁸⁰ HASÛN, s. 309.

¹⁸¹ SA'DULLAH, s. 93.

ortaya çıkmaktadır. Çünkü sınırları oluşturma düşüncesinden maksat onların geçici olması değildir. Nihai ve sürekli kalması içindir. Sınırın belirlenmesi ve çizilmesiyle bu sınır sürekli bir niteliği elde eder. Bu sadece ilgili devletler için değil, tüm devletler için bağlayıcı olur. Öyle ki sabit olan hukuki ve siyasi bir gerçek olarak bu sınırlara davranılması ve onlara dokunulmaması gerekir.¹⁸² Uluslararası hukuka göre uluslararası sınırların sebatı ve istikrarını korumak, hiçbir şekilde onların değiştirilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Sınırlarda ortak olan taraflar anlaştığı takdirde ya da sınırların değiştirilmesiyle ilgili bir yargı kararı verildiği zaman tartışan tarafların bunu uygulaması gerekir.¹⁸³ Uluslararası sınırların sabit olma ilkesinde şu iki şart bulunmalıdır: Sınırları çizmede bir senedin varlığı, senedin meşruiyeti.

i) Sınırları Çizmede Bir Senedin Varlığı

Uluslararası sınırların sabit olması, hak senet denilen hukuki bir dayanağa dayanmaktadır.¹⁸⁴ Uluslararası sınır anlaşmazlıklarında hakkın en önemli dayanakları uluslararası sınır andlaşmalarıdır. Zira bu andlaşmalar hakkın dayanaklarının başında gelmektedir. Bunun birçok örneği bulunmaktadır. Onlardan biri Suudi ve Yemen arasındaki sınırları belirleyen 2000'deki Cidde Andlaşması'dır.

Sınırların ispatı için haritalar da yasal bir dayanak sayılmaktadır. UAD uluslararası sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili verdiği birçok kararında haritaların ispat edilmesi ya da reddedilmesine delil olabileceğini açıklamıştır. UAD'nin Kamboçya ve Tayland arasında Preah Vihear Tapınağıyla ilgili çıkan anlaşmazlıkta 1962'de verdiği karar, Endonezya ve Malezya arasında bazı adalar üzerinde egemen olmayla ilgili olan anlaşmazlıkta 2002'de verdiği karar, Burkina Faso ve Nijer arasındaki sınır anlaşmazlığıyla ilgili 2013'te verdiği karar bu kararlardan bazılarıdır. Tüm bu kararlarda verilen hükümler mahkemeye sunulan haritalara istinaden verilmiştir.

¹⁸² **KAİYAN H. K.**, "Some Observation on the Doctrine of Continuity and Finality of Boundaries", B.Y.I.L., Vol. 54, 1984, s. 125.

¹⁸³ **ŞETTÂ**, s. 149.

¹⁸⁴ **BROWNLİE**, s. 133.

İİ) Senedin Meşruiyeti

Sınırların çizilmesi uluslararası ölçülere uygun ve doğru bir şekilde hakkın dayanağına dayanmalıdır. Uluslararası hukukun çağdaş gelişimi ışığında işgal ya da sömürgeyi genişletme eylemleri gibi kuvvet kullanarak bir bölgeyi almak yasak hale gelmiştir. Bunun en iyi örneği BM'nin 1990 tarihli ve 662 sayılı kararıdır. Bu karar Irak'ın Kuveyt ile savaşmasını reddedip Kuveyt'i Irak'a katmayla ilgili tüm Irak kararlarını geçersiz saymıştır.¹⁸⁵

b. Şimdiki Konunun Devam Etmesi İlkesi

Bu ilkeye bazen “Elde bulunanların tümü” ya da “sömürgeci kalan sınırlara dokunmama” (Uti Possidetis) ilkesi de denilmektedir. Bundan maksat yeni bağımsız olan komşu devletleri ayıran ve onların bağımsızlıklarını elde etmeden önce sömürgeci devletlerin çizdiği sınırlara saygı göstermesidir.¹⁸⁶ Bazı hukuk doktrinleri elde bulunma kavramına istinaden bu ilkeyi meşru kabul etmiştir.¹⁸⁷ Latin Amerika devletleri; İspanya ve Portekiz'in sömürgelerinden kurtulup bağımsızlıklarını elde ettikten sonra o devletler arasında bu ilke uygulanmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi 1964'te Afrika Zirvesi'nin kararı da bu ilkeyi esas almış ve sömürgecilerin bıraktığı sınırlar kabul edilmiştir.

Bu ilkenin tarihsel önceliğine bakılmaksızın bu ilke, sınır anlaşmazlıkları meselelerini çözmek için uluslararası yargıya sunulabilen delilerden biri haline gelmiştir. Örneğin UAD, Çad ve Libya arasındaki anlaşmazlıkla ilgili 1994'te verdiği kararında şimdiki durumun devam etmesi ilkesine dayanarak Aouzou bölgesinin Çad'ın hakkı olduğunu vurgulamıştır. Lakin bu ilke sınırlarla ilgili uluslararası anlaşmalarla çelişen bir hakkı verdiği zaman ona dayanılmaz. Örneğin Senegal ve Moritanya arasındaki sınır anlaşmazlığı 1959'da onlar arasında imzalanan sınır anlaşmasına göre çözülmüştür. Sömürgeci devletler tarafından bırakılan

¹⁸⁵ HASÛN, s. 311.

¹⁸⁶ ŞİHÂB- SEYYİD, s. 239.

¹⁸⁷ VALLADOA H., "Frontieres Internationales en Amerique Latine", N.I.B., Vol. 14, 1985, s. 140.

şimdiki durumun devam etmesi ilkesi terk edilmiştir. Çünkü bu ilke o iki devlet arasında imzalanan sınır anlaşmasına aykırı sayılmaktadır.¹⁸⁸

c. Sonraki Davranış İlkesi

Sonraki davranıştan maksat, sınır hattının belirlenmesi üzerinde anlaşma yapıldıktan sonra sınır anlaşmazlığında taraf olan devletler tarafından meydana gelen tüm eylem ve tutumların esas alınmasıdır.¹⁸⁹ Devlet tarafından meydana gelen tüm yasalar, idari işlemler ve anlaşmazlığa konu olan bölgeyle ilgili kararların o bölge üzerindeki egemenliğin ispatı için delil olabilirler. Örneğin Şili ve Arjantin arasındaki sınır anlaşmazlığında Tahkim Mahkemesi, Şili'nin sunduğu delilleri kabul etmiştir. Çünkü Şili, taşınmaz malları tescil etme, vergileri toplama; evlilik sözleşmesi, boşanma, ölümleri kaydetme gibi medeni yetkileri kullanma davranışlarıyla anlaşmazlık konusu olan sınır bölgeleri üzerinde bilfiil iradesi olduğunu ispatlamıştır. Mahkeme bunları Şili'nin bu bölge üzerinde egemen olduğuna delil saymıştır.¹⁹⁰ Bu ilkenin uygulanması için şu şartların bulunması gerekir:

i. Davranış, anlaşmazlık olayı ile bağlantılı olmalıdır. Bu şart, sonraki davranışın kabul edilmesi için ilk şart sayılmaktadır. Devletin davranışının anlaşmazlık konusu olan sınırın belirlenmesiyle ilgili olması gerekir. Devletin ispat konusu olarak ispat ettiği her davranış anlaşmazlık olayı ile bağlantılı olmalıdır. Eğer bu davranış onunla bağlantılı değilse sonraki bir davranış olarak delil kabul edilemez. Mahkemenin delillere ve onların sınır anlaşmazlığı konusuyla olan bağlantı miktarına bakmada takdir yetkisi bulunmaktadır. UAD de 1960'da İspanya toprakları hakkında çıkan tahkim kararıyla ilgili verdiği kararında bunu vurgulamıştır. Zira belge ve dayanakların değerlendirilmesi ve onların anlaşmazlık olayıyla bağlantılı olmasının tespit edilmesinin uluslararası mahkemenin takdir yetkisine tabi olduğunu açıklamıştır.¹⁹¹

¹⁸⁸ **DELİMÎ Hâlid Abbas**, El-Vad'u'l-Kânûni li'l-Hudûdi'l-Yemeniyye es-Su'ûdiyye, Müstansriye Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2004, s. 35.

¹⁸⁹ **ŞİHÂB-SEYYİD**, s. 244.

¹⁹⁰ International Arbitral Awards, Reports 9 December 1966, s. 173, https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XVI/109-182.pdf, 14.05.2018

¹⁹¹ **ALÜMEM Elmütehida**, Mûcezû'l-Ahkâm ve'l-Vetâvâ ve'l-Evâmiri's-Sâdire an Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye 1948-1991, New York 1992, s. 74.

ii. Davranış devlet otoritesi tarafından meydana gelmelidir. Bundan maksat devlette yetkili olan birimlerin davranışta bulunmasıdır. Onlar da bu bölgeler üzerinde yargısal, idari ve güvenlik yetkilerine sahip olan resmi kurumlardır.¹⁹² Devletin, anlaşmazlık konusu olan bölge üzerinde bu eylemlerde bulunması onun egemenlik davranışını teşkil etmektedir. Tahkim Mahkemesi'nin Şili ve Arjantin arasındaki anlaşmazlıkta verdiği karar buna örnek gösterilebilir. Anlaşmazlık konusu olan bölgelerin işlerinin yürütülmesi için yerel güçlerin yaptığı tüm eylemleri andlaşmadan sonraki davranış delillerinden sayamayız. Zira bu eylemlerin merkezi makamlar tarafından açık bir şekilde verilen yetkiyle yapılması gerekir. Preah-Vihear tapınağı davasında UAD bunu vurgulamıştır. Zira Divan yerel güçlerin davranışları devletin merkezi güçlerinin tutumuyla çeliştiği zaman o davranışların kabul edilemeyeceği kararını vermiştir.¹⁹³

iii. Davranışın açık olması ve devletin bu bölge üzerinde egemenliğini kullanmasındaki niyetini ifade etmesi gerekir. Uluslararası hukukçular; sonraki davranışın, devletin niyetiyle ilgili hiçbir şüphe bırakmayacak şekilde onun anlaşmazlık konusu olan bölge üzerinde egemenliğini kullanmasındaki niyetini açıklaması gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁹⁴ Yani sonraki davranış, devletin niyetini açıklamada apaçık ve kesin olmalıdır. Devletin idare ve yürütmeye ilgili yasa ve kararlarını çıkarması ve bunlar dışında açık bir şekilde devletin niyetini açıklayan egemenlik davranışlarında bulunmasıyla bu durum somutlaşmaktadır. UAD, 1953'te Minquiers ve Ecrehos ile ilgili Britanya ve Fransa arasındaki anlaşmazlıkta bunu vurgulamıştır.¹⁹⁵ Aynı şekilde Tahkim Mahkemesi de Şili ve Arjantin arasındaki anlaşmazlıkla ilgili verdiği kararda şunu açıklamıştır: “*Şili'nin yaptığı faaliyetler onun bu sınır bölgeleri üzerinde egemenliğini kullanma niyetini göstermektedir*”.¹⁹⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki sonraki davranış uluslararası andlaşmalara aykırı ise sonraki davranış ilkesi kabul edilemez. Çünkü uygulamada uluslararası andlaşmaların önceliği bulunmaktadır. Hollanda ve Belçika arasındaki bazı sınır

¹⁹² EBÜ'LVEFÂ Ahmed, "Kadâyâ Tâbâ", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 44, 1988, s. 244.

¹⁹³ I.C.J., Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Summary of the Judgment of 15 June 1962, s. 60, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/45/4873.pdf>, 14.06.2018

¹⁹⁴ EBÜ'LVEFÂ, s. 56.

¹⁹⁵ I.C.J., Minquiers and Ecrehos (France/United Kingdom), The Judgment of 17 November 1953, s. 28, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/17/017-19531117-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.06.2018

¹⁹⁶ HASÛN, s. 218.

toprakları üzerindeki egemenlik davasında UAD 1959'da 1843 yılındaki andlaşmaya istinaden bu topraklar üzerinde Belçika'nın egemenlik hakkı olduğunu kararlaştırmıştır. Divan Hollanda'nın sonraki davranış ilkesine istinaden bu toprak üzerindeki egemenlik iddialarını reddetmiştir. Hollanda'nın bir dönem bu topraklar üzerinde egemenliği bulunmasına rağmen bu davranış, Belçika'nın uluslararası andlaşmaya dayanan hakkına aykırı sayılmaktadır.¹⁹⁷

d. Kesin Tarih İlkesi

Uluslararası anlaşmazlıkların yargısal geçmişi, uluslararası mahkemelerin kendilerine gelen anlaşmazlıkları çözerken dayandığı bazı tarihlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu tarihler arasında hukuk ve yargının kesin ya da ayırıcı tarih dediği tarihlerin olduğunu görmekteyiz. Bu tarih genel olarak uluslararası anlaşmazlıklar ve özel olarak sınır anlaşmazlıklarını çözmeye önemli bir rol oynamaktadır.¹⁹⁸ Bu tarihin gün olarak belli olması gerekmez. Bazen belli bir zamanı kapsamaktadır. Zira devletlerden birinin anlaşmazlık konusu olan bölgeler üzerinde egemenliğini kullanması belli bir dönem ile tespit edilebilmektedir. Kesin tarihin belirlenmesi meselesi, genelde uluslararası yargıda anlaşmazlığın tarafları arasında tartışma konusu olan uluslararası sınır anlaşmazlıklarında önemli bir mesele sayılmaktadır. Nitekim her bir taraf, kendi konumuyla uyumlu ve kendi çıkarlarına hizmet eden tarihin mahkeme tarafından kabul edilmesi için mahkemeyi ikna etmeye çalışmaktadır. Lakin kesin tarihi belirlemekle ilgili son karar, mahkemeye sunulan delil ve olaylara göre mahkemenin vereceği kesin karardır. Örneğin *Minquiers ve Ecrehos Davası*'nda UAD 1953'te Fransa ve Britanya arasındaki anlaşmazlığı çözmüştür. Fransa Divan'dan iki taraf arasında imzalanan andlaşmaya istinaden 1839 tarihinin anlaşmazlık için kesin tarih olmasını, bunun dikkate alınmasını ve bu tarihten sonraki tüm delillerin reddedilmesini talep etmiştir. Britanya ise andlaşmanın UAD'ye aktarılma tarihi olan 29.12.1950 tarihinin kesin tarih olarak kabul edilmesini talep etmiştir. Ancak Divan her iki devletin talebini kabul etmemiştir. 1886-1888 yılları arasındaki dönemi kesin tarih olarak kabul etmiştir. Çünkü bu

¹⁹⁷ I.C.J., Sovereignty over Certain Frontier Land (Belgium/Netherlands), Summary of the Judgment of 20 June 1959, s. 51, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/38/4807.pdf>, 07.05.2018

¹⁹⁸ NÂCİ, s. 185.

dönemde Fransa resmi bir şekilde ve ilk defa anlaşmazlık konusu olan bu bölge üzerinde egemenliği talep etmiştir.¹⁹⁹

Uluslararası hukuk ve yargı iki zaman aşaması arasında ayırım yapmaktadır. Birinci aşama kesin tarihten önceki aşama olup olumlu aşama sayılmaktadır. Öyle ki kesin tarihten önceki tüm delil ve dayanaklar doğru ispat delilleri sayılmaktadır. Öte yandan kesin tarihten sonraki aşama olumsuz aşamadır. Yani kesin tarihin belirlenmesinden sonra meydana gelen olaylarla bağlantılı olan delil ve dayanaklar kabul edilmez.²⁰⁰ Bununla beraber bazı hukukçular, kesin tarihten sonraki delil ve olaylar, kesin tarihten önceki delil ve olaylarla bağlantılı ve onlara uyumlu olduğu sürece uluslararası yargının kesin tarihten sonraki delil ve olayları dikkate alabileceğini ifade etmişlerdir. Zira Goldie ve Max Hobbs, kesin tarihten sonraki olaylar, bu tarihten önceki olaylarla uyumlu ve bağlantılı olduğu sürece Divan'ın sonraki olayları delil olarak kabul edebileceğini ifade etmişlerdir.²⁰¹ Aynı şekilde hukukçuların çoğu bunlar arasında bir çelişki bulunmadığını vurgulamıştır.²⁰²

Kanaatimce bu mesele, bir durumdan diğer bir duruma göre değişebilen oransal bir meseledir. Yargı kurulu anlaşmazlıkla ilgili delil, olay ve koşullar ışığında bunu değerlendirebilir. Divan'ın özenle ve büyük bir gayretle kesin tarihi seçmesi gerekir. Çünkü tarihi belirlemenin hak sahibi olan devletin uluslararası sınırını adil bir şekilde ispat etmede hukuki bir etkisi bulunmaktadır. Öte yandan kesin tarihin yanlış bir şekilde seçilmesi, anlaşamayan taraflar arasında çalkantılar ve anlaşmazlıkların meydana gelmesinde etkili olur.

C. Uluslararası Sınır Anlaşmazlıklarını Çözme Yolları

Daha önce kuvvet uluslararası anlaşmazlıkları çözmenin tek bir aracıydı. Artık çağdaş uluslararası sistemde devletler kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmeye barışçıl yollara başvurmaya bağlı kalmaktadırlar. Sınır anlaşmazlıkları ya da diğer uluslararası anlaşmazlıklarla ilgili herhangi bir

¹⁹⁹ I.C.J., *Minquiers and Ecrehos (France/United Kingdom)*, The Judgments of 17 November 1953, s. 16, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/17/017-19531117-JUD-01-00-EN.pdf>, 15.05.2018

²⁰⁰ FİTZMAURİCE G., "The Law and Procedure of the International Court of Justice", B.Y.I.L., Vol. 32, 1956, s. 22.

²⁰¹ GOLDİE L. F., "The Critical Date", B.I.I.C.L., Vol. 12, 1963, s. 1251.

²⁰² ABRÎ Sa'îd Süleyman, *Tesviyetü Münâza'âtî'l-Hudûd ve'l-Kânûnü'd-Düvelî*, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1997, s. 319.

uluslararası anlaşmazlığı çözmek için kuvvet kullanmaya başvurmak artık serbest değildir. Bunun için birçok konferans yapılmıştır. Bunların en önemlileri 1899 ve 1907'deki Lahey Konferansları, 1924'teki Cenevre Protokolü, 1928'deki Briand-Kellogg Paktı'dır. Milletler Cemiyeti de savaşın meşru olmadığını vurgulamıştır. Aynı zamanda görüşme, arabuluculuk ve uluslararası hakemlik aracılığıyla olmak üzere barışçıl yolla anlaşmazlıkları çözmeye çağrısında bulunmuştur.²⁰³ 1945'te BM Örgütü²⁰⁴ kurulduğunda bu örgüt, kendi sözleşmesinde açık bir şekilde uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmanın yasak olduğunu ilan edip şunu ifade etmektedir: *“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler' in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar”*.²⁰⁵

Aynı şekilde bu sözleşme, örgütün gerçekleştirmeye çalıştığı temel amaçları belirtmiştir. Bunların başında da “uluslararası barış ve güvenliği korumak” gelmektedir.²⁰⁶ Bu amacı korumak için tartışan taraflar, BM sözleşmesinin 33. maddesinin ele aldığı barışçıl araçlarla uluslararası anlaşmazlıkları çözmeye ilkesine bağlı kalmalıdır. Ayrıca sözleşmenin 2. maddesinin 3. fıkrası metnine göre hareket etmelidirler. Madde metni de şöyledir: *“Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki anlaşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler.”*

Uluslararası sistemin bu gelişmesi gözle görülür bir şekilde uluslararası sınır anlaşmazlıklarına yansımıştır. Devletler sınır anlaşmazlıklarını çözmek için yasal yollara başvurmaya başlamışlardır. Bunların en önemlileri de diplomatik ve yargısal araçlardır.

1. Sınır Anlaşmazlıklarını Çözmenin Diplomatik Yolları

Uluslararası sınır anlaşmazlıklarını çözmenin diplomatik yolları; görüşmeler, dostça girişimler, arabuluculuklar, soruşturma komisyonlar ve uzlaştırma komisyonlarını kapsamaktadır.

²⁰³ MC Sözleşmesi, md. 12.

²⁰⁴ BM Sözleşmesi 26.06.1945'te imzalanmış. Aynı yıl 24 Ekimde yürürlüğe girmiştir.

²⁰⁵ BM Sözleşmesi, md. 4, f. 2.

²⁰⁶ BM Sözleşmesi, md. 1, f. 1.

a. Görüşme

Uluslararası hukukta teknik bir terim olarak görüşme ya da diplomatik görüşme, iki ya da daha çok taraf arasında yetkili temsilcilerin sözlü ya da yazılı olarak bir konuyu, bir isteği, bir anlaşmazlığı, alınacak bir tutumu, gerçekleştirilecek bir girişimi ya da yapılacak bir andlaşmayı birlikte incelemesi ve tartışmasıdır.²⁰⁷

Görüşme anlaşmazlığın çözüm yollarından en basit olanı ve en çok kullanılanıdır.²⁰⁸

Görüşme, UAD tarafından BM şartınının 33. maddesi tarafından kabul edilen barışçıl çözüm yollarından biri olarak nitelendirilmiştir. Görüşmelerde uyulması zorunlu herhangi bir devletler hukuku kuralı yoktur. Görüşmelerin niteliğinden kaynaklanan protokol kuralları dışında devletler tam bir serbesti içerisindedir.²⁰⁹

Görüşme, devletlerin aralarındaki uluslararası hukuka ilişkin her türlü işlemi yerine getirirken kullandıkları bir yöntemdir. Dolayısıyla, sadece anlaşmazlıkların çözümünde değil, aynı zamanda taraflar arasındaki bütün ilişkileri düzenlemek için görüşme yöntemine başvurulabilmektedir. Bu özelliğinden dolayı görüşme yönteminin, diğer barışçı çözüm yollarından farklı olarak anlaşmazlık başlamadan önleme özelliği de bulunmaktadır.

Görüşmeler iki veya çok taraflı olabilmektedir. Çok taraflı görüşmeler, genellikle bir uluslararası konferans veya kongre biçiminde ortaya çıkar.²¹⁰ Görüşmeler genellikle gizli olarak yapılır ve görüşmenin ayrıntılarını ortaya koyan tutanak ve belgeler uzun süre yayımlanmaz. Sadece üzerinde uzlaşılan sonuçlar bildiri şeklinde açıklanır. Görüşmelerin gizli yapılması, kamuoyunun heyecanlanmasına yol açmadan, anlaşmazlığın soğukkanlılıkla ve gerçekçi olarak ele alınmasını, iradelerin serbestçe ortaya konmasını sağlar.²¹¹

²⁰⁷ **BASDEVANT**, s. 409.

²⁰⁸ **SHAW Malcolm N.**, *International Law*, Cambridge University Press, 2008, s. 1014.

²⁰⁹ **MERAY Seha L.**, *Devletler Hukukuna Giriş II*, Ankara 1975, s. 324; **BELİK Mahmut R.**, *Devletlerin Harp Selahiyetinin Tahdidi ve Milletlerarası İhtilafların Sulh Yolu ile Halli Usulleri*, İstanbul 1966, s. 82.

²¹⁰ **PAZARCI Hüseyin**, *Uluslararası Hukuk*, Ankara 2010, s. 455.

²¹¹ **MERAY**, s. 324.

Anlaşamayan tarafların temsilcileri arasında yapılan doğrudan görüşmede gizlilik ve özgürlüğün olması büyük bir şekilde sınır anlaşmazlıklarını çözmeye katkıda bulunmaktadır. Sınır anlaşmazlıklarını çözmek için görüşmelerin kullanıldığı birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Almanya ve Polonya arasında ortak olan sınırla ilgili anlaşmazlık bulunmaktaydı. Bu iki ülke arasında yapılan görüşmelerin bu anlaşmazlığı çözmeye apaçık bir rolü olmuştur. Bu görüşmeler sonucu 1990'da bu sorununun sona ermesi için onlar arasında anlaşma yapılmıştır.²¹² Aynı şekilde 1990'da Yemen ve Amman arasındaki sınırları çizmeyle ilgili görüşmeler yapılmıştır. Her iki taraf birçok görüşme yaptıktan sonra 1995'te kendi aralarındaki sınırları çizme üzerinde anlaşmışlardır. Çin ve Rusya arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesi için de bu iki ülke arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucu 2004'te Pekin'de her iki ülke arasındaki sınırları çizme anlaşması imzalanmıştır. Bazen yapılan görüşme, anlaşamayan devletlerin bakış açılarını birbirine yaklaştırmada tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun da iki sebebi bulunmaktadır:

i. İki devlet arasında bir anlaşmaya varılamamasıdır. Bazen görüşen taraflardan biri ya da ikisi herhangi bir tavizi reddetmede ısrar ettikleri için taraflar kabul edilen orta bir çözüme varamamaktadırlar. Mesela 1988'de İran ve Irak arasında meydana gelen savaş sona erdikten sonra kendi aralarında ortak sınırla ilgili yaptıkları görüşmede başarısız olmuşlardır. Bu da BM'nin bir arabulucu olarak anlaşmazlığı çözmeye müdahale etmesi için alan açmıştır.

ii. Görüşen tarafların çözemediği bazı hukuki ve teknik yönler bulunduğu için görüşmelerle sınır anlaşmazlığının çözülememesidir. Öyle ki mesele uluslararası yargıya intikal etmektedir. Mısır ve İsrail arasındaki Taba bölgesiyle ilgili sınır anlaşmazlığı buna örnek gösterilebilir. Zira bu iki ülke arasındaki ortak sınır hattını oluşturan 1906 tarihli anlaşmanın yorumunda sorun bulunduğu için görüşen taraflar kendi aralarından tartışmayı çözememişler. Dolayısıyla bu anlaşmazlığın çözülmesi için anlaşmazlık uluslararası tahkime götürülmüştür.

²¹² CZAPLİNSKI Wladyslaw, "The new polish German Treaties and changing political structure of Europ", A.J.I.L., Vol. 86, 1992, s. 165.

b. Dostça Girişim

Eski terimleriyle “dostane teşebbüs”, “iyi niyet teşebbüsü” veya “iyi mesai” olarak adlandırılan dostça girişim, uluslararası bir anlaşmazlığı çözmek için çeşitli sebeplerle görüşmeleri kesilen veya henüz görüşme imkânı bulamayan taraflar arasında yeni bir görüşme zemini oluşturmak için üçüncü bir kişinin girişimde bulunmasıdır²¹³. Dostça girişimin amacı, aralarında anlaşmazlık bulunan devletlerin görüşmelerini sağlamak için olumlu bir hava meydana getirmek; gerekli imkânı ve zemini hazırlayarak tarafları buluşturup görüştürmektir.²¹⁴

Dostça girişimde bulunan kimse ancak anlaşamayan tarafların onayıyla kendi rolünü kullanabilir. Dolayısıyla onun işi, anlaşamayan tarafları yeniden görüşme, tartışma ve karşılaşmaya ikna etmesi ve buna müdahale etmemesiyle sınırlıdır.²¹⁵

Dostça girişimde bulunan üçüncü kişi, anlaşmazlığa taraf olanlar arasında gerçekleştirilecek görüşmelere katılmaz. Üçüncü kişinin buradaki rolü, sadece tarafları bir araya getirerek görüşmelerin başlamasını sağlamaktır²¹⁶

Dostça girişim birçok uluslararası sınır anlaşmazlığını çözmeye katkıda bulunmuştur. 1918’de Honduras ve Nikaragua arasındaki sınır anlaşmazlığını çözmek için ABD’nin dostça girişimde bulunması, El Salvador ve Honduras arasındaki sınır anlaşmazlığını çözmek için 1979’da Guatemala ve Kosta Rika’nın her birinin dostça girişimde bulunmaları bunlardan bazılarıdır. Aynı şekilde BM de birçok uluslararası sınır anlaşmazlığını çözmek için dostça girişimde bulunmuştur. Örneğin BM Genel Sekreterliği, 1960’da Maskat ve Suudi arasındaki sınır anlaşmazlığı ve 1962’de Kamboçya ile Tayland arasındaki sınır anlaşmazlığını çözmek için dostça girişimde bulunmuştur. Kanaatimce dostça girişim, bir açıdan sınır anlaşmazlığını çözmek için müdahale eden üçüncü tarafın yöntem gücüne ve diğer bir açıdan da anlaşamayan tarafların bunu kabul etmelerine dayanmaktadır.

²¹³ PAZARCI, s. 456.

²¹⁴ BOZKURT-KÜTÜKÇÜ-POYRAZ, s. 254.

²¹⁵ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 383.

²¹⁶ SUCHARITKUL Sompong, Good Offices as a Peaceful Means of Settling Regional Differences, Liber Amicorum for Martin Domke, 1968, s. 339.

c. Arabuluculuk

Anlaşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesinde en önemli yer işgal eden yöntemin arabuluculuk olduğu söylenebilir. Arabuluculuk, anlaşmazlık içindeki tarafların, anlaşmazlığın içeriğine veya çözüme ilişkin belirleyici etkisi olmayan, fakat sürece ilişkin olarak tavsiye veya karar verme yetkisi bulunan bir anlaşmazlık çözümü uygulayıcısı (arabulucu) yardımı ile anlaşmazlık konularının belirlenmesi, çözüm önerileri üretilmesi, alternatiflerin değerlendirilmesi ve bir anlaşmaya varılması çabasını içeren bir süreçtir.²¹⁷ Arabuluculuk, istek üzerine veya kendi teklifiyle bir üçüncü devletin, şahsiyetin veya uluslararası örgütün girip tarafları görüşmeye çağırması ve tarafların görüşlerini yakınlaştırmaya çalışmasıdır.²¹⁸

Uygulamada çok sık rastlanan bu çözüm yönteminde, dostça girişime benzer şekilde, üçüncü bir kişi taraflar arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Arabuluculukta bir adım öteye geçerek üçüncü taraf anlaşmazlığın özüne ilişkin konuların çözümü için de çaba sarf eder, kimi zaman kendisi de çözüm önerilerinde bulunur ve tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur.²¹⁹ Arabulucular, görüşmelerde oturumlara katılabilir ve çözüm önerileri sunabilir.

Bu araç çok sayıda sınır anlaşmazlığını çözmeye yardımcı olmaktadır. Zira devletler toplu ve bireysel olarak bu aracı kullanmışlardır. Toplu olarak yapılan arabuluculuğa 1962’de Hindistan ve Çin arasındaki sınır anlaşmazlığını çözmek için Burma, Kamboçya, Seylan, Gana, Endonezya ve Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin yaptığı arabuluculuk ve 1985’te Mali ve Burkina Faso arasındaki sınır sorunları sebebiyle onlar arasında çıkan silahlı çatışmayı çözmek için Afrika devletlerinin yaptıkları arabuluculuk örnek gösterilebilir.

Arabuluculuk bazen bireysel olarak da yapılmaktadır. Örneğin 1963’te Cezayir ve Fas arasındaki sınır anlaşmazlığını çözmek için Etiyopya arabuluculuk yapmıştır. 1975’te imzalanan Konakri Andlaşmasının çözemediği Mali ve Yukarı Volta arasındaki anlaşmazlığı çözmek için Gine arabuluculuk yapmıştır. 1977 yılının Eylül ayında Mısır ve Libya arasında çıkan sınır çatışmasında, Filistin Kurtuluş Örgütü

²¹⁷ KEKEÇ Elif Kısmet, Arabuluculuk Yoluyla Anlaşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler, Ankara 2011, s. 41.

²¹⁸ SUR Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul 2008, s. 281.

²¹⁹ ACER Yücel-KAYA İbrahim, Uluslararası Hukuk, Ankara 2011, s. 311.

Lideri Yaser Arafat, arabuluculuk yapmıştır.²²⁰ Aynı şekilde Mısır, 1992’de Katar ve Suudi Arabistan arasındaki sınır anlaşmazlığında arabuluculuk yapmıştır.

Arabuluculuk istemli bir şekilde yapılmaktadır. Dolayısıyla anlaşmazlık taraflarının bu arabuluculuğu kabul etme veya reddetme hakları bulunmaktadır. Örneğin Fas 1963’de kendisiyle Cezayir arasında meydana gelen sınır tartışması meselesinde Birleşik Arap Cumhuriyeti hükümetinin arabuluculuğunu reddetmiştir.

d. Soruşturma Komisyonu

Soruşturma uluslararası anlaşmazlıkları çözenin yeni bir yolu sayılmaktadır. Rusya’nın 1899’da I. Lahey Konferansı’nda yaptığı öneri üzerine oluşturulmuştur. Daha sonra 1907’deki Lahey Sözleşmesi’nde onunla ilgili kural ve işlemler düzenlenmiştir. Öyle ki bir uluslararası anlaşmazlık meydana geldiği zaman tartışan taraflar uluslararası bir soruşturma komisyonu oluşturabilir. Bu komisyon anlaşmazlık konusunu araştırır ve soruşturur.²²¹

Bir soruşturma komisyonunun kurulabilmesi için anlaşmazlık halindeki tarafların karşılıklı olarak anlaşması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası nitelikli bir anlaşmazlık tek taraflı bir iradeyle soruşturma komisyonları önüne taşınamayacaktır. Karşılıklı olarak yapılan anlaşmada, komisyonun kurulma şekli, süresi, yetkileri, çalışma yer ve dili serbestçe tespit edilebilir. Yapılan anlaşmalarda düzenlenme alanı bulmayan hususların olması durumunda, 1907 Lahey sözleşmesinin öngördüğü ilgili hükümler uygulanır.²²²

Komisyonun amacı anlaşmazlık konusu maddi verileri saptamak olduğundan, taraflar anlaşmazlık konusu olayın maddi unsurlarını ortaya çıkarabilecek her türlü araç, belge, doküman ve tanık listesi gibi argümanları komisyonuna sunar. Lahey Sözleşmelerine göre komisyonlar beş kişiden oluşur. Taraf devletler ikişer kişi atadıktan sonra, söz konusu bu dört kişi beşinci bir komisyon üyesini birlikte

²²⁰ **GÖNLÜBOL Mehmet**, Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s. 354.

²²¹ 1907 I. Lahey Sözleşmesi, md: 9 ve 10, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/pacific.asp, 21.06.2018

²²² **BİLGE Suat**, Uluslararası Anlaşmazlıkların Diplomatik Yollar ile Çözülmesi, AÜSBFD 1962, s. 203; **BELİK**, s. 105.

seçmektedir. Bu beş kişilik üye sayısı kesin bir kural değildir. Uygulamada taraflar genellikle üç, beş ve yedi gibi tek sayılar tercih etmektedir.²²³

Soruşturma komisyonu açık oturumlarda kendi görevini yapar. Salt çoğunlukla kendi kararlarını alır. Daha sonra açık bir oturumda kendi raporunu, anlaşamayan iki tarafa teslim eder.²²⁴ Bu rapor soruşturulan olaylar ve komisyonun soruşturmayla elde ettiği bilgileri içerir. Bu rapor soruşturma ile ilgili hiçbir hüküm ya da karar içermez. Anlaşamayan her iki taraf komisyonun raporundan tam olarak yararlanma konusunda özgür bırakılır.²²⁵ Bu yolla sınır anlaşmazlığı sorunu ve karışıklığı açıklığa kavuşur. Ayrıca her iki tarafın anlaşmazlığa tekrar bakmaları ve onu incelemeleri fırsatını onlara verir. Bu durumda anlaşmazlık tarafları, görüşmeler yapmak ya da uluslararası hakemliğe başvurarak anlaşmazlığı çözmek için karar alabilirler. Soruşturma komisyonunun önerisi her tarafı bağlamamasına rağmen bu araç devletler arasında bazı sınır anlaşmazlıklarını çözmeye katkıda bulunmaktadır.

Milletler Cemiyeti bu araca başvurmuş ve birçok soruşturma komisyonunu oluşturmuştur. Örneğin 1924 ve 1925'te Musul davasıyla ilgili olarak Türkiye ve Irak arasındaki anlaşmazlığın araştırılması ve incelenmesi için soruşturma komisyonunu oluşturmuştur. BM Örgütü de 1947'de sınır anlaşmazlıklarının incelenmesi için Filistin sorunu için kurulan soruşturma komisyonu gibi birçok soruşturma komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonun ardından Genel Kurul 29.11.1947'de bölme kararını çıkarmıştır.

e. Uzlaştırma Komisyonu

Uzlaştırma, uluslararası anlaşmazlıkları çözenin yeni bir yolu sayılmaktadır. Bu yol, I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası uygulamaya girmiştir. 1925 Lokarno Sözleşmesi, 1928 Cenevre Sözleşmesi, 1945 BM Sözleşmesi ve 1948 Brüksel Andlaşması gibi birçok uluslararası andlaşma bunu ele almıştır.

Uzlaştırma, anlaşmazlığa taraf devletlerin bunu kurdukları bir organa sunarak incelemesini ve çözümüne ilişkin olarak onlara öneriler getirmesini istedikleri bir

²²³ GÖNLÜBOL, s. 356.

²²⁴ 1907 I. Lahey Sözleşmesi, md: 30-34.

²²⁵ 1907 I. Lahey Sözleşmesi, md: 35.

barışçı çözüm yöntemidir²²⁶. Bu çözüm yöntemi, diğer diplomatik çözüm yollarına nazaran daha kesin ve belirgin sonuçlar doğurur. Uzlaştırma faaliyeti, 1961 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsü tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “*Uzlaştırma, bir anlaşmazlıkla uğraşmak üzere, taraflarca bu mesele için Ad Hoc olarak veya daha önceden sürekli nitelikte tesis edilmiş olan komisyonun güdümü altında, her türden uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için bir yöntemdir. Komisyon, anlaşmazlığı tarafsız bir şekilde inceleyip değerlendirir ve bir çözüm üretme bakımından, taraflarca kabul edilebilir ve icra edilebilir çözüm formüllerini sağlamaya çalışır.*”²²⁷ Uzlaştırma komisyonları, soruşturma komisyonlarına göre farklı bir görev üstlenmiştir. Uzlaştırma komisyonları, maddi olayı aydınlatma görevinden öte, tarafların anlaşmasını sağlamak üzere fiilen çalışır. Bununla birlikte uzlaştırma komisyonlarının raporları, soruşturma komisyonlarının raporları gibi kesin ve uyulması zorunlu nitelik taşımaz. Rapor, bir hakem ya da mahkeme kararı değildir.²²⁸

Uzlaştırma yöntemiyle çok sayıda sınır anlaşmazlığı çözülmektedir. Örneğin 1952’de Kamboçya ve Tayland arasında ve 1956’da Fransa ve İsviçre arasındaki anlaşmazlık bu yöntemle çözülmüştür. Aynı şekilde 1972’de Arap Birliği’nin Kuzey Yemen ve Güney Yemen arasında sınır anlaşmazlığını çözmek için oluşturduğu uzlaştırma komisyonuyla bu anlaşmazlık çözülmüştür.

2. Sınır Anlaşmazlıklarını Çözmenin Yargısal Yolları

Anlaşmazlıkları çözmenin yargısal yollarından maksat anlaşamayan tarafların dışından bağımsız bir kurulun kendisine sunulan anlaşmazlığı çözmesi ve anlaşamayan taraflar için hukuki açıdan bir bağlayıcılığı olan bir kararı vermesidir.²²⁹ Bu çözüm iki araca başvurmakla gerçekleşmektedir. Bunlar da temel bir şekilde uluslararası hakemlik ve UAD’dır. Bu iki barışçıl araç genel olarak birçok uluslararası anlaşmazlıkları ve özel olarak da sınır anlaşmazlıklarını çözmeye katkıda bulunmaktadır.

²²⁶ BASDEVANT, s. 140.

²²⁷ ERDOĞAN Feyiz, Uluslararası Hukuk ve Tahkim, Ankara 2004, s. 17.

²²⁸ BELİK, s. 113.

²²⁹ GÂNİM Muhammed Hâfız, Mebâdi’ü’l-Kânûni’d-Düvelî el-Âmm, En-Nehdatü’l-Arabiyye Yayinevi, Kahire 1927, s. 155.

a. Uluslararası Hakemlik

Tahkim olarak da bilinen hakemlik kavramı, taraflar arasında doğmuş veya doğabilecek anlaşmazlıkların, hakem adı verilen üçüncü kişiler tarafından bağlayıcı karar verecek şekilde çözülmesi şeklinde tanımlanabilmektedir.²³⁰

1907'deki Lahey Sözleşmesi'nin 37. maddesi hakemliğin amacını "*Devletler arasındaki anlaşmazlıkların, kendilerinin seçecekleri yargıçlar tarafından, hukuka uygun olarak çözülmesi*" şeklinde açıklamıştır.

Hakemlik, anlaşmazlık tarafları dışında üçüncü bir taraf ile olmaktadır. Hakem olan kimse bir şahıs ya da tahkim kurulu olabilir. Hakem ya da tahkim kurulu tarafından verilen karar anlaşmazlık taraflarını bağlar. Lakin hakemin tahkim andlaşmasında geçenlerin dışına çıktığı ortaya çıkarsa anlaşmazlık taraflarından biri ya da ikisi tahkim kararını reddedebilir. Örneğin 1831'de böyle bir durum gerçekleşmiştir. Zira Hollanda Kralı ABD ve Britanya arasındaki sınır anlaşmazlığında hakem olma sıfatıyla bir karar çıkarmıştır. Bu karar sınır anlaşmazlığını çözme andlaşmasında geçen kural ve yetkilerin dışına çıktığı için her iki taraf tahkim kararının uygulanmasına karşı çıkmıştır.²³¹

Tahkimde Hakem Sözleşmesi ya da Tahkimname denilen tahkim belgesinin içerdiği hukuk kurallarının uygulanması gerekir.²³² Hakem Sözleşmesi'nde anlaşmazlığa uygulanacak hukuk kuralları bulunmazsa anlaşmazlık uluslararası kamu hukuku kurallarına göre çözülür. Lakin anlaşmazlığa taraf olanlar tahkim kuruluna izin vermediği sürece bu kurul, kendisine sunulan herhangi bir anlaşmazlığı hukukun genel ilkeleri ya da adalet kurallarına göre çözemez.²³³ Tahkimin uluslararası anlaşmazlıkları çözmedeki apaçık rolüne nazaran I ve II. Lahey Sözleşmeleri gereği daimi olan Tahkim Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme 1920'de görevine başlamıştır.²³⁴ Zamanla devletlerin özellikle sınır anlaşmazlığı

²³⁰ AKINCI Ziya, Uluslararası Tahkim, Ankara 2007, s. 29.

²³¹ ABDELÎ Abdulmecîd, Kânûnü'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Tunus 1994, s. 324.

²³² KATÎFÎ Abdülhüseyn, "Devrü't-Tahkîmi'd-Düvelî fi Faddi'l-Münâza'âti'd-Düveliyye", Hukuk Bilimleri Dergisi, Bağdat, S. 1, 1969, s. 61.

²³³ EBÛHEYF, s. 256.

²³⁴ Bu mahkeme Lahey'dedir. Onda 150-200 arası uluslararası hakem bulunmaktadır. Anlaşamayan taraflar, anlaşmazlığı çözecek mahkemeyi oluşturmaları için bazılarını bu hakemler arasından seçmektedirler. ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 398.

konusunda tahkime yönelişleri artmıştır. Devletlerin tahkime başvurmasının olumlu sebepleri şunlardır:

- i. Bu hukuki aracın barışçıl ve tarafsız bir araç olması,
- ii. Anlaşamayan tarafların mahkemeyi oluşturma ve somut bir şekilde onun yetkilerini belirlemede tam bir özgürlüklerinin olması,
- iii. Özellikle I. ve II. Dünya savaşlarından sonra dünya devletlerinin çoğunun siyasi haritasının istikrarsızlaşması ve sömürgeciliği genişletme isteğinin bulunması, ki bu da sınır sorunları bulunan devletleri tahkime başvurmaya itmektir.

Bu anlatılanlardan XIX. asırdan beri sınır anlaşmazlıklarının çoğunun uluslararası tahkim yoluyla çözüldüğünü görmekteyiz. 1814'te Kanada ve ABD arasındaki bazı sınır anlaşmazlıklarını tahkime götürme hususuyla ilgili olarak ABD ve Birleşik Krallık arasında Gent Andlaşması imzalanmıştır.²³⁵ 1874'te İtalya ve İsviçre arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1891'de Kolombiya ve Venezuela arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1900'de Kosta Rika ve Panama arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1902'de Arjantin ve Şili arasındaki ortak sınırla ilgili anlaşmazlık, 1922'de Venezuela ve Kolombiya arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1957'de Fransa ve İspanya arasındaki Lanoux Gölüyle ilgili anlaşmazlık, 1977'de Fransa ve Britanya arasında kıta sahanlığındaki ortak sınırla ilgili anlaşmazlık, 1985'te Mısır ve İsrail arasındaki Taba Davası, 1999'da Yemen ve Eritre arasındaki deniz sınır anlaşmazlığı 2002'de Eritre ve Etiyopya arasındaki kara sınırıyla ilgili anlaşmazlık ve 2017'de Hırvatistan Cumhuriyeti ve Slovenya Cumhuriyeti arasındaki sınır anlaşmazlığı tahkimle çözülmüştür.

Bazı kral ve devlet başkanları tarafından bireysel bir şekilde de tahkimin gerçekleştiğini görmekteyiz. Örneğin 1906'da Honduras ve Nikaragua arasındaki sınır anlaşmazlığı İspanya Kralı tarafından çıkarılan tahkim kararıyla çözülmüştür. Aynı şekilde Arjantin ve Şili arasındaki sınır anlaşmazlığı 1966'da İngiltere Kralı Elizabeth'in tahkim kararıyla çözülmüştür.

²³⁵ **JAHN B. M.**, *International Arbitrations to which the United States has been a Party*, Washington 1982, s. 46.

b. Uluslararası Adalet Divanı

Önceki dönemlerde uluslararası toplum BM Örgütü'nü kurmak için devletler arasında anlaşmazlıkları çözen bağımsız bir yargı organına ihtiyaç duyulmaktaydı. Uluslararası tahkim bulunmasına rağmen devletler, kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıklara tarafsız, bağımsız ve objektif bir şekilde bakan, daimi olan ve tüm anlaşmazlıklarda devletlerin müracaat etmesi gereken bir yargı biriminin kurulması için çaba sarf etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu düşünce ortaya çıkmaya başlamıştır. Devletler 1919'da Barış Konferansı'nın ilk toplantısında bundan bahsetmişlerdir. Milletler Cemiyeti Örgütü, bağımsız bir uluslararası mahkemeyi kurma projesini incelemiştir. 16.12.1920'de UAD'ın kurulması bilfiil imzalanmıştır. Bu mahkeme yargısal rolünü birçok uluslararası anlaşmazlıkta kullanmıştır. Lakin sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili olarak sadece dört davaya bakmıştır. Onlar da 1923'te Polonya ve Çekoslovakya arasındaki sınır anlaşmazlığı, 1924'te Yugoslavya ve Arnavutluk arasındaki anlaşmazlık, 1924'te Musul davasıyla ilgili olarak Türkiye ve Irak arasındaki anlaşmazlık ve 1933'te Grönland adasıyla ilgili olarak Danimarka ve Norveç arasındaki anlaşmazlıktır.

II. Dünya Savaşı çıktıktan sonra Milletler Cemiyeti'nin sona ermesiyle bu mahkeme de sona ermiştir. BM Örgütü'nün kurulmasına ihtiyaç duyulduğu zaman devletler, 1944'te Dumbarton Oaks Konferansı'nda sürekli bir şekilde çalışan ve BM Örgütü'ne tabi olan bir yargı biriminin de kurulmasının zorunlu olduğunu önermiştir. Daha önce bulunan U.S.A.D'in sisteminin aynısıyla çalışan UAD bilfiil kurulmuştur. Lakin onda bazı değişiklikler yapılmıştır. Artık UAD Statüsü BM Sözleşmesi ayrılmaz bir parçası haline gelen BM Sözleşmesi bu konuda şunu ifade etmiştir: *“UAD, Birleşmiş Milletlerin başlıca adli organıdır. Divan, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın Statüsü'ne dayanan ve işbu andlaşma'nın ayrılmaz bir parçasını oluşturan eski Statü'ye uygun olarak çalışır”*.²³⁶

Bu maddeden anlaşıldığına göre yeni Divan sistemi eski Divan sistemini esas almasına rağmen UAD, BM Örgütü'ne tabi olan bir birim olarak yeni bir divan olmuştur. Bu yeni Divan daha önceki U.S.A.D'in bir devamı değildir. Bu Divan'ın 15 hakim ile kanunu uygulama özelliği bulunmaktadır. Bu hakimler güç ve

²³⁶ BM Sözleşmesi, md. 92.

yeterliliklerine göre seçilmektedir. Ayrıca uluslararası hukuk ve yargı alanında bilgili, tarafsız ve dürüstlüğüyle bilinen hâkimler seçilmektedir.²³⁷ Bundan dolayı Divan'ı Uluslararası Tahkim Mahkemelerinden ayıran en önemli özellik şudur: Anlaşamayan taraflar anlaşmazlıkta karar verecek olan tahkim hâkimlerini özgür bir şekilde seçebilirler. UAD'de ise hâkimler önceden belirlenmiştir. Tartışan tarafların onları seçme ve mahkemeyi oluşturmaya müdahale etme hakkı bulunmamaktadır.

UAD kendi işlerini Hollanda'nın Lahey ilindeki yerinde yapmaktadır. Talep bulunduğu takdirde Divan herhangi bir yerde oturumlarını yapabilir ve görevini yerine getirebilir.²³⁸

Uluslararası sınır anlaşmazlıklarıyla ilgili birçok dava Divan'a sunulmuştur. Bu anlaşmazlıkların çoğunu incelediğimizde Divan'ın sınır anlaşmazlıklarını çözmeye esnasında çeşitli görevler yaptığını görmekteyiz. Bu görevlerin en önemlileri şunlardır:

i) Sınır Hattı İçin Doğru Yeri Belirlemek

Divan, anlaşmazlık taraflarının kendi iddia ve taleplerini ispatlamak için sunduğu delillere ve uluslararası hukuk hükümlerine göre tartışan devletler arasında sınır hattı için doğru yeri belirlemede olumlu bir rol oynamıştır. Örneğin 2002'de sınır olan nehirde bulunan adalarla ilgili Benin ve Nijer arasındaki anlaşmazlıkta Divan, bu iki ülke arasında imzalanan ve onlar arasındaki ayırıcı sınır hattının yerini belirleyen özel andlaşmanın 2. maddesine dayanmıştır. Buna binaen Divan 12 Temmuz 2005'te tartışma konusu olan bölgelerin Nijer'e ait olduğunu kararlaştırmıştır.²³⁹

ii) Yeni Uluslararası Bir Sınır İnşa Etmek

Uyuşmazlık tarafları arasında bir sınır hattı bulunmadığı zaman Divan sınır hattının belirlenmesini içeren bir karar çıkarabilmektedir. Örneğin El Salvador ve Honduras arasında kara ve deniz sınırlarıyla ilgili anlaşmazlık bulunmaktaydı. Divan

²³⁷ UAD Statüsü, md. 2-9.

²³⁸ UAD Statüsü, md. 22, f. 1.

²³⁹ **SALMAN M. A.**, "International Water Disputes: A New Breed of Claims, Claimants, and Settlement Institutions", *Water International*, Vol. 31, 2006, s. 4; I.C.J., *The Frontier Dispute (Benin/Nijer)*, *The Judgment of 12 July 2005*, s. 151, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/125/125-20050712-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.07.2018

11 Eylül 1992’de verdiği kararında bu iki ülke arasında sınırları belirleme ve çizmeyi kararlaştırmıştır.²⁴⁰

iii) Sınır Hattının Varlığının Kararlaştırılması

Uyuşmazlık tarafları bazen kendi aralarında bir uluslararası sınırın olup olması konusunda anlaşamamaktadır. Bu tartışma Divan’a götürüldüğü zaman Divan’ın kararı uluslararası bir sınırın olup olmamasını açıklamakla sınırlı olur. Libya ve Çad arasındaki sınır anlaşmazlığı meselesinde Libya bu iki ülke arasında bir sınır hattının bulunmadığını söylemekteydi. Öte yandan Çad ise bir sınırın olduğunu söylemekteydi. Bu anlaşmazlık UAD’ye götürülmüştür. Divan meseleyi incelemiştir. Daha önce Çad’ı sömüren Fransa ile Libya arasında 10.08.1955’te yapılan Sadakat ve İyi Komşuluk Andlaşması’nın bulunduğunu görmüştür. Divan bu andlaşmaya göre bu iki ülke arasında uluslararası sınırın olduğunu 1994’te kararlaştırmıştır.²⁴¹

iv) Sınırı Çizme İşlemini Yapmak ya da Bu konuda Yardımcı Olmak

Uluslararası sınırları çizme görevi uyuşmazlık taraflarının üzerinde anlaştığı yetkili komisyonların görevi olmasına rağmen bazen taraflar UAD’nin bu rolü yerine getirmesini ve onlar arasındaki sınırı çizme işini yapmasını ondan talep edebilirler. ABD ve Kanada Divan’dan Maine Körfezi bölgesindeki sınırı çizmesini talep etmişlerdir. Divan 1984’te bununla ilgili bir karar çıkarıp bu bölgede sınırı çizmiştir.²⁴²

Bazen de uyuşmazlık tarafları Divan’ın sınırı çizme işinde yardımcı olmasını ondan talep edebilirler. Örneğin 1986’da Burkina Faso ve Mali, kendi aralarında 1983 yılında imzalanan andlaşmaya göre Divan’dan sınırları çizmede yardımcı olmaları için üç uzman tayin etmeyi talep etmişlerdir.²⁴³

²⁴⁰ I.C.J., Land Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua Intervening), The Judgment of 11 September 1992, s. 617, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/75/075-19920911-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.07.2018

²⁴¹ I.C.J., Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Cad), The Judgment of 3 February 1994, s. 40, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/83/083-19940203-JUD-01-00-EN.pdf>, 09.06.2018

²⁴² I.C.J., Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area (Canada/Un'ted States of America), The Judgment of 12 October 1984, s. 345, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/67/067-19841012-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

²⁴³ I.C.J., Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, s. 558, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 09.05.2018

v) Tartışma Konusu Olan Bölgeler Üzerindeki Egemenliği Belirlemek

Bazen komşu olan devletler kendi aralarında olan bir bölge üzerindeki egemenlik konusunda anlaşmazlığa düşmektedirler. Bu anlaşmazlık Divan'a götürülmektedir. Bu durumda Divan, tartışan taraflardan kimin bu bölge üzerindeki egemenliğe sahip olduğunu belirlemede yargısal rolünü kullanmaktadır. Bunun birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin Katar ve Bahreyn arasında bulunan dört ada üzerinde kimin egemenlik sahibi olduğu konusunda bu iki devlet arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlık UAD'ye götürüldükten sonra Divan araştırma ve incelemelerde bulunduktan sonra 2001'de sadece iki adanın Katar'a diğer ikisinin ise Bahreyn'e ait olduğunu kararlaştırmıştır.²⁴⁴ Aynı şekilde Malezya ve Endonezya arasında Ligitan ve Sipadan adaları üzerindeki egemenlik konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Bu davada Divan, 2002'de bu iki adanın Malezya'ya ait olduğunu kararlaştırmıştır.²⁴⁵ Malezya ve Singapur arasında Pedra Branca üzerindeki egemenlik konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Divan 2008'de bu bölge üzerindeki egemenlik hakkının Singapur'a ait olduğunu kararlaştırmıştır.²⁴⁶

²⁴⁴ I.C.J., Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Summary of the Judgment of 16 March 2001, s. 81, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/87/087-20010316-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.07.2018

²⁴⁵ I.C.J., Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), The Judgment of 17 December 2002, s. 686, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/102/102-20021217-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.07.2018

²⁴⁶ I.C.J., Sovereignty over Pedra Branca/Pulan Batu Puteh, Middle Rocks and South Ledge (Malaysia/Singapore), The Judgment of 23 May 2008, s. 93, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/130/130-20080523-JUD-01-00-EN.pdf>, 08.06.2018

İKİNCİ BÖLÜM

İRAK-TÜRKİYE SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

I. Irak-Türkiye Sınır Kavramı

A. Irak Sınırı

Irak, Asya kıtasının güneybatısına düşmektedir. 29-37 kuzey enlemleri ile 38-48 doğu boylamlar arasındadır. Etrafında altı komşu ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler de Türkiye, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye'dir. Irak'a komşu olan ülkeler şekil 1'deki harita açık bir şekilde görülmektedir:

Şekil 1: Irak ve Komşularını Gösteren Harita²⁴⁷

Irak'ın yüzölçümü 435052 km²'dir.²⁴⁸ Uluslararası sınırlarının tüm uzunluğu ise 3462 km'dir. Aşağıdaki tabloda bu açık bir şekilde görülmektedir:

²⁴⁷ http://www.yerbilgisi.com/wp-content/uploads/2011/04/imperiaflex_0_54_0.jpg, 12.09.2018

²⁴⁸ Planlama Kurumu İstatistiksel Mecmuası Yayınları, Irak Bakanlar Kurulu, Bağdat 2018, s. 5.

Tablo 1: Irak'a Komşu Olan Ülkelerin Sınır Uzunluğu²⁴⁹

No	Irak'a komşu olan ülkeler	Sınır Uzunluğu	Yüzdellik Oranı
1	İran	1300 km	% 37.6
2	Suudi Arabistan	812 km	% 23.5
3	Suriye	600 km	% 17.3
4	Türkiye	377 km	% 10.9
5	Kuveyt	195 km	% 5.6
6	Ürdün	178 km	% 5.1
	Toplam	3462	% 100

Irak'ın komşu devletlerle olan sınırları şu kısımlara ayrılmaktadır:

1. Irak Kuzey Sınırı

Irak'ın kuzey sınırı Türkiye devletinin sınırıyla ortaktır. Bu sınırın uzunluğu 377 km'dir. Irak ve Türkiye'nin batı yönündeki sınırı Habur nehri ile Fişhabur köyünün kuzeyindeki Dicle nehrinin birleştiği noktadan başlar.²⁵⁰

Irak'ın kuzey sınırı dağlık ve çetrefillidir. Bu sınır çok kıvrımlı ve engebeldir. Onun bu sınırı doğuya doğru Kader geçişine kadar bu şekildedir. Kader geçişinin bulunduğu nokta Irak, Türkiye ve İran sınırlarının kesiştiği noktadır.²⁵¹ Daha sonra açıklayacağımız gibi Musul sorunuyla ilgili olarak Irak ve Türkiye arasında birçok sınır sorunları bulunmasına rağmen 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan Ankara Andlaşması, Irak-Türkiye sınırlarını çizen ilk uluslararası anlaşma sayılmaktadır.

²⁴⁹ Planlama Kurumu İstatistiksel Mecmuası Yayınları, Irak Bakanlar Kurulu, Bağdat, 2018, s. 5.

²⁵⁰ ABDULKADİR Seyfüddin, Coğrafiyetü'l-İrak el-Askeriyye, Bağdat 1970, s. 55.

²⁵¹ FETTAH Meryem Aziz, Tahlilü'l-Avâmilü'l-Lefî Ressemeti'l-Hudûde'l-İrâkiyye et-Türkiyye, Kürdistan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Süleymaniye 2007, s. 37.

2. Irak Doğu Sınırı

Doğu yönünde Irak, İran devleti ile komşudur. Bu iki devlet arasındaki ortak sınır 1300 km'dir. Bu da Irak'ın en uzun sınır hattıdır. İran tarafındaki sınır bölgelerinin çoğu dağlık bölgelerdir. Öte yandan kuzey doğu sınırı hariç Irak tarafındaki sınır bölgelerinin çoğu düz olup dağsızdır.²⁵²

İki ülke arasında Şattularap nehri bulunmaktadır. Bu nehirle ilgili Irak ve İran arasında birçok sorun meydana gelmiştir. Thalweg çizgisine göre bu nehirdeki sınır çizgisi esas alınmıştır. Zira iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemek özellikle de ortak sınır sorunlarını çözmek için 1975'te yapılan Cezayir Andlaşması'na göre Şattularap'ın Irak ve İran arasında sınır çizgisi olması üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Aslında bu sınırlar Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ortak sınırlarmıştır. Zira o dönemde Irak henüz bağımsız bir devlet olmayıp Osmanlı Devletinin bir parçasıydı. Bu sebeple Osmanlı döneminde bu sınırları koruyan ve İran'ın bu bölgelere yaptığı saldırıları engelleyenlerin Osmanlılar olduğunu görmekteyiz.

Irak 1932'de bağımsızlığını elde edince İran, Irak'ın sınır bölgelerine saldırmaya devam etmiştir. Bu da iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine ve krizin çıkmasına yol açmıştır. Öyle ki bu durum, bu iki ülke arasında sekiz yıl devam eden savaşın çıkmasına sebep olmuştur. Bu savaş sona erdiği halde ve bu iki ülke arasındaki sınırları düzenlemeyle ilgili birçok anlaşma yapılmasına rağmen Irak halen İran'ın kendi sınır bölgelerine saldırması ve oralara zarar vermesinin sıkıntısını yaşamaktadır. İran'ın bu tavrı, onun bu iki ülke arasında imzalanan anlaşmanın metinlerine aykırı davrandığını apaçık ortaya koymaktadır. İran, Irak topraklarını ve sularını alarak kendi sınırlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Farklı bahanelerle periyodik olarak yeni bölgeleri kendi topraklarına katmaya çalışmaktadır. Bu konuyu daha sonra üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alacağız.

3. Irak Güney Sınırı

Irak'ın güneyinde Kuveyt ve Suudi Arabistan bulunmaktadır. Tarih boyunca Irak ve Kuveyt arasında sınır anlaşmazlıkları olmuştur. Bu durum, iki ülke arasında

²⁵² HÂLİDE Sa'dûn Reşîd, Tahlîlü'l-Avâmilülletî Türessimü Hatte'l-Hudûd Beyne'l-İrâk ve Îrân, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1970, s. 9.

silahlı çatışmanın meydana gelmesine ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine yol açmıştır.

Öte yandan Irak ve Suudi Arabistan arasında ortak sınırlarla ilgili bir anlaşmazlık meydana gelmemiştir.

a. Irak-Kuweyt Sınırı

Irak'ın Kuveyt ile ortak sınırı bulunmaktadır. Bu sınırın uzunluğu 195 km'dir. 1930 yılına kadar Kuveyt toprakları Irak'a bağlıydı. Zira Irak'ın güneyi ve Kuveyt arasında hiçbir sınır bulunmamaktaydı.²⁵³ 1932'de Irak ve Kuveyt kendi aralarında sınır çizmeyi kararlaştırmışlardı. Fakat onların yaptığı bu anlaşma deniz sınırları üzerinde değil, kara sınırları üzerindedir.²⁵⁴ Bunun ardından özellikle deniz sınırları olmak üzere iki ülke arasındaki sınırları belirlemek için çok sayıda girişimler olmuştur. Fakat İngiltere'nin olumsuz rolü sebebiyle bu iki ülke arasında sınır sorunları meydana gelmiştir. Zira İngiltere bir açıdan Irak'ın deniz alanını daraltmaya çalışıyor, diğer bir açıdan da onu İran'la çekişmeye itiyordu.²⁵⁵ Bu iki ülke arasındaki sınır sorunları, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesine sebep oldu. Irak, Kuveyt'ten çekildikten sonra BM, bu iki ülke arasındaki uyuşmazlığı çözmek için müdahale etti. Güvenlik Konseyi 687 sayılı karar gereği Irak-Kuweyt sınırını çizmek için bir komisyon oluşturdu. Bir dizi icraattan sonra komisyon, iki ülke arasındaki sınırların nihai bir şekilde çizilmesiyle ilgili 833 sayılı ve 1993 tarihli kararını verdi. Bunu dördüncü bölümde detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

b. Irak-Suudi Arabistan Sınırı

Suudi Arabistan, Irak'ın güney batısına düşmektedir. Bu iki ülke arasındaki sınır uzunluğu 812 km'dir. Irak-Suudi Arabistan sınırı, 2 Aralık 1922'de İngiltere gözetiminde Irak ve Suudi Arabistan'nın imzaladığı Al Uqair Protokolü gereği çizilmiştir.²⁵⁶ Bu protokol, bu iki ülke arasında o dönemde nihai bir şekilde karara bağlanmayan ve bu iki ülke tarafından idare edilecek olan tarafsız bir bölgenin

²⁵³ SEMMÂN Nebîl, *Amerîkâ ve Hafâyâ Harbi'l-Halîc*, Amman, 1991 s. 78.

²⁵⁴ ŞEKKÂKÎ Ahmed Adnan, *El-Ümemü'l-Müttehîde ve Kuvvâtü Hıfzî's-Selâmi'd-Düveliyye*, Bağdat Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1996, s. 157.

²⁵⁵ AKKÂD Salah, "Irak ve Kuveyt Arasında Sınır Uyuşmazlığı", *Uluslararası Siyasi Dergi*, S. 33, Kahire 1973, s. 113.

²⁵⁶ ABDULKADİR, s. 78.

oluşturulmasını içermektedir.²⁵⁷ Fakat zamanın geçmesiyle bu iki ülke arasında tarafsız bölgeyi yönetmekle ilgili sorunlar çıkmıştır. Bu sebeple her iki devletin hükümetleri 1975'te bu tarafsız bölgeyi iptal etme ve kendi aralarında ikiye bölmeyi kararlaştırmışlardır. Bunun için bir ortak komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafsız bölgeyi bölüştürerek her iki ülke arasında doğru bir şekilde yeni bir sınır hattı koymuştur.²⁵⁸ Bunun ardından 26.12.1981'de her iki taraf sınırı nihai bir şekilde düzenleyip tespit etmek için ikili bir andlaşmayı imzalamışlardır.²⁵⁹

4. Irak Batı Sınırı

Irak'ın batısında Suriye ve Ürdün sınırları bulunmaktadır. Irak'ın bu devletlerle sınır sorunu bulunmadığı için kısa bir şekilde bu ortak sınırları tanıtarak konuyu ele alacağız.

a. Irak-Suriye Sınırı

Irak ve Suriye'nin ortak sınırı 600 km'dir. Irak-Suriye sınırı, Sykes Picot Andlaşması'yla ilk defa oluşturulmuştur.²⁶⁰ Zira bu iki devlette manda sistemi uygulandığından dolayı bu iki ülke arasındaki sınır sorunu İngiltere ve Fransa için büyük bir önem arz etmiştir. Aslen İstanbul'a bağlı olan Deyrizor bölgesinin nereye bağlı olacağı konusunda Irak ve Suriye anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Fakat bu iki ülke 19 Eylül 1919'da geçici bir andlaşma yaptılar. Bu andlaşma gereği Habur Çayı iki ülke arasında sınır olarak kabul edildi. Böylece Deyrizor bölgesi Suriye'ye ait oldu.²⁶¹

1920'de yapılan I. Lozan Andlaşması'nda İngiltere ve Fransa Irak ve Suriye sınırlarını düzenleme konusunda anlaştılar.²⁶² Bu iki ülke arasındaki sınırları belirlemek için 1933'te bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda 12 Kasım 1933'te Suriye ve Irak arasındaki sınır ve İyi Komşuluk

²⁵⁷ RÂVÎ Fuat, El-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Mu'âhedât ve'l-İttifâkiyyât, Bağdat 1975, s. 47.

²⁵⁸ MUHAMMED Casim Muhammed, El-Alâkâtü'l-İrâkiyye el-Haliciyye, Bağdat 1980, s. 109.

²⁵⁹ Irak el-Vakâi' Gazetesi, S. 2872, 22.02.1982, s. 126.

²⁶⁰ BEZZÂR Abdurrahman, El-İrâk mine'l-İhtilâl hatte'l-İstiklâl, Kahire 1954, s. 8.

²⁶¹ ATİYYE Gassân, Zuhûru Devleti'l-İrâk 1908-1921, Londra 1988, s. 390.

²⁶² BÎHİM Muhammed Cemil, El-İntidâbât fi'l-İrâk ve Suriye, Beyrut 1931, s. 72.

Andlaşması imzalandı.²⁶³ Aynı yıl içinde Milletler Cemiyeti, basit değişiklikler yaparak bu sınırları kararlaştırmıştır.²⁶⁴

b. Irak-Ürdün Sınırı

Ürdün, Irak'ın batısına düşmektedir. Bu iki ÷lke arasındaki ortak sınırın uzunluğu 178 km'dir. Bu ortak sınır doğal değildir. Geometrik bir şekilde çizilmiştir.²⁶⁵ İngiltere ve Ürdün arasında 1928'de imzalanan andlaşmada çizilen sınırlar sınır olarak kabul edilmiştir. Irak ve Ürdün kendi aralarındaki sınırları tespit etmede apaçık bir rolleri yoktu. Irak ve Ürdün İngiltere'nin mandasında oldukları için İngiltere sınırları belirleme işini yaptı.²⁶⁶ Irak ve Ürdün bağımsızlıklarını elde edince 31 Temmuz 1932'de kendi aralarındaki sınırları belirlediler. Dostluk Ve İyi Komşuluk Andlaşması'nı imzaladılar.²⁶⁷ 11 Aralık 1980'de Irak-Ürdün sınırında basit bir değişiklik yapılmıştır. O günden beri bu iki ÷lkenin sınırları değişmemiştir.²⁶⁸

B. Irak-Türkiye Sınırlarının Tarihsel Kökeni

1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak Sınırı

Tarihçiler; Irak'ı, toprağında Sümerler, Babiller, Asurlar ve diğerleri gibi eski medeniyetlerin yeşerdiği en eski ÷lkelerden biri saymalarına rağmen tarih, 1924'ten önce açık bir şekilde Irak'ın sabit bir sınırı olduğundan bahsetmemektedir.²⁶⁹ Fakat bazı kaynaklar, Abbasiler döneminde Bağdat'ın, 762 yılında doğu yönünde sınırı Hindistan ve Çin'e kadar, batı yönünde ise Endülüs'e kadar uzanan İslam İmparatorluğunun başkenti olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁰

²⁶³ VERNIER Bernard, L'Irak d'aujourd'hui, Librairie Armand Colin, Paris 1962, s. 37.

²⁶⁴ Yapılan bu basit değişikle Sincar Dağları Irak sınırlarının içine dahil edildi. KEYÂLÎ Abd÷lvehhab-ZÜHEYRÎ Kamil, El-Mesû'atü's-Siyâsiyye, Beyrut 1974, s. 378.

²⁶⁵ ABDULKADİR, s. 77.

²⁶⁶ KÂZİM Zilal Cevâd, El-Ehemmiyyetü'l-Ceyûstrâtîciyye li-Mevki'i'l-İrâkî'l-Coğrâfi fi Dav'i'l-Müteğayyirâti'd-Düveliyye el-Cedîde, Kufe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Kufe 2005, s. 39.

²⁶⁷ RÂVÎ, "El-Mu'cemü'l", s. 405.

²⁶⁸ SÂLİH Na'im İbrahim, Siyâsetü Binâi'l-Kuvve fi'l-Ürdün, Bağdat 1994, s. 23.

²⁶⁹ KRAMER Samuel N., Cradle of Civilization, New York 1978, s. 157; MU George, El-İrâku'l-Kadîm, Bağdat 1984, s. 224.

²⁷⁰ KUSAYRÎ İtimâd Yusuf, Advâün ale't-Türâsi'l-Hadârî el-İslâmi fi'l-İrâk, İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Yayınları, 2008, s. 55.

Abbasi Devleti zayıflayınca Moğollar bu toprakları işgal edebilmiş ve Bağdat'ı 1258'de düşürmüştür.²⁷¹ Bunun ardından bu topraklarda zayıflık meydana gelmiştir. Büveyhîler, Selçuklular ve Memlükler tarafından Bağdat'a art arda saldırılar düzenlenmiştir. Bunlar, Irak ve diğer Arap ülkelerine egemen oldular. Bu topraklar üzerindeki egemenlik XVI. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. O dönemde Irak'a komşu olan iki İslam devleti bulunmaktaydı. Bunlar da Osmanlı ve İran Devletleriydi. Irak farklı iki açıdan bu iki devletin bakışı altındaydı. İran düşüncesi, Safevi devletinin güdümü altındaydı. Safevî devleti Şii mezhebini diğer memleketlerin topraklarına yaymayı amaçlamaktaydı. Bu amacı gerçekleştirmek için de Şah İsmail 1508'de Irak'ı işgal edip Safevîlerin egemenliğinin altına koymuş ve onu kendi topraklarına katmıştır.²⁷² Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti kendisini İslam dinin hamisi kabul etmekteydi. Çünkü Müslümanlar İslam diyarında aynı anda hem dini hem de siyasi bir cemaat olabilmekteydiler. Ayrıca İslam, din ve devlettir. Devlet ise hilafet düşüncesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, tüm İslam beldelerine karşı sorumluluk bilincinde olan genel bir İslam devletiydi. Bu sebeple Irak halkı Safevîlerin baskısını görünce Osmanlı Sultanı I. Selim'den kendilerini bu baskı ve zulümden kurtarmasını talep etti. Sultan Selim hemen onların taleplerine cevap verdi.

1514'te Çaldıran Muharebesi'nde Şah İsmail'i yenilgiye uğrattı.²⁷³ Fakat Safevîler 1529'da Irak'ı geri alıp ikinci defa kendilerine bağlı kıldılar. Bunun sebebi Osmanlı'nın Avrupa'daki savaşlarla meşgul olmasıydı. Kanuni Sultan Süleyman yönetime geçince ordusunu hazırlayıp 1534'de Irak'ı fethetti. Irak'ın çoğu bölgelerini Osmanlı egemenliğine bağlı kıldı.²⁷⁴

Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında birtakım çatışmalar meydana gelse de her iki taraf hemen ateşkes ve barış andlaşmaları yapmışlardır. Amasya Andlaşması 1555'te Osmanlı ve Safevî devletleri arasında yapılan ilk andlaşma sayılmaktadır. Bu andlaşma gereği Bağdat vilayeti Osmanlı

²⁷¹ **PEARCY George E.**, World Political Geography, New York 1905, s. 497.

²⁷² **ŞİBÎ Kamil Mustafa**, Et-Tarîkatü's-Safaviyye ve Revâsibühâ fi'l-İrâki'l-Mu'âsır, Bağdat 1967, s. 27-30.

²⁷³ **NEVVÂR Abdülaziz**, El-Mesâlihu'l-Britâniyye fi'l-İrâk, Kahire 1968, s. 10.

²⁷⁴ **AZÂVÎ Abbas**, Mevsû'atü Târihi'l-İrâk Beyne İhtilâleyn, el-Arabiyye Yayınevi, C. 4, Bağdat 1935, s. 19.

Devletine bağlı kalmıştır. Bunun ardından her iki devlet arasında uzun süren sınır uyuşmazlıkları ortaya çıkmıştır. Genelde bu uyuşmazlıkların ardından birçok defa barış andlaşmaları yapılmıştır. Bu barış andlaşmaların en önemlileri 1613 ve 1618'de yapılan andlaşmalardır.²⁷⁵ Fakat Safevîlerin istekleri bitmemiştir. Zira Şah Şafi 1623'te tekrar Irak'ı işgal etmiştir. Osmanlı Devleti bu işgali kesinlikle kabul etmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı Sultanı IV. Murat 1638'de büyük bir orduyla Irak'ın çoğu bölgelerini Safevîlerden geri almıştır.²⁷⁶

Osmanlı ve Safevî Devletleri arasında Irak topraklarıyla ilgili çok savaş çıktığından dolayı her iki devlet, kendi aralarındaki sınır sorunlarını düzenlemek ve Irak topraklarındaki sınırları belirlemeyle ilgili tartışmalara son vermek için bir andlaşmanın yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. İki taraf 8 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin Andlaşması'nı imzalamışlardır. Bu andlaşma bu iki devlet arasında sınır sorununu düzenleyen ilk uluslararası andlaşma sayılmaktadır.²⁷⁷ Fakat bu andlaşma sınır bölgeleriyle ilgili uyuşmazlıkların ve tecavüzlerin meydana gelmesine engel olmamıştır. Bu durum iki devletin, 1746 yılındaki Kerden Andlaşması ve 1823'teki Erzurum Andlaşması gibi birçok barış andlaşması yapmasına yol açmıştır. Bu iki andlaşma, her iki devlet arasında yapılan Kasr-ı Şirin Andlaşması'nın koyduğu sınırlara saygılı olma zorunluluğunu vurgulamıştır. Kasr-ı Şirin Andlaşması bu iki devlet arasındaki sınırları titiz bir şekilde belirlenen sınır çizgileri esasına göre değil, hudut bölgesine (frontieres) esasına göre belirlemiştir. Bunun yanı sıra bu andlaşma, iki ülke arasındaki bazı ortak bölgelerin sınırlarını belirlemiştir. Tüm bunlar, iki ülke arasında çözülmesi gereken sınır sorunlarının ortaya çıkmaya devam etmesine yol açmıştır.²⁷⁸

İngiltere ve Rusya'nın her biri Osmanlı ve İran Devleti arasındaki sınır sorunlarını çözmeye katkıda bulunmak için müdahale etmeye çalışmışlardır. Zira bu iki ülke sınır sorunlarını çözmek için arabulucu rolünü oynamışlardır. Bunların

²⁷⁵ **HEMSLEY Longrigg**, Erbe'atü Kurûn min Târîhi'l-İrâk el-Hadîs, tercüme: HAYYÂT Cafer, 3. Baskı, Bağdat 1962, s. 49-50.

²⁷⁶ **BİNALİ Abdullah**, "Et-Tenâfûsü't-Türki el-Îrânî ale'l-İrâk münzü'l-Karnî'l-Hâmis Aşere hatta Ma'reketi'l-Musûl", Kral Faysal İslami Araştırmalar ve İncelemeler Merkezi, S. 23, 2017, s. 13.

²⁷⁷ **ESVED Fellâh Şakir**, El-Hudûdü'l-İrâkiyye el-Îrânîyye, Bağdat 1970, s. 12.

²⁷⁸ **ESVED Fellâh Şakir**, Müşkiletü'l-Hudûdü'ş-Şarkîyye li'l-Vatani'l-Arabîyye, Irak Kadınları Genel Birliği Yayınları, Bağdat 1980, s. 145.

çabaları sonucu 31 Mayıs 1847'de İkinci Erzurum Andlaşması yapılmıştır.²⁷⁹ Bu andlaşmanın amacı; önceki andlaşmanın bu iki ülke arasındaki sınır meselesini düzenlemek ve belirlemekle ilgili bıraktığı eksikliği tamamlamaktır. Zira bu andlaşma, Irak'ın güney bölgesindeki sınırın Şattularab'ın solunda olacak şekilde sınırları belirlemiştir. Ayrıca andlaşma, yeryüzünde pratik olarak sınırları belirlemek amacıyla, mühendis olan iki temsilciden oluşan ortak bir komisyonun oluşturulmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Fakat maalesef kurulan komisyon, çalışmada başarılı olamamıştır. Zira bu iki devlet ciddi bir şekilde kendi aralarındaki sınırları belirleme konusunda anlaşamamışlardır. Bunun sonucunda İngiltere ve Rusya yeniden iki devlet arasında arabulucu olmuştur. Çabalar bu sefer meyve vermiş, Böylelikle Osmanlı ve İran Devleti 17 Kasım 1913'te Astana Protokolü'nü imzalamışlardır. Bu protokolün metinleri o dönemde her iki devlet arasında bulunan birtakım sorunları çözmeye katkıda bulunmuştur. Zira bu protokol gereği dört devletin temsilcilerinden oluşan sınır çizme komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon Ocak 1914'te çalışmalarına başlamıştır. Aynı yılın Ekim ayında da çalışmalarını bitirmiştir. Bu komisyon iki ülke arasındaki sınırları belirlemiştir. Bu hususla ilgili 87 tutanak düzenlemiştir. Bu tutanaklarda haritalarla beraber komisyonun yaptığı tüm işler detaylı bir şekilde kaydedilmiş ve dört devletin temsilcileri tarafından imzalanmıştır.²⁸⁰

Haritalarla çizilen bu sınırlar, protokolün 5. maddesine göre nihai sınırlar olup değiştirilemez ya da düzenlenemez. Ayrıca Şattularab'ın yanında bulunan sınır çizgisinin sol kıyıdağı düşük su seviyesine göre olması üzerinde anlaşılmıştır. Hürremşehir Limanı bundan istisna edilmiştir. Nitekim orada geçen sınır çizgisi Şattularab'ın ortasında geçecek şekilde oluşturulmuştur.²⁸¹

Bunlardan anlaşıldığında göre Irak toprakları uzun bir süre Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Irak'ı Osmanlı Devleti'nden ayıran sabit bir siyasi sınır yoktu. Hatta Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Irak toprağının üç ana vilayete ayrıldığını

²⁷⁹ **AZZÎ Hâlid**, "Et-Tetavvürü't-Târîhî li'n-Nizâ'i'l-İrâkî el-Îrânî Havle'l-Hudûd", Irak Kadınları Genel Birliği Yayınları, 1980, s. 115.

²⁸⁰ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü's", s. 148.

²⁸¹ 1913 Astana Protokolü, md. 1.

görmekteyiz. Bu vilayetler de Musul, Bağdat ve Basra vilayetleriydi. Bu vilayetlerin tümü Osmanlı'ya bağlıydı.

Bir diğer açıdan da o dönemde sınır sorunlarının sadece Osmanlı Devleti ile İran devleti arasında olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti, Irak topraklarını İran devletinin tehlikesinden korumak için çok çaba sarf etmiştir.

2. İngiltere İşgali Döneminde Irak-Türkiye Sınırları

Tarih, Osmanlı Devleti'nin kendi yönetim döneminde büyük başarılar gerçekleştirdiğine şahit olmuştur. Zira Osmanlı dört asır boyunca tüm Arap ülkelerini korumuştur.²⁸² Irak da bu devletlerden biridir. Zira Osmanlı Irak'ın toprak ve sınırlarını İran devletinin arzu ve isteklerinden korumuştur. Nitekim İran devleti maalesef iki ülke arasında imzalanan tüm andlaşmalara aykırı bir şekilde her zaman Irak sınırlarına saldırmış ve tecavüz etmiştir.²⁸³ Irak topraklarında sadece İran devletinin gözü yoktu. Onun dışında Fransa ve İngiltere de Irak toprakları ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olan diğer Arap ülkelerinin topraklarına egemen olmak için fırsat kolluyorlardı.

Burada İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesinin sebepleri ve bu işgalin nasıl yapıldığına değinmek istiyoruz. Daha sonra bu işgal sonucu İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Irak toprakları üzerinde ortaya çıkan en önemli sorunları zikredeceğiz.

a. İngiltere'nin Irak'ı İşgal Etmesinin Temel Sebepleri

Irak, ekonomik, stratejik ya da siyasi olarak birçok özelliğe sahip olan önemli ülkelerden biri sayılmaktadır. Öyle ki Irak toprakları, I. Dünya Savaşı'ndan beri Irak'a egemen olmak için planlar yapan ve her türlü yolu deneyen İngiltere başta olmak üzere sömürge devletlerinin göz diktiği topraklar olmuştur.²⁸⁴ İngiltere'nin Irak'la savaşmasının en önemli sebepleri şunlardır: ekonomik, stratejik ve siyasi sebepler.

²⁸² ZEYN Nureddin, Nüşû'ü'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye Ma'a Dirâsetin Târihiyyetin fi'l-Alâkâti'l-Arabiyye et-Türkiyye, en-Nehâr Yayınevi, Beyrut 1986, s. 22.

²⁸³ RÂVÎ, "El-Münâza'âtü'd", s. 208.

²⁸⁴ BERKÂVÎ Ahmed Refik, El-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l-İrâk ve Britanyâ 1922-1932, Et-Talîa Yayınevi, Bağdat 1980, s. 13.

Ekonomik sebeplerin başında Irak'ın ayrıcalıklı bir coğrafi bölgeye sahip olması gelmektedir. Zira toprakları ziraata elverişli olup bol suyu ve nehir ulaşımına elverişli nehirleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Irak toprakları farklı ekonomik ve ticari faaliyetler için uygun bir yerdir. Bu sebeple İngiltere, ürünlerini satmak ve sermayesini sanayi ve ticarete çalıştırmak için Irak toprağında bir Pazar edinmeye çalışmıştır.²⁸⁵

Irak toprağında özellikle Bağdat, Basra ve Musul bölgelerinde bol miktarda petrol bulunmaktadır.²⁸⁶ Bu servet İngiltere'nin bu bölgelere egemen olmaya çalışması için temel sebep sayılmaktadır.²⁸⁷

İngiltere'nin Irak'ı işgal sebeplerinden birisi de Irak'ın stratejik konumudur. Nitekim Irak'ın stratejik konumu İngiltere için çok önemliydi. Zira Irak, İngiltere güçlerinin o dönemde yerleştiği Basra Körfezi'nin kıyısında yer almaktaydı. İngiltere güçlerinin orada olması onun kendi çıkarlarını korumayı gerektirmekteydi.²⁸⁸ Bunun yanı sıra Irak toprağı Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan en önemli stratejik yoldu. Ayrıca Ortadoğu'nun kapısı sayılmaktadır.²⁸⁹ Tüm bunlar İngiltere'nin askeri açıdan Irak toprağını değerlendirmeye ve ordusunu barındırmak ve komşu bölgelere egemen olmak için Irak'ı merkez edinmeye çalışmasına yol açmıştır. Irak'ın bu konumu, İngiltere'nin Hindistan ve Ortadoğu bölgelerindeki çıkarlarını savunmak için kendi askeri ve emniyet güçlerini Irak'a yerleştirmesine de sebep olmuştur.²⁹⁰

İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesinin siyasi sebebi ise bölgede kendi çıkarlarını gerçekleştirmesidir. Bir açıdan İngiltere'nin Irak'taki varlığı ve oraya egemen olması, İran ve Rusya'nın isteklerine karşı durmasını ve onların Basra Körfezine ilerlemelerini ya da petrol kaynaklarını kullanmalarını engellemesini kolaylaştırır.

²⁸⁵ HEZZÂ Sefâne, El-Musûl fi Senevâti'l-İntidâbi'l-Britânî 1920-1932, Musul 2002, s. 6.

²⁸⁶ DENOVO John A., American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939, Minnesota Archive Editions, 1963, s. 347.

²⁸⁷ EDMONDS C. J., Kurds, Turks and Arab: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, Oxford University Press, London 1957, s. 398; KINNANE Derk, The Kurds and Kurdistan, Oxford University Press, London 1964, s. 1.

²⁸⁸ TRIPP Charles, Safâhâtün min Târîhi'l-İrâk el-Mu'âsir, tercüme: Zîne Cabir, Beyrut 2006, s. 69.

²⁸⁹ SÜLEYMAN Abdülaziz, Târîhu'l-İrâk el-Hadîs, El-Kâtibü'l-Arabî Yayınevi, Kahire 1968, s. 7.

²⁹⁰ MATAR Fevvâz, Teğalgüli'n-Nüfûzi'l-Britânî fi'l-İrâk, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1989, s. 82.

Diğer bir açıdan da İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesi ileride onun Hindistan'daki çıkarlarını korumasını sağlar ve Rusya'nın Hindistan'ı istila etmesini engellerdi.²⁹¹

b. İngiltere'nin İşgali ve Irak-Türkiye Sınırlarını Belirlemeye Çalışması

Osmanlı Devleti'nin 1914'te I. Dünya Savaşı'na katılmasından itibaren İngiltere Ortadoğu bölgesindeki ekonomik ve siyasi çıkarları için daha da endişelenmeye başladı.²⁹² Bu sebeple İngiltere hükümeti, 6 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ndeki askeri güçlerine Irak'a yönelme ve orayı işgal etme emrini verdi. İngiltere ilk önce El-Fao bölgesine girdi. Daha sonra ilerleyip aynı yılın 23 Kasım'ında Basra'yı işgal etti.²⁹³ Ondan sonra İngiltere Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarını bölme planları için Fransa'yla gizli anlaşmalar yaptı. Bu anlaşmaların en önemlisi de 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Andlaşması'dır. Bu anlaşma gereği her iki taraf I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Arap bölgelerini bölüştürme üzerinde anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre Lübnan ve Suriye Fransa'nın nüfuzuna bağlı olacaktı. Öte yandan Irak ise İngiltere yönetimine bağlı olacaktı.²⁹⁴ Ayrıca İngiltere Irak'ın güney illerini peş peşe işgal etmeye başladı. 11 Mart 1917'de Bağdat'a girip onu egemenliği altına aldı.²⁹⁵ Musul, İngiltere için önemli olduğundan dolayı Lord Curzon, İngiltere Lordlar Meclisi'nde şunu haykırdı: *"İngiltere'nin çıkarlarının Basra ve Bağdat ile sınır olduğuna inanmak yanlıştır. Bunun Irak'ın kuzeyindeki uzak bölgelere kadar uzaması gerekir"*.²⁹⁶ Bu durum İngiltere hükümetinin Musul'a yönelmesi ve onu kendi otoritesindeki bölgelere katmaya çalışmasına yol açmıştır.²⁹⁷

²⁹¹ RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 296.

²⁹² PETER S., British in Iraq 1914-1932, London 1976, s. 3.

²⁹³ WILSON S., Bilâdü mâ Beyne'n-Nehreyn, tercüme: CEMİL Fuat, Cumhuriyet Yayınevi, 1. Baskı, Bağdat 1969, s. 55.

²⁹⁴ OSMAN Ahmed, Mebdeü't-Tanzîmi'd-Düveli li-İdâreti'l-Müsta'merât ve Tatbîkâtühu fî Nizâmeyi'l-İntidâb ve'l-Vesâyeti'd-Düvelî, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1962, s. 124.

²⁹⁵ İngiltereli komutan Maude 19 Mart 1917'de Irak halkına yönelik bir bildiri yayınladı. Bu bildiri işgalci olarak Irak'a girmediklerini, kurtarıcı ve özgürleştirici olarak girdiklerini anlatıyordu. Bu bildiri sadece yalan sözlerden ibaretti. Bundan maksat İngiltere'nin işgalci güçlerine karşı direnişin meydana gelmesini engellemektir. Bu bildiriyle ilgili daha fazla bilgi için bakınız: IRELAND Phillip, El-İrâk Dirâsetün fî Tatavvürühi's-Siyâsiî, tercüme: HAYYÂT Cafer, Keşşâf Yayınevi, Beyrut 1949, s. 360-361.

²⁹⁶ ÖMER Faruk Salih, Havle Siyâseyi Brîtanyâ fî'l-İrâk 1914-1921, İrşad Basımevi, Bağdat 1977, s. 6.

²⁹⁷ BEZZÂR, s. 16.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandıktan sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu andlaşma gereği Ortadoğu'da Osmanlı Devleti ile müttefik devletler arasındaki savaş durdu.²⁹⁸ Bu ateşkes imzalandığında Türkiye güçleri Musul'da bulunmaktaydı.²⁹⁹ İngiltere ordusu ise Musul'un güneyinde 30 km uzaklıktaydı.³⁰⁰ Bu ateşkes andlaşması 7. maddesinde şunu ifade etmiştir: "*Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda stratejik yerleri işgal hakkına sahip olacaklardır.*"³⁰¹

Bu maddeye dayanan İngiltere güçleri Musul vilayetinin tüm topraklarını işgal ettiler.³⁰² İtilaf Devletleri ve Türkiye, Mondros Ateşkes Andlaşması'nı imzalamalarına rağmen İngiltere hükümeti 7 Kasım 1918'de Musul'a girme ve onu işgal etme emrini çıkarmıştı.³⁰³ İngiltere bu davranışıyla Ateşkes Andlaşması'nın maddesini çiğnemiş oldu. Bunun ardından 8 Kasım 1918'de Musul vilayetinin geri kalan tarafları da işgal edildi.³⁰⁴ Böylece bu tarihte nihai bir şekilde İngiltere tarafından Irak'ın işgali tamamlandı.³⁰⁵

İngiltere ve Fransa 1916'da Sykes-Picot Andlaşması'nda Musul vilayetinin Fransa'nın, Bağdat ve Basra vilayetlerinin ise İngiltere'nin olması üzerinde anlaştilar.³⁰⁶ Fakat Musul'un öneminden dolayı İngiltere, Fransa'yı Musul'u talep etmekten vazgeçirmiştir. İngiltere Fransa'ya petrol payı verdiği için Fransa bunu kabul etmiştir. Nitekim Aralık 1918'de İngiltere, Fransa'yı Sykes-Picot Andlaşması'nda Musul vilayetiyle ilgili değişiklik yapmaya ikna etmiştir. Bu değişiklik de birtakım şartlara karşılık Musul'un İngiltere'ye verilmesidir. Şartların

²⁹⁸ **ARNOLD J. T.**, Survey of International Affair, Oxford University Press, London 1927. s. 48; **INARI K. Efraim**, The Struggle for Mastery in the Middle East, Harvard University Press, 2001, s. 327.

²⁹⁹ **YAZICI Nevin**, Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-195, Ötöken Yay, İstanbul 2010, s. 27.

³⁰⁰ **MELEK Kemâl**, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 21.

³⁰¹ **ODYAKMAZ Cevad**, Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan, Togan Yayınları, İstanbul 2013, s. 18.

³⁰² **BEZZÂR**, s. 66.

³⁰³ **COX Percy**, Tekvînü'l-Hükmi'l-Vatanî fi'l-İrâk, tercüme: FUCU Beşir, El-İttihâdü'l-Cedîde Basımevi, Musul 1951, s. 32; **NEDİM Mahmûd Şükrî**, "Ardun Târîhiyyün li's-Siyâseti'l-Britâniyye İtticâhe'l-İrâk, 1914-1959", Tarihsel İnceleme Dergisi, S. 3, 2000, s. 21.

³⁰⁴ **WILSON**, s. 29.

³⁰⁵ **EDHEMÎ Muhammed Muzaffer**, El-Meclisü't-Te'sîsî el-İrâkî, Eş-Şuunü's-Sekâfiyye, Bağdat 1989, s. 41.

³⁰⁶ **FÂDİL Hüseyin**, Müşkiletü Musûl, 2. Baskı, Bağdat 1967, s. 7.

en önemlisi de Musul petrolünün bir kısmının Fransa'ya verilmesidir.³⁰⁷ Ayrıca Fransa bu esnada Suriye'de ayağını sağlamlaştırmakla meşgul olduğundan buna ikna oldu.³⁰⁸

İngiltere Kuzey Irak'ı işgal ettiği andan itibaren Musul vilayeti konusunda Osmanlı Devletiyle sınır sorunu ortaya çıkmıştır.³⁰⁹ Bu sebeple Osmanlı ve İngiltere'nin askeri birlikleri Musul vilayeti sınırlarında bulunmuştur. Bu sınır sorunu çözülmeden bu askerlerin varlığı 6 yıl devam etmiştir. En sonunda 1926 yılında Ankara Andlaşması yapılmıştır.

Musul toprağının Osmanlıdan ayrılması çok sayıda sınır sorunlarını beraberinde getirmiştir. Nitekim İngiltere Musul'un Irak'a bağlanmasını istemiş ve Musul Irak'ın bir vilayeti olacak şekilde sınırları yeniden koymaya girişmiştir. Osmanlı Devleti de İngiltere güçlerinin Musul'u işgal etmesini yasa dışı ve Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak görmüştür.³¹⁰

Öte yandan İngiltere, Irak'ın coğrafi yapısını tamamlamayı ve Türkleri, Irak'ın doğal sınırlarının ötesine göndermeyi Musul vilayetine girmeye gerekçe olarak göstermiştir.³¹¹ Bu gerekçe gerçeğe aykırıdır. Nitekim Musul'un petrolü, onu işgal etmenin ana sebebidir.³¹² Bunun yanı sıra daha önce zikrettiğimiz başka sebepler de bulunmaktadır. Tarih, İngiltere ve Fransa'nın bölgeyle ilgili niyetlerini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarının sırf sömürge isteklerini gerçekleştirmek için olduğu ortaya çıkmıştır. Bu istekler de o dönemde özgürleştirme ve geleceği belirleme konusunda Arap halkına yardım ettikleri şeklinde yaydıkları sahte iddiaların aksine bölgeyi istila etmek ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmektir.³¹³

³⁰⁷ **TARDIEU Andre**, Mossoul Et Le Petrole, L'illustration, 1920, s. 381.

³⁰⁸ **FOSTER Henry**, Neş'etü'l-İrâki'l-Hadîs, tercüme: TİKRÎTÎ Selim Taha, 2. Baskı, Amman 2009, s. 151.

³⁰⁹ **SÂİĞ Süleyman**, Târîhu'l-Musûl, C. 1, Kahire 1924, s. 326.

³¹⁰ **SALÎH Zekî**, Mukkaddimetün fi Dirâseti'l-İrâk el-Mu'âsır, Bağdat 1953, s. 12.

³¹¹ **ŞERÎF İbrahim**, Eş-Şarkü'l-Evsat, Dirâsetün li't-Ticâhâti Siyâsiyyeti'l-İsti'mâr hatta Kıyâm Sevreti 14 Temmuz fi'l-İrâk, Cumhuriyet Yayınevi, Bağdat 1965, s. 150.

³¹² **FISHER M. Eugene-BOSSIOUNI M. Cherif**, Storm over the Arab World, Chicago 1972, s. 24.

³¹³ **EMİN Said**, Esrârü's-Sevreti'l-Arabiyye el-Kübrâ ve Me'sâtü'ş-Şerîf Hüseyin, el-Kitabü'l-Arabî Yayınevi, 1965, s. 72.

Daha sonra fazla beklemeden manda sistemini getirmişlerdir. Bu sistemin dış görünüşü sömürülen halkın çıkarıdır. Fakat gerçek yüzü; egemenlik, istismar ve sömürgeci politikası ile sömürge programını devam ettirmektir.

c. İngiltere Mandası Altında Irak-Türkiye Sınırları Sorunları

20 Mart 1919'da galip gelen devletlerin Yüksek İttifak Konseyi toplanmıştır. Galip gelen devletler, Osmanlı Devleti'ni Ortadoğu'daki tüm topraklarından ve vilayetlerinden ayırmak ve bu bölgeleri müttefik devletlerin sömürmesine katmak istemişlerdir.³¹⁴ Osmanlı Devleti bunu öğrenince kendi sınırlarını açık bir şekilde belirlemeye çalışmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin haritasının çizimini içeren Türkiye Misak-ı Milli yayınlanmıştır.³¹⁵

28 Ocak 1920'de yapılan gizli oturumda Misak-ı Milli'nin birinci maddesine göre Türkiye'nin güney sınırı çizilmiş ve bu sınıra Musul, Kerkük ve Süleymaniye dâhil edilmişti. Fakat bu durum İngiltere ve Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Bu sebeple onlar 25 Nisan 1920'de Yüksek İttifak Konseyi vasıtasıyla harekete geçmişlerdir. İngiltere ve Fransa, San Remo Andlaşması'na göre Suriye ve Lübnan'ı Fransa mandasına ve Irak ile Filistin'i de İngiltere mandasına tabi kılmayı öngören manda düşüncesini benimsemiştir.³¹⁶

Atatürk 01 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada güney hududunu çizerek Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin de bu sınıra dahil olduğunu bir kez daha yinelemiştir. 1921 Ocak ayında Erbil'de Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine İngilizlerin saldırılarının hemen sonrasında Atatürk'ün bu bölgeye destek için askeri birlik gönderilmesini istemesi, ortaya koyduğu bu kararlılığı bir kez daha göstermiştir.³¹⁷

³¹⁴ OSMAN, s. 125.

³¹⁵ ÖZBAY Turgut, Lozan'dan Sevr'e Türkiye, 2. Baskı, Ankara 2005, s.65-66.

³¹⁶ KETEN Henry, Filistin fi Dav'i'l-Hakki ve'l-Adl, tercüme: FİLİSTİN Vadi', Arap Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 1970, s. 18.

³¹⁷ YALÇIN Semih, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s. 155.

Şekil 2: 1920 Misak-ı Millî'ye Göre Türkiye Sınırları³¹⁸

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti İtilaf Devletler'le Sevr Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu andlaşmaya göre Osmanlı Devleti Fransa ve İngiltere'nin o bölgeler üzerindeki mandasını kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinin 4. fıkrası ve Sevr Andlaşması'nın 94. maddesine göre Irak manda sistemine konulmuştur.³¹⁹

Manda sistemi Milletler Cemiyeti'nin ilan ettiği yeni sistemlerden biri sayılmaktadır. Bu sistemini amacı; Osmanlı ve Almanya'dan ayrılan bölge ve sömürgeler bağımsızlıklarını elde edinceye kadar mandater devletin o bölgelerin işlerini idare etmede yardımcı olması ve onlara önerilerde bulunmasıdır.³²⁰ Manda sistemi konulmadan önce İngiltere, Irak'ı o dönemde İngiltere Sömürge Bakanlığı

³¹⁸ <https://i0.wp.com/antlasmalar.com/wp-content/uploads/2017/07/misak%C4%B1-milli-haritasi.jpg?w=872&ssl=1>, 02.05.2019

³¹⁹ OSMAN, s. 124.

³²⁰ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 283; HÜSEYNÎ Abdürrezak, Târihü'l-Vizârâtü'l-İrâkiyye, EşŞüni's Sekafiyye Yayinevi, Bağdat 1988, s. 304.

Yönetimi'ne bağlı olan Hindistan'a tabi kılmayı planlamaktaydı.³²¹ Fakat işgal bitince ve manda sistemi konulunca İngiltere yönetimi Irak'ın doğrudan İngiltere mandasına bağlı olmasının kendi çıkarlarına daha uygun olduğunu görmüştür.³²² Her ne kadar İngiltere yeni sistemin Irak devleti ve halkının yararına olacağını iddia etse de halk sömürgeci İngiltere'nin niyetini anlamış ve onu mandater bir devlet değil, işgalci bir devlet olarak görmekteydi. Halk tüm ülkede ayaklanıp protesto yapmıştır. Bu da İngiltere'nin Irak'ta çok sayıda maddi ve insani kayıplara katlanmasına yol açmıştır.³²³

Bu sebeple İngiltere Irak'a karşı siyasetini değiştirmek zorunda kalmıştır. Ülkede olayları sakinleştirmek için bir Irak hükümetini kurmuştur. Diğer bir açıdan da yeni Irak hükümetinin Irak'taki varlığını içerecek ve onun çıkarlarını gerçekleştirecek şekilde o hükümetle ikili anlaşmalar yapmıştır.³²⁴ 25 Ekim 1920'de Irak'ta ilk defa geçici milli hükümet kurulmuştur. 23 Ağustos 1921'de de krallık sistemi kurulmuştur.³²⁵ İngiltere (mandater devlet) yeni Irak hükümetiyle 1922, 1926, 1927 ve 1930 yıllarında yapılan Irak-İngiltere anlaşmaları gibi birçok anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmalarda İngiltere manda meselesi ele alınmıştır.³²⁶ Bu anlaşmaların amacı; manda sisteminin açık bir şekilde yerleştirilmesi ve bunun Irak hükümeti ile halk tarafından kabul edilen bir durum olmasıdır.

Irak doğrudan İngiltere'nin mandası olduktan hemen sonra Musul sorunu, Türkiye ve İngiltere arasında büyümeye başlamıştır. Zira Türkiye Musul vilayetinin kendi bölgesine iade edilmesini istiyordu. Öte yandan İngiltere Musul vilayetinin yeni Irak'ın bir parçası olmasının kabul edilmesi için uğraşıyordu. Bu sorununun çözülmesi için birçok uluslararası çaba gösterilmiştir. Nitekim uluslararası konferans ve anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca sınır uyuşmazlığının çözülmesi ve Musul toprağının Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı ait olduğunun açıklanması ve bunun iki

³²¹ Irak'ın Hindistan hükümetine bağlanıp bağlanmamasıyla ilgili İngiltere Sömürge Bakanlığının daha fazla toplantıları için bkz., **ÖMER**, s. 43-70.

³²² **FOSTER**, s. 171.

³²³ **ŞEBÎB Mahmûd**, Esrârün Irâkiyye 1918-1941, Selma Basımevi, Bağdat 1977, s. 30.

³²⁴ **ALBERT M.**, El-Irâk fî Zılli'l-İntidâbi'l-Brîtânî, tercüme: TIKRÎTÎ Hâşim, Bağdat 1978, s. 170.

³²⁵ **HÂTİM Salih Muhammed**, Sahîfetü'l-İstiklâl fî Senevâti'l-İntidâbi'l-Brîtânî 1920-1932, Arap Araştırma ve İncelemeler Enstitüsü, Bağdat 1985, s. 70; **ÖMER**, s. 99.

³²⁶ Bu anlaşmalar Irak'ta manda sistemini kabul etmek ve İngiltere'nin oradaki otoritesini güçlendirmek içindi. **HEZZÂ**, s. 24.

ülke arasındaki ortak sınırın değişmesindeki etkisinin ne olacağını ortaya konması için bu sorun uluslararası örgütlere götürülmüştür.

II. Irak Ve Türkiye Arasında Sınır Uyuşmazlıklarının Çözülmesi İçin Gösterilen Uluslararası Çabalar

İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesi ve orada manda sistemini kurması neticesinde Irak'ın komşu ülkeleriyle özellikle de Türkiye'yle sınırları belirleme konusunda birçok sorun ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Musul'u işgal etmesinden beri İngiltere ve Türkiye arasında sınır uyuşmazlığı sorunu peş peşe artmaya başlamıştır. Öyle ki bu dönemde uyuşmazlık taraflarının bakış açılarında görüş ayrılıkları olmuş ve karşılıklı suçlamalar yapılmıştır. Durum askeri operasyona başvurma ve sınır bölgelerine tecavüz etmeye kadar varmıştır. Temel tartışma noktası İngiltere'nin Musul vilayetini stratejik bir bölge sayması ve ondaki uyuşmazlığın Türkiye ve Irak arasında sınırları belirlemeyle ilgili olarak kabul etmesidir. Bundan dolayı İngiltere, uyuşmazlık boyunca Musul vilayetinin Irak toprağı sınırları içinde olmasında ısrar etmiştir.

Öte yandan Türkiye tarafı bu öneriyi reddetmektedir ve uyuşmazlık konusunun bu vilayetin siyasi geleceğinin belirlenmesi meselesi olduğunu ifade etmektedir.³²⁷

İngiltere durumu daha da tırmandırıp bu meseleyi uluslararası alana taşımış ve onun çerçevesini genişletmiştir. Böylece bu uyuşmazlığı, 6 yıldan daha fazla devam eden sınır uyuşmazlığıyla ilgili uluslararası bir hukuki sorun haline getirmiştir. Bu dönemde çok sayıda uluslararası konferans ve andlaşmalar yapılmıştır. Aynı şekilde bu mesele Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanı gibi uluslararası örgütlere nakledilmiştir. Bu uluslararası çabalara rağmen bu uyuşmazlık nihai bir şekilde ve tüm tarafları memnun edecek şekilde çözülememiştir. Fakat 1926'da yapılan Ankara Andlaşması gereğı ilgili taraflar, Irak ve Türkiye arasındaki sınır çizgisinin günümüze kadar sabit ve daimi bir şekilde olmasını kararlaştırmışlardır.

³²⁷ TÂÎ Yunus Abdullah, Devrû'l-Mürtekezâtü'l-Coğrâfiyyetü's-Siyâsiyye er-Re'isiyye fi'l-Alâkâti'l-İrâkiyye et-Türkiyye, Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Musul 1997, s. 78.

A. Irak ve Türkiye Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Çözülmesi İçin Yapılan Konferans ve Andlaşmalar

1. Sevr Andlaşması

Sevr Andlaşması 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti ve başlıca itilaf devletleri arasında yapılmıştır.³²⁸ Bu andlaşma, San Remo Konferansı'nda üzerinde anlaşılan konulara ve aynı şekilde manda sistemine yasal bir nitelik kazandırmıştır.³²⁹

Zira Osmanlı Devleti, bu andlaşma ve Milletler Cemiyeti'nin 22. maddesinin 4. fıkrası gereği Fransa ve İngiltere'nin egemenlikleri altında olan Irak, Suriye ve Filistin toprakları üzerindeki mandalarını kabul etmiştir.³³⁰

Irak coğrafyası ile alakalı olarak Sevr Andlaşması'nın 27. maddesinde: *“Oradan, batıdan doğuya doğru genel bir doğrultuda Musul İlinin (Vilâyetinin) doğu sınırı üzerinde seçilecek bir noktaya kadar: toprak (arazi) üzerinde saptanacak bir çizgi; oradan, bu çizginin doğuya doğru Türkiye ile İran arasındaki sınıra rastladığı noktaya kadar: İmadiye'nin güneyinden geçecek biçimde değiştirilmiş, Musul İlinin (Vilâyetinin) kuzey sınırı...”* şeklinde belirtilmekteydi.³³¹

Bu andlaşma, 94. maddesinde; Osmanlı Devleti ve Irak arasındaki sınır çizgisini ve Musul vilayetinin kuzey sınırını andlaşmanın 27. maddesinde belirtildiği şekilde belirlemek için bir komisyonun oluşturulmasını ifade etmiştir. Nitekim bu madde şunu ifade etmektedir:

“İşbu andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak on beş gün içinde, 27. maddenin II/2. ve 3. fıkralarında tanımlanan sınır çizgisini toprak [arazi] üzerinde

³²⁸ **SVORONOS Nikos**, Çağdaş Helen Tarihine Bakış, Belge Yayınları, İstanbul, 1988, s. 90. Bu anlaşma İtilaf Devletleri İngiltere İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz Krallığı, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı, Çekoslovakya ile mağlup Osmanlı Devleti arasında imzalandı. Bu andlaşma on üç bab ve 433 maddeden oluşmaktaydı.

³²⁹ San Remo Konferansı, I. Dünya savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin topraklarını bölüştürmek için yapıldı. Bu konferans 25 Nisan 1920'de İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya tarafından imzalandı. Nitekim bunlar, Suriye'nin Suriye, Filistin ve Lübnan olması için Suriye topraklarını üç kısma bölüştürme üzerinde anlaşmışlar. Öte yandan Irak toprakları parçalanmadı. Daha sonra bu devletler kendi isteklerini karşılayacak şekilde manda sistemini bu bölgelerde uygulamışlar. Öyle ki Irak İngiltere mandası altına girmiştir. Türkiye'nin Musul ve Bağdat'taki petrol şirketlerinin sermayesinin % 25'i Fransa'ya verildi. **FOSTER**, s. 174; **BERKÂVÎ**, s. 14.

³³⁰ **HALİL İbrahim-ABBAS Cafer**, Târîhu'l-İrâk el-Hadîs, Musul 1989, s. 46.

³³¹ **MERAY Seha-OLCAY O.**, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler), Ankara 1977, s. 58.

saptamak üzere, bir Komisyon kurulacaktır. Bu Komisyon, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın her birince atanacak üç üye ile Türkiye'nin atayacağı bir üyeden oluşacaktır. Bu Komisyona, gereğine göre, Suriye ile sınıra ilişkin olarak Suriye'nin bir temsilcisi, Irak ile sınıra ilişkin olarak Irak'ın bir temsilcisi yardımcı olacaktır".³³²

Yani Irak sınırı, manda devletleri tarafından Irak'ın sınır bölgeleri dışında belirleneceği ifade edilmektedir. Fakat bu andlaşma başarıya ulaşamamıştır. Zira TBMM tarafından bu andlaşma reddedilmiştir.³³³ Nitekim Türkiye, Sevr Andlaşması'nın uygulanmasının onu Irak'taki tüm haklarından mahrum bırakmaya yol açacağını görmüştür.³³⁴

Şekil 3: 1920 Sevr Andlaşması'na Göre Türkiye Sınırları³³⁵

³³² MERAY-OLCAY, s. 73.

³³³ AKRÂVÎ Minâ, El-İrâkû'l-Cedîd, El-Ahd Basımevi, Bağdat, 1936, s. 54; ÇALIŞKAN Elif, Sevr Andlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ve Anadolu Basınındaki Yansımaları, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 8, 121.

³³⁴ Al-MARAYATI Abid, A Diplomatic History of Modern Iraq, New York 1961, s. 48.

³³⁵ <http://www.omurokur.com/wp-content/uploads/2014/07/sevr-antlasmasi-ve-turkiye-e1405930381874.jpg>, 07.08.2019

2. Birinci Lozan Konferansı

27 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya, Lozan'da konferansın yapılması için ABD, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Rusya, Bulgaristan ve Ankara hükümetine davet göndermiştir. Bu konferansa katılmak üzere Irak hükümetinden bir heyet de konferansa gelmiştir.³³⁶ Bu konferansın amacı Sevr Andlaşması konusunu çözmek için yeni bir barış andlaşması yapmaktır.³³⁷ Konferans 20 Kasım 1922'de başlamıştır.³³⁸ Konferansa katılanların iş çizelgelerinde ele aldığı en önemli konular Musul ve Trakya bölgeleri gibi bazı bölgelerin sınır sorunları, azınlıkların sorunları, boğazların sistemi, Osmanlı borçları ve başka şeyler gibi diğer ekonomik sorunlardı.

Musul sorunuyla ilgili olarak 26 Kasım'da Türk heyeti başkanı İngiltere heyeti başkanından daha sonra Musul sorununun çözümü için özel görüşmeler yapmak ve görüş alışverişinde bulunmak üzere bu meselenin geciktirilmesini talep etmiştir. 14 Aralıkta ikisi arasında gerçekten görüşmeler yapılmıştır. Her bir taraf kendi görüşünü yazılı bir nota halinde sunup bu notayı konferansa katılanlara dağıtmıştır. Bu notalar her iki tarafın Musul'un Irak'a ya da Türkiye'ye katılmasıyla ilgili iddiasını destekleyen gerekçeler içermektedir.³³⁹

Türk heyeti bu oturumlarda sunduğu çok sayıda durumu açıklamıştır. Bunların en önemlileri de 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi'nde Musul meselesiyle ilgili olarak alınan kararın esas alınmasıdır ki İngiltere hükümetinin buna saygı göstermesi ve o mütarekede kararlaştırılan sınır çizgisini aşmaması gerekir. Fakat İngiltere güçleri ateşkes andlaşmasında kararlaştırılan sınır çizgilerini geçmiştir. İngiltere Musul'u işgal etmeyi kendisine serbest kılan stratejik sebepleri Musul'a girmeye gerekçe göstererek güçlerine Musul'a girme emrini vermiştir.³⁴⁰

³³⁶ Irak Kurucu Meclis Notları Mecmuası, Irak Hükümeti İçişleri Bakanlığı, C. 1, Bağdat 1924, s. 37.

³³⁷ **ERTAN Temuçin Faik**, "Sevr ve Lozan Andlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 58, Bahar 2016, s. 21.

³³⁸ Bu konferans 11 Kasım 1922 ile 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında İsviçre'nin Lozan ilinde yapılmış. Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa'yı. İngiltere heyetinin başkanını ise Lord Curzon muş. **TUĞLUOĞLU Fatih**, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 32, 2013, s. 293; **MERAY Seha L.**, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, C. 1, İstanbul 2001, s. 1.

³³⁹ Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace, British Foreign Office, London 1923, s. 363-393, <https://archive.org/details/recordsofproceed00confuoft/page/n5>, 15.06.2018

³⁴⁰ **FOSTER**, s. 278.

Türk heyeti, San Remo Konferansı'nda üzerinde anlaşılan konunun değiştirilmesine engel olan hiçbir sebebin bulunmadığını açıklamıştır.³⁴¹ Irak'ın İngiltere'nin mandası olma konusuyla ilgili olarak ise Türk heyeti, Irak halkının manda sistemine ihtiyacı bulunmadığı gerekçesiyle bu mandanın kabul edilemeyeceğini ve İngiltere hükümetinin Irak hükümetiyle imzaladığı hiçbir andlaşmanın hukuki bir değeri olmadığını ifade etmiştir. Türk heyeti ayrıca Irak halkının manda hakkındaki görüşü alınmadığı için İngiltere'nin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesine saygı göstermediğini belirtmiştir. Zira, bu sözleşmenin 22. maddesi şunu ifade etmektedir: *“Mandaterin seçilmesinde, her şeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır”*.³⁴²

Bu sebeple Türkiye tarafı Musul vilayetiyle ilgili referandumun yapılmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Fakat İngiltere tarafı bu isteği reddedip meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesinde ısrar etmiştir.³⁴³

23 Ocak'ta Türk temsilci referandumun yapılmasının zorunlu olduğu konusunda tekrar ısrar etmiştir. Ayrıca Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini de reddetmiştir.³⁴⁴ İki ülke arasında bu konuda tartışmalar devam etmiş, her iki ülkenin heyetleri Musul sorununu çözmek için birçok girişimde bulunmuşlardır. En son olarak İngiltere heyeti başkanı, her iki hükümetin durumu inceleyebilmesi ve iki ülke arasında dostluk temaslarının yapılabilmesine fırsat olması için bu meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesinin şu iki hususla bir yıl ertelenmesini önerdi:

i. Her iki hükümet bu konuda anlaşmaya varamazlarsa Milletler Cemiyeti'nden konuya müdahale etme ve Irak ile Türkiye arasında sınırları belirleme talebinde bulunulacaktır.

ii. Bu sene içinde halen bu bölgede devam eden durumun korunması gerekir.³⁴⁵

Türk heyeti bu öneriyi onayladığını bildirmiştir.³⁴⁶ Barış Andlaşması taslağının 2. maddesinin 2. fıkrası şöyleydi:

³⁴¹ Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, s. 347.

³⁴² MC Sözleşmesi, md. 22, f. 4.

³⁴³ SCOTT G., The Rise and fall of League of Nations, London 1973, s. 130-133.

³⁴⁴ Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, s. 398.

³⁴⁵ Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, s. 851.

“Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak on iki aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Anlaşmaya varılmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi’ne götürülecektir”.³⁴⁷

Daha sonra her iki taraf üzerinde anlaştıkları konunun somutlaşması için kendi aralarında bir barış anlaşması yapmayı kararlaştırmışlar.

Görüldüğü gibi İngiltere bir açıdan mümkün olduğu kadar zaman kazanmaya ve Irak’ta kendi çıkarlarını elde edinceye kadar konunun tartışmaya açık kalmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bir diğer açıdan da İngiltere, Musul sorununu sadece Türkiye ve Irak arasında bir sınır anlaşmazlığı kılmaktadır.

Türk heyeti barış anlaşması taslağında geçenleri kabul etmediği ve oturumu terk edip Ankara’ya döndüğü için 4 Şubat 1923’te konferansın çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁴⁸

3. İkinci Lozan Barış Konferansı

Birinci Lozan Konferansı’nda Musul sorunun çözümüyle ilgili ilk görüşmeler başarısız olunca Türkiye hükümeti 8 Mart’ta İtilaf Devletleri’yle tekrar yeni görüşmeler yapmak için uluslararası konferansın toplanması çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı meseleyi çözmek için Türkiye’nin sunduğu birkaç öneriyi içermekteydi.³⁴⁹

İtilaf Devletleri bu çağrıyı kabul edip konferansa katılma ve bu önerileri incelemeyi kabul etmiştir. 23 Nisan 1923’te konferans yeniden yapılmıştır.³⁵⁰ İki taraf arasında tekrar görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler 3 ay sürmüştür. Irak ve Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlığıyla ilgili olarak sunulan öneri; barış anlaşması taslağının 3. maddesinin 2. fıkrasının şu şekilde olmasıydı:

³⁴⁶ Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, s. 846.

³⁴⁷ ARMAĞAN Eşref Buharalı’ya, Türk Tarihine Dair Yazılar II, Ankara 2017, s. 201.

³⁴⁸ YERASIMOS Stefanos, Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 494; SALAHİ R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 117-118.

³⁴⁹ FÂDİL, s. 36.

³⁵⁰ MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, C. 4, İstanbul 2001, s. 68.

*“Türkiye ile Irak hakkındaki sınır, işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak on iki aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti’ne gönderilecektir.”*³⁵¹

4 Haziran’da 3. ve 16. madde önerisi incelenmiştir. Bu maddeler tartışılırken İngiltere heyeti, Türk heyetinden Türkiye ve Irak arasındaki sınırları çizmek için gerekli olan zamanı belirlemesini talep etmiştir. Fakat Türk heyeti bu talebe cevap vermemiştir.³⁵² Ayrıca İngiltere 26 Haziran’da ikisi arasındaki görüşme süresinin 12 ay yerine 6 ay olmasını talep etmiştir. Bunun üzerinde görüşmeler yapıldıktan sonra her iki devlet sürenin 9 aya düşürülmesi üzerinde anlaşmışlardır.³⁵³ Bunun ardından 3. maddenin 2. fıkrası sunulan öneriye göre değiştirilmiştir.

5 Haziran’da müzakereciler toplantılarını sonlandırıp Müttefik Devletler ile Türkiye arasında üzerinde anlaşılan konuların imzalanması için Lozan’da nihai bir barış anlaşmasının ilerde yapılması üzerinde anlaşmışlardır.

4. Lozan Andlaşması

Bu anlaşmaya Lozan Sulh Muahedenamesi denilmektedir. Bu anlaşma 24 Temmuz 1923’te İsviçre’nin Lozan şehrinde imzalanmıştır. Bu anlaşma TBMM temsilcileriyle İngiltere İmparatorluğu, Fransız Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japon İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı ve Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı (Yugoslavya) temsilcileri tarafından, Lemman Gölü kıyısındaki Beau-Rivage Palace’ta imzalanmış bir barış anlaşmasıdır. 1924 yılına gelindiğinde imzacı diğer ülkelerin parlamentoları tarafından onaylanması aşamasında tamamlanan Lozan Andlaşması, hukuki açıdan güçlü bir şekilde uluslararası ilişkilerin bir parçası haline gelmiştir.³⁵⁴

³⁵¹ **MERAY**, "Lozan Barış Konferansı", s. 29.

³⁵² İsmet Paşa “bu teklife henüz cevap verecek durumda olmadığını” söyleyerek bu konuda özrünü beyan etti. Bkz. **MERAY Seha L.**, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, İkinci Takım, C. 1, İstanbul 2001, s. 151.

³⁵³ **SCOTT**, s. 135.

³⁵⁴ 24 Temmuz 1923’te imzalanmış ve 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM’de yapılan görüşmeler sonrasında onaylanmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, C. 1, s. 282-291. Lozan Andlaşması’nı imzalayan diğer devletlerin onay tarihleri: İtalya; 11.1.1924, İngiliz Avam Kamarası; 10.4.1924, Japonya; 6.6.1924, Fransa; 27.8.1924, Belçika; 7.1.1925, Portekiz; 28.5.1926.

Lozan Andlaşması 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiştir. Bu andlaşma Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile imzaladığı en önemli andlaşmadır. Her ne kadar bu andlaşma istisnai şartlarda imzalanmış olsa da yeni Türkiye hükümetinin uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği en önemli başarılarından biridir. Zira bu andlaşma gereği Türkiye uluslararası sahada varlığını ortaya koyup tüm egemenliğini elde etmiştir. Ayrıca İtilaf Devletlerle barışı sağlamıştır. Bunun yanı sıra sınırlarını belirleme, Osmanlı borçları ve bunlardan başka durumlar gibi önemli birtakım işler üzerinde anlaşma yapmıştır.³⁵⁵

Andlaşma 143 madde ve 17 belgeden oluşmaktadır.³⁵⁶ Bu andlaşmada Türkiye'nin Irak tarafıyla ilişkisi hususunda şu üç temel meselenin bulunduğunu görmekteyiz:

Birinci Mesele: Musul sorunu ve bu olayın karara bağlanması sonucunda ortaya çıkacak olan Irak-Türkiye arasındaki sınırları belirleme konusuyula ilgilidir. Lozan Andlaşması, Türkiye ve İngiltere arasında 9 aylık bir sürede dostluk görüşmeleri yapılarak Irak ve Türkiye arasında bir sınır çizgisinin belirlenmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Andlaşmaya göre bu iki ülke anlaşmaya varamazlarsa bu anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne gönderilecektir. Andlaşmanın 3. maddesinin 2. fıkrası şunu ifade etmiştir:

“Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülecek süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askerî ya da başka bir harekâta bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.”³⁵⁷

İkinci Mesele: Lozan Andlaşması'nın 16. maddesine göre Türkiye bu andlaşmada belirtilen sınırlar dışında kalan kendi topraklarındaki tüm haklarından

³⁵⁵ Lozan Andlaşması sonuçlarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. SÂMİRÂÎ Ahmed Mahmûd, "Mü'temerü Lozân ve Netâicüh alâ Türkiyye el-Hadîse", Midâd Dergisi, S. 14, 2018, s. 354-375.

³⁵⁶ 1923 Lozan Andlaşması için bkz., http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf 12.01.2019

³⁵⁷ ORAN Baskın, Türk Dış Politikası, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001 s. 261.

vazgeçmiştir. Yani Suriye, Filistin, Mısır, Libya gibi Arap ülkeleri geri alma talebinden vazgetiği gibi Irak'ın orta ve Güney kesimlerinde yer alan diğer vilayetlerden de vazgeçmiştir.

Üçüncü Mesele: Bu andlaşma ulaşım dışında kullanılan uluslararası nehirler meselesini de düzenlemiştir. Nitekim 109. madde ortak suların kullanılmasından elde edilen hakların tazmin edilmesini içermekteydi. Bu madde, bu konunun düzenlenmesi için ilgili devletleri andlaşmayı imzalama çağrısında bulunmuştu. Anlaşma sağlanamadığı durumda ise mesele tahkim yoluyla karara bağlanacaktı. Türkiye'den doğan ve Irak topraklarına giren Dicle ve Fırat nehirleri bu madde hükümlerinin kapsamına girmektedir.³⁵⁸

Andlaşmanın 3. maddesinin 2. fıkrasının yürürlüğe girmesi Türkiye ve İngiltere arasında dostluk görüşmeleri ve müzakerelerin başlamasını gerektirmiştir. Çünkü bu madde, iki tarafın dokuz ay içinde barışçıl bir çözüme ulaşmalarını ifade ediyordu. Bu sebeple İstanbul'da Haliç Konferansı'nın yapılmasıyla müzakerelerin başlaması kararlaştırılmıştır.³⁵⁹

5. Haliç (İstanbul) Konferansı

İngiltere, Musul'u kendi hâkimiyetine geçirecek gelişmeleri bir an önce başlatmak arzusundaydı. Bu amaçla 5 Ekim 1923 günü İngiliz Hükümeti, Ankara'ya başvurarak, Lozan Andlaşması'nın 3/2 maddesinin öngördüğü ikili görüşmelerin bir an önce başlamasını ve söz konusu maddede yer alan dokuz aylık sürenin, andlaşmanın yürürlüğe girmesinden değil, bu başvuru tarihinden itibaren geçerli olmasını önermiştir.³⁶⁰ Bu başvuru üzerine iki ülkenin yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonunda Musul ile ilgili ikili görüşmelerin İstanbul'da yapılmasına karar verilmiştir.

³⁵⁸ 29 Mart 1946'da Türkiye ve Irak arasında yapılan dostluk ve iyi komşuluk andlaşması ile 1971 ve 1980 yıllarında bu iki ülke arasında yapılan Ekonomik ve Teknik Dayanışma Protokolleriyle bu iki ülke arasındaki Dicle ve Fırat nehirleri meselesi düzenlenmiştir.

³⁵⁹ YALÇIN Semih, Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 164.

³⁶⁰ KÜRKÇÜOĞLU Ömer, Türk İngiliz ilişkileri (1919-1926), AÜSBF Yayınları, Ankara 1978, s. 293.

Konferans 19 Mayıs 1924'te başlamıştır.³⁶¹ İlk oturumlardan itibaren taraflardan her biri önceki gerekçelere tutunarak Musul'u talep edip bu konuda ısrarcı olmuştur.³⁶² Bu da Musul sorunuyla ilgili anlaşmaya varamamalarına yol açmıştır.³⁶³ Türk heyeti başkanı Musul'un Türkiye'ye iadesini, Musul vilayeti halkının isteğinin öğrenilmesi için referandumun yapılması gerektiğini ve iki taraf arasında kalıcı bir barışın tesis edilmesini dile getirmiştir. Fakat İngiltere bu talepleri kabul etmemiştir.³⁶⁴

Türk heyeti Musul'u Türk tarafına bırakacak şekilde sınırın çizilmesini talep ederken İngiltere buna karşılık konferansın üçüncü oturumunda Musul'un yanı sıra Hakkari vilayetini de istemiştir. Böylece İngiltere, Hakkari'yi isteyerek Türk-Irak sınırı konusundaki önerisini daha da kuzeyden geçecek bir çizgi olarak öne sürmüş oluyordu. İngiltere'nin, Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekler öne sürerek sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini sağlamayı planlamış olma ihtimali oldukça yüksekti.³⁶⁵

Türk heyeti başkanı, Irak'ı tanıyan İngiltere Maarif Dairesi'nin kararlaştırdıklarını 5 Haziran'da görmüştür. Bu kararda Musul vilayetinin Türkiye bağlı olmasını teyit edecek şekilde Musul'un Türkiye toprakları içine gireceği belirtilmemiştir. Bu sebeple Türk heyeti, iki taraf kendi aralarındaki sınırları belirleme konusunda anlaşınca kadar Musul vilayetinin Türkiye'nin bir parçası olarak kalmasını istemiştir. Öte yandan İngiltere heyeti bunu tekrar reddetmiştir. Hatta İngiltere müzakere oturumları esnasında Türkiye'nin başka topraklarını da talep

³⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti'ni Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi Okyar, İngiltere'yi de Sir Percy Cox temsil etmiştir. Irak, İngiltere'nin mandası altına olduğu için bu konferansta müzakereye katılamadı. İngiltere, 1922'de Irak ve İngiltere arasında yapılan anlaşmada üzerinde anlaşılan hususa göre Irak yerine müzakere işlemlerini yürütmüştür. Nitekim o anlaşma Musul meselesi konusunda Türkiye ile tartışma ve müzakere etme hakkını İngiltere'ye vermişti. Bununla beraber Haliç Konferansı'nda Irak ordu komutanı Taha el-Hâşimî danışman sıfatıyla İngiltere heyetine eşlik etmiştir. **AI-MARAYATI**, s. 49.

³⁶² **ANZERLİOĞLU Yonca**, *Nasturîler*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000, s. 127.

³⁶³ **BERKÂVÎ**, s. 96.

³⁶⁴ **KASALAK Kadir**, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2007, s. 195; **AYDIN Ayhan**, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 63-65.

³⁶⁵ **KÜRKCÜOĞLU**, s. 292.

ederek Türkiye'nin Hakkari'den vazgeçmesini dile getirmişti.³⁶⁶ İngiltere heyeti, Lozan Andlaşması'nın koyduğu sınırları geçecek şekilde Musul vilayetinin kuzey bölgelerinden başlayan bir sınır çizgisi çizmişti.³⁶⁷ Bu mesele Lozan görüşmelerinde geçmeyen yeni bir mesele olup anlaşmazlığın özünden uzaktır. Hatta İngiltere heyetinin bu üslubu müzakereleri ana konunun dışına çıkarmıştı. Zira İngiltere Türkiye'nin Musul vilayetini talep etmesini göz ardı ederek müzakereleri Türkiye ve Irak arasındaki sınırların belirlenmesi konusuyla ilgili kılmaya çok istekliydi. Ayrıca İngiltere tarafı, dokuz ayın sona erip konferansın başarısız olması ve meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi için anlaşmaya varılmadan müzakere vaktinin boşa geçmesini de amaçlamaktaydı. Bilfiil de böyle olmuştur. Zira bu tartışmalar hiçbir sonuç doğurmadı. Böylece 5 Haziran'da hiçbir anlaşmaya varılmadan müzakereler sona ermiş ve anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştü.³⁶⁸ Bu konferansın başarısız olmasının sebebi İngiltere'ydi. İngiltere'nin temel amacı Musul meselesinin çözümünde ağır davranarak meseleyi Milletler Cemiyeti'ne havale etmektir.³⁶⁹

B. Milletler Cemiyeti'nin Irak ve Türkiye Arasındaki Sınır Anlaşmazlığında Rolü

1. Anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti'ne Götürülmesi

Haliç Konferansı'nın dağılmasından bir süre sonra İngiltere, Ankara'ya konuyu Milletler Cemiyeti'ne birlikte götürme önerisinde bulunmuştur. Türk Hükümeti bu girişim üzerine 4 Ağustos 1924 günü, İngiltere'ye yeni bir ikili görüşme yapmaları önerisinde bulunmuş, bu girişime İngiltere 6 Ağustos günü tek başına Milletler Cemiyeti'ne müracaat etmek suretiyle cevap vermiştir.³⁷⁰

³⁶⁶ League of Nations Report, Questions of the Frontier between Turkey and Iraq, September 30th, 1925, s. 81-88, https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-400-M-147-1925-VII_BI.pdf, 08.07.2018

³⁶⁷ EDMONDS, s. 387.

³⁶⁸ 368 Bu karşılıklı münakaşaların tafsilatı için bkz: MISIROĞLU Kadir, Musul Meselesi ve Irak Türkleri, İstanbul 1975, s. 111; Ayın Tarihi, C III, Ankara 1924, s. 176-181; GÖNLÜBOL Mehmet-SAR Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara 1997, s. 68.

³⁶⁹ BAYBURT Deniz, "Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 45, Bahar 2010, s. 19.

³⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1934-1923), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl serisi, s. 86.

İngiltere hükümeti Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'nden Irak sınırı meselesini Konsey toplantısı işleri listesinin başına koymasını talep etmiştir.³⁷¹ Daha sonraki tarihlerde bazı belgeleri Konsey'e sunmak istediğini belirtmiştir.³⁷² 14 Ağustos'ta Genel Sekreter İngiltere hükümetinin teslim ettiği ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırlarla ilgili notayı içeren belgeleri sunmuştur. Bununla beraber sınır hattını açıklayan bir harita da bulunmaktaydı. Genel Sekreter, bu sınırı adil bir sınır olarak kabul etmiştir. Bununla beraber İngiltere hükümeti araştırma konusunun sınır sorunu olduğu ve Musul vilayetinin geleceğiyle ilgili bir sorun olmadığını vurgulamıştır.³⁷³

25 Ağustos'ta Türkiye hükümeti, anlaşmazlığın Konsey'e gönderilmesini onayladığına dair bir telgrafı Genel Sekreter'e göndermiştir.³⁷⁴ Türkiye hükümeti Konsey çalışmalarına katılması için bir temsilci görevlendirmiştir.³⁷⁵ 5 Eylül'de Türkiye hükümeti, bir haritayla beraber bir nota göndermiştir. Notada araştırmanın konusunun Musul vilayetinin geleceğini belirlemek olduğunu ve İngiltere'nin iddiasının meselenin sınırlarını aştığını açıklamıştır. Türkiye hükümeti notasında meseleyi çözümlenmenin en adil yönteminin referandum olduğunu vurgulamış, daha sonra Türkiye Musul vilayeti üzerindeki egemenliğini korumasını gerektiren gerekçeleri zikretmiştir.³⁷⁶

20 Eylül 1924 tarihinde başlayan görüşmelerde İngiliz tarafının görüşlerini açıklayan Adalet Bakanı Lord Parmoor, Musul'un coğrafi, siyasi, etnik ve ekonomik açıdan Irak'ın bir parçası olduğunu belirtip, referandum uygulamasıyla sorunun çözülmeyeceğini, bu sorunun sınır sorunu olduğunun altını çizip, tarafsız bir komisyon kurularak bu konuda karar alınması gerektiğini söylemiştir. Musul'un Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyen Parmoor, nüfus açısından Türkiye'nin verdiği rakamların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Kısacası Milletler

³⁷¹ **ÖKE Kemal**, Musul ve Kürdistan Sorunu(1918-1926), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1992, s. 140-141.

³⁷² İngiltere hükümeti 6 Ağustos 1924'de talebini sunmuştur. Çünkü Lozan Andlaşması'nın 143. maddesine göre Lozan Andlaşması bu tarihte yürürlüğe girdi.

³⁷³ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1566-1573.

³⁷⁴ **GREEN L. G.**, International Law Through the Cases, London 1959, s. 808.

³⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti'ni Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi Okyar, İngiltere'yi de Lord Parmoor temsil etmiştir.

³⁷⁶ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1574-1583.

Cemiyeti'nde yapılan görüşmelerde de İngiltere Lozan görüşmelerindeki tezlerini tekrarlamıştır.³⁷⁷

Buna karşın Türk heyetinin temsilcisi, İngiltere'nin sorunun çözümü konusunda gerekli gayret göstermediğini belirtip, Türkiye'nin ise konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesine karşı çıkmadığının altını çizmiştir. Türk tarafı İngiltere'nin yaptığı gibi Lozan Konferansındaki görüşlerini tekrarlamış; siyasi, etnik, coğrafi, iktisadi, askeri gerekçelerden Musul'un Türkiye'den ayrılamayacağını altını çizmiştir.

Görüşmelerde dikkat çeken nokta ise İngiltere Lozan görüşmelerinde ortaya sunduğu tezlerle çelişircesine sorunun sınır sorunu olduğunu belirtmiştir. Türkiye ise, buna karşın sorunun Musul vilayetinin geleceğiyle ilgili olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸

Her iki taraf arasında mücadele devam etmiştir. Öyle ki İngiltere tarafının talepleri, Türkiye ve Irak arasındaki sınırın, Musul Irak toprağına bağı olacak şekilde yapılması yönündeydi. Buna mukabil Türkiye Musul vilayetini kendi topraklarına katmayı talep ediyordu.³⁷⁹ 25 Eylül'de Konsey Raportörü Branting birçok önemli meseleyi Konsey'e sunmuş ve anlaşmazlık taraflarına yöneltmiştir. Bunların en önemlileri şöyledir:

- i. Anlaşmazlık tarafları Konsey'den çıkacak karara ne kadar bağı kalacaklar?
- ii. Türkiye ve Irak arasındaki sınır çizgisinden maksat nedir?
- iii. Taraflar, anlaşmazlığı çözmek için adil bir çözüm seçme özgürlüğünü Konsey'e vermede anlaşıyorlar mı?³⁸⁰

İngiltere temsilcisi birinci soruyu; kendi hükümetinin Konsey'den çıkacak olan karara bağı kalacağı şeklinde cevaplamıştır. İkinci soruyla ilgili olaraksa temsilci, İngiltere'nin bu konunun araştırılması ve herhangi bir karar alınmadan önce sınırın belirlenmesi gerektiği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. İngiltere heyeti, son soruya

³⁷⁷ ÖKE, s. 141.

³⁷⁸ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1618-1628.

³⁷⁹ FOSTER, s. 299.

³⁸⁰ FÂDİL, s. 53.

ise şu cevabı verdi: “İngiltere hükümeti, Konsey’in Türkiye ve Irak arasındaki sınır çizgisini belirlemek için çıkardığı karara uyacaktır”.³⁸¹

Türkiye temsilcisinin cevapları İngiltere’nin verdiği cevaplardan farklıydı. Türkiye temsilcisi birinci soruya şu cevabı verdi: Türkiye, Milletler Sözleşmesi’nin 15. maddesinin Konsey’e verdiği tüm yetkileri kabul etmektedir. İkinci soruya şu cevabı verdi: Türkiye devleti, Musul vilayeti üzerindeki siyasi haklarını hiçbir devlete vermemektedir. Musul halen Türkiye’nin bir parçasıdır. Türkiye üçüncü soruya şu cevabı verdi: Sınır çizgisi Musul halkının isteğine göreyse Türkiye bu sınır hattını kabul edecektir.³⁸²

Milletler Cemiyeti Konseyi, bu anlaşmazlığı incelerken, 9-22 Eylül 1924’te İngiltere uçakları Türkiye’nin sınırlarına saldırmıştır. Bu saldırı sonucu birçok Türk askeri ölmüş ve yaralanmıştır.³⁸³ Sınır bölgelerindeki durum gittikçe kötüleşmiş ve tehlikeli bir hal almıştır. Bu durum Türkiye hükümetinin gerekçeli notaları Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri’ne sunmasına yol açmıştır.³⁸⁴

Milletler Cemiyeti Konseyi, 30 Eylül 1924’de, Musul meselesini inceleyecek bir komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştır. Konsey’in kararında tarafların, Konseyce verilecek hükmü önceden kabul ettikleri belirtilmiş ve bu süre içinde statükoyu değiştirecek askeri hareketlerden kaçınmaları da istenmiştir. Bu sırada Musul bölgesinde, Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının artması gerginliğe yol açmıştır.³⁸⁵

Ayrıca Genel Sekreter ilgili tarafları Belçika’nın başkenti Brüksel’de acil bir oturum yapmaya çağırılmış ve Brüksel toplantısı 29 Ekim 1924’te yapılmıştır.³⁸⁶ Her iki taraf birbirini sınırları ihlal etmekle suçlamıştır. Zira İngiltere temsilcisi, Temmuz 1923’ten beri Irak’ın idari sınırlarını açıklayan haritaları sunmuş ve Türkiye’nin bu sınırları ihlal ettiğini iddia etmiştir. Öte yandan Türk temsilcisi, İngiltere’nin 30

³⁸¹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1337.

³⁸² League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1339.

³⁸³ **TOPÇU Üyesi İlyas**, "Birinci ve İkinci TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi", Düşbed Yayınları, S. 10, 2018, s. 106; **EYİCİL Ahmet**, "Türkiye-İrak İlişkilerinde Musul Sorun", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S. 12, 2015, s. 70.

³⁸⁴ **FÂDİL**, s. 56.

³⁸⁵ **AYDIN**, s. 70.

³⁸⁶ **ŞİMŞİR Bilal N.**, "Musul Sorunu ve Türkiye İngiltere Irak İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 21, S. 63, 2005, s. 868-869.

Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin çizdiği hattın kuzeyindeki bölgeleri kanunsuz bir şekilde işgal ettiğini vurgulamıştır. Türk temsilcisi ayrıca Sevr Andlaşması'nın 27. maddesinin 3. fıkrasının da bu hattı o şekilde belirttiğini söylemiştir.³⁸⁷

Daha sonra komisyon, her iki tarafın sunduğu delil, belge, harita ve önerilerle ilgili detaylı bir rapor sunmuştur. Komisyon bu raporunda her iki tarafın sunduğu önerilerden biraz farklı olan geçici bir sınır hattını çizmeyi önermiştir. Komisyon bu geçici sınır hattını belirleyen haritaları oluşturup her iki tarafın buna saygı göstermesi ve bağlı kalmasını önermiştir. 15 Kasım 1924'de iki taraf Brüksel hattı diye bilinen sınır hattını onaylamıştır.³⁸⁸ Cemiyet Konseyi'nin diğer üyeleri de görüş birliğiyle bu hattı onaylamıştır.³⁸⁹

2. Üçlü Komisyonun Kurulması

İki taraf arasında görüş birliği olmaması sonucunda Konsey raportörü üç üyeden oluşan bir inceleme komisyonunun oluşmasını önerdi.³⁹⁰ Bu komisyon bu sınır anlaşmazlığı meselesini inceleme, bilgileri toplama, gerçekleri araştırma ve daha sonra bunu rapor halinde Konsey'e gönderme işini yapacaktı. Fakat bu öneri iki tarafın onayını gerektirmekteydi. Her iki taraf da bu öneriyi kabul etmişti. Aynı şekilde Konsey'in diğer üyeleri de görüş birliğiyle bunu onayladı. Cemiyet Konseyi bu komisyonun 30 Eylül'de oluşturulmasını kararlaştırdığı halde bu komisyon ancak 1924 yılının Kasım ayının ortasında toplanıp işlerine başlamıştı.

a. Üçlü Komisyonun Çalışması

Brüksel konferansında Cemiyet'in gerçekleştirdiği başarıdan sonra üçlü komisyon 17 Kasım 1924'te tekrar çalışmalarına başlamıştır. Komisyon üyeleri Cenevre'de toplanıp Genel Sekreter'in Türkiye-Irak sınırlarıyla ilgili Milletler Cemiyeti için hazırladığı belgeleri incelemeye başlamıştır. Komisyon Lozan konferansı oturumlarının tüm tutanaklarını ve İngiltere ile Türkiye hükümetlerinin

³⁸⁷ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1648- 1651.

³⁸⁸ KÜRKÇÜOĞLU, s. 294-295.

³⁸⁹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 5, 1924, s. 1659- 1660.

³⁹⁰ Komisyon üyeleri şöyle belirlendi: Macaristan eski Başbakanı Kont Teleki, İsviçre'nin Bükreş Elçisi A. Virsen ve Belçikalı emekli albay A. Poulis.

sunduğu notaları da incelemiştir.³⁹¹ Komisyon, İngiltere ve Türkiye hükümetleriyle konuşmak için ilk önce onları ziyaret etmeyi daha sonra da sınır sorunuyla ilgili bilgileri toplayıp meseleyi çözmek amacıyla Musul'da anlaşmazlık konusu olan sınır bölgesine gitmeyi uygun görmüştür.

Komisyon, önce Londra'yı ziyaret edip görüşlerini aldıktan sonra 4 Ocak 1925 Ankara'ya gelerek çeşitli temaslarda bulunmuştur.³⁹² 16 Ocak 1925'de Bağdat ve Musul'da incelemelerine başlayan komisyon 16 Temmuz 1925 tarihinde raporunu tamamlayarak Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur.³⁹³

Komisyon bu dönemde bir açıdan İngiltere ve Türkiye hükümetleri arasındaki görüş ayrılıklarını incelemeye diğer bir açıdan da Musul vilayeti halkının gerçek isteğini anlamaya çalışmıştır.³⁹⁴ Komisyon, Lozan konferansından bu komisyonun kurulmasına kadar Türkiye'nin, referandum bu anlaşmazlığın çözülmesinin en iyi ve adil aracı olduğu için referandumun yapılması gerektiği konusunda ısrar ettiğini görmüştür. Komisyon Türkiye'nin gerekçelerini şu şekilde özetlemiştir:³⁹⁵

i. Musul halkının geleceği gerçekten önemlidir. Hiçbir komisyon halkın gerçek isteğini tam olarak öğrenemez. Adalet gereği vilayet halkına geleceklerini belirleme özgürlüğü verilmelidir. Bir halkın onayı olmadan o halk bir devletten başka bir devlete nakledilemez.

ii. Dünya birçok bölgede uyuşmazlığa şahit olmuştur. Yukarı Silezya, Saar Havzası Bölgesi, Doğu Prusya ve başka yerler gibi birçok bölge uyuşmazlığı çözmek için referanduma başvurmuştur. Bu yolun o yerlerde başarılı olması Türkiye'nin Musul'da referandum yapılmasının zorunluluğu konusundaki görüşünü teyit etmektedir.

iii. Kral Faysal'ı seçmede halkın görüşü alınırken öte yandan Musul'un kendi geleceğini belirleme gibi önemli bir işte halkın görüşünün alınmasına engel olmak eksiklidir.

³⁹¹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 145.

³⁹² Komisyon üyeleri, o sırada Konya'da bulunan Mustafa Kemal'i de ziyaret etmişler. **AYDIN**, s. 71.

³⁹³ **MİSİROĞLU**, s. 136.

³⁹⁴ **HÜSEYNİ**, s. 196.

³⁹⁵ League of Nations Report, s. 14-15.

iv. İngiltere'nin belge ve raporları, 1919 ve 1921'de Musul vilayetine bağlı olan Süleymaniye ve Kerkük bölgesi hakkında Irak'ta yapılan iki referandumun sonuçlarının bu iki bölge halkının Irak'a katılmak istemediklerini gösterdiğini ifade etmektedir. Bu iki referandum, açık bir şekilde Musul vilayetine bağlı olan bölge halkının Irakla birlikte olmaya karşı olduklarını göstermektedir.

Diğer bir açıdan komisyon İngiltere hükümetinin referandumla ilgili tutumunu şöyle özetledi:³⁹⁶

i. Referandum; siyasi, etnik ve diğer yerel etkenlere bağlıdır. Seçmenlerin çoğu bu etkenlere yeterli önemi vermeyeceklerdir.

ii. İngiltere hükümeti Musul vilayetinin kuzeyine düşen bölgelerde referandumun yapılmasına karşı çıkmamaktadır.

iii. Referandumun tarafsız bir şekilde yapılabilmesi için Türkiye ve İngiltere güçlerinin vilayetten çekilmesi ve yerine tarafsız güçlerin yerleştirilmesi gerekir. Bu tür bir işi yapmak şimdiki şartlar ve bölgede meydana gelen kargaşa altında gerçekten çok zordur. Bu durum, tarafsız güçlerin orada düzeni sağlama ve aynı zamanda referandumu yapmasını zor kılmaktadır.

iv. Halkın geleceğini belirlemekle ilgili olan birtakım sorunları çözmek için referanduma başvurulabilir. Zira bu, 1919 ve 1921'de Irak'ta yapılan referandumda olduğu gibi halka iki durum arasından birini seçme özgürlüğünü vermektedir. Fakat sınır sorunlarında bu yola başvurulamaz.

v. İngiltere şu iddiada bulunmaktadır: Musul halkı Kürt, Arap ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Kürt ve Araplar Türkiye'ye dönmeyi tercih etmezler. Sadece Türkmenler Türkiye'ye dönmeyi tercih etmektedirler. Fakat onların sayısı azdır. Dolayısıyla bu, referandumun sonuçlarını etkilemez. Bu sebeple Musul'da referandumun yapılmasının bir faydası yoktur.

Her iki taraftan sunulan bu gerekçe ve önerilerle ilgili olarak komisyon ilk başta Türkiye'nin gerekçelerini tercih etmiştir. Komisyon halkın isteğini tam olarak öğrenmek için referandumun yapılmasının en iyi yol olduğuna ikna olmuştur. Komisyon daha önce o iki bölgede yapılan referandumun askeri işgal altında yapıldığını, dolayısıyla bu referandumlar gerçeği yansıtmadığı ve onlarda oy

³⁹⁶ League of Nations Report, s. 16.

vermenin özgürlüğü ve bağımsızlığının güvencesi bulunmadığı için bu referandumların halkın isteğini öğrenmede delil olarak kullanılamayacağını hesaba katmıştır. Ayrıca İngiltere'nin sınırlarla ilgili referandumun yapılamayacağı şeklindeki iddiasını da reddetmiştir. Bunun aksine komisyon referandumun yapılmasının mümkün olduğu ve buna bir engel bulunmadığını görmüştür.³⁹⁷

Komisyon bazı bölgelerde referandum yapmaya çalışmıştır. Fakat bu şartlar altında bu işlemi yürütmek zor olduğundan dolayı komisyon referandumu gerçekleştirilmede başarısız olmuştur. Böylece komisyon İngiltere'nin zikrettiklerine ikna olmuştur. Komisyon coğrafi, etnik, tarihsel, ekonomik ve stratejik esaslar ve gerekçelere dayanan harita ve istatistikleri içeren kapsamlı bir raporu Cemiyet Konseyi'ne sunmuştur.³⁹⁸ Bu gerekçe ve komisyonun yaptığı incelemeye göre Konsey, Irak'ın 25 yıl boyunca İngiltere mandası altında kalması şartıyla Musul'un Irak'a katılması ve Brüksel konferansında kararlaştırılanlara göre sınır hattının tespit edilmesini uygun görmüştür.³⁹⁹

Komisyonun Haziran 1925'te raporunu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne göndermesi bekleniyordu. Fakat rapor taslağının yazımı 16 Temmuz 1925'te sona ermişti.⁴⁰⁰

b. Üçlü Komisyon Raporu

Üçlü Komisyon, Musul hakkındaki raporunu 16 Temmuz 1925 günü Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunmuştur. Raporda, Türklerin XI. asır boyunca Musul bölgesinde egemen oldukları, kabul ediliyordu; ancak Kürtlerin ne Türk ne de Arap oldukları, bölge halkının da Irak'a katılmak konusunda bir coşkusu bulunmadığı, Türkiye'ye katılmak da istemediği, bölgedeki aşiret reislerinin ise Türkiye'ye karşı oldukları, "Brüksel Hattı"nın doğal bir sınır olduğu görüşlerine yer verilmiştir.

³⁹⁷ League of Nations Report, s. 17-18.

³⁹⁸ Komisyon bu esas ve gerekçeler için bu raporunda geniş ve detaylı bilgiler zikretti. Daha fazla bilgi için bkz, League of Nations Report, s. 18-88; **AWAD M.**, "Geographical Aspects of the Mosul Question", Scottish Geographical Magazine, Vol. 43, 1927, s. 65-78.

³⁹⁹ **AL-MARAYATI**, s. 50; League of Nations Report, s. 18-19; **WRIGHT Quincy**, "The Mosul Dispute", A.J.I.L., Vol. 20, Washington 1926, s. 456. Bu manda 25 yıl sürmeden sona ermiştir. Zira 3 Ekim 1932'de Irak'taki manda sistemi iptal edilmişti. Nitekim bu tarihte Irak Milletler Cemiyeti'ne girip onun üyesi olmuştu.

⁴⁰⁰ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 892.

Sonuç olarak raporda, anlaşmazlığın bir çözüme bağlanması için bazı şartlarla Musul Vilayeti'nin Irak'a katılmasının uygun olduğu belirtilmiş ve Brüksel Hattı, Türkiye-Irak sınır olarak kabul edilmiştir.⁴⁰¹

Raporda belirtilen şartlar şunlardır:

"a) Manda yönetimi, 1928'de biteceği için 25 yıl daha uzatılacaktır.

b) Adaletin sağlanması ve okullardaki eğitim için Kürtlere bazı kültürel haklar verilecektir.

c) Manda sona erer ve Kürtlere kültürel haklar sağlanmazsa, halk Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir. Türkiye'nin durumu Irak'tan daha iyi olduğundan, bölgenin o zaman Türkiye'ye devri gerekecektir.

d) Yine de bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap suyu sınır olabilir."⁴⁰²

Komisyonun raporuna göre; Brüksel Hattı coğrafi sınır olarak benimsenmiş ve Musul vilayetinin Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olduğu bildirilmiştir. Diğer yandan İngiltere'nin Hakkari üzerindeki iddiası kabul edilmemiştir.⁴⁰³

c. Cemiyet Konseyi'nin Üçlü Komisyon Raporunu Tartışması

Cemiyet Konseyi, komisyonun raporunu incelemek için 3 Eylül'de toplanmıştır. Konsey, uyuşmazlık taraflarının temsilcilerini raporla ilgili görüşlerini açıklamaları için çağırmıştır. İngiltere temsilcisinin açıkladığı en önemli görüşler şunlardır:⁴⁰⁴

i. Raporda uyuşmazlık bölgesinin kanunen Türkiye'nin olduğu şeklinde geçen ifadelerle itiraz etmiştir. Zira komisyon raporda Türkiye hakkında vazgeçinceye kadar uyuşmazlık bölgesinin kanunen Türkiye'nin olduğunu kararlaştırmıştı. İngiltere temsilcisi, Lozan Andlaşması'nın 3. madde metnini ve Türkiye temsilcisinin Konsey'de yaptığı resmi açıklamayı delil göstererek Türkiye hükümetinin daha önce Brüksel hattının güneyine düşen bölgeler üzerindeki egemenlik hakkında vazgeçtiğini söylemiştir.

⁴⁰¹ ŞİMŞİR, s. 870.

⁴⁰² ÖZERSAY Kudret, Lozan Düzenlemeleri, Yaşayan Lozanda (Editör Çağrı ERHAN), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003, s. 163; KÜRKCÜOĞLU, s. 359.

⁴⁰³ BAYBURT, s. 26.

⁴⁰⁴ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1310-1315.

ii. Komisyonun raporunu delil göstererek referandumun zor olduğunu vurgulamıştır.

iii. Komisyonun uyuşmazlığa konu olan bölgeyi bölüştürme önerisine karşı çıkıp bu bölgenin bölüştürülmesinin Irak ve Türkiye'nin yararına olamayacağı ve bu durumda o bölgenin halkına haksızlık yapılmış olacağı şeklinde açıklama yapmıştır.

iv. Brüksel hattının kuzeyine düşen hattın kabul edilmesi hususunu tekrar edip bu konuda görüşünü destekleyen gerekçeleri sunmuştur.

v. Araştırma konusu olan sorunun Türkiye ve Irak arasında sınır hattını belirlemek olduğunu ve Türkiye hükümetinin iddia ettiği gibi sorunun Musul vilayetinin geleceği olmadığını vurgulamıştır.

Öte yandan Türkiye temsilcisi komisyonun raporuyla ilgili görüşünü üç ana başlıkta açıklamıştır.⁴⁰⁵ Bu başlıklar da şunlardır:

i. Komisyonun zikrettiği gerçekler: Türkiye temsilcisi, komisyonun raporunda geçen bilgilerin, Türkiye'nin bu bölgedeki hakkını teyit ettiğini dile getirmiştir. Temsilci ayrıca şu açıklamalarda bulundu: Musul vilayetinde siyasi değişiklik meydana getirecek birtakım yaklaşımların yanı sıra bu vilayette hiçbir siyasi değişiklik getirmeyen birtakım yaklaşımlar da bulunmaktadır. Coğrafi, tarihi, askeri ve ekonomik yaklaşımlar herhangi bir beldenin geleceğini belirlemede kesin bir etken olamaz. Fakat bu yaklaşımlar bağlamında raporda geçenlerin tümü Türkiye'nin yararınadır.

Ayrıca rapor; siyasi yaklaşımlar, bölge halkının çoğunun Türkiye egemenliği altında kalmaya devam etme isteği ve Irak'taki siyasi istikrarsızlık durumunun, Musul'un Türkiye'ye ilhak edilmesini gerektirdiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁶

ii. Musul vilayetinin yasal konumu: Türkiye temsilcisi şunu vurguladı: Konsey'in, önüne gelen meseleyi ilgili devletler arasında imzalanan andlaşma sınırları içinde incelemesi gerekir. Ayrıca Konsey, İngiltere'nin Musul vilayeti üzerindeki mandasının varlığından bahsetmemesi gerekir. Çünkü Musul halen

⁴⁰⁵ Türkiye bu yıllarda Milletler Cemiyetinin üyesi değildir. Fakat Tefik Rüştü Bey başkanlığında bir heyetle taraflardan birisi sıfatıyla görüşmeleri takip etmektedir. **SOYSAL İsmail**, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 304.

⁴⁰⁶ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1318-1323.

Türkiye toprağının bir parçasıdır. Aynı şekilde Türkiye İngiltere'nin Musul üzerindeki mandasını kabul etmemektedir. Bu sebeple çözüm manda düşüncesine dayanıyorsa bu uyuşmazlığın hiçbir çözümü kabul edilemez. Bu çözüm Musul sorununun olsun ya da Türkiye'yle ilgili başka herhangi bir sorunun çözümü olsun fark etmez. Devletler Kemalist devrimin bir sonucu olarak bu durumu gerçek tanıma (De Facto) ve Lozan Andlaşması ile hukukî tanıma (De Jure) olarak kabul etmişlerdir. Türkiye temsilcisi, 23 Ocak 1924'te Türkiye temsilcisinin Konsey'de mandayı kabul etmediğini dile getirmek suretiyle yaptığı açıklamayı gerekçe göstermiştir. Türkiye temsilcisi kendi hükümetinin Sevr Andlaşması'nın mandayla ilgili maddesini kabul etmediğini ve Lozan Andlaşması'nın bu mandaya değinmediğini bildirmiştir.

Türkiye temsilcisi ayrıca şunları dile getirdi: Türkiye, Milletler Cemiyeti Örgütü'ne üye olmadığı için⁴⁰⁷ bu örgütün sözleşmesinde geçen manda sistemi Türkiye için bağlayıcı değildir. Hatta manda sistemi Türkiye'nin yönettiği devletlerden ayrılan bölgelere sadece uygulanabilir. Bu durum Musul vilayetine uymamaktadır. Nitekim halen Türkiye'nin bu vilayet üzerinde egemenliği bulunmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin bir aracı olarak rolünü yerine getirmesi ve manda sistemini uygulama zorunluluğuna tutunması gerekir. Çünkü o zaman uyuşmazlıkta taraf tutmuş olur.

Türkiye temsilcisi, ayrıca Konsey'den bu uyuşmazlığa baktığı zaman siyasi ve kanuni yönleri birbirinden ayırmasını talep etmiştir. Daha sora Türkiye temsilcisi kendi isteğini şöyle dile getirdi: "*Komisyunun; Türkiye'nin Musul vilayeti üzerinde egemenliğinin devam etmesi yönünde olan yasal görüşünü Konsey'in de desteklemesini umuyoruz. Çünkü bu çözüm en adil ve en insafli çözüm yoludur*".⁴⁰⁸

iii. Raporun sonuçları: Türkiye temsilcisi rapor sonuçları üzerindeki düşüncelerini de dile getirmiştir. Temsilci; komisyonun, Musul vilayeti üzerindeki işgal sisteminin 25 yıl boyunca devam etmesi yönündeki önerisini eleştirmiştir. Çünkü bu durum Musul halkının Türkiye'den kopması ve onların isteği olmadan

⁴⁰⁷ Türkiye 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti Örgütü'ne üye olmuştur. **BIYIKLI Mustafa**, "Türkiye'nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928-1938)", Yeni Fikir: Uluslararası Hakemli Akademik Fikir Araştırma Dergisi, S. 9, 2012, s. 155.

⁴⁰⁸ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1326-1327.

Irak'a ilhak edilmesine yol açmaktadır. Temsilci ayrıca raporun ortaya koyduğu nihai sonuçların, Türk heyetin vardığı sonuçlarla özellikle de halkın istekleriyle ilgili olan sonuçlarla uyumlu olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰⁹

Her iki taraf raporla ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra Cemiyet Konseyi bu meseleyi yeniden incelemek ve onun hakkında detaylı bir rapor sunmak üzere alt bir komisyonun oluşturulması kararını vermiştir. 19 Eylül'de bu Komisyon Konsey üyelerine şu iki önemli soruyu yöneltti:

Birincisi, U.S.A.D'dan Lozan Andlaşması'nın 3/2' ye göre, Konsey'in kararının niteliği konusunda görüş bildirmesidir. İkincisi ise, sınır sorunu konusunu yerinde incelemek üzere, tartışmalı bölgeye bir heyet göndermeye karar vermesidir.

Bu sorunlardan ilki çerçevesinde Komisyon, U.S.A.D'na şu iki soruyu yöneltmiştir:⁴¹⁰

i. Lozan Andlaşması'nın 3/2 kararı uyarınca, Konsey tarafından alınacak kararın niteliği nedir?

ii. Karar, oybirliği ile mi, yoksa oy çokluğu ile mi alınmalıdır. Konu ile ilgili olarak taraflar oylamaya katılacaklar mıdır?

Komisyon bu iki soruyu, Konsey'in bilmesi gereken iki önemli soru olarak görmüştür. Çünkü bu iki soruya cevap vermenin alınacak olan kararda büyük bir etkisi olacaktı. Böylece Komisyon, U.S.A.D'nın danışma fikrinin alınması için bu soruların Adalet Divanı'na yöneltilmesinin zorunlu olduğunu Konsey'e iletmiştir.⁴¹¹ Konsey de bunu onaylamıştır. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 14. maddesi gereği Cemiyet Konseyi 19 Eylül 1925'te Divana bir dilekçe göndererek onun bu yasal mesele hakkındaki danışma fikrini açıklamasını talep etmiştir.

Konsey Divan'dan bu meseleyi araştırmasını ve en yakın zamanda görüşünü bildirmesini talep etmiştir. Aynı şekilde Konsey İngiltere ve Türkiye

⁴⁰⁹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1336.

⁴¹⁰ RİZK, s. 437.

⁴¹¹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1377.

hükümetlerinden bu mahkemenin uyuşmazlıkla ilgili ihtiyaç duyduğu her türlü belge ve dayanakları sunmada yardımcı olmalarını istemiştir.⁴¹²

3. Laidoner Komisyonu

Türkiye tarafı önceki Üçlü Komisyon'un raporunu reddettikten sonra bu bölgelerde durum daha da kötüleşmeye başlamıştır. Bununla beraber iki taraf arasında karşılıklı olarak sınırı tecavüz etme suçlamaları devam etmiştir. Cemiyet Konseyi nihai bir şekilde sorunun çözülmesi için uyuşmazlığa bakmak üzere yeni bir komisyonun kurulması çağrısında bulunmuştur. Bu komisyona değinmeden önce Konsey'i bu yeni komisyonu kurmaya iten en önemli sebepleri zikretmek istiyoruz. Bu sebepler de şunlardır:

Cemiyet Konseyi, Musul sorununu incelerken İngiltere hükümetinin bu bölgede ortaya çıkardığı birçok olay ve yeni sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunları ortaya çıkarmanın amacı; Irak ve Türkiye arasındaki sınır uyuşmazlığını inceleme esnasında Cemiyet Konseyi'ni etkilemektir. Dolayısıyla bu dönemde önemli olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de Türkiye'de Kürt isyanının patlak vermesidir. Bu isyan, 13 Şubat 1925'te Brüksel hattının kuzeyine düşen Diyarbakır bölgesinde ortaya çıkmıştır. İsyancılar bu hareketi başlatmanın en önemli sebeplerinin; laik Türkiye Cumhuriyet'ine karşı bir dini tepki ortaya koyma, Kürt milli birliğini talep etme ve Türkiye'den ayrılma çağrısında bulunma olduğunu iddia etmişlerdir.⁴¹³ Hakkari bölgesinde 7 Ağustos'tan 26 Eylül 1924'e kadar Nasturi Ayaklanması ortaya çıkmıştır. Tüm deliller ve olayların akışı, bu grupların İngiltere hükümeti tarafından yönlendirilen gizli etkenleri bulunduğunu göstermekteydi.⁴¹⁴ Zira bu devrimlerin arkasındaki amaç Musul vilayetine yakın olan Türkiye bölgesinde karışıklık ve kaos ortaya çıkartıp çoğunluğu Kürt olan bu vilayetin geleceğini etkilemektir.⁴¹⁵

⁴¹² League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1378.

⁴¹³ **ÖKE Kemal**, Binbaşı Noel'in Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 30-42; **TOKER Metin**, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara 1968, s. 13.

⁴¹⁴ **KAYMAZ İhsan Şerif**, Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme), İstanbul 2003, s. 396; **YÜKSEL Mevlüt**, Musul Meselesi ve Nasturi Ayaklanması Esnasında İzmit Körfezi'nin Tahkimi (Mayis-Ekim 1924), Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaali Tarihi Sempozyumu, C. 3, 2016, s. 1593.

⁴¹⁵ **MINORSKY Valdimir F.**, The Mosul Question, in American Library in Paris Bulletins, Paris 1926, s. 18.

İngiltere, Musul'a yakın Türkiye şehirlerinde sadece kargaşa çıkarmakla yetinmemiş, 11 Ağustos 1925'te uçaklarını Brüksel hattının kuzeyindeki Türkiye semalarına göndermiştir. Aynı şekilde 23 Ağustos'ta savaş gemilerini ve uçaklarını Türkiye sahillerinin karşısında Ege denizinden hareket ettirmiştir.⁴¹⁶ Bu durum Türkiye hükümetinin Milletler Cemiyeti'ne bir telgraf göndermesine yol açmıştır. Türkiye bu telgrafta İngiltere filosunun uluslararası hukuk kurallarını ve Lozan Andlaşması'nı çiğnediğini Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. Türkiye hükümeti ayrıca İngiltere'nin bu davranışlarının Cemiyet Konseyi'nin tartışmalarını etkilemek olduğunu birçok defa dile getirmiştir.⁴¹⁷

Buna karşılık İngiltere hükümetinin Türkiye hükümetine karşı bir şikâyeti Genel Sekreter'e göndermiştir. İngiltere bu şikâyetinde Haziran 1925'te Türk askerlerinin sınırı geçip Brüksel hattının güneyine düşen Irak bölgelerinin derinliklerine gittiğini ve o bölgede Hıristiyanlar Türkiye'nin tüm taleplerine karşı oldukları için Türk askerlerinin o bölgeyi Hıristiyanlardan arındırmak amacıyla Hıristiyan halkı o bölgelerden çıkardıklarını iddia etmiştir.⁴¹⁸ Buna karşılık Türkiye hükümeti Brüksel hattının kuzeyindeki bölgenin uyuşmazlık konusu olan topraklardan sayılmasını reddetmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Brüksel hattına yakın olan bölgelerden Hıristiyanların çıkarıldıklarına dair tüm iddialarına karşı çıkmıştır.⁴¹⁹

İki tarafın anlaşamaması ve bu olayların devam etmesiyle birlikte karşılıklı suçlamaların bulunması, Cemiyet Konseyi'ni bu sınır tecavüzlerini araştırmak ve her iki tarafın iddialarını incelemekle yetkili olan bir komisyon oluşturmaya zorlamıştır. Çünkü bu dönemde Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın, kendisine yöneltilen sorular hakkındaki danışma görüşüne dair hiçbir cevap Konsey'e gelmemiştir.⁴²⁰

Bu sebeplerden dolayı 24 Eylül 1925'te Cemiyet Konseyi toplanmıştır. Konsey, Milletler Cemiyeti'nden bir temsilcinin, bölgedeki durumu ve bu bölgede meydana gelen sınır tecavüzleri ve olaylar hakkındaki tüm bilgileri Konsey'e bildirmesi için sınır bölgelerine gönderilmesini zorunlu görmüştür. İngiltere ve Irak

⁴¹⁶ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1435.

⁴¹⁷ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1436.

⁴¹⁸ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1440-1441.

⁴¹⁹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1436-1440.

⁴²⁰ Cemiyet Konseyi 19.09.1925'te Divan'a soru yöneltti. Onun cevabı 21.11.1925'te verilmiştir.

hükümeti de bu düşünceyi kabul etmiştir.⁴²¹ Öte yandan Türkiye hükümetinin tutumu bundan farklıydı. Zira Türkiye, bu komisyon üyelerinin içinde Türkiye ve İngiltere taraflarının temsilcilerinin de bulunmasını Cemiyet Konseyi'ne önermiştir. Fakat Konsey buna onay vermemiştir. 28 Eylül 1925'te General Johan Laidoner iki yardımcıyla beraber Milletler Cemiyeti'ni temsil eden komisyon üyeleri olarak tayin edilmişlerdir.⁴²²

Bu komisyon oluşturulduğu zaman Türkiye, komisyon üyelerinin kendi sınırlarının içine girmelerine izin vermemiştir.⁴²³ Bu sebeple komisyonun görevi Brüksel hattının güney kısmında eksik kalmıştır. 8 Kasım 1925'te komisyon bölgedeki sahada bir ay dolaşmıştır. İncelemeler yapıldıktan ve bilgiler toplandıktan sonra Laidoner raporunu 10 Aralık'ta Cemiyet Konseyi'ne teslim etmiştir. Bu raporda geçen en önemli hususlar şunlardır:⁴²⁴

i. Brüksel hattı doğal bir hat olmayıp sadece hayali bir hattır. Bu hat kolay bir şekilde geçilebilir. Doğal olarak bu durum, bu bölgede silahlı eylemlere uygun şartların oluşmasına yol açmaktadır.

ii. Komisyon, Brüksel hattının güneyine düşen bazı bölgeleri ziyaret ettiği esnada Türkiye üsleri ve devriyelerinin orada bulunduğunu görmüştür. Komisyon Brüksel haritasına göre bu bölgelerin Irak bölgesine tabi olduğunu açıkladığında Türkiye üsleri ve devriyelerinin artık orada bulunmaması gerekirdi. Bu sebeple bu devriye ve merkezler geri çekilmiştir.

iii. İngiltere uçaklarının Türkiye hava sahasını ihlâl ettiğini ispatlamak zordur. Türkiye makamları komisyonun bu sınır tecavüzünü incelemek için onun topraklarına girmesine engel olmuştur. Ayrıca Komisyon İngiltere uçaklarının Brüksel hattının güneyinde birkaç defa uçtuğunu öğrenmiştir. Fakat Türkiye makamlarının, İngiltere uçaklarını Brüksel hattının kuzeyine düşen bölgelerin üzerinden uçtuğunu sanmış olma ihtimali bulunmaktadır.

⁴²¹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 6, 1925, s. 1383.

⁴²² İngiltere'nin önerisi üzerinde Laidoner tayin edilmiştir. Laidoner Colonel Rodolf Jac ve Ortega Nunez ise ona yardımcı olmuştur. Mousieur Hans Markus ise bu komisyonun özel sekreteri olmuştur.

⁴²³ **KÜRKÇÜOĞLU**, s. 297-298; T.C. Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyetin 12 Yılı ve Balkan Paketi, 1923-1934. Ankara 1973, s. 101-102.

⁴²⁴ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 303-308.

iv. Komisyon Irak'ın sınır bölgesinde bulunan Zaho kazasını ziyaret ettiğinde 3000'den fazla Hıristiyan göçmenle karşılaşmıştır. Aynı şekilde Türkiye hükümetinin tehcir ettirdiği bazı Müslüman sığınmacıları da görmüştür. Komisyon bunları incelemiştir. Onların işkence, eziyet ve Brüksel hattının kuzeyine düşen bölgelerden göç ettirilmeye maruz kaldıklarını görmüştür. Komisyon kovma ve tehcirin gerçek sebeplerini inceleyememiştir. Ayrıca Türkiye makamlarından hiçbir açıklama da almamıştır.

Raporun sonunda Laidoner, yeni bilgiler ve ileride meydana gelecek olan herhangi bir olayı Konsey'e bildirmek için iki yardımcısını bölgede bıraktığını Konsey'e bildirmiştir. Türkiye hükümeti bu raporda geçen iddiaları reddetmiştir. Ayrıca Türkiye, bu raporun Türkiye hükümetini Hıristiyanlara kötü davranmış olarak gösterdiğini ve bu raporun bu şekilde yazılmasının Cemiyet Konseyi'nin kararını etkilemesi için olduğunu belirtmiştir.⁴²⁵

4. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Danışma Görüşü

Daha önce Cemiyet Konseyi'nin 19 Eylül 1925'te U.S.A.D'na bir dilekçe gönderdiğini ve o dilekçede yasal sorularla ilgili onun danışma görüşünü talep ettiğini söylemiştik. Konsey, Divan'dan bu meseleleri araştırmasını ve en yakın zamanda görüşünü belirtmesini talep etmiştir. Divan bu dilekçeyi kabul edip meseleyi, tüm andlaşmaları, notaları ve iki uyuşmazlık tarafının ileri sürdüğü gerekçeleri incelemiştir. Bu incelemeden bir ay sonra Divan, 21 Kasım'da Cemiyet Konseyi'nin sorularını cevaplayıp bu meselelerle ilgili danışma görüşünü açıklamıştır.

a. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Uyuşmazlığı İncelemesi

21 Ekim'de Divan, Cemiyet Konseyi'nden kendisine gelen dilekçeyi incelemek ve tüm belgeleri, andlaşmaları ve İngiltere ile Türkiye hükümetlerinin temsilcilerinin sunduğu gerekçeleri araştırmak için olağanüstü oturumunu

⁴²⁵ Söz konusu iddia hakkında Başbakan İsmet İnönü Paşa 12 Aralık 1925 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada şunları söylemişti: "*Muhterem arkadaşlarım, bizim aleyhimizdeki Hristiyanların tehciri propaganda ananesini derhatır buyurunuz. Türkiye aleyhine ne vakit diplomatlar siyasi ve fena bir karar vermek isterlerse, daha evvel Hristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar. Bu artık moda olmuştur.*", **GÖNLÜBOL Mehmet-SAR Cem**, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 74; **ORAN ve Diğerleri**, Türk Dış Politikası I Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), İstanbul 2002, s. 265.

düzenlemiştir. Türkiye hükümeti Türkiye'nin Kırmızı Kitabı'nın (Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nin) bazı nüshalarını, birtakım kararları ve Lozan konferansının belgelerini Divan'a göndermiştir. Aynı şekilde İngiltere hükümeti de resmi bir şekilde Lozan konferansı ile ilgili birtakım belgeleri Divan'a göndermiştir.⁴²⁶

Divan'ın danışma görüşünün detayları incelendiğinde genel olarak bunun dört bölüme ayrıldığını görmekteyiz. Birinci bölümde I. Dünya Savaşından itibaren Cemiyet Konseyi'nin kendisine dilekçeyi verdiği tarihe kadar uyumsuzluğun tarihini özetlemiştir. İkinci bölümde Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasını yorumlamıştır. Üçüncü bölümde Cemiyet Konseyi'nin, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve Lozan Andlaşması maddeleri ışığındaki icraatlarını tartışılmıştır. Son olarak da dördüncü bölümde sonuçları ve Cemiyet Konseyi'nin ona yönelttiği iki sorunun cevaplarını ele almış bulunmaktayız.

Divan'ın bu sorulara verdiği cevaplara değinmeden önce Divan'ın sunduğu ve uyumsuzluk taraflarının bilmesini ve bağlı kalma zorunluluğunu talep ettiği en önemli hukukun genel ilkelerini açıklamamız gerekir. Bu ilkeler şunlardır:

i) Uluslararası Sınırların Sabit Olma İlkesine Bağlı Kalmak

Divan meseleyi incelerken her iki tarafın bu ilkeyi gerçekleştirmeye çalıştığını görmüştür. Divan, Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası metnini incelediğinde tarafların Lozan Andlaşması'nı imzalama esnasındaki niyetlerinin, uyumsuzluğu nihai ve bağlayıcı bir şekilde çözmek olduğunu görmüştür. Yani iki tarafın amacı nihai ve sabit sınırları oluşturmaktır.⁴²⁷ Zira Lozan Andlaşması'nın 3. madde metni genel olarak Türkiye'nin sınırlarını Akdeniz'den İran'a kadar belirleme ve tespit etmeyi amaçlamaktaydı. Bu madde iki fıkraya içermektedir. Birinci fıkraya, 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında yapılan Ankara Andlaşması'nın 8. maddesi gereği belirlenen Türkiye-Suriye sınırıyla ilgiliydi. İkinci fıkraya ise Türkiye-İrak arasındaki sınır meselesiyle ilgiliydi. Bu sınır sorunun çözümü için daha sonra

⁴²⁶ P.C.I.J. Series B., No. 12, Collection of Advisory Opinions, Article 3 Paragraph 2 of The Treaty of Lausanne (Frontier Between Turkey and Iraq), Publication of The Permanent Court of International Justice, Series B, No. 12, November 21st, 1925, s. 9, http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_12/01_Article_3_du_traite_de_Lausanne_Avis_consultatif.pdf, 09.10.2018

⁴²⁷ P.C.I.J., s. 19.

dokuz ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında dostluk görüşmeleri icra edilerek sınırların belirlenmesi hususunda anlaşma sağlanmıştır. Bu iki taraf sorunu çözmede başarısız olurlarsa uyuşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürülür.

Bu maddenin oluşturulmasını amacı; nihai ve daimi bir şekilde Türkiye sınırlarını tespit etmek ve onun Suriye ve Irak ile istikrarını sağlamaktır. Bu doğal bir durumdur. Çünkü sınır sorunlarını düzenlemeyi ele alan herhangi bir andlaşmanın temel amacı sabit ve daimi bir sınır hattını inşa etmektir. Nitekim Divan da sınır andlaşmalarının parçalanmadan bir bütün olarak andlaşmanın tüm maddeleri ışığında yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Lozan Andlaşması metnini okuduğumuzda İngiltere ve Türkiye'nin her birinin kendi taleplerinde dayandığı 16. madde metninin dikkate alınması gerekir. Bu madde Türkiye'nin bazı devletlerde tüm haklarından vazgeçmesini ve Türkiye'nin uluslararası sınırlara ve bu sınırlara dayanan durumlara saygı göstermesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴²⁸ Bu sebeple Divan, Lozan Andlaşması'nın 16. maddesi gereği Türkiye'nin, Lozan Andlaşması'nın belirlediği sınırlar dışında kalan topraklardaki tüm hak ve mallarından vazgeçtiği sonucuna varmıştır.

Divan 3. maddeye göre ileride belirlenecek olan Irak sınır hattının bu madde çerçevesinde olduğunu açıklamıştır. Çünkü "belirlenen" (*laid down*) ifadesi daha önce belirlenen sınırları ve aynı şekilde bu andlaşma gereği ileride belirlenecek olan sınırları da kapsamaktadır.⁴²⁹

Divan, 16. madde gereği bu toprakların sınırları henüz belirlenmemiş olsa da Türkiye'nin bu topraklardan ya da bu topraklardaki haklarından vazgeçmesinden hiçbir şeyin istisna edilmediğini eklemiştir. Divan, referandum yoluyla topraklardan vazgeçme şeklinde yapılan birtakım uluslararası andlaşmaları ve uluslararası komisyonlar aracılığıyla ya da üçüncü bir tarafın verdiği kararlarla sınırların belirlenmesini ifade eden andlaşmaları da gerekçe göstermiştir. Bunların ışığında Divan, vazgeçilen hakların, sınır hattının tayin edilmesine kadar askıda kalacağı ve

⁴²⁸ HUDSON M. O., World Court Report: A Collection of the Judgements Orders Opinions of P.C.I.J., Washington 1934, s. 733-734.

⁴²⁹ P.C.I.J., s. 21.

başka bir çözüm bulunmadığı sürece sınırların belirlenmesiyle ilgili kararın tüm tarafları bağlayacağı şeklinde görüşünü bildirmiştir.⁴³⁰

ii) Cemiyet Konseyi'nden Çıkan Kararın Bağlayıcılığı

Divan, Cemiyet Konseyi'nin bu uyuşmazlık hakkındaki kararının bağlayıcılığını incelediğinde 3. maddenin yorumu ışığında sınır hattının Cemiyet Konseyi tarafından verilen karar gereği belirlenmesi gerektiği ve uyuşmazlık tarafları, Konsey'den talepte buldukları takdirde Konsey'in nihai ve bağlayıcı bir karar vermesine bir engel bulunmadığını belirtmiştir.⁴³¹

Divan bu sorunun ortaya çıkmasının sebebinin, Türk heyetinin 8 Mart 1923'te Konsey'de yaptığı konuşmada ifade ettiği bilgiler olduğunu görmüştür. Çünkü Türk heyeti, Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasının, genel olarak uyuşmazlığın Cemiyet Konseyi'ne götürülmesinden bahsettiğini ve Konsey kararının uyuşmazlık taraflarını nihai bir şekilde bağlayacağını zikretmediğini ifade etmişmiştir. Bu sebeple Cemiyet Konseyi, Divan'dan bu konuyla ilgili danışma görüşünü talep etmek zorunda olduğunu görmüştür.⁴³² Divan; Cemiyet Konseyi'nin verdiği kararın, bir konuşma niteliğinde olup esas alınamayacağını söyleyen Türk heyetinin bu görüşüne karşı çıkmıştır. Bunun aksine Divan, 20 Eylül 1924'ten aynı ayın otuzuna kadarki dönemde yapılan Cemiyet Konseyi toplantılarında iki taraf arasındaki görüş alış verişin, Konsey'in ileride vereceği kararı her iki tarafın önceden kabul ettiklerini gösterdiğini belirtmiştir.⁴³³

Divan, Cemiyet Konseyi'nin uluslararası bir birim olup onun temel görevinin uluslararası uyuşmazlıkları çözmek olduğunu ve onun yargı görevini yapması mümkün olmadığı halde bu durumun, Konsey'in kendisine gelen bir uyuşmazlık hakkında nihai bir karar vermesine engel olmadığını belirtmiştir.

Divan, Konsey kararını bir tahkim kararı konumunda sayamayacaklarını ifade etmiştir. Çünkü uluslararası tahkim, 1907 Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne Dair Lahey Sözleşmesi'nin 37. maddesine göre uyuşmazlık tarafları tarafından iki

⁴³⁰ P.C.I.J., s. 22.

⁴³¹ GREEN, s. 812.

⁴³² HUDSON, s. 736-737.

⁴³³ P.C.I.J., s. 24-25.

uluslararası hakimin seçilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple Konsey'in yargıçlardan oluşan bir mahkeme olarak sayılması mümkün değildir.⁴³⁴

Bir diğer açıdan Divan, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 15. maddesine göre Konsey'in bu uyuşmazlıkla ilgili kararını sadece bir tavsiye saymanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Çünkü tüm şartlar ve uyuşmazlıkla ilgili bütün etkenler; uyuşmazlık taraflarının, Konsey tarafından bu uyuşmazlıkla ilgili olarak sunulan ve bağlayıcı olmayan tavsiyesini öğrenmek için uyuşmazlığın Konsey'e götürülmesini sadece istediklerini göstermemektedir. Ayrıca tavsiyenin uyuşmazlığı bağlayıcı bir şekilde çözmediği de bilinmektedir.

Divan'ın düşüncesine göre Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasının amacı sırf bir tavsiyede bulunmak değil, bilakis sınır hattını nihai ve bağlayıcı bir şekilde çözmektir. Ayrıca Divan, Konsey'in arabuluculuk ve uzlaşma yetkilerini kullanmasının kendi görevi olduğunu, fakat Konsey bu çalışmada başarısız olursa bu durumda onun bağlayıcı bir karar çıkarma yetkisini kullanabildiğini belirtmiştir. Bu meseleyle ilgili olarak Konsey kararından maksat, Konsey'in Türkiye ve Irak arasındaki sınır meselesini nihai ve daimi olarak çözmesi için onun kararının taraflar için kesin ve bağlayıcı olmasıdır.⁴³⁵

iii) Cemiyet Konseyi'nde Oylama

Cemiyet Konseyi'ndeki oylamayla ilgili olarak Divan, oylama işlemlerinin Milletler Cemiyeti Örgütü Sözleşmesi'nin hükümleri ve kararlarına göre olması gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Sözleşmenin 4. maddesi ve aynı şekilde 21 Eylül 1922'de çıkan Konsey kararı gereği Cemiyet Konseyi, Milletler Cemiyeti'nde daimi üye olan dört devletin tayin ettiği temsilciler ve Genel Kurul'un seçtiği 6 üyeden oluşturulmuştur.⁴³⁶

Konsey, uyuşmazlık taraflarının temsilcilerini sadece Konsey oturumlarına katılmaya çağırabilir. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 5. maddesinin 1. fıkrasına

⁴³⁴ P.C.I.J., s. 26.

⁴³⁵ P.C.I.J., s. 27-28.

⁴³⁶ Genel Kurul tarafından daimi olan bu dört koltuğa oturacaklar seçilinceye kadar ilk başta bu koltuklara İspanya, Yunanistan, Brezilya ve Belçika oturmuştur. Daimi olmayan üyelerin sayısı 1926'da dokuza çıkarılmıştı. Daha sonra Cemiyet Sözleşmesi'nin 4/2 madde metnine göre bu sayı 1936'da 11 çıkarılmıştı.

göre Cemiyet Konseyi kararının, toplantıda bulunan temsilci üyelerin tümünün onayını alması gerekir. Oy çokluğuyla alınan karar meselesi ise Lozan Andlaşması gereğidir. Konsey, Lozan Andlaşması'nın 44 ve 107. maddelerinin zikrettiği bazı özel meselelerde olduğu gibi oy çokluğuyla kararları çıkarabilir. 3. maddenin 2. fıkrasına göre ise sadece oy birliği kuralıyla karar alınması gerekir.

Aynı şekilde Divan da bu oy birliği kuralından hiçbir istisnanın bulunmadığını ve uyuşmazlık taraflarının Konsey kararının çıkmasına engel olan veto hakkını kullanmalarına hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini açıklamıştır.⁴³⁷

iv) Konsey'in Oybirliği Olduğu Zaman Uyuşmazlık Taraflarının Oylarına İtibar Edilmemesi

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Konsey'deki oylama sistemini açıklamıştır. Zira bu sözleşme oybirliğiyle çıkan kararın sadece konsey üyelerinin onayına ihtiyaç duyduğunu ve uyuşmazlık taraflarının temsilcilerinin onayına ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.⁴³⁸ Yani Konsey'de takip edilen oylama sistemi şu şekildedir:

- i. Oybirliği kuralının Konsey'e sunulan uyuşmazlığa uygulanması gerekir.
- ii. Uyuşmazlık taraflarının onayı ya da reddi oybirliği ilkesini etkilemez.⁴³⁹

Pratik açıdan uyuşmazlık taraflarına veto ya da itiraz hakkı verildiği zaman doğal olarak uyuşmazlık tarafları çıkarları olduğu her konuda bu hakka başvururlar. Dolayısıyla Konsey'den herhangi bir kararın çıkmasına engel olurlar. Bu durum ileride Konsey'in işini engeller. Ayrıca bu durum Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin amaçladığı temel hedeflerle uyuşmamaktadır.⁴⁴⁰

Bu sebeple Divan, oybirliği kuralı kararlaştırıldığı zaman uyuşmazlık taraflarının temsilcilerinin oylarının buna dahil edilmemesini öngörmüştür. Bundan dolayı Divan görüşünü şu şekilde sonlandırdı: *“Uyuşmazlık tarafları Konsey'in bir parçalarıdır. Onlar temaslara katılmak zorundalar. Aynı şekilde oy da*

⁴³⁷ P.C.I.J., s. 30-31.

⁴³⁸ MC Sözleşmesi, md. 15 ve 16.

⁴³⁹ GREEN, s. 815.

⁴⁴⁰ HUDSON, s. 743.

*kullanmaları gerekir. Fakat onların oyları, oybirliği belirlendiği zaman dikkate alınmaz”.*⁴⁴¹

b. Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Cevabı

Divan'ın meseleyi incelemesi esnasında sunduğu ilke ve kurallar ışığında 21 Kasım 1925'te Konsey'in açıklama talep ettiği sorulara şu cevapları verdiğini görmekteyiz:

i. Lozan Andlaşması'nın 3/2 maddesi uyarınca, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin alacağı karar tarafları bağlayıcıdır ve Türkiye ile Irak arasındaki kesin sınır olacaktır.

ii. Karar oybirliği ile alınmalıdır. Tarafların temsilcileri oylamaya katılabilir, ancak onların oyları oybirliğini belirlemede göz önüne alınmamalıdır.⁴⁴²

Karara karşı oy kullanan Türk temsilcisi hariç Cemiyet Konseyi'nin tüm üyeleri Divan'dan çıkan danışma görüşü hoş karşılamıştır. 8 Aralık 1925'te Cemiyet Konseyi toplanmıştır. Türkiye temsilcisi de toplantıya katılmıştır. Oturum raportörü Divan'ın danışma görüşünü özetleyen bir rapor okuyup Konsey'den Divan'ın görüşünü onaylamasını talep etmiştir.⁴⁴³

Türkiye tarafı hariç Cemiyet Konseyi üyeleri oy birliğiyle Divan'ın danışma görüşünü onaylamıştır.⁴⁴⁴ Türkiye temsilcisi, Divan'ın görüşünü eleştirip kendi hükümetinin buna bağlı kalmayacağını bildirmiştir. Temsilci ayrıca Cemiyet Konseyi'nden çıkacak olan tüm kararların danışma niteliğe sahip olup bağlayıcı olmadığını ifade etmiştir. Temsilci bir de Cemiyet Konseyi'nin müdahalesi olmadan iki tarafın orta bir çözüm yolu bulma çağrısında bulunduğunu açıklamıştır.⁴⁴⁵

5. Irak ve Türkiye Arasında Sınır Uyuşmazlığının Nihai Çözümü

Uyuşmazlığın nihai çözümü Cemiyet Konseyi'nin kararına binaen ve 1926'da yapılan Ankara Andlaşması'nda üzerinde anlaşılan karara göre olmuştur.

⁴⁴¹ P.C.I.J., s. 32.

⁴⁴² P.C.I.J., s. 33; ULUĞBAY Hikmet, İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Ankara 1995, s. 257.

⁴⁴³ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 120-121.

⁴⁴⁴ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 127.

⁴⁴⁵ FÂDİL, s. 171.

a. Cemiyet Konseyi'nin Kararı

16 Aralık 1925'te Cemiyet Konseyi bir daha toplanmıştır. Fakat Türkiye bu toplantıya katılmamıştır. Zira Türk temsilci Milletler Cemiyeti'nin Genel Sekreteri'ne Konsey'in toplantılarına katılmayacağını ve Türkiye'nin Musul vilayetinin tüm bölgeleri üzerindeki egemenlik haklarını halen kullandığını vurgulamıştır.⁴⁴⁶ Fakat Türkiye'nin oturuma katılmaması Konsey'in oturumunu düzenlemesine engel olmamıştır. Çünkü Konsey Lozan Andlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası gereği bu konuyla ilgili bir karar vermesi gerekmiştir. Konsey, vereceği kararın Uluslararası Daimi Adalet Divan'ının danışma görüşüne istinaden iki taraf için bağlayıcı olacağını açıklamıştır. Konsey ayrıca vereceği kararın, uyuşmazlığın ve Irak-Türkiye arasındaki sınır hattının belirlenmesi konusunun çözümü için nihai bir karar olacağını açıklamıştır.⁴⁴⁷

Konsey'in düzenlediği oturumda bu uyuşmazlık için şu iki çözüm ortaya atıldı:⁴⁴⁸

Birinci çözüm: Brüksel hattının güneyine düşen tüm bölgenin Irak'a ilhak edilmesi.

İkinci çözüm: Küçük Zap nehri yatağıyla beraber uzanan bir hat ile bölgenin bölüştürülmesi.

Konseye katılan üyeler tarafından birinci çözüm oy birliğiyle kabul edilmiştir. Böylece Konsey'in kararı bu şekilde oldu:

- i. Brüksel Sınırı Türkiye ile Irak arasında sınır olarak belirlenmiştir.
- ii. İngiltere, Irak'la yeni bir andlaşma imzalayarak, Irak'taki mandaterlik süresinin bitiminden önce, Milletler Cemiyeti Andlaşması'nın 1. maddesi uyarınca, Cemiyet'e üye kabul edilmedikçe yürürlükte kalmak üzere mandaterlik süresini 25 yıl daha uzatarak, sonucunu Konsey'e sunmaya davet edilmiştir.⁴⁴⁹

Görüldüğü gibi manda süresini 25 yıl kılacak bir andlaşmanın yapılması için İngiltere hükümetinin Irak hükümetiyle görüşmesi şartıyla karar çıkmıştır. 13 Ocak

⁴⁴⁶ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 187.

⁴⁴⁷ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 188-189.

⁴⁴⁸ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 190-191.

⁴⁴⁹ ULUĞBAY, s. 259

1926'da bu andlaşma yapılmıştır. Irak ve İngiltere parlamentoları bu andlaşmayı onayladır.⁴⁵⁰

İngiltere hükümeti bu andlaşmanın yapıldığını 2 Mart 1926'da Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. Bunun ardından Konsey, bu andlaşmanın yapılmasıyla Konsey kararının 3. maddesindeki şartın yerine getirildiğini açıklamıştır. Böylece Konsey kararı nihai bir karar olup yürürlüğe girmiştir.⁴⁵¹ Konsey'in kararı nihai olmasına rağmen Konsey bu dönemde Irak ve Türkiye arasındaki sınırları çizmek için hiçbir adım atmamıştır. Buna mukabil Türkiye'nin Konsey'in kararını reddetmede ısrar ettiğini görmekteyiz.

b. Ankara Andlaşması

Kısa bir süre sonra Türkiye, çıkarı gereği komşu Irak ile barışı sağlamak ve dostluk ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak için İngiltere'yle görüşmeler yapması gerektiğini görmüştür. Türkiye ve İngiltere arasında görüşmeler yapılmıştır. Türkiye Brüksel hattında birtakım değişiklikler yapılması ve 25 yıl boyunca Musul petrolünün %10'nun Türkiye verilmesi karşılığında Musul'un Irak'a katılmasını kabul etmiştir.⁴⁵²

Neticede, 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında "Sınır ve İyi Komşuluk Andlaşması" adı altında imzalanan bir andlaşma ile Musul meselesi İngiltere lehine çözümlenmiş oluyordu.⁴⁵³

Bu andlaşmanın 1. maddesi şunu ifade etmiştir:

"Türkiye ile Irak arasındaki hudut Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir."

⁴⁵⁰ Irak Parlamentosu 19 Ocak 1926'da andlaşmayı onayladı. Öte yandan İngiltere Parlamentosu aynı yılın Şubat ayında bu andlaşmayı onaylamıştır.

⁴⁵¹ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 502-503.

⁴⁵² "Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükümeti bu andlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi'nin 30. maddesi mucebince "Turkish Petroleum Kumpanyası"ndan, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10'unu Türkiye Hükümeti'ne ödeyecektir." Madde 14, 1926 Ankara Andlaşması.

⁴⁵³ TBMM 7 Haziran 1926'da andlaşmayı imzalamıştır. **EYİCİL**, s. 76; **KEMAL Cemal**, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, 2007, s. 685.

İngiltere Ankara Andlaşması'nı ve bu andlaşmayla uyuşmazlık taraflarının ulaştığı sonucu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bildirmiştir. Konsey bu andlaşmayı onaylayıp Ankara Andlaşması'na göre Brüksel hattında yapılan değişiklikleri gösteren iki haritayı taraf devletlere göndermiştir.⁴⁵⁴ Bu son sınır hattı günümüze kadar Irak ve Türkiye arasında kabul edilmeye devam eden ortak sınır hattı olmuştur.

Burada şu da bilinmelidir ki, Milletler Cemiyeti Konseyi'nden nihai karar çıkmasına rağmen İngiltere Türkiye hükümetiyle müzakerelere girmiştir. Bu da İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararının ileride sınırları ve iki ülke arasındaki ikili ilişkileri nihai bir şekilde güvenceye alacağına inanmadığını göstermektedir. Bu sebeple İngiltere sorunu kesin çözecek bir andlaşmanın yapılması için Türkiye ile yeniden diplomatik görüşmeler yapmayı tercih etmiştir. Diğer bir açıdan da Ankara Andlaşması'nın, Cemiyet Konseyi'nin kararından daha çok Türkiye-İngiltere-İrak ilişkilerinde etkili olduğu görülmektedir. Zira Ankara Andlaşması gereği sorun nihai bir şekilde çözülmüş ve özellikle Türkiye tarafı olmak üzere tüm taraflar razı olmuştur.

Türkiye ve Irak 29 Mart 1946'da Ankara'da Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması imzalamışlar. Buna altı protokol eklenmiştir. Bu andlaşma taraflardan her birinin diğer tarafın ülkesine saygı göstermesi ve 1926 Ankara Andlaşması'nın kararlaştırdığı esaslara göre iki ülke arasında ortak olan sınırların korunmasını vurgulamıştır. Bu andlaşma ayrıca taraflardan her birinin diğer tarafın iç işlerine müdahale etmemeye bağlı kalmasını, iki tarafın kendi aralarında meydana gelen herhangi bir uyuşmazlığı çözmek için BM Sözleşmesi'nin 33. madde hükümlerini uygulamayı taahhüt etmesini ve taraflar barışçıl yollarla bu uyuşmazlığı çözemedikleri takdirde tarafların BM Sözleşmesi'nin 37. maddesine göre bunu Güvenlik Konseyi'ne bildirmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁵

Bu andlaşmaya ek olan Altıncı Protokol iki ülke arasında ortak olan sınır kenarlarına düşen bölgelerde meydana gelen uyuşmazlıkları çözmekle ilgili birçok hüküm içermiştir. Bu protokol, kamu düzeni ve güvenliğini sağlayan ve sürekli

⁴⁵⁴ League of Nations, Official Journal, Geneva, Vol. 7, 1926, s. 858-859.

⁴⁵⁵ Irak Türkiye Arasında 1946 Yapılan Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması, md. 1-5, <https://www.haberturk.com/turkiye-irak-dostluk-ve-iyi-komsuluk-anlasmasi-1946-1643464,02.06.2018>

olarak sınırları koruyan daimi bir sınır komisyonunun oluşturulması çağrısında bulunmuştur.

Protokolün 25. maddesi bu protokolde iki ülke arasındaki iyi komşulukla ilgili geçen hükümlerin 1926 Ankara Andlaşması'nın ikinci bölümünün yerine geçeceğini ifade etmiştir. Yani Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan 1926 Ankara Andlaşması'nın ikinci bölümü geçersiz sayılmıştır. Artık bu bölümün hiçbir hukuki etkisi kalmamıştır. Bu protokolün maddeleri o bölümün yerine geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK-İRAN SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

I. Irak-İran Sınır Sorunlarının Kökeni

Tarih boyunca Irak-İran sınır sorunu farklı aşamalardan geçmiştir. Zira bu sınır bölgelerinde çok sayıda sorun ve uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlıkların kökleri eskilere dayanmaktadır.

XVI. asrın başlarında bu iki ülke arasında sınır sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunun temel sebebi İran Devleti'nin o dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Irak'ın topraklarında gözü olmasıydı. İran'ın bu isteklerine karşı koyan ve Irak'ın sınırlarını koruyup bütünlüğünü sağlayan devlet, Osmanlı Devleti'ydı. Osmanlı Devleti yönetiminin sona ermesi ve İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra Irak ve İran arasında yeni sınır uyuşmazlıkları ortaya çıkmıştır. Bu sınır uyuşmazlıkları Irak'ın 1932'de bağımsızlığını elde edinceye kadar devam etmiştir.

Bu sınır sorunlarının nasıl geliştiğini incelemek amacıyla bu sorunların ortaya çıkma ve gelişme aşamalarını incelememiz gerekir. Bunun yanı sıra o dönemde imzalanan ve Irak ve İran arasındaki ortak sınır meselesini düzenleyen en önemli anlaşmaları açıklamamız gerekir.

A. Osmanlı Devleti Döneminde Irak ve İran Arasındaki Sınır Sorunları

1. Osmanlı Devleti Döneminde Irak ve İran Sınır Sorunları Hakkında Tarihsel Bir Kesit

İslam devletinin zayıflaması ve çözülmesinden sonra Irak toprağı birçok işgalin hedefi haline gelmiştir. Bu işgallerin en sonuncusu da 1508'deki İran (Safevi) işgaliydi. Osmanlı Devleti Irak topraklarını İran'ın elinden tekrar alıp orada yeniden halifelik sistemini yerleştirmiştir. Bu sistem XX. asrın başlarına kadar devam etmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ Osmanlılar 1534 yılında Irak'a girmişler. Osmanlı'nın hükmü, 1622-1638 yılları 1918 yılına kadar dört asır devam etmiştir.

O dönemde Irak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir parçaydı. Öyle ki Irak'a Osmanlı Irak'ı denilmekteydi.⁴⁵⁷

Irak sınırları belli ve açık olmadığı için Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Irak topraklarını ele geçirmeyi arzulayan İran ve Irak arasında çekişmeli savaşlar meydana gelmiştir. Bu savaşlar, 29 Mayıs 1555'te Osmanlı ve İran arasında imzalanan Amasya Barış Andlaşması'na kadar aralıklı olarak devam etmiştir. Bu andlaşma Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan ilk resmi andlaşmadır. Bu andlaşmayla Irak ve İran arasındaki sınırlar belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti o dönemde Irak'ı dört vilayete böldü. Bu vilayetler de Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizer'du.⁴⁵⁸ Irak sınırları ve vilayetlerinin bütünlüğü için 21 Mart 1590'da Osmanlı Devletinin İran ile olan kara sınırını belirleyen ve bu sınırlara saygı gösterilmesinin zorunlu olduğunu vurgulayan Ferhat Paşa Andlaşması imzalanmıştır.⁴⁵⁹

Daha sonra Osmanlı ve İran arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaş üç yıl devam etmiştir. 20 Kasım 1612'de imzalanan Nasuh Paşa Barış Andlaşması'yla bu savaş sona ermiştir. Zira bu andlaşma gereği İran Devleti Irak'ın içişlerine müdahale etmemeye söz vermiştir.⁴⁶⁰

26 Eylül 1618'de Serav Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma, Nasuh Paşa Barış Andlaşması'nda üzerinde anlaşma sağlanan sınır çizgisinin iki ülke arasında sınır olarak esas alınmasını içermekteydi. Fakat İran bu andlaşmanın hükümlerine bağlı kalmayıp 1623'te Irak'ı işgal etmiştir. 1638'in sonlarına kadar devam eden savaştan sonra Osmanlı Irak'ı geri almıştır. 17 Mayıs 1639'da Irak ve İran arasındaki

⁴⁵⁷ ALTARAWNEH Hamad Mohammed, "Mevkîfü's-Su'ûdiyye mine'l-İrâki'l-Osmânî", İslam Üniversitesi İnsan Araştırmaları Dergisi, S. 25, 2017, s. 103; GÖKHAN Çetinsaya, Ottoman Administration of Iraq 1890-1908, London 2006, s. 2.

⁴⁵⁸ AKGÜNDÜZ Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 4, İstanbul 1991, s. 472-473; ŞERHÂN Faysal, El-Harbü'l-İrâkiyye el-Îrânîyye, C. 2, Câhız Basımevi, Bağdat 1981, s. 24.

⁴⁵⁹ RAÛF İmâd Abdüsselam, El-Vad'u't-Târîhî li-Müdün ve Erâdi'l-Hudûdi's-Şarkiyye fi'l-Vatani'l-Arabî, Hürriyet Yayınevi, 1981, s. 192.

⁴⁶⁰ ABDÜLKERİM Yasin, İttifâkiyyetü'l-Hudûdi's-Şarkiyye ilâ Nihâyeti'l-Karnî't-Tâsi' Aşere li'l-Hudûdi's-Şarkiyye li'l-Vatani'l-Arabî, Hürriyet Basımevi, Bağdat 1980, s. 197.

sınırların düzenlenmesi için Osmanlı İnan ile Kasr-ı Şirin Andlaşması imzalamıştır.⁴⁶¹

14 Eylül 1746'da aralarında Kerden Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma, Kasr-ı Şirin Andlaşması'na göre belirlenen sınırların iki ülke arasındaki sınırlar olmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶²

Fakat İnan Irak'ın sınırlarına tecavüz etmeye devam etmiştir. Bu durum 1821'den 1823'ün sonuna kadar devam eden ve 28 Temmuz 1823'te imzalanan Erzurum Andlaşması'yla sona eren Kaçar Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu andlaşma gereği İnan istila ettiği tüm topraklardan geri çekilmiştir.

1830'da İnan bir dizi sınır olayları çıkarmıştır. Bunun neticesinde bir daha savaş meydana gelmiştir. Bu durumda İngiltere ve Rusya müdahale etmiştir. Bu iki devlet Osmanlı ve İnan arasındaki sınır sorunlarını çözmek ve gerilim ile uyuşmazlığı sonlandırmak için arabulucu olmuştur. Bu arabuluculuk sonucu 31 Mayıs 1847'de İkinci Erzurum Andlaşması imzalanmıştır.⁴⁶³ Bu andlaşma gereği Osmanlı Devleti ve İnan arasında uyuşmazlık konusu olan bazı bölgeler bölünmüş ve iki devlet arasında tüm sınırların çizilmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu dönemden 1911'e kadar İnan, aracı olan iki devlete birçok şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyetlerinde Osmanlı Devleti'nin Erzurum Andlaşması'nı çiğnediğini iddia etmiştir.⁴⁶⁴

İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle 21 Aralık 1911'de Tahran Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolde iki devlet arasındaki sınırların belirlenmesi için bu iki devlet tarafından bir komisyon tayin edilmesi hususunda anlaşma sağlanmıştır. 17 Ekim 1913'te Osmanlı Devleti, İnan, İngiltere ve Rusya arasında İstanbul Protokolü imzalanmıştır.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ **KEBİSİ Salim Muhammed**, El-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye, Müstansiriye Üniversitesi Yüksek Enstitü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1981, s. 54.

⁴⁶² **ABDÜLKERİM**, s. 201.

⁴⁶³ **RÂVÎ**, "El-Hudûdü'd", s. 61.

⁴⁶⁴ **ESVED Felâh Şakir**, "Tahdîdü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye Beyne 1639-1875", Irak Kadınları Genel Birliği Dergisi, C. 2, Bağdat 1980, s. 129.

⁴⁶⁵ **SA'DÛN Muhammed Tamir**, El-Hudûdü'l-Bahriyye el-İrâkiyye, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat 2006, s. 38.

Protokol iki komşu arasındaki sınırları çizmek için dört ülkeden oluşan bir komisyonu öngörmekteydi. Ocak 1914 tarihinde toplanan komisyon Ekim ayında çalışmalarını tamamlamıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı andlaşma resmîyet kazanamamıştır.⁴⁶⁶

2. Osmanlı-İran Andlaşmalarında Irak Sınırları Sorunu

Osmanlı Devleti İran ile ortak sınırları düzenleyen ve ilişkileri iyileştiren birçok andlaşma yapmıştır.⁴⁶⁷ Şimdi Irak topraklarının sınırlarını düzenlemekle ilgili olan en önemli andlaşmaları ele alacağız.

a. Kasr-ı Şirin Andlaşması

Bu andlaşma 8 Mayıs 1639'da yapılmıştır. Bu, Irak topraklarında Osmanlı ve İran Devletleri arasındaki bölgeleri belirleme girişimi sayılmaktadır. Zira bu andlaşma açık bir şekilde her iki devletin bölge ve şehir aidiyetleri esasına göre sınırları belirlemeyi ele almıştır. Yani bir açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bölgeleri ve diğer bir açıdan da İran devletine bağlı olan bölgeleri açık bir şekilde belirlemiştir.⁴⁶⁸ Buna Murat Paşa Andlaşması ya da Barış Andlaşması da denilmektedir.⁴⁶⁹

Bu andlaşmanın maddelerine bakıldığında andlaşmanın şekil ve içerik bakımlarından uluslararası andlaşmalardaki hukuki şartları taşıdığını görmekteyiz.

Şekil açısından andlaşmanın Osmanlı ve İran Devletleri'nin temsilcileri arasında 15 Mart 1639'dan 8 Mayıs 1639'a kadar icra edilen müzakereler sonucu yapıldığını görmekteyiz. Andlaşma 8 Mayıs 1639'da imzalanmış, her iki taraf arasında karşılıklı onaylama ise aynı yılın Temmuz ayında gerçekleşmiş, yürürlüğe girmiş ve hiçbir tarafın itirazı olmadan yıllarca yürürlükte kalmıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ ÇETİNSAYA Gökhan, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", KÖK Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 18.

⁴⁶⁷ Her iki devlet kendi aralarındaki sınır uyumsuzluklarıyla ilgili olarak 1555'ten 1918'e kadar en az 18 andlaşma yaptı.

⁴⁶⁸ Râvî, "El-Hudûd'd", s. 211.

⁴⁶⁹ ABDÜLKERİM, s. 129.

⁴⁷⁰ DÂBİT Şakir Sâbir, El-Alâkâtü'd-Düvelliye ve Mu'âhedâtü'l-Hudûd Beyne'l-İrâk ve İrân, Bağdat 1966, s. 33.

İçerik açısından ise bu andlaşmanın temel hedefinin iki ülke arasındaki barışı gerçekleştirmek ve 1623'ten 1639'a kadar devam eden savaşa son vermek olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra andlaşmanın maddeleri, sınır bölgelerini belirleyerek ve bölgelerin bu iki devletten hangisine bağlı olduğunu açıklayarak iki devlet arasındaki sınır meselesini düzenlemiştir. Zira bu iki devlet bu bölgeleri belirlemede temel olarak coğrafi etkeni esas almışlardır.⁴⁷¹

Bu andlaşma önemli olmasına rağmen halen sınırların detaylı bir şekilde çizilme ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun sebebi o dönemde detaylı haritaların bulunmamasıydı. Bu sebeple andlaşmanın, bazı bölgelerin sınırlarını belirlemede iki devlet arasında bulunan dağlar, vadiler ve ormanlar gibi büyük mesafeleri sınır yaptığını görmekteyiz. Yani andlaşma sınırları belirlemede net sınır çizgilerini değil, hudut bölgelerini esas almıştır. Bunun sebebi o dönemde yeni şekliyle sınırları çizme araçlarının bulunmamasıydı. O dönemde sınırlar belirlenirken sınırların yerine geçen engeller konumunda olan bölge ve şehirler esas alınmaktaydı.

Diğer bir açıdan bu andlaşmanın sınır bölgelerine nakledilen aşiretleri ihmal ettiği ve aşiret birliğini dikkate almadığını, buna rağmen bazı hukukçuların bu andlaşmayı iki ülke arasında sınırları belirleyen esasları koyan bir andlaşma saydığını görmekteyiz. 1732'de yapılan Ahmet Paşa Andlaşması ve 1746'da yapılan Kerden Andlaşması gibi iki ülkenin sınırlarıyla ilgili daha sonra yapılan andlaşmaların çoğu bu andlaşmayı esas almıştır. Bu iki andlaşma her iki ülke arasındaki sınırların Kasr-ı Şirin Andlaşması'nda kararlaştırılan sınırlar olmasını vurgulamıştır.⁴⁷² Bu andlaşma şu açılardan önem arz etmektedir:

- Bağdat, Basra ve Şehrizar Osmanlı topraklarına katılmıştır.
- Revan Safevilere bırakılmıştır.
- Safevilerin Irak, Kars, Van ve Ahıska bölgelerinde gerçekleştirdiği tacizlere son verilmiştir.

⁴⁷¹ Bu andlaşma gereği Derne, Bedre, Hessian, Mandali ve Dertenk şehirleri, Qala Zanjir'in batısına düşen tüm köyler ve Pencuin köyü Irak'ın bir parçası olup Osmanlı Devletine bağlı olmuşlar. Öte yandan Mendlcin, Dertenk ve Serduni bölgeleri ve Ciromiraban'ın doğusunda bulunan köy ve ormanlar İran'a bağlı olmuşlar. **AZZİ Hâlid**, Müşkiletü Şattü'l-Arab fi'l-Mu'âhedât, 2. Baskı, Bağdat 1981, s. 18.

⁴⁷² **HUREWITZ J. C.**, "Diplomacy in The Near and Middle East", Vol. 1, Octagon Book, New York 1972, s. 21.

- Safevi ve Osmanlı arasında var olan sınır sorunu tamamıyla çözüme kavuşmuştur.

- Diğer taraftan İran, kuzey sınırındaki Kars, Ahışa, Van ile Şehrizer, Bağdat ve Basra sınırlarına kesinlikle taarruz etmemeyi taahhüt etmiştir.⁴⁷³

- O dönemde bu andlaşmanın bu iki ülke arasındaki barışçıl yaşamın gerçekleşmesinde büyük bir önemi olmuştur. Zira Osmanlı devletinin bu konudaki çabaları apaçıktı. Tarihsel veriler, Osmanlı devletinin İran'ın toprağında gözü olmadığını öte yandan İran'ın amacının apaçık bir şekilde Irak topraklarını ele geçirmek olduğunu göstermektedir.

b. Birinci Erzurum Andlaşması

Kasr-ı Şirin Andlaşması'nda sınır meselesini düzenleme alanında gerçekleştirilen başarıya rağmen bu andlaşma Osmanlı ve İran Devletleri arasındaki ilişkilerde daimi bir barışı sağlayamamıştır. Bu iki devlet arasında birtakım sebeplerden dolayı tekrar savaşlar meydana gelmiştir. Bu savaşların en ağırı Kaçar Savaşı'ydı. Bu savaş 28 Temmuz 1823'te yapılan İlk Erzurum Andlaşması'yla sona ermiştir. Bu andlaşma şu açılardan önem arz etmektedir:

- 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşını sona erdiren barış andlaşmasıdır.

- Bu andlaşmayla İran ele geçirdiği yerleri geri vererek eski sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir.

- 1639'daki Kasr-ı Şirin ve 1746'daki ve Karden Andlaşması ile belirlenen sınırlar yeniden yürürlüğe girmiştir.

- Bu andlaşma Osmanlı-İran mücadelesini sona erdirmiştir. Çünkü bu andlaşmadan sonra bir daha Osmanlı Devleti ile İran arasında savaş olmamıştır.

Bu andlaşmanın maddeleri incelendiğinde bu iki devlet arasındaki anlaşmazlığı çözen birçok metni kapsadığı görülmektedir. Bu maddelerin en önemlisi birinci maddedir. Bu madde iki devlet arasında uyuşmazlığı meydana getirmekten uzak durmanın zorunlu olduğunu, İran'ın Bağdat'a ve Osmanlı'ya bağlı olan diğer bölgelere müdahale etmemesi gerektiğini ve önceki savaşlar esnasında işgal edilen

⁴⁷³ AS Efdal, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 46, 2010, s. 226.

bölgelerin Kasr-ı Şirin Andlaşması'nın kararlaştırdığı şekildeki duruma iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁴

Her ne kadar bu andlaşma, iki devlet arasında askıda kalan bir takım durumları anlama ve düzenlemeye fırsat verse, neredeyse iki devlet arasında savaşın çıkmasına sebep olabilecek krizi hafifletse ve iki devlet arasında iyi ilişkilerin kurulması çağrısında bulunsa da bu andlaşmanın sırf bir iyi komşuluk andlaşması olduğu ve iki devlet arasındaki krizi yatıştırdığı görülmektedir.

Andlaşma sınır meselesini temelli ve nihai olarak çözmemiştir. Bu durum da daha sonra çok sayıda uyuşmazlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu andlaşma gerek coğrafi açıdan ve gerekse insani açıdan iki devlet arasındaki temel sorunların tümünü incelememiştir. Sınır sorunu detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.

İki devlet arasındaki sınır bölgelerinde oturan aşiretlerin nakledilmesi meselesini çözmemiştir.⁴⁷⁵

Bunun yanı sıra İran devletinin Osmanlı ile olan sorunlarını sona erdirmede ciddi olmadığını görmekteyiz. Nitekim İran bu andlaşmanın metinlerine bağlı kalmamış ve Irak'ta işgal ettiği bölgeleri iade etmeyi reddetmiştir. İran bu andlaşmanın metinlerine aykırı davranma tavrına devam etmiştir. Ayrıca Kasr-ı Şirin Andlaşması ve Kerden Andlaşması'na da aykırı davranmıştır.⁴⁷⁶ Bu sebeple bu andlaşma başarılı olmamıştır. Andlaşmanın başarısız olması iki ülke arasında gerilimin artmasına yol açmıştır.

İran özellikle Irak'ın içişlerine müdahale etmeye devam etmiş ve Irak topraklarını ele geçirip genişleme isteğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Eğer bu krizi çözenin ara bulucu devletleri olarak İngiltere ve Rusya müdahale etmeseydi bu durum neredeyse iki devlet arasında savaşın çıkmasına yol açacaktı. Bu arabuluculuk sonucu İkinci Erzurum Andlaşması imzalanmıştır.

⁴⁷⁴ TÛNUSÎ Musa Kazım, Vesâiku't-Tadahhulü'l-Ecnebî fi'l-Vatani'l-Arabî, C. 1, Dimaşk 1972, s. 48.

⁴⁷⁵ NEVVÂR Abdülaziz, Dâvûd Paşa Valî Bağdat, Kahire, 1967, s. 186.

⁴⁷⁶ RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 224.

c. İkinci Erzurum Andlaşması

Birinci Erzurum Andlaşması, iki ülke arasında barışı sağlama ve sınır sorunlarını sona erdirmeye konusunda başarısız olduktan sonra bu sınır bölgelerinde kaos ve gerilim meydana gelmiştir. İki ülke arasında çatışma çıkmasına yol açacak şekilde olaylar gelişmiştir. Zira 1840'ta Persler, Süleymaniye şehrine saldırıp orayı işgal etmişlerdi. Bahreyn ve Kuveyt'i işgal etme tehdidinde bulunmuşlardı. Buna mukabil Osmanlı Devleti Pers ordusunu püskürtmek için ordusunu sınır bölgelerine göndermiştir. Durumun kötüleşmesinin neticesinde Rusya ve İngiltere krizi çözmek için arabulucu devletler olarak müdahalede bulunmuşlardır.

Osmanlı, İran, Rusya ve İngiltere hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan ortak bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon sınır sorunlarını çözmek ve sona erdirmek için Erzurum'da toplanmıştır. Bu ülkeler arasında müzakereler üç yıldan fazla devam etmiştir. Bu müzakereler sonucunda 31 Mayıs 1847'de İkinci Erzurum Andlaşması imzalanmıştır.⁴⁷⁷

Bu anlatılanlar ışığında bu andlaşmanın yapılmasına sebep olan etkenleri özetle şöyle sıralayabiliriz:

- i. Birinci Erzurum Andlaşması'nın iki ülke arasındaki güvenlik ve barışı gerçekleştirme ve sınır sorunlarını sona erdirmeye başarısız olması.
- ii. Birinci Erzurum Andlaşması'nın maddelerinin iki ülke arasındaki sınırları açık bir şekilde belirlememişti. Hatta iki ülke arasındaki sınır meselesini temel olarak düzenlememişti. Sadece yüzeysel bir şekilde sınır konusuna değinmişti. Sınırlarla ilgili yapılan önceki andlaşmaların içerdiklerini vurgulamakla yetinmişti.
- iii. İran devletinin Irak'ın içişlerine çok müdahale etmesi ve Birinci Erzurum Andlaşması'na saygı göstermemesi.
- iv. İki ülke arasında sınır sorunları ve olaylarının çok olması ve bu bölgelerde kaosun yayılması.
- v. İngiltere ve Rusya'nın arabulucu olarak bu bölgelerde iki ülke arasında askeri çatışmanın meydana gelmesini önlemek için müdahale etmesi.

⁴⁷⁷ NECCÂR Mustafa Abdülkadir, Dirâsetün Târîhiyyetün li-Mu'âhedâti'l-Hudûdi'sh-Şerkiyye li'l-Vatani'l-Arabî, 1. Baskı, Bağdat 1981, s. 22.

Bu andlaşma çok sayıda konuyu içeren dokuz maddeden oluşmaktadır. Irak toprağındaki sınırla ilgili olarak bu andlaşmanın tüm sınır sorunlarını çözüme ve iki ülke arasındaki sınır bölgelerini belirlemeyi güvenceye alan esasları koyan bir anlaşma sayılmaktadır. Bu andlaşma, sınırlarla ilgili olarak önceki andlaşmalarda bulunan eksikleri gidermiştir. Zira bu andlaşma, kendi maddelerinde kara ve nehir sınırlarıyla ilgili konuları ele almıştır.

Öte yandan önceki andlaşmalar sadece kara sınırları üzerinde yoğunlaşmakta olup, nehir sınırlarına değinmemekteydiler.

Andlaşmanın kara sınırı ile ilgili bölümünden bahsedecek olursak, İkinci Erzurum Andlaşması 2. maddesinde İran hükümetinin Zehap bölgesinin batı kısmında bulunan alçak toprakların tümünü terk etmeyi taahhüt etmesini ve İran'ın Süleymaniye şehrinin aidiyetiyle ilgili tüm iddialarından vaz geçmesini yani Süleymaniye şehrinin egemenliğinin Osmanlı'da kalmasını zorunlu kılmıştır.⁴⁷⁸

Ayrıca İran hükümetinin Osmanlı Devleti'nin bu bölgeler üzerindeki egemenliğine müdahale etmemesi ve buralara tecavüz etmemesini resmi bir şekilde taahhüt etmesini zorunlu kılmıştır. Buna karşılık aynı madde Osmanlı Devleti'nin, İran'ın Zehab bölgesinin doğu kısmında bulunan dağlık bölge, Hürremşehir bölgesi, Hıdır ve Mürsa adaları ve Şattularap'ın sol kıyısında bulunan topraklar üzerindeki egemenliğini kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁹

Görülen o ki Osmanlı Devleti, Zehab bölgesinin doğu kısmında bulunan tüm toprakları İran'a bırakmıştır. Bu toprakların içinde Bane, Sirbil, Keden, Kasr-ı Şirin, Neft Şah, Sumar, Mehran, Delhan ve bunlar dışında başka bölgeler bulunmaktaydı. Öyle ki bu bölgedeki Irak sınırları günümüze kadar Bağdat yönünde içbükey şeklinde olmuştur.⁴⁸⁰

İkinci Erzurum Andlaşması'nın nehir sınırı ile ilgili bölümünde ise Osmanlı Devleti'nin Hürremşehir ili ve limanı, Abadan Adası ve Şattularap'ın doğu kıyısına

⁴⁷⁸ 1847 İkinci Erzurum Andlaşması, http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia2/IranIraqAr/m_ol02.doc_cvt.htm, 05.02.2019

⁴⁷⁹ 1847 Tarihli İkinci Erzurum Andlaşması, md. 22.

⁴⁸⁰ **AZZÎ**, "Et-Tetavvürü't-Târîhî", s. 59; **ABDÜLKERİM**, s. 222.

düŖen tüm topraklardan vazgeçtiğine dair madde yer almaktadır.⁴⁸¹ Bu madde gereği İran gemilerine Şattularap'ın denize döküldüğü noktadan iki ülkenin sınırına kadar Şattularap'ta özgürce ulaşım hakkı verilmiştir.

Andlaşmanın 3. maddesi iki ülkeden olmak üzere mühendis temsilcilerden oluşan bir sınır belirleme komisyonunun oluşturulmasını ifade etmiştir. Bu komisyonun görevi, andlaşmanın 3. maddesi gereği iki ülke arasında sınırları belirlemeye çalışmak olacaktır. Bu komisyon bilfiil kurulmuş, 1849'da işine başlamıştır. Komisyon Bağdat'a gidip sınır bölgelerinde dolaşmıştır. Bu bölgelerin topraklarını ölçmüştür. Bu komisyon sınır bölgesinin haritasını hazırlayıp Osmanlı ve İran Devletleri'ne göndermiştir. Fakat her iki taraf bunu kabul etmemiştir.⁴⁸²

Bu anlatılanlar ışığında Ŗu değerlendirmeleri yapabiliriz:

i. Genel olarak bu andlaşma Birinci Erzurum Andlaşması'ndan farklıdır. Nitekim Birinci Erzurum Andlaşması'nın temel amacı iki ülke arasında savaşı durdurmaktır. Bu andlaşma sınır sorunlarını sadece girişte ve 1. maddede yüzeysel olarak el almıştır. Bundan dolayı bu andlaşmanın daha çok iyi komşuluk andlaşması olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan İkinci Erzurum Andlaşması'nın temel amacı iki ülke arasında sınırları belirlemektir. Bunun yanı sıra bu andlaşma neredeyse iki ülke arasında çıkmak üzere olan savaşın meydana gelmesini engellemiştir. Böylece bu andlaşmanın iki ülke arasındaki sınır sorunlarını düzenlemesi önceki andlaşmadan daha açık ve geniş bir şekilde olmuştur.

ii. Osmanlı Devleti'nin andlaşmanın 2. maddesinde zikredilen bu bölgelerden vazgeçmesi özellikle de deniz limanlarından vazgeçmesi Irak'ın bazı önemli stratejik bölgeleri kaybetmesine yol açmıştır. Bu bölgeler Irak'a bağlı olması gerekirken İran Devleti'nin topraklarına dahil edilmiştir.

iii. Osmanlı Devleti'nin Şattularap'ın sol kıyısında bulunan bölgelerden vazgeçmesi Şattularap'ın Osmanlı egemenliğine bağlı olmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum, iki ülke tarafından da bilindiği gibi Şattularap'ın tümüyle Irak toprağına bağlı olduğunu göstermektedir.

⁴⁸¹ 1847 Tarihli İkinci Erzurum Andlaşması, md. 2, f. 2.

⁴⁸² **HATİB Hamid Cevad Hasan**, El-Hudüdü'l-İrâkiyye el-İrâniyye ve'l-Vad'u'l-Kânûnî li-Şatti'l-Arab, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bağdat 1972, s. 70.

iv. Andlaşmanın 2. maddesi İran gemilerine Şattularap'da serbest dolaşma hakkını vermiştir. Fakat bu madde serbest ulaşım hakkı bulunan gemilerin türlerini belirlememiştir. Bu maddenin savaş ve ticaret gemilerini mi kapsadığı yoksa sadece ticaret gemilerini mi kapsadığı bilinmemektedir. Bunu geniş anlamıyla ele aldığımızda İran gemilerinin ister savaş ister ticari gemiler olsun Şattularap'da serbest dolaşma hakkı bulunmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin deniz bölgesi üzerindeki egemenlik ilkesiyle çelişmektedir. Zira Şattularap Osmanlı'nın milli nehriyken İran savaş gemileri oradan serbest bir şekilde geçemezdi.

v. Bu andlaşma kendi maddelerinde iki ülke arasında Sınır Tespit Komisyonu'nun kurulmasını dile getirmiştir. Fakat bu konuda uluslararası örf ve uygulama ihmal edilmiş ve bu husus eksik bırakılmıştır. Zira bu komisyonu oluşturacak olan temsilci ve mühendislerin üye sayıları belirlenmemiştir. Komisyonun gücü, yetkisi ve takip edeceği kuralları zikredilmemiştir. Ayrıca iki temsilci arasında tartışma çıktığı zaman alınması gereken kararların alınma yöntemine değinilmemiştir.

vi. Bu andlaşma önceki andlaşmaları iptal etmemiştir. Bunun aksine 9. maddede özellikle Birinci Erzurum Andlaşması olmak üzere bu andlaşmaların uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu komisyon iki tarafı memnun eden bir sonuca ulaşmadığından dolayı İran hükümeti aracı olan iki devletten sınır uyuşmazlığı sorununu çözmek için yardım talebinde bulunmuştur. Bu sebeple 1869'da Astana Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma ile iki taraf arasındaki sorun geçici bir şekilde çözülmüştür. Fakat İran uygulamanın İkinci Erzurum Andlaşması'na göre olmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti ise 1639 yılında yapılan andlaşmaya müracaat edilmesini istemiştir.⁴⁸³

Anlaşma sağlanmaması neticesinde Rusya ve İngiltere bir daha müdahale edip iki ülke arasında protokol yapılarak ortak sınırların belirlenmesi için görüşmelerin yapılmasının zorunlu olduğunu dile getirmişlerdir.

⁴⁸³ **ESVED**, "El-Hudûdü'l-İrâkiyye", s. 12.

d. Tahran Protokolü

Önceki başarısızlıklar neticesinde Rusya ve İngiltere, Osmanlı ve İran arasındaki ortak sınırların belirlenmesi için bu iki devlet arasında görüşmelerin yapılması çağrısında bulunmuşlardır. Her iki ülke de bu çağrıyı kabul etmiştir.

Görüşmeler Tahran'da başlamıştır. Bu görüşmeler neticesinde 21 Aralık 1911'de Tahran Protokolü imzalanmıştır.⁴⁸⁴ Bu protokol beş maddeden oluşmuştur. Protokol her iki devletin eşit sayıdaki temsilcilerinden oluşan ve yeri Astana'da olan bir komisyonun kurulmasını içermiştir. Bu komisyonun görevi, iki tarafın sunduğu belgelere istinaden sınırları belirlemektir.

Protokol ayrıca yerin yüzeyinde sınırları tespit eden teknik bir komisyonun kurulmasını ve komisyonun çalışmasında esas alacağı yasal esasların 1847'de yapılan İkinci Erzurum Andlaşması'nın madde metinleri olmasını ifade etmiştir. Bu protokole göre İkinci Erzurum Andlaşması'nın hükümlerini yorumlama ya da uygulama konusunda bir tartışma çıktığı zaman bunun en fazla altı ayda çözülmesi gerekirdi. Anlaşma sağlanamadığı takdirde uyuşmazlık meselesi Lahey'deki Tahkim Mahkemesi'ne aktarılması ön görülmüştür. Protokol ayrıca uyuşmazlık konusu olan toprakların herhangi bir askeri işgalinin yasal niteliğinin reddedilmesini vurgulamıştır.⁴⁸⁵

Komisyon 25 Mart 1912'den 23 Ağustos 1912'ye kadar 18 toplantı düzenlemiştir. Fakat iki devletin temsilcileri İkinci Erzurum Andlaşması'yla ilgili açıklayıcı nota konusunda anlaşamadıkları için bu komisyon görevini yerine getirmede başarısız olmuştur.⁴⁸⁶ Bu durum komisyonun işlerinin durmasına ve yeni bir andlaşmanın yapılması çağrısının başlamasına yol açmıştır.

e. Astana Protokolü

İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti ve İran arasındaki sınırları belirlemek için bu iki ülke arasında arabulucu olmada çaba göstermeye devam etmişlerdir.

⁴⁸⁴ NECCÂR Mustafa Abdülkadir, Et-Târîhu's-Siyâsî li-Müşkileti'l-Hudûdi's-Şarkîyye li'l-Vatani'l-Arabî fi Şatti'l-Arab, Basra 1974, s.118.

⁴⁸⁵ Bkz: 1911 Tarihli Tahran Protokolü'nün 1-5 madde metinleri.

⁴⁸⁶ METİN Barış, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Ankara 2007, s. 14; RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 245.

Müzakereler için bu dört ülke arasında dörtlü oturum düzenlenmiştir. Bu oturumda sınırları belirlemek için kendi aralarında anlaşma yapmışlardır. 17 Kasım 1913'te sınırları belirlemek için yeni bir protokol imzalanmıştır. Daha sonra bu protokol Astana Protokolü diye bilinmiştir. Bu protokolün önemine binaen bunun yapılmasının en önemli sebeplerini ele alacağız. Onun bazı maddelerini inceleyeceğiz. Daha sonra Sınır Tespit Komisyonu'nu ele alacağız.

Bu protokolün yapılmasının en önemli sebepleri şunlardır:

i. 1847'de yapılan İkinci Erzurum Andlaşması'nın 3. maddesinin belirttiği Sınırları Çizme Komisyonu ve 1911'deki yapılan Tahran Protokolü'nün 1. maddesince oluşturulması dile getirilen komisyon iki devlet arasında nihai bir şekilde sınır hattını koymada başarısız olmuşlardır.

ii. Osmanlı ve İran Devletleri'nin yaşadığı şartlar onların bir daha silahlı çatışmaya girmelerine müsaade etmemekteydi. Bu iki devlet son zamanlarda kendi aralarındaki sınır sorunlarını barışçıl bir yolla çözmek istiyordu.

iii. İngiltere ve Rusya, Osmanlı ve İran arasındaki sınır uyuşmazlıklarına son vermek için büyük çabalar göstermişlerdir. Onların bu çabaları bölgede kendi çıkarlarını sağlamak içindi.⁴⁸⁷

iv. Yürürlükte olan önceki andlaşmalar iki ülke arasındaki sınırları belirleme sorununu nihai bir şekilde çözememişlerdir. Çünkü bu andlaşmaların içerdiği bazı metinleri yorumlamada tartışma meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra sınır sorunlarını çözmeye katkıda bulunabilen önemli bazı maddeleri eklemeye eksiklikler bulunmaktaydı. Ayrıca bu protokolün bentleri ötekilerinden daha iyiydi.

Genel olarak bu protokol sekiz maddeden oluşmaktadır. Onun çoğu bentleri özellikle Şattularap olmak üzere nehir sınırlarını belirlemek içindi. Kara sınırlarında ise İkinci Erzurum Andlaşması esas alınmıştır. Burada Osmanlı Devleti idaresi altındaki Irak topraklarının sınırlarıyla ilgili bazı protokol maddelerini incelemekle yetineceğiz.

⁴⁸⁷ İngiltere ve Rusya, özellikle 1901 yılından sonra Osmanlı ve İran Devleti arasındaki sınır sorunlarını çözmeye daha fazla önem göstermişler. Zira bu tarihten sonra İran devletinde petrol ortaya çıktı. İran'ın güney bölgeleri İngiltere'nin, kuzey bölgeleri ise Rusya'nın yönetimi altına girmiştir.

i. Protokolün 1. maddesi uzun bir metinden oluşmaktadır. Osmanlı Irak'ı ve İran'ı birbirinden ayıran kara ve nehir sınırları hakkında detaylı bir şekilde bilgi verecek şekilde sınırları açıklamaktadır. Kara sınırlarıyla ilgili olarak 1. madde iki devlet arasındaki sınır hakkında detaylı bilgi vermektedir. Komisyon kara sınırlarının hattını belirlerken çeşitli ölçüleri esas almıştır. Bazı bölgelerin sınırları uzunluk ve genişlik hatları esas alınarak geometrik bir şekilde belirlenmiştir. Su ve dağların sınırları doğal ve coğrafi belirlemeye göre çizilmiştir. Öte yanda bazı bölgelerin sınırları mevcut konumun devam etmesi ilkesine göre belirlenmiştir. Bunun gereği İran devletine bağlı olan bazı bölgeler olduğu gibi kalmıştır. Başka bölgeler de Osmanlı Devleti'nin içinde kalmıştır. Ayrıca bazı bölgelerdeki sınırlar etnik ilkeye göre belirlenmiştir. Öyle ki köyler gibi bazı bölgelerin sınırları orada yaşayanların ırkına göre belirlenmiştir. Protokol bazı bölgelerin sınırlarının çizilmediğini ifade etmiştir. Bu da sınırları belirleme meselesinin daha sonra oluşturulması düşünülen Sınır Tespit Komisyonu'na bırakılması sebebiyledir. Ayrıca Kotur bölgesi gibi sınırları belirlenmeyen fakat sadece haritası yapılan başka bölgeler de bulunmaktaydı.

Nehir sınırlarıyla ilgili olarak Protokolün 1. maddesi deniz trafiği yapılabilen ve yapılamayan nehirleri birbirinden ayırmıştır. Bu madde Şattularap'ın deniz trafiğine elverişli olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu nehrin iki devlet arasında siyasi bir sınır sayıldığını ve onun Osmanlı Devleti'nin egemenliğine tam olarak bağlı olan bir nehir olduğunu kabul etmiştir. Bu madde başka yorumu elverişli değildir. Zira karışıklık ve kapalılık olmayacak şekilde apaçıktır. Bu madde metni Şattularap'da bulunan adaları Osmanlı devletinin egemenliğine bağlı kılmıştır. Bu adaların bir kısmını da İran egemenliğine bağlı kılmıştır. 1. maddenin a fıkrası şunu ifade etmiştir:

“a. Mahle Adası ve bu ada ile Şattularap'ın sol sahilindeki Abadan adlı İran sahilinde bulunan iki ada;

Şatait ve Muaviye arasındaki dört ada ve çevresi önünde yer alan cümlesi, Abadan Adasına bağlı bulunan iki ada ;

Bugün mevcut olan veyahut mevcut olmayıp da teşkil olabilecek ve suların ada halinde bulunduğu zaman Nezaile Nehri cihetine doğru ve Abadan adasına veya İran toprağında oluşacak olan her bir adacık İran'a aittir."

İkinci fıkra da şunu ifade etmiştir: *"Muhammere limanı ve onun demir atma yeri İran'a aittir."* Fakat bu fıkra bu durumu şöyle sınırlandırmıştır:

"Osmanlı hükümetinin nehrin bu kısmını kullanma konusunda sahip olduğu hakkı suiistimal edemeyeceği gibi İran'ın kaza hakkı da nehrin demir atma yerinden hariç kalan kısmını kapsamayacaktır."

Bu madde İkinci Erzurum Andlaşması'nın 2. maddesinin eksik bıraktığı konuları telafi etmiştir. Zira sol kıyıda kastın ne olduğunu apaçık bir şekilde açıklamıştır. Bunun sular eksildiği zaman sahile bitişik olan toprakları kapsadığını belirtmiştir ve bunun Osmanlı egemenliğine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Zira d bendi şunu ifade etmekteydi:

"Osmanlı Devleti'nin İran sahilindeki med-cezirden veya başka sebeplerden su altında kalabilecek olan aksamına şamil olamayacağı gibi, İran Devleti de med-cezir halinde suların doğal sınırını aşarak veya kazaen meydana çıkacak olan araziye şamil olamayacaktır."

ii. Protokolün 2. maddesi; sınır hattının dört devletin temsilcilerinden oluşan Sınır Tespit Komisyonu tarafından belirleneceğini açıklamıştır.

iii. 5. madde şunu ifade etmiştir: Sınırlar belirlendiği zaman bu belirleme nihai olacaktır. Daha sonra hiçbir inceleme ya da düzenleme kabul etmeyecektir.

iv. İki ülke arasında ortak olan sınır hattını korumak için 6. madde her iki hükümete bu bölgelerde sınır karakolları kurmaya izin vermiştir.

Bunlardan anlaşılıyor ki bu protokol daha detaylı ve açıktır. Bu protokol sınırları belirlemede yeni ilke ve esaslara dayanmıştır. Önceki andlaşmalardan farklı bir şekilde sınırları çizmiştir. Ayrıca Osmanlı ve İran devletleri arasındaki sınırları tayin etmede ince detaylara sahip olan apaçık haritaları da hazırlamıştır. Bu protokol ile Arap körfezinden kuzeydeki Ararat dağlarına kadar yaklaşık olarak 1868 km kara sınırı belirlenmiştir.

Diğer yandan bu protokolün 2. maddesinde geçenlere göre Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya'dan oluşan Sınır Tespit Komisyonu oluşturulmuştur. Zira bu

komisyonda her bir ülkenin temsilcisi ve onun yardımcısı bulunmaktaydı. Protokol 1. madde gereği bu komisyona sınırları tespit etme ve çizme yetkisi vermiştir. Komisyon 1914 yılının Ocak ayının ortalarında çalışmalarına başlamıştır. 26 Ekim 1914'te çalışmalarını tamamlamıştır.⁴⁸⁸ Komisyon 227 tane sınır işareti koymuştur.⁴⁸⁹ Ayrıca Kotur bölgesi hariç diğer tüm bölgeler üzerinde detaylı bir şekilde sınır hattını oluşturmuştur. Komisyon tüm işlerini 87 tane detaylı tutanaklara kaydetmiştir. Bunun yanı sıra 18 tane detaylı harita çizmiştir.

Bu protokol, Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki tutanakları ve İkinci Erzurum Andlaşması, Irak hükümetinin bağımsızlığını elde ettikten sonra komisyonun koyduğu sınırlardaki hakkını ispat etmede dayandığı en önemli uluslararası resmi dayanaklardandır.

Şunu da belirtmek gerekir ki komisyon yeni teknik araçlar kullanmıştır. Sınırların daha titiz bir şekilde olmasında çok katkıda bulunmuştur. Daha önce iki ülke arasındaki sınırlar, tam olarak sınırları belli olmayan bölge ve şehirlerden ibaretti. Artık sınırlar, son derece mükemmel geometrik esaslara göre apaçık ve ince çizgiler şeklinde olmuştur. Komisyonun gerçekleştirdiği bu başarılarla rağmen I. Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi sebebiyle onun işleri durmuştur.

I. Dünya Savaşı sonucunda özellikle Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve Irak devletinin İngiltere'nin mandası altına girmesinden sonra Dünya haritasında değişiklikler olmuştur. Tüm bu şartlar Irak ve İran arasında özellikle de güney bölgeleri ve Şattülarap'ta sınır sorunlarının yeniden çıkmasına sebep olmuştur. İşin zor kılan durum ise İran'ın bu protokolü ve daha önce sınırlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti'yle yapılan diğer andlaşmaları kabul etmemesidir.

B. Osmanlı Devleti'nden Sonra Irak ve İran Sınır Sorunları

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'yla meşgul olması ve kötü ekonomik şartlardan geçmesinden sonra orta doğu bölgesi XX. asrın başlarında sömürgeci devletlerin gözlerini diktiği yer olmuştur. Zira sömürgeci devletler orayı işgal etmek

⁴⁸⁸ RYDER C. H., "The Demarcation of the Turco-Persian Boundary in 1913-1914", Geographical Journal, Vol. 66, No. 3, 1925, s. 237.

⁴⁸⁹ AZZİ, "Müşkiletü Şattü'l-Arab", s. 36.

için yarışmışlardır. Nitekim o bölge stratejik konuma özellikle başta petrol olmak üzere zengin ekonomik kaynaklara sahiptir.⁴⁹⁰ Bu bölgeye egemen olmakda İngiltere öncü olmuştur. İlk etapta Irak ile başlamış, İngiltere'nin Irak'ı işgal etme ve mandasına alma döneminin Irak'a yansıması olmuştur. Zira Irak, Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra onun haritasında değişiklikler meydana gelmiştir. İlk anlardan itibaren özellikle İran Devleti'yle olmak üzere Irak sınır sorunları artmaya ve kötüleşmeye başlamıştır. Bir diğer açıdan da İran devleti Irak sınırlarına tecavüz etmeye devam etmiştir. Hatta Irak 1932 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra da İran bu sınır tecavüzlerine devam edilmiştir. İran, daha fazla Irak topraklarını alarak kendi topraklarını genişletme arzusunu sürdürmüştür. Böylece Osmanlı Devleti'yle yapılan önceki tüm andlaşmaları çiğnemiştir.

1. Manda Döneminde Irak-İran Sınır Sorunu

İngiltere ilk defa 6 Kasım 1914'te Irak'a girmiştir. Daha sonra 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etmiştir. Sonrasında 8 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. 25 Nisan 1920'de Irak İngiltere'nin mandasına tabi olmuştur. 10 Ağustos 1920'de Sevr Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma gereği Osmanlı Devleti Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 22. maddesinin 4. fıkrasına göre Şam ve Irak'ı bağımsız iki devlet olarak kabul etmiştir. Ayrıca Irak, Suriye ve Filistin'in manda olmalarını kabul etmiştir. İngiltere'nin Irak üzerinde siyasi, askeri ve ekonomik olarak tam bir egemenliğinin bulunması bakımından onun manda yönetimi, sömürge düşüncesinden farklı değildi.⁴⁹¹

İngiltere hükümeti halkın direnişi ve aşiretlerin ayaklanmasına karşı çıkmıştır. Bu durum maddi ve insani kayıpların meydana gelmesine yol açmıştır. Bunun üzerine İngiltere 25 Ekim 1920'de Abdurrahman el-Kilani'nin başkanlığında geçici bir ulusal hükümeti hemen oluşturmuştur.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Irak petrolünü ele geçirmek İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesinin en önemli amaçlarından sayılmaktadır. Bir diğer amaç da 1906'da İngilizlerin imtiyaz sözleşmelerini elde ettiği İran petrolünü muhafaza etmektir. NİMET Kâzım Hâşim, El-Melik Faysal el-Evvel ve'l-İngiliz ve'l-İstiklâl, Beyrut 1988, s. 14.

⁴⁹¹ FETÂL Hind-SEKRÎ Rafik, Târîhu'l-Müctema'u'l-Arabî el-Hadîs ve'l-Muâsara, Beyrut 1988, s. 33.

⁴⁹² HÂTİM, s. 70.

İngiltere Irak üzerindeki egemenliğinin devam etmesini güvenceye almak için bu hükümetten kendisiyle andlaşmaları imzalamasını talep etmiştir.⁴⁹³ Bu dönemde İranlılar Irakla birçok sınır sorunu ortaya çıkarmıştır. Zira İran kara ve nehir sınırı bölgelerinde bazı kargaşalar ortaya çıkarmıştır. İran özellikle Şattularap bölgesinde sınır çizgisinin değiştirilmesini talep etmiştir. İran, sınır çizgisinin iki devlet arasındaki Thalweg hattına göre olması için uğraşmıştır.

1913 tarihli Protokol ve 1914 tarihli Sınır Tespit Komisyonu'nun tutanakları Şattularap'taki sınırları belirlemelerine rağmen İranlılar bu protokolü ve sınırlarla ilgili Osmanlı Devleti ile yapılan önceki andlaşmaları kabul etmemiştir.⁴⁹⁴ İngiltere'nin bu konudaki tutumu net değildi. Bazen o Irak ve İran arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Bazen de kendi çıkarının gerektirdiği şekilde anlaşmazlıkları ortaya çıkarıyordu. Zira İngiltere'nin her iki ülkede petrol çıkarı bulunmaktaydı.

Manda sistemine giren devletle ilgili şöyle bir soru sormak gerekir: Bu devletin sınırlarını kim koruyacak? Aslında tam bir egemenliği olan devletin kendi sınırlarını koruma ve kendini savunma hakkı bulunmaktadır. Fakat manda sistemi altında olmada durum farklı olmaktadır. Çünkü manda sistemine tabi olan devletin tam bir egemenliği bulunmamaktadır. Zira böyle bir devletin kendi bölgelerini yönetme ve işlerinde özellikle de dış işlerinde dilediği şekilde davranma gücü bulunmamaktadır. Manda sistemi ve egemenlik kavramı arasında yasal bir sorun bulunmaktadır.

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. madde metnine göre hukukçuların mandaya tabi olan bölge üzerinde egemenlik hakkı bulunan tarafı belirlemede tartışmaya düştüklerini görmekteyiz. Bazı hukukçular mandaya tabi olan bölge üzerindeki egemenliğin ittifak devletleri arasında ortak olacak şekilde onlara geçtiğini söylemişlerdir. Öte yandan bazı hukukçular egemenliğin sadece mandater devlete geçtiğini söylemişlerdir. Zira mandater devlet kendi topraklarında tasarrufta bulunduğu gibi mandasına tabi olan bölgelerde de aynı şekilde davranabilir.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Irak ve İngiltere arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için Irak İngiltere ile 5 andlaşma yaptı. Bunların en sonuncusu 1930 yılında yapılan andlaşmaydı.

⁴⁹⁴ **HEMDÂN Sosm Sabbih**, "Eserü'l-Alâkati'l-Hudûdiyye Beyne'l-İrâk ve İrân fi İ'âdeti't-Tevzi'i'l-İdârî li'l-Müdün", Deyâlî Dergisi, S. 46, 2010, s. 27.

⁴⁹⁵ **OSMAN**, s. 148.

Bundan farklı olarak bazı hukukçuların önceki görüşlerin tümünü reddettiklerini görmekteyiz. Nitekim manda sistemi bu bölgelerin bağımsız olması, toprak bütünlüklerinin korunması, bu bölgelerin herhangi bir parçasında istendiği şekilde hareket edilmemesi ya da bu bölgelerin mandater devlete katılmasının yasaklanması amacıyla oluşturulmuştur.⁴⁹⁶

Bu son görüş mantık ve adalete daha uygundur. Mandaya tabi olan devlet ile mandater devlet arasında imzalanan andlaşmaların açık bir şekilde ifade ettikleri de bunu vurgulamaktadır. Örneğin 10 Ekim 1922’de Irak ve İngiltere arasında yapılan andlaşmanın 7. maddesi Irak topraklarından vazgeçilemeyeceğini ve onun herhangi bir yabancı devletin egemenliğine bağlı olamayacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Uluslararası Adalet Divanı’nın 11 Temmuz 1950’de çıkan danışma görüşünde vurguladıkları da bunu desteklemektedir. Divan kesin olarak Milletler Cemiyeti’nin 22. maddesinde ele alınan manda sisteminin egemenliğin mandater devlete nakledilmesine izin vermediğini açıklamıştır. Bunun neticesinde egemenlik bölge halkına kalmaktadır. Fakat mandaya tabi olan bölge halkının kendi egemenliğini tam olarak kullanamadığı için mandater devlet bu bölgeler üzerinde manda sistemi sona erinceye kadar bazı egemenlikleri kullanabilir.⁴⁹⁸

Bu bağlamda mandater devletin manda sistemine tabi olan bölgelerin sınırlarını belirleme ve o bölgelerin adına sınır andlaşmaları yapma imkanının olup olmadığı konusunda sorular ortaya çıkmaktadır. Pradelle bu soruya şöyle cevap vermiştir: *“Mandater devlet mandaya tabi olan bölgeler üzerinde bazı egemenlikleri kullanabilir. Nitekim mandater devlet mandaya tabi olan bölgenin adıyla onun bir temsilcisi olarak sınır andlaşması yapabilir. Bunun sebebi manda sisteminin içeriğinin, mandaya tabi olan bölgenin dış işlerini yürütme hakkını mandater yönetime vermesidir. Bu yöntem, I. Dünya Savaşı’ndan sonra manda sistemine bağlı olan bölgelerle ilgili sınır sorunlarını çözümlen en uygun yoludur”*.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ RÂVÎ, "El-Hudûd" d", s. 349.

⁴⁹⁷ Suriye ile yapılan Manda Andlaşması’nın 4. maddesi ve Filistin ile yapılan Manda Andlaşması’nın 5. maddesinde de aynı şey ifade edilmiştir.

⁴⁹⁸ ALÜMEM, "Mûcezû'l-Ahkâm", s. 14.

⁴⁹⁹ LA PRADELLE, s. 120-123.

İngiltere mandası döneminde Irak ve İran sınırlarıyla ilgili olarak İngiltere'nin İran Devleti'yle hiçbir sınır andlaşması imzalamadığını görmekteyiz. Bir diğer taraftan İran Devleti, İngiltere ile petrol andlaşması yapmaya karşılık Irak topraklarını elde etme konusunda İngiltere'den yardım talep etmiştir. İngiltere bilfiil İran devletini razı etmeye çalışmıştır. İngiltere bazı sınır bölgelerini özellikle de Şattülarap'taki nehir sınırını değiştirmede etkisini kullanmıştır. Fakat işlevsel ve yasal zorluklar bu durumun gerçekleşmesine engel olmuştur. Bu da sınır sorunları ve durumlarının Osmanlı döneminde olduğu gibi kalmasına yol açmıştır.

2. Irak Bağımsızlığı Döneminde Irak ve İran Sınır Sorunları

Irak 1932'de bağımsızlığını elde edince komşu devletlerle ortak olan sınırları çerçevesinde yeni bir aşama başlamıştır. Irak'ın bu dönemde karşılaştığı en önemli sorun Irak-İran sınır sorunuydu. Bununda iki sebebi bulunmaktaydı. Birincisi İran'ın Irak topraklarını alma arzusunu devam etmesi, ikincisi iki ülke arasındaki sınır hattının uzun olmasıydı. Zira İran'la ortak olan sınır komşu devletlerle olan en uzun sınır sayılmaktadır. Bu sınırın uzunluğu 1300 km'dir.

Irak'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra sınırlarla ilgili Irak ve İran arasında imzalanan en önemli andlaşmaları incelemeden önce ilk etapta Irak'ın bağımsızlığını elde etmesi ve bunun sınır sorunları üzerindeki etkisini ele almamız gerekir. Daha sonra detaylı bir şekilde Irak ve İran arasında imzalanan en önemli iki andlaşma üzerinde konuşacağız. Bu iki andlaşma 1937'deki Tahran Andlaşması ve 1975'teki Cezayir Andlaşması'dır.

a. Irak'ın Bağımsızlığı ve Bunun İran'la Olan Sınır Sorunları Üzerindeki Etkisi

14 Eylül 1929'da İngiltere hükümeti, Irak'ın Milletler Cemiyeti Örgütü'ne bir üye olarak girmesine aday olmasını destekleyen bir karar almıştır. Aynı yılın 4 Kasım'ında İngiltere Dışişleri Bakanı, Milletler Cemiyeti'nden Irak'ın Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olmasına aday yapılmasını talep etmiş ve bununla ilgili bir rapor sunmuştur.⁵⁰⁰ 4 Eylül 1931'de manda komisyonu, manda bölgesinden manda sistemini kaldırmak için manda sistemine tabi olan bölgede bulunması gereken

⁵⁰⁰ HÜSEYNÎ, s. 281.

şartları araştırmıştır. Daha sonra komisyon raporunu Cemiyet Konseyi'ne göndermiştir. Komisyon raporunda manda sisteminin kaldırılması için şu iki şartın bulunması gerektiğini açıkladı:

i. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinin ifade ettiklerine göre bölge halkının gelişmişlik derecesine ulaşması ve artık kendini yönetebilmesine ehil olması.

ii. Irak'ın gerekli taahhütleri Milletler Cemiyeti'ne teslim etmesi.⁵⁰¹

28 Ocak 1932'deki oturumda Cemiyet Konseyi, manda komisyonunun raporunu incelemiştir. Bu rapor Irak'ın kendini yönetmesine ehil olduğunu teyit etmek için gerekli taahhütleri teslim etmesi şartıyla onun kendini yönetmesine ehil olduğunu içermektedir.⁵⁰² Irak istenen bu taahhütleri yerine getirmiştir.

13 Ekim 1932'deki oturumda Cemiyet'in Genel Kurulu Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını onaylamıştır. Bu durum çoğu devlet tarafından iyi karşılandı ki bu devletler arasında İran hükümeti de bulunmaktaydı.⁵⁰³

İran hükümeti 1 Nisan 1929'da Irak hükümetini tanımıştır. Zira iki ülke arasındaki ilişkiler somut bir iyileşme ile başlamıştır. Karşılıklı olarak elçilikler ve konsolosluklar kurulmuştur.⁵⁰⁴

Aslında Irak'ın tanınması sonucunda iki ülke arasında düzenli dostluk ilişkileri olması gerekirdi.⁵⁰⁵ Ayrıca iki ülke arasında askıda olan sınır sorunları daha kolay bir şekilde çözülmesi gerekirdi. Fakat fazla geçmeden özellikle İngiltere İran'ın isteklerini yerine getirmemesinden sonra sınır sorunları yeniden ortaya çıkmıştır. Zira İran, Irak'ın topraklarında karakol inşa etme, iki ülke arasında ortak olan nehirlerin çoğunu kapatma, İran askerlerinin sınır bölgelerinde oturan sivil halka saldırması ve bunlar dışındaki durumlar gibi birçok ihlalde bulunmuştur. Böylece ikisi arasındaki ilişkiler en kötü halini almıştır. Dolayısıyla bu durum, sınır

⁵⁰¹ OSMAN, s. 199.

⁵⁰² RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 361.

⁵⁰³ HÜSEYNÎ Abdürrezak, Târîhü'l-İrâki's-Siyâsi'l-Hadîs, Rafdin Basımevi, C. 2, Beyrut 2008, s. 327.

⁵⁰⁴ Bu tanınmanın temel sebebi; İngiltere hükümetinin başka toprakları elde etmede İran ülkesine yardım etmek için ileride Irak hükümetiyle çaba göstereceğini İran hükümetine vadedmesidir. AZZÎ, "Et-Tetavvürü't-Târîhi", s. 117; RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 363-364.

⁵⁰⁵ CEMEL Yahya, El-İ'tirâf fi'l-Kânûni'd-Düvelî, Kahire 1963, s. 197.

sorunlarını düzenlemek ve iki ülke arasında askıda olan tüm sınır uyuşmazlıklarını çözmek için İran Devleti'yle iki önemli andlaşmanın imzalanmasını zorunlu kılmıştır. Bu iki andlaşma da 1937'deki Tahran Andlaşması ve 1975'teki Cezayir Andlaşması'ydı.

b. Tahran Andlaşması

İran'ın Irak'ı Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olarak kabul etmesinden sonra İran hükümeti Irak Kralı I. Faysal'ı kendilerini ziyaret etmeye davet etmiştir. Bu Tahran ziyareti 22 Nisan 1932'de gerçekleşmiştir. Bu ziyaret esnasında Irak Kralı, iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve güçlendirmek için iki taraf arasında andlaşma yapılması çağrısında bulunmuştur. Bu andlaşmaların en önemlileri de suçluların teslim edilmesi andlaşması ve Irak-İran sınırlarını belirleme andlaşmasıydı.

İran hükümeti bu oturumlarda Şattularap'ın Thalweg hattı ilkesine göre bölüştürülmesinde ısrar ediyordu. Hatta ikisi arasında ortak olan sınırların 1919'da Paris Konferansı'nın kararlaştırdığı uluslararası kurallara göre yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini de dile getiriyordu. Zira bu kurallar gereği sınır hattının nehrin ana mecrasının ortasından ve ulaşım elverişli olan en derine seviyeden geçmesi gerekiyordu.⁵⁰⁶

Fakat Irak Kralı bu düşüncenin tartışılmasını tümüyle reddetmiş ve Şattularap'ın sırf bir Irak nehri olduğunu ve uluslararası bir nehir olmadığını açıklamıştır.⁵⁰⁷

Irak'ın Şattularap'ın bölüştürülmesini reddetmesi iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Bunun üzerine İran makamları Irak'ın kara sınırları boyunca saldırılarını arttırmıştır.

Bu sınır sorunları her iki ülkenin bütünlük ve güvenliğini tehlikeye atmaya başladığı için Irak 29 Kasım 1934'te Milletler Cemiyeti'ne şikayette bulunmuştur. Çünkü diplomatik yollarla tartışmayı İran'la çözmek artık zorlaşmıştır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ SHANNİOLO John Bull-SEYYAH Sîdî Ahmed, Mes'eletü'l-Hudûd fi'ş-Şarki'l-Evsat, Uveydat Yayın ve Basım, Beyrut 2006, s. 163.

⁵⁰⁷ AZZÎ, "Et-Tetavvürü't-Târîhî", s. 118.

Cemiyet Konseyi 21 Ocak 1935'te düzenlenen dokuzuncu oturumunda her iki tarafı doğrudan müzakere yoluyla aralarındaki uyuşmazlığı çözmeye davet etmiştir. Her iki devletin aralarındaki sınır uyuşmazlığıyla ilgili hoşnut olunan bir çözüme ulaşmalarının zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Art arda yapılan müzakerelerden sonra her iki taraf sınır anlaşması yapma ve 4 Temmuz 1937'de Tahran Anlaşması'nı imzalamayı kabul etmiştir.⁵⁰⁹

Anlaşma'nın hükümlerinden kısaca bahsetmek gerekirse; bu anlaşma bir kısa girişi içermektedir. Bu girişte her iki tarafın dostluğu pekiştirme, anlayışlı olma ve aralarındaki sınır sorunlarını nihai bir şekilde çözmeye konularında istekli olduklarını ifade etmiştir. Girişin yanı sıra anlaşmada altı madde bulunmaktadır. Bu maddelerin tümü iki taraf arasındaki sınır sorunuyla ilgilidir. Bu anlaşmaya özel bir protokol eklenmiştir.⁵¹⁰

Genel olarak bu anlaşmanın şu üç konuyu vurguladığını görmekteyiz: Dostluğu pekiştirme ve iyi komşuluk, iki ülke arasında bulunan kara ve nehir sınırı sorunlarını çözmek ve 1913'teki Astana Protokolü ve 1914'teki Sınır Tespit Komisyonu tutanaklarını yeniden uygulamak.⁵¹¹

Şu da bilinmeli ki İran hükümeti 1913'teki protokolü ve 1914'teki Sınır Tespit Komisyonu'nun tutanaklarını kabul etmiyordu. İran bunları gayri resmi evraklar olarak kabul ediyordu.⁵¹² Fakat İran hükümeti kendi tutumundan vazgeçmişti. Tahran Anlaşması gereği bu belgelerin doğruluğunu kabul etmiştir. Zira bu anlaşma sınır bölgelerinden yeni kazanımları ona vermiştir.

Bunların en önemlisi de Irak hükümetinin Abadan bölgesine karşılık Şattülarap'ın küçük bir kısmından vazgeçmesiydi.⁵¹³ Anlaşmanın 2. maddesi gereği sınır hattı, daha önce Şattülarap'ın sol kıyısındaki alçak su seviyesinden geçerken

⁵⁰⁸ **HÂLİDE Sa'dûn Reşîd**, *Tatavvüru'l-Atmâ'i'l-Îrâniyye fi Şatti'l-Arap min Hilâli'l-İttifâkiyyati'l-Ma'küde Beyne'l-İrâk ve Îrân*, Bağdat 1985, s. 44.

⁵⁰⁹ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü's", s. 151.

⁵¹⁰ Tahran Anlaşması için bkz., <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html> 12.11.2019

⁵¹¹ 1937'deki Tahran Anlaşması, md. 1.

⁵¹² 21 Mart 1935'te Şah Rıza Pehlevi tarafından Pers devletinin adının İran şeklinde değiştirilmesiyle ilgili bir karar çıkarıldı.

⁵¹³ **ABDÜRREZZÂK Muhammed**, *Mevsû'atü'l-İrâk es-Siyâsiyye*, Ansiklopediler Arap yayınevi, Beyrut 1986, s. 47.

artık Şattularap'ın içinden uzunluğu yaklaşık dört mil olan mesafeden geçmeye başlamıştır.⁵¹⁴

Ayrıca andlaşmanın 3. maddesi 1914'te Sınır Tespit Komisyonu'nun yaptığı gibi iki ülke arasında sınır işaretlerini koymak için iki taraf arasında ortak bir komisyonun kurulmasını ifade etmekteydi.

Andlaşmanın 4. maddesi ilk defa ticari gemilerin yanı sıra İran'ın savaş gemilerinin de Şattularap'ta özgür bir şekilde dolaşmasına izin vermiştir. Andlaşmanın 5. maddesi İran'a Şattularap'ta ulaşımı düzenleme andlaşmasında taraf olma hakkını vermiştir.

Son olarak andlaşma 6. maddede iki ülke arasında imzalanan belgelerin karşılıklı alıp verilmesinin zamanı ve mekânı bakımından andlaşmanın biçimsel işlemlerini ele almıştır. Ayrıca andlaşmanın Arapça, Farsça ve Fransızca yazıldığına ve andlaşma metinleriyle ilgili herhangi bir tartışma çıktığı zaman Fransızca metnin esas alınacağına değinmiştir.

Tahran Andlaşması gereği Aralık 1938'de Irak ve İran arasında Sınır Tespit Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon nihai bir şekilde 60 desteği tespit etmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasının yanı sıra İran temsilcisinin de talebi üzerine 1940'ta çalışmayı bırakmıştır. Daha sonra iki taraf bu andlaşmanın maddelerini uygulamak için yeniden görüşmelere başlamıştır. Zira bu andlaşma, 5. maddede geçenlere göre Şattularap'ta deniz ulaşımını koruma ve iyileştirmeyle ilgili iki tarafın andlaşma yapmasını zorunlu kılmıştır.

İki ülke arasında bu amaçla birden fazla görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonuncusu Mart 1969'da Bağdat'ta yapılmıştır. Irak temsilcisi bu vakitte Şattularap'taki deniz taşımacılığı işlerini düzenleme ve korumayla ilgili andlaşma taslağını göndermiştir.⁵¹⁵ Öte yandan İran temsilcisi 1937'de yapılan sınır andlaşmasının yerine geçmek üzere iki taraf arasında yeni bir uluslararası sınır andlaşması için yeni bir taslak sunmuştur. Bunun yanı sıra İran, Şattularap idaresi ve

⁵¹⁴ 1937 Tahran Andlaşması, md. 2.

⁵¹⁵ 4/6614 Sayılı 21.04.1969 Tarihli Irak Dışişleri Bakanlığı Notası.

ondaki deniz ulaşımının Irak ve İran arasında ortak olmasını ifade eden bir ek protokolü sunmuştur.⁵¹⁶

Andlaşmanın 5. maddesinin metnini yorumlama konusunda Irak hükümeti ve İran hükümeti arasında görüş ayrılığı olmuştur. Zira İran hükümeti komisyonda çalışma hakkının bulunduğu ve bu komisyonun Şattülarap'ın ulaşım idaresinde geniş bir yürütme yetkisine sahip olduğuna inanıyordu. Irak hükümeti ise komisyonun sadece danışma bir etkiye sahip olduğuna ve onun hiçbir yürütme yetkisinin olmadığına inanıyordu. Ayrıca Irak Dışişleri Bakanlığı bu komisyonun oluşturulmasını gerektiren bağlayıcı bir metnin andlaşmada bulunmadığını açıklamıştı.⁵¹⁷

Meydana gelen görüş ayrılığı andlaşmanın 5. maddesinin metnini yorumlama sebebiyleydi. Kanaatimizce andlaşma metninin yorumlanmasıyla ilgili herhangi bir sorunun çözümü için taraflar metinlerin yorumlanması hususunda ya bir andlaşma yaparlar ya da uluslararası yargıya başvuruda bulunurlar. Bu sebeple Irak ya da İran'ın Dışişleri Bakanlıkları ve hatta onların ulusal mahkemeleri bu andlaşmanın metni için belli bir yorumda bulunamaz. Hatta herhangi bir tarafın mahkemeleri andlaşmanın metnini yorumlarsa bu yorum diğer taraf için bağlayıcı olamaz. Dolayısıyla Irak ve İran hükümetlerinin 1937'deki Tahran Andlaşması'nın 5. madde metnini yorumlamayla ilgili kendi aralarında bir andlaşma yapmaları ya da durumu uluslararası yargıya taşımaları gerekirdi.

Öte yandan Irak ve İran hükümetleri arasında görüş ayrılığının bulunması ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. İran hükümeti, iki ülke arasında ortak bir yürütme komisyonunun kurulmasıyla gemi ulaşım idaresi işlerine ortak olmak için baskı uygulamaya çalışmıştır. Fakat İran, Irak'ın bunu kabul etme isteğinin olmadığını görünce Irak ile tüm görüşmeleri kesmiştir. 19 Nisan 1969'da İran Dışişleri Bakanı kendi hükümetinin Irak ve İran arasındaki sınır andlaşmasını geçersiz saydığını ilan etmiştir.⁵¹⁸ Bu andlaşmanın tek taraflı bir iradeyle iptal edilmesi uluslararası hukuk kuralları ve örflerine aykırı bir iş sayılmaktadır. Bu durum "sözleşme sözleşmeyi

⁵¹⁶ RÂVÎ, "El-Hudûd'd", s. 492.

⁵¹⁷ HATİB, s. 370.

⁵¹⁸ HAMÂYİDE Nâyif Abdülcelil, "Devru Meclisi'l-Emn fi'l-Harbi'l-İrâkiyye el-İrâniyye 1980-1988", Fıkıh ve Kanun Dergisi, S. 16, 2014, s. 18.

yapanların yasadır” ilkesine aykırıdır. Andlaşmada taraflardan birinin andlaşmayı feshetmesine müsaade eden bir metin bulunmadığı halde taraflardan birinin andlaşmayı feshetmesi uluslararası muamelelerde istikrarsızlığa yol açar. Bu durumda her bir devlet uluslararası yükümlülüklerini dilediği zaman ancak yerine getirir. Bu da uluslararası andlaşmaların özellikle de tek taraflı çekilme ve feshetmenin ancak iki tarafın rızasıyla mümkün olan sınır andlaşmalarının kutsallığını ortadan kaldırır.⁵¹⁹

Uluslararası andlaşma ve yargıda geçenler de bunu teyit etmektedir. Nitekim onlarda her devletin andlaşmalarda zikredilen yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesi gerektiği geçmektedir.

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, girişinde andlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu sözleşme üye devletlerin yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmelerini de belirtmiştir.⁵²⁰ 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi de şunu vurgulamıştır: *“Yürürlükteki her andlaşma ona taraf olanları bağlar ve tarafların onu iyi niyetle icra etmesi gerekir.”*⁵²¹

Uluslararası yargı da birçok davada yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin Uluslararası Adalet Divanı’nın, Fas’taki ABD yurttaşlarının hakları davasındaki kararı bunu vurgulamıştır.⁵²² Tüm bunlar İran’ın tek taraflı iradesiyle bu andlaşmayı iptal etmesinin yasa dışı bir davranış olduğunu ve bu davranışa onay veren hiçbir yasal gerekçenin olmadığını göstermektedir.

c. Cezayir Andlaşması

Bu andlaşma Irak ve İran arasında sınırları belirleme alanında yapılan en önemli andlaşmalardan biri sayılmaktadır. Bu andlaşmanın öneminden dolayı ilk etapta onun yapılma sebeplerine daha sonra içerdiği en önemli maddelerine

⁵¹⁹ CENÎNEH Mahmûd Sâmî, El-Kânûnü’ d-Düvelî el-Âmm, Kahire 1938, s. 426.

⁵²⁰ BM Sözleşmesi, md. 2, f. 2.

⁵²¹ 1969’taki Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, md. 26, <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/140-viyana-andlasmalar-hukuku-soezlesmesi>, 17.06.2019

⁵²² ATİYYE, "El-Kânûnü’ d", s 107.

değineceğiz. Ondan sonra andlaşmanın hukuki değerini açıklamakla birlikte andlaşmayı iptal etme meselesini inceleyeceğiz.

1937'deki andlaşmanın iptal edilmesinden itibaren iki ülke arasında tartışmanın şiddeti çok artmıştır. Sınır bölgelerinde birtakım sorun ve olaylar çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlar yıllarca devam etmiştir.⁵²³ 7 Ekim 1973'te Irak hükümeti bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamasında Irak'ın barışçıl yollarla İran ile sorunları çözmeye hazır olduğunu vurgulamıştır.⁵²⁴ Fakat İran hükümeti özellikle Şattularap olmak üzere Irak sınırındaki tecavüz ve saldırılarına devam etmiştir. Bu da durumların daha da kötüye gitmesine ve Bedre bölgesi ve civarında iki ülke arasında 1974 yılı Şubat ayının başında silahlı çatışmanın başlamasına yol açmıştır.⁵²⁵ İki ülke arasında askeri açıdan gerginlik meydana gelmiştir. Bu durum Irak'ı 12 Şubat 1974'te BM Genel Sekreteri'ne bir nota vermek zorunda bırakmıştır. Irak bu notada İran'ın devamlı Irak saldırmasına ve bunun sonucunda meydana gelen egemenlik ihlaline dikkat çekmiştir.

BM sorunu tüm yönleriyle inceleyecek olan bir temsilciyi tayin etmiştir. Bu temsilci Bağdat, Tahran ve uyuşmazlık bölgelerini ziyaret etmiştir. Daha sonra 16 Mayıs 1974'te BM Genel Sekreteri'ne raporunu göndermiştir. Bu raporun içerdiği en önemli bilgiler şunlardır:

- i. Tarafların her biri 7 Mart 1974'ten itibaren ateşkese bağlı kalmakla yükümlüdür.
- ii. Tarafların her biri sınır boyunca yerleştirilen askeri güçlerini geri çekmeye bağlı kalacaktır.
- iii. Tarafların her biri iki ülke arasında müzakerelerin başlaması için uygun ortamı hazırlaması gerekir.

⁵²³ İran Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtleri destekliyordu. Onların Irak hükümetine karşı yaptığı eylemlerde onlara destek veriyordu. Öte yandan Irak Arabistan'da yaşayan Arapları destekliyordu. Onların İran'a karşı yaptıkları eylemleri destekliyordu. **SÂLİM Muhammed**, El-İrâk mâ Cerâ ve İhtimâlâtü'l-Müstakbel, Ayn Beşeri ve Sosyal İncelemeler ve Araştırmalar Yayınevi, İmarat 2003, s. 72; **MUHNÂ Muhammed**, El-Halîcû'l-Arabî et-Tetavvürü'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır, Şebbâbü'l-Câmia Müessesesi, İskenderiye 1996, s. 390.

⁵²⁴ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü's", s. 152.

⁵²⁵ **HİDIR Nare Zû Ahmed**, El-Mesûliyyetü'd-Düveliyye an İntihâki'l-Hudûdiyye ed-Düveliyye, Duhok Üniversitesi Hukuk ve Yönetim Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Duhok 2013, s. 119.

iv. Tarafların her biri acilen müzakereleri başlatma ve tüm uyuşmazlıkları çözmekle yükümlüdür.⁵²⁶

Genel Sekreter bu raporu Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Güvenlik Konseyi, Irak ve İran hükümetlerinin raporda geçenlere bağlı kalma çağrısını içeren kararını çıkarmıştır.⁵²⁷ Irak bu kararı onaylamıştır. Fakat İran hükümeti Irak'ın içişlerine karışmaya ve saldırgan politikasını uygulamaya devam etmiştir. Bu da iki ülke arasında yeniden durumların gerilmesine yol açmıştır. Bu zor şartlarda 6 Mart 1975'te Cezayir'de OPEC'in (Petro İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Zirve Konferansı yapılmıştır. Bu konferans esnasında Cezayir Başkanı Houari Buumedien, arabulucu olmuştur.

Irak ve İran'ın her birinin başkanına iki ülke arasında bulunan sınır sorunlarına köklü bir çözüm getirmek için görüşmeler yapma, birbirlerinin içişlerine karışmama ve kendi aralarında iyi komşuluk ilkelerini uygulama konularında çağrıda bulunmuştur. Cezayir Başkanı'nın çabaları sonucu Irak ve İran devlet başkanlarının imzaladığı Cezayir Andlaşması yapılmıştır.⁵²⁸

Bu andlaşma iki ülke için değerli bir fırsattı. Irak'ın ülke ve ordu güvenliğini ve kendi birliğini korumak için bu andlaşmaya ihtiyacı vardı.

Ayrıca bu andlaşma gereği Irak, İran'ın önceki andlaşmalarda işgal ettiği topraklarını geri alabilecektir. İran ise Şattularap'ta bazı kazançlar elde etmiştir. Zira Thalweg hattı kabul edilen hat sayılmaktaydı. Andlaşmanın kararlaştırdığı en önemli işler şunlardır:

i. İki ülke arasında ortak olan kara sınırı 1913'teki İstanbul Protokolü ve Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki tutanaklarında geçenlere göre nihai bir şekilde belirlenecektir.

ii. Şattularap hattı Thalweg hattına göre belirlenmiştir. Diğer ortak nehirlerin sınırları yarı yarıya olacaktır.

⁵²⁶ **KEBİSİ**, s. 83.

⁵²⁷ 348 Sayılı 28 Mayıs 1974 Tarihli Güvenlik Konseyi Kararı. Bu karar için bkz: <https://daccess-ods.un.org/TMP/4987168.61009598.html>, 01.05.2019

⁵²⁸ **PRİMAGOV Yevgeniy**, Eş-Şarkü'l-Evset el-Ma'lûm ve'l-Mahfî, tercüme eden: ARAP Ali, İskenderun Yayınevi, Dimaşk 2006, s. 320.

iii. Her iki taraf ortak sınır boyunca karşılıklı güveni yeniden tesis edecektir. Kaynağı ne olursa olsun sabotaj niteliğine sahip sızmaları engellemek için her iki taraf sıkı ve etkin olan ortak bir denetim yapmaları gerekir.

iv. Her iki tarafın yukarıda ele alınan tüm düzenlemeleri tek tek ve tam olarak dikkate alması gerekir. Bunların herhangi birine zarar vermek Cezayir Andlaşması'nın ruhu ve içeriğine aykırı olur.⁵²⁹

Bu andlaşmanın imzalanmasından dokuz gün sonra Tahran'da bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Irak, İran ve Cezayir'in Dışişleri bakanları katılmıştır. Bunlar şu üç komisyonun kurulması üzerinde anlaştılar:

- i. Birinci komisyon 1913'teki Protokol ve Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki tutanaklarına göre kara sınırlarını belirlemekle yetkilidir.
- ii. İkinci komisyon nehir sınırlarını belirlemekle yetkilidir.
- iii. Üçüncü komisyon sınırdan sızanları denetlemek ve sabotaj eylemlerini engellemekle yetkilidir.⁵³⁰

13 Haziran 1975'te Bağdat'ta imzalanan Cezayir Andlaşması'na kara ve nehir sınırları ve sınır güvenliğiyle ilgili üç protokol eklenmiştir. Andlaşmanın maddeleri ve ona ek olan protokoller şöyledir.⁵³¹

Cezayir Andlaşması'nın Maddeleri: Bu andlaşma bir giriş ve sekiz maddeden oluşmaktadır. Girişinde 1913'teki İstanbul Protokolü ve Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki tutanaklarına göre Irak ve İran arasındaki sınırları nihai bir şekilde çizme isteklerinin olduğunu ele almıştır. Aynı şekilde dostluk bağlarının güçlendirilmesine, iyi komşuluğa, aralarındaki sınıra saygı gösterilmesine ve içişlere müdahale edilmemesine vurgu yapılmıştır.

Bu andlaşmanın 1. maddesi Irak ve İran arasında kara sınırını çizmenin genel esaslarını belirlemiştir. Bu madde 1913'teki Protokol'de ve Sınır Tespit

⁵²⁹ **DEVİRİ Muhammed Abdullah**, "El-Alâkâtü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye fi Dav'i'l-Kânûni'd-Düvelî", Hukuki Dergi, S. 4, 1983, s. 19.

⁵³⁰ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü'sh", s. 152.

⁵³¹ Cezayir Andlaşması 22 Haziran 1976'da yürürlüğe girmiştir. Bu andlaşma için bkz., [http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/sbarzani/Barzani-\(700-715\).pdf](http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/sbarzani/Barzani-(700-715).pdf), 15.04.2019

Komisyonu'nun 1914'teki tutanaklarında belirlenen sınırın esas alınması çağrısında bulunmuştur.

Bu andlaşmanın 2. maddesi bu andlaşmaya ek olarak Şattularap'taki sınır meselesini çözen ikinci bir protokolün konulmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir.

Öte yandan 3. madde bu andlaşmaya ek olarak iki ülke arasındaki sınır boyunca güvenliği korumayı vurgulayan üçüncü bir protokolün imzalanması çağrısında bulunmuştur.

4. ve 5. maddeler sınıra saygılı olma ve iki tarafın bu sınırı delmeme ya da ihlal etmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

6. madde bu andlaşmanın ya da ek olan üç protokolün yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgili ileride çıkan anlaşmazlığı çözüme yollarını açıklamıştır. Zira bu madde çözümün birinci yolunun iki taraf arasında müzakere olduğunu açıklamıştır. Müzakereler başarılı olmazsa çözümde olumlu bir rol oynaması için dostça girişimlerine başvurulur. Bu girişimler çözümde başarısız olursa uyuşmazlığın uluslararası tahkime aktarılması gerekir.

7. madde bu andlaşmanın BM Sözleşmesi'nin 102. maddesine göre BM Genel Sekreteri'nde kaydedilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.

Son olarak 8. madde bu andlaşmanın iki ülke arasındaki belgelerin karşılıklı alıp verilmesinden sonra yürürlüğe gireceğini açıklamıştır.

Nehir Sınırnı Belirleme Protokolü: Bu protokol dokuz maddeden oluşmaktadır. Bu protokolde geçen en önemli şey Şattularap'taki sınır hattının Thalweg hattına göre belirlenmesi üzerinde ittifak edilmesidir. Thalweg hattı Irak, İran ve Cezayir'den oluşan karma bir komisyon tarafından konulmuştur. Öyle ki bu sınır hattı, hava sahasını ve yerin içini kapsayacak şekilde dikey şekilde uzamaktadır.⁵³² Protokol ayrıca iki tarafın ticari ve askeri gemilerinin Şattularap'ta özgürce seyredebileceğini vurgulamıştır.⁵³³

Kara Sınırnı Yeniden Belirleme Protokolü: Bu protokol altı maddeden oluşmaktadır. Protokol, karma komisyonun elde ettiklerine göre iki taraf arasında

⁵³² 1975 Tarihli Protokol, md. 1-4.

⁵³³ 1975 Tarihli Protokol, md. 7.

kara sınırının belirlenmesini esas almıştır. Zira karma komisyonun sınırı çizmede dayandığı esas şuydu:

- i. 1913'teki İstanbul Protokolü ve Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki oturumlarının tutanakları.
- ii. 17 Mart 1975'te yapılan Tahran Protokolü.
- iii. 20 Nisan 1975'te imzalanan Dışişleri Bakanlığı toplantısı tutanağı.
- iv. Kara sınırının çizmekle yetkili olan komisyonun 13 Haziran 1975'te hazırladığı kara sınırını çizme eylemleri tutanağı.
- v. Kara sınır hattının çiziminin bulunduğu haritalar, eski ve yeni destek yerleri.
- vi. Irak ve İran sınır bölgelerinin havadan çekilen fotoğrafları.⁵³⁴

Şu da bilinmeli ki bu protokolün 1. maddesi gereği, İran hükümetinin bir yıldan daha az bir sürede işgal ettiği, üzerinde karakollar inşa ettiği ve mesafesi 342 km² olan kara sınırını geri vermesi gerekir. Fakat İran Irak'ın bu topraklarını geri vermemiştir.⁵³⁵ İran böyle yaparak bu protokolün maddelerine aykırı davranmıştır.

Bir diğer açıdan İran Birinci protokol gereği Şattularap'ta elde ettiği kazanımları elinde tutmaya ve onları iddia etmeye devam etmiştir. İran kendi çıkarına ve genişleme amacına hizmet eden maddeleri uygulamaktadır. Bu protokol gereği ortaya çıkan herhangi bir yükümlülüğü yerine getirmeyi reddetmektedir.

Irak-İran Sınırının Güvenliğini Sağlama Protokol: Bu protokol iki ülke arasındaki sınır boyunca güvenliği sağlama, koruma ve denetimde bulunmanın gerekli olduğunu vurgulamak için yapılmış olup dokuz maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler iki ülkeyi kara ve nehir sınırı bölgelerinde medyana gelebilecek sızma eylemleri, sabotaj ve isyanlardan korumayı vurgulamıştır. Ayrıca tüm sızma girişlerinin kapatılması ve kurumların denetimine bağlı olan sınır geçiş yollarının konulmasının zorunlu olduğunu da vurgulamıştır.⁵³⁶

1975 yılında imzalanan bu anlaşma, 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle taraflar arasında yeniden tartışmalar ve çekişmeler baş göstermiştir. Burada İran'ın yayılmacı politikası oldukça etkili olmuştur. Nitekim Irak yeni

⁵³⁴ **KEBÎSÎ**, s. 92.

⁵³⁵ **SA'DÛN**, s. 260.

⁵³⁶ **HUSÛSÎ Bedreddin**, "El-Cüzûrû't-Târihiyye li-Ezmeti'l-Alâkâti'l-İrâkiyye el-Îrâniyye fi'l-Asri'l-Hadîs", Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 1996, s. 25.

kurulan bu hükümeti hoş karşılamasına rağmen maalesef İran, topraklarını genişletme yoluna devam etmiştir. Zira İran, Irak topraklarını kendi nüfuz bölgelerinden biri olarak görmektedir.⁵³⁷

Irak hükümeti yeni İran hükümetinden 1975 yılında yapılan Cezayir Andlaşması'ndaki tüm yükümlülüklerini yerine getirmesini özellikle de İran'ın işgal ettiği Irak topraklarını Irak'a geri vermesini talep etmiştir. Fakat İran hükümeti bu yükümlülükleri yerine getirmemiştir. Bilakis işgal ettiği toprakları Irak'a vermesi yerine Irak topraklarında askeri güçlerinin varlığını arttırmıştır.

İran provokasyon eylemlerine, askeri tırmandırmaya, kendi güçleri tarafından Irak'ın bazı sınır bölgelerine saldırma ve oralara tecavüz etme eylemlerine başlamıştır.⁵³⁸ 23 Şubat 1979 ve 26 Mayıs 1980 tarihleri arasında Irak'ın sınır bölgelerinde İran uçakları 54 defa Irak hava sahasını ihlal etmiştir. İran, Irak sınır karakollarına 15 kara saldırısı düzenlemiştir. Irak deniz sınırına ise 12 saldırı düzenlemiştir.⁵³⁹ 1980 yılının Temmuz ayı saldırılarla doluydu. Öyle ki neredeyse her gün saldırı yapılıyordu. Zira bu ayda Irak sınır karakolları bombalanmıştır. Sınır güvenlik güçlerinden bazı askerler esir alınmıştır. Irak gemilerine saldırı düzenlenmiştir. Aynı şekilde Şattülarap'ta geçen yabancı gemilere de saldırı yapılmıştır.

Bu durum Irak'ın uluslararası ve bölgesel örgütlere nota sunmasına yol açmıştır. İran'ın sınır tecavüzlerine ve saldırılarına devam etmesiyle birlikte İran yöneticileri Cezayir Andlaşması'nı reddetmişlerdir. Bu andlaşmanın yürürlüğe girmesini sağlayacak olan herhangi bir aracıyı da reddetmişlerdir.⁵⁴⁰

15 Eylül 1980'den 19 Eylül 1980'de kadar İran'ın resmi demeçleri; Cezayir Andlaşması'nın yasal olmadığı, İran'ın önceki yönetimiyle yapıldığı ve İran'ın yeni

⁵³⁷ **ABDURABBİHİ İslam Muhammed**, El-Harbü'l-İrâkiyye el-Îrânîyye, İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze 2015, s. 92.

⁵³⁸ **ÇELEBİ Usâm**, "En-Neft ve Tersîmü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrânîyye", Arap Müstakbel Dergisi, S. 372, 2010, s. 114.

⁵³⁹ **TAVÂLİBE Hasan**, Münâkaşetün fi'n-Nizâ'i'l-İrâkî el-Îrânî, Medbûlî Kitapevi, Kahire 1984, s. 49.

⁵⁴⁰ Irak-İran Savaşının Durdurulması İçin Gösterilen Uluslararası Barış Çabaları, Kültür ve Basın Bakanlığı Yayınları, er-Reşîd Yayınevi, Bağdat, 1983, s. 7.

hükümetinin çıkarlarını gerçekleştirmediği için İran hükümetinin Cezayir Andlaşması'na bağlı kalmayacağını açıklamışlardır.⁵⁴¹

Irak'ın, İran'ı Cezayir Andlaşması'na bağlı kılma çabalarının tümü başarısız olunca ve İran andlaşmanın maddelerini ihlal etmeye devam edince Irak 17 Eylül 1980'de bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada Cezayir Andlaşması'nı geçersiz kabul ettiğini ve Şattularap'ın tümüyle bir Irak nehri olarak kalacağını ifade etmiştir.⁵⁴²

Irak'ın Cezayir Andlaşması'nı iptal etmede dayandığı sebepler şunlardır:

- i. İran işgal ettiği Irak topraklarını Irak'a geri vermemiş, bu durumda Cezayir Andlaşması'na aykırı davranmıştır. Hatta yeni topraklarını kendi toprağına katmıştır.
- ii. Cezayir Andlaşması'na bağlı kalınmayacağıyla ilgili İran yönetimi tarafından tekrarlanan demeçler.⁵⁴³
- iii. İran Cezayir Andlaşması'na ek olan üçüncü protokolün 1. maddesini çiğnemiştir. Zira İran Kuzey Irak'ta Kürt Ayaklanma Hareketi'ne destek olmuştur.⁵⁴⁴
- iv. Irak hükümeti İran'ın Cezayir Andlaşması'nı reddetmesini ve onun maddelerini çiğnemesini andlaşmanın hükümlerini apaçık ve köklü bir çiğneme saymıştır.

Bu bağlamda uluslararası hukuk açısından şu soruyu sorabiliriz: İran hükümetinin bu yaptıkları, 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın hükümlerini esaslı bir ihlali sayılıp Irak'ın bu andlaşmayı iptal etmesine gerekçe olabilir mi?

Genel olarak İran hükümetinin Irak'a karşı yaptığı tecavüz ve saldırı eylemlerine bakıldığında açık bir şekilde bu eylemlerin köklü bir şekilde Cezayir Andlaşması maddeleri ve ona ek olan protokolleri birçok yerde ihlal ettiği görülmektedir. İran'ın yaptığı en önemli aykırılıkları şöyle özetleyebiliriz:

⁵⁴¹ Cezayir Andlaşmasına bağlı kalınmayacağıyla ilgili en önemli demeçler şunlardır: İran Dışişleri Bakanı ve İran Genel Kurmay Başkanı'nın 15 Eylül'deki demeçleri, İran Başkanı'nın 17 Eylül'deki demeci, İran hükümetinin resmi sözcüsünün 19 Eylül 1980'deki demeci. **KASSÂB Abdülvehhâb**, İhtilâl mâ Ba'de'l-İstiklâl, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 2007, s. 80; **ALÛCÎ Abdülkerim**, El-İrâk ve İrân Sirâ'u Hudûd em Vücûd, Sekâfiyye Yayınevi, Mısır 2007, s. 115.

⁵⁴² **EBÛ Gazâle Abdülhalim**, El-Harbü'l-İrâkiyye el-İrâniyye, Beyrut 1994, s. 59.

⁵⁴³ **RÂVÎ**, "El-Hudûdü'd", s. 98.

⁵⁴⁴ **ABDURABBÎHÎ**, s. 105.

i. İran'ın 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın girişine aykırı davranması. Bu giriş; dostluk bağlantıları, iyi komşuluk, sınır saygınlığı, içişlere müdahale etmemeyi ve Irak ile dostluk ilişkileri kurmayı taahhüt etmeyi vurgulamaktadır.

ii. İran'ın andlaşmanın 1. maddesine aykırı davranması. Bu madde kara sınırının kara sınırını yeniden çizmeyle ilgili protokolde geçenlere göre olmasını gerekli kılmaktadır.

iii. İran'ın andlaşmanın 4. maddesine aykırı davranması. Bu madde Cezayir Andlaşması'na ek olan üç protokolde geçen hükümlerin andlaşmadan ayrılmayan bir parça sayıldığını ifade etmektedir. Bu hükümlerin tümü nihai ve daimidir. Herhangi bir sebepten dolayı ihlal edilemezler. Bu hükümlerin herhangi bir şekilde çiğnenmesi andlaşmanın ruhuna aykırılık teşkil eder. Bundan dolayı İran'ın Irak topraklarını iade etmemesi ikinci protokole aykırılık sayılmaktadır. Aynı şekilde İran'ın Kuzey Irak'ta ayaklananları desteklemesi üçüncü protokole aykırılık teşkil etmektedir. Bunlar İran'ın andlaşma ruhunu ne kadar çiğnediğini ortaya koymaktadır.

iv. İşin gerçeği İran güçlerinin sınır bölgeleri ve sınır karakollarına yaptığı saldırıların hacmini ortaya koymaktadır. İran bu dönem boyunca Irak'ın iç güvenliğini sarsmaya çalışmaktaydı.⁵⁴⁵

Bu eylemler 1969'daki Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerinin kapsamına girmektedir. Bu andlaşma esaslı ihlalin şu iki durumda gerçekleştiğini ifade etmiştir:

“a- Andlaşmanın, bu Sözleşmenin tasvip etmediği bir şekilde inkar edilmesi; veya

*b- Andlaşmanın konu veya amacının gerçekleştirilmesi için elzem olan bir hükmün ihlal edilmesi.”*⁵⁴⁶

Kanaatimizce bununla birlikte bu madde Irak'ı da İran'ı da bağlamaz. Çünkü her iki ülke 1969 tarihli Viyana Antlaşması'nı onaylamamıştır. Bu sebeple Irak bu

⁵⁴⁵ Bazı kaynakların ifade ettiğine göre Şubat 1979'dan Eylül 1980'nin sonuna kadar İran askeri uçaklarının Irak hava sahasını ihlal etme sayısı 249'a ulaşmıştır. Ayrıca İran askeri güçleri sınır karakollarına 244 defa ateş etmişlerdir. **RÂVÎ Hâmid Salih**, "El-Vad'u'l-Kânûnî li-ilğa İttifâkiyyetü'l-Hudûdü'l-İrâkiyye el-İrâniyye el-Ma'küde fi' 6 Âdâr Âm 1975", El-kadâ' Dergisi, S. 2, 1980, s. 5.

⁵⁴⁶ 1969 Tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, md. 60, f. 3.

maddeden yararlanamamaktadır. Çünkü devletler hukukunda kural olarak andlaşmalar etkilerini sadece taraf devletler üzerinde gösterir.

Bununla beraber Irak hükümetinin Cezayir Andlaşması'nı iptal etmeden önce bu andlaşma ya da ona ek olan üç protokolü yorumlama veya uygulamayla ilgili olarak ileride ortaya çıkan tartışmayı çözme yolunun iki taraf arasında müzakerelerin yapılmasıyla ya da iyi niyet girişimleri yoluyla olduğunu açıklayan bu andlaşmanın 6. maddesi gereği hareket etmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu girişimler sorunu çözümede başarısız olduğu zaman uyuşmazlığın uluslararası tahkime aktarılması gerekir. Cezayir Andlaşması dışında da bir çözüm bulunmaktadır. Bu da sorunu Güvenlik Konseyi'ne götürmek ya da BM Sözleşmesi'nin 33. maddesinin uyuşmazlığın çözülmesi için belirttiği barışçıl yollara başvurmaktır. Bu sebeple Irak'ın andlaşmayı iptal etme kararı isabetli bir karar değildir. Hatta bu karar, Irak ve İran arasında savaşın patlak vermesine yol açacak şekilde gerilimi ve askeri tırmanışı arttırmıştır.

Nitekim İran'ın Cezayir Andlaşması'nın hükümlerini ihlal etmesi ve Irak'ın bu andlaşmayı iptal etmesinden dolayı Cezayir Andlaşması ve ona ek olan üç protokol Irak ve İran arasında ortak olan sınırlarla ilgili nihai bir çözüm getirememiştir. Bu durumun sonu iki ülke arasında savaş fitilini yakmıştır. Bu durum iki ülke arasında sınır tartışmalarının gelişmesi, durumun kötüleşmesi ve 8 sene devam eden savaşın çıkmasına yol açmıştır. Irak-İran Savaşı'nın Cezayir Andlaşması üzerindeki etkisi nedir? şeklindeki sorusuna cevap vermeden önce savaşın sınır andlaşmaları üzerindeki etkisinin ne olduğunu açıklamamız gerekir.

Bilinmektedir ki savaşa başvurmama ilkesi modern uluslararası hukukta kararlaştırılan en önemli ilkelerden biridir. Uluslararası andlaşmaların çoğu özellikle de BM Sözleşmesi 2. maddesinin 4. fıkrası bunu belirtmiştir. Bu madde uluslararası ilişkilerde güç kullanmanın yasak olduğunu ifade etmiştir. Fakat savaş meydana geldiği zaman bu savaşın andlaşmalar üzerindeki etkisi nedir? Önceden doğru olan görüş savaşın, savaşan ülkeler arasındaki tüm andlaşmaları geçersiz kılmasıydı.⁵⁴⁷ Fakat XIX. asrın başlarından itibaren uluslararası hukuk savaş durumundan etkilenmeyen bazı andlaşmaları istisna etmiştir. Çünkü bu andlaşmalar sürekli

⁵⁴⁷ HERBRET W. Briggs, The Law of Nations, 2nd Ed., London 1953, s. 943.

tarafsız olma ya da deniz ulaşımının özgür olması durumları gibi objektif bir durumu düzenlemektedir. Uluslararası sınır andlaşmaları da istisna edilen bu andlaşmalardandır. Zira bu andlaşmalar yürürlükte kalmaya devam edip savaşın çıkmasından etkilenmezler.⁵⁴⁸ Yani yürürlüğe girip yükümlülükler ve uluslararası haklar doğuran sınır andlaşmaları sona ermez. Bir diğer açıdan ise bazı hukukçular devletler arasında; “*savaşın, savaşan devletler arasında imzalanan tüm andlaşmaları sona erdirdiği*” şeklinde bilinen ve kapsayıcı olan kuralın kayıtsız bir kural olmadığını ve emredici kurallardan sayılamayacağını ifade etmişlerdir. Yani bu kurala aykırı bir şekilde andlaşma yapılabilir.⁵⁴⁹ Bu durumu Irak ve İran arasında 1975’te imzalanan Cezayir Andlaşması’nda görmekteyiz. Zira bu andlaşma iptal edilmesine rağmen iki taraf tekrar bu andlaşmanın gereğini yapmaya çalışmışlardır.

Irak-İran Savaşı’nın Cezayir Andlaşması üzerindeki etkisiyle ilgili olaraksa Irak’ın 17 Eylül 1980’de andlaşmayı iptal etme kararı verdiğiinden beri İran askeri güçlerinin bir sonraki gün Irak’a karşı askeri eylemlere başladığını ve İran’ın ilki 18 Eylül’de olan askeri demeçlerini yayınladığını görmekteyiz.

İlk demeçte İran askeri güçlerinin Irak’ın petrol tesislerini yıktığını bildirmiştir. 19 Eylül’de İran askeri operasyonlarda hava güçlerini kullanmaya başlamıştır. 21 Eylül’de İran genel seferberlik ilan etmiştir.⁵⁵⁰ Bunun ardından Irak ordusu bu saldırılara kaşı koyup 22 Eylül 1980’de askeri operasyona başlamıştır. Böylece iki taraf bilfiil kara ve nehir sınırları boyunca geniş ve kapsayıcı bir savaşa girmiş oldu.

İki taraf da 1975’te yapılan Cezayir Andlaşması’yla ilgili karşılıklı suçlamalarda bulunmuş ve gerekçeler öne sürmüştür. Zira Irak hükümeti İran tarafının bu andlaşmanın maddelerine bağlı kalmaması sebebiyle andlaşmayı iptal ettiğini öne sürmüştür. İran hükümeti ise Irak’ın andlaşmayı iptal etmesine sebep olan kendi demeçlerini ve saldırgan davranışlarını unutarak Irak’ın andlaşmayı iptal ettiğini ilan etmesinin yasa dışı bir durum sayıldığını öne sürmüştür.

⁵⁴⁸ ŞÜKRÎ Muhammed Aziz, El-Kânûnü’ d-Düvelî el-Âmm, Kahire 1968, s. 421.

⁵⁴⁹ ABDÜLHAMİD Muhammed Sâmi, Kânûnü’l-Münazzamâtu’ d-Düveliyye, 3. Baskı, Şebbâbü’l-Câmia Müessesesi, İskenderiye 1972, s. 100.

⁵⁵⁰ SÂCÎ Hasan Halil, İlzâmiyyetü Karârâti Meclisi’l-Emn fi’n-Nizâ’i’l-İrâki’l-İrânî, Asya ve Afrika Araştırmalar Enstitüsü, 1988, s. 67.

28 Eylül 1980'de Irak hükümeti savaşı durdurmak için barışçıl girişimde bulunacağını, İran ile doğrudan müzakerelere girmeye hazır olduğunu ya da uyuşmazlığın çözülmesi için üçüncü bir tarafın müdahale edebileceğini duyurmuştur. Aynı şekilde bazı uluslararası örgütler ve devletler savaşı durdurmak için arabulucu rolünü yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat İran hükümeti Irak'ın girişimini ve arabuluculukları reddetmiştir. Hatta İran, Irak'ı işgal edip yönetimi düşürünceye ve İran'a bağlı İslami bir devlet kuruncaya kadar savaşa devam edeceğini açıklamıştır.⁵⁵¹

Öte yandan Irak Nisan 1981'de müzakerelerde bulunma ve savaşı durdurma çağrısını tekrarlamıştır. Fakat her zaman olduğu gibi İran bu çağrıyı da reddetmiştir.⁵⁵² Hatta İran hükümetinin düşüncesi o dönemde Irak'ın coğrafi sınırlarının varlığını reddetme yönündeydi.⁵⁵³ Böylece iki devlet arasında savaş yaklaşık olarak 8 yıl devam etmiştir. Bu savaş 8 Ağustos 1988'de sona ermiştir. Bu savaşın kurbanları, binlerce şehit olmuştur. Bunun yanı sıra iki taraf arasında büyük maddi ve askeri kayıplar meydana gelmiştir.⁵⁵⁴

Savaşın 1975'teki Cezayir Andlaşması'nı etkilemediğini söyleyemeyiz. Savaşa girilmeden andlaşma iptal edilmesine rağmen savaşın çıkması sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve sınır sorununu çözmek için umulan tüm emeller bitmiştir. Bu durum sadece Cezayir Andlaşması için geçerli değildir. Aynı durum 1937'deki Andlaşma ve daha önce yapılan tüm andlaşmalar için de geçerlidir.

Kanaatimce 1975'te yapılan Cezayir Andlaşması şu sebeplerden dolayı halen hukuki açıdan kalmaya devam etmektedir:

i. Cezayir Andlaşması'nda onun sona erme süresini belirleyen hiçbir açık metin bulunmamaktadır.

⁵⁵¹ **TAVÂLİBE**, s. 79.

⁵⁵² **RESÛL Fâdil**, El-Îrâk ve Îrân Esbâb ve Eb'âdü'n-Nizâ', Nemsavi Uluslararası Siyaset Enstitüsü, 1992, s. 72.

⁵⁵³ **ABDÛNNÂSİR Velîd**, Îrân Dirâse ani's-Serve ve'd-Devle, eş-Şark Yayınevi, Kahire, 1977, s. 58.

⁵⁵⁴ Uluslararası raporların ifade ettiğinde göre savaş döneminde iki ülkenin savaş kurbanı sayısının ölü ve yaralı olarak yaklaşık bir milyondur. Maddi hasarlar ise 500 milyar dolardır. Bunun yanı sıra petrol gelirlerinin kesilmesi sonucu ortaya çıkan kayıplar ve binaların yeniden yapılma ve altyapının imar edilme maliyetleri de bulunmaktadır. **MUHAMMED Abdülasîlî**, "En-Nedevetü'd-Düveliyye li-Înhâi'l-Harbi'l-Îrâkiyyeti'l-Îrâniyye", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 84, Kahire 1987, s. 269; **İDRİS Muhammed**, En-Nizâmü'l-İklîmî li'l-Halîci'l-Arabî, Beyrut 2000, s. 475.

ii. Taraflardan birinin iradesiyle andlaşmanın iptal edilmesi hukuki ve gerçek anlamda andlaşmayı sona erdirmez. Çünkü andlaşmada taraflardan birinin andlaşmayı iptal edebilmesi ya da andlaşmadan çekilebilmesi meselesini ele alan bir madde bulunmamaktadır. Diğer bir açıdan ise taraflardan birinin kendi iradesiyle andlaşmayı iptal ettiğini bildirmesi, BM Sözleşmesi'nin 33. maddesinde belirtilen barışçıl yollarla bu meselesinin çözülmesine imkân vermektedir.

iii. Savaşın çıkması daimi durumları düzenleyen uluslararası andlaşmaları etkilemez. Cezayir Andlaşması da iki devlet arasındaki sınır durumunu düzenleyen ve sınırı daimi bir şekilde tespit eden bir andlaşma olduğu için bu andlaşma halen var olup yürürlüktedir.

iv. İki taraf bu andlaşmanın iptal edilmesi ya da değiştirilmesi üzerinde anlaşmamışlardır. Bu andlaşmanın yerine geçebilecek yeni bir andlaşma da yapmamışlardır.

v. İki ülke arasında savaş sona erdikten sonra iki tarafın bu andlaşmanın gereğini yapması ve buna tutunması bu andlaşmanın devam ettiğine ve halen sona ermediğine en iyi delildir.

Şu da bilinmeli ki Irak-İran savaşı sona erdikten sonra Irak hükümeti iki önemli girişimde bulunmuştur. Birincisi 5 Ocak 1990'daydı. Bu girişimle Irak iki ülke arasında müzakerelerin yeniden yapılmasını, iki ülke arasındaki tüm sınır sorunlarını çözmeyi ve barışı yerleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu girişim iki taraf arasında yapılacak olan müzakerelerin Cenevre ya da New York'ta yapılması yerine Bağdat veya Tahran'da yapılmasını ve iki devletin kendi aralarında doğrudan müzakerelerin yapılmasını zorunlu gören 598 Sayılı ve 1987 Tarihli Güvenlik Konseyi kararına göre hareket etmeleri çağrısını içermektedir. Fakat İran bu girişime cevap vermeyip bunu reddetmiştir. Bunun ardından Irak hükümeti 14 Ağustos 1990'da ikinci bir girişimde bulunmuştur. Bu girişim Irak'ın 1975'teki Cezayir Andlaşması'nı yeniden tanımasını, İran'ın tüm şartlarını kabul etmesini, savaş esnasında Irak güçlerinin işgal ettiği tüm bölgelerden Irak'ın kendi güçlerini geri çekmeyi taahhüt etmesini içermektedir.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ ANBEKÎ Nezzâr Câsim, "Mübâderetü's-Selâmi'l-İrâkiyye", El-Hukukî Dergi, S. 4, 1990, s. 25.

Irak hükümeti iki ülke arasında barış andlaşması yapılması çağrısında bulunmuştur. Fakat İran bu girişimi reddettiği için aralarında bu andlaşma yapılmamıştır.⁵⁵⁶

Lakin son dönemlerde İran'ın stratejisi değişmiştir. Zira İran Başkanı 12 Mart 2019'da Irak'ı ziyaret edip Cezayir Andlaşması'nın özellikle de nehir sınırlarıyla ilgili olan protokolün yürürlüğe girmesi konusunda Irak hükümetiyle anlaşmıştır.⁵⁵⁷

II. Irak ve İran Arasındaki Sınırların İhlâli

Devletler arasında imzalanan andlaşmaların anlaşma yapan devletlerin belli meseleleriyle ilgili ilişkilerini hukuki bir şekilde düzenlemek için yapıldığı bilinmektedir. Andlaşmaları yöneten en önemli ilke Ahde vefa ilkesidir. Bu ilkeye göre andlaşma yapan her devletin andlaşmaya saygı göstermesi ve onu çiğnememesi gerekir. Sınır andlaşmaları devletlerin saygı göstermesi ve çiğnememesi gereken andlaşmalardan biridir. Uluslararası sınırlara saygılı olma meselesi, sadece Ahde vefa ilkesine dayanmıyor. Burada sınırın sabit ve istikrarlı olma ilkesi, bölgesel egemenliğe saygılı olma ilkesi, mevcut sınırları tanıma ilkesi ve bunlar dışında sınır andlaşmalarına ait başka ilkeler de bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası sınır andlaşmalarının maddelerini çiğnemek uluslararası sorumluluğu doğurur. Zira modern uluslararası hukukta uluslararası hukuk kurallarının hukuki bir sistem sayıldığı ve kendisini uluslararası hukukta aykırı bir eylemi yapan her devletin bunun gereği saldırıda bulunan devlete verdiği zararın tazminatını ödemesi gerektiği kararlaştırılmıştır.⁵⁵⁸

Irak ve İran arasındaki sınır sorunlarını incelerken ikisi arasında ortak olan sınır meselesiyle ilgili olarak birçok uluslararası sınır ihlallerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bu ihlallerin çoğu İran tarafından yapılmıştır. Bu ihlallerin en önemlilerine değinmeden önce bu sınır ihlallerinin ortaya çıkmasına yol açan sebepleri incelememiz gerekir.

⁵⁵⁶ KASIM Cemal Zekeriya, Târîhu'l-Halîci'l-Arabî el-Hadîs ve'l-Mu'âsara, C. 5, el-Fikrî'l-Arabî Yayinevi, Kahire 2001, s. 455.

⁵⁵⁷ ARİF Muhammed Abdülrehman, "İttifâkıyyetü'l-Cezâir Âm 1975 Beyne'l-Irak ve İrân", Kudüs Elarabi Dergisi, S. 488, 2019, s. 3.

⁵⁵⁸ GÂNİM Muhammed Hâfız, El-Mes'ûliyyetü'd-Düveliyye, Arap Yüksek Araştırmalar Enstitüsü, Kahire 1962, s. 27.

A. Irak ve İran Arasındaki Uluslararası Sınır İhlallerinin Sebepleri

İki ülke arasındaki sınır ihlallerinin sebebi; bazısı eski ve bazısı da yeni olan ve iki ülke arasında yapılan uluslararası anlaşmalar gereği nihai bir şekilde çözülmeyen sınır sorunlarının bulunmasıdır. Bu sorunların en önemlilerini şu üç ana başlıkta toplayabiliriz: Şattülarap sorunu, iki ülke arasında ortak olan sınır nehirleri sorunu ve kara sınır sorunu.⁵⁵⁹

a. Şattülarap Sorunu

Şattülarap Irak topraklarında akan bir nehirdir. Dicle ve Fırat nehirlerinin, Irak'ın Basra ilinin kuzeyindeki Karmet Ali bölgesinde birleşmesi neticesinde oluşmaktadır. Uzunluğu 193 km'dir. Bu nehir Basra ilinin güneyine düşen el-Fao şehrinden Basra Körfezi'ne dökülmektedir.⁵⁶⁰

Şattülarap'ın eni Dicle ve Fırat'ın birleştiği noktada bir km'dir. Basra Körfezi'ne döküldüğü noktada ise iki km'dir. İran topraklarından çıkan Karun Irmağı da Şattülarap'a birleşmektedir.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ Bu çalışmamızda Kürt sorunu ve başka sorunlar gibi iki ülke arasında bulunan diğer sorunlara değinmeden sadece iki ülke arasındaki sınır sorunuyla kısıtlayacağız.

⁵⁶⁰ Şattülarap Dicle nehrinin Fırat ile buluştuğu nokta olan Kurna bölgesinden başlamaktadır. Fakat Dicle nehrinin yatağı değiştiğinden dolayı Dicle ve Fırat'ın buluşma nokta Karmet Ali bölgesi olmuştur. Bu sebeple Kurna ile Karmet Ali bölgesi arasında olan nehir kısmı Dicle nehrinden bir parça sayılmaktadır. **HEMDÂN**, s. 744; **KARBEL Abdülilah Rezûkî**, *El-İnhâr fî Muhâfezeti'l-Basra*, Coğrafya Ansiklopedisi, Darü'l-Hikme Basımevi, Basra 1988, s. 64.

⁵⁶¹ **HAFÂCÎ Serhân Na'im**, "Tağayyürâtü Mecerâ Şatti'l-Arab", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 93, Badat 2010, s. 437.

Şekil 4: Şattûlarap Haritası⁵⁶²

Genel olarak Şattûlarap'ın tümü Irak devletinin egemenliğine tabidir. Fakat 1913'teki Astana Protokolü gereği Osmanlı Devleti Hürremşehr limanı önündeki 7 km'lik kısımdan vazgeçerek onu İran'a bırakmıştır. Ayrıca Abadan Limanı'ndaki 7 km'lik kısım da Irak'ın egemenliğinde değildir. Zira Irak hükümeti iptal edilen 1937'deki andlaşma gereği bundan vazgeçmiştir.

Şattûlarap'ta dört liman bulunmaktadır. İki tanesi Irak'a aittir. Bunlar Fao ve el-Makal limanlarıdır. İran tarafında ise Hürremşehr ve Abadan Limanları bulunmaktadır.⁵⁶³ Irak'ın Şattûlarap üzerindeki egemenliği 1975'te yapılan Cezayir Andlaşması'na kadar tam olarak devam etmiştir. Bu andlaşma iki ülke arasındaki bu nehrin sınırını Thalweg hattına göre belirlemiştir. Irak hükümeti 17 Eylül 1980'de Cezayir Andlaşması'nı iptal edince Irak, Şattûlarap'ın tümüyle kendi egemenliğine geri verilmesini vurgulamıştır.

⁵⁶² <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/38/sattularap-1.jpg>, 09.10.2019

⁵⁶³ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü's", s. 163.

Irak'ın Şattularap üzerindeki egemenliği 15 Ağustos 1990'a kadar devam etmiştir. Zira Irak hükümeti kendi kararından vazgeçip Cezayir Andlaşması'na bağlı kaldığını ve İran hükümetiyle barış andlaşması yapmak istediğini ilan etmiştir.⁵⁶⁴ İran da Cezayir Andlaşması'nı kabul ettiğini ve Irak ile birlikte bu anlaşmanın gereklerine uymak istediğini bildirmiştir.⁵⁶⁵

Şattularap Irak'a komşu olan İran devletini ayıran bir sınır sayılmasından dolayı bu nehir Irak için önem arz etmektedir. Ayrıca bu nehir denizden Irak'a doğru gelen herhangi bir yabancı güce karşı bir engel sayılmaktadır.⁵⁶⁶ Bunun yanı sıra bu nehir Irak'ı Basra Körfezi'ne bağlayan tek yol sayılmaktadır. Suları deniz ulaşımına elverişlidir. Zira ticari ve askeri gemiler onda gidip gelebilmektedirler. Şattularap sorunu incelendiğinde Irak ve İran arasında cereyan eden temel sorunun iki ana sorun etrafında döndüğü görülür. Biri Thalweg hattının Şattularap'a uygulanma sorunudur. İkinci sorun ise bu nehrin ulaşımının hukuki sistemiyle ilgilidir.

İki taraf arasında bir andlaşma bulunmadığı sürece uluslararası nehirlerin sınırlarını tespit etmek şu iki yoldan biriyle olduğu bilinmektedir:

1. Deniz taşımacılığına elverişli olmayan uluslararası nehirlerin sınırları tespit edildiği zaman sınır hattı nehrin ortasından geçecek şekilde sınır belirlenir.
2. Deniz taşımacılığına elverişli olan uluslararası nehirlerin sınırları belirlendiği zaman Thalweg hattına göre sınırlar belirlenir.⁵⁶⁷

Kaynaklar "*Thalweg*" kavramının vadi anlamına gelen "*Weg*" ve yol anlamına gelen "*Thal*" kavramlarının birleşiminden meydana gelen Almanca bir kavram olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁶⁸ Böylece bu kavramın anlamı "*vadi yolu*"dur. Bu kavram ilk defa ABD ve İspanya arasında 1795'te yapılan ve Mississippi nehrindeki doğu sınırı hattını belirleyen andlaşmada kullanılmıştır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ SHANNİOLO-SEYYÂH, s. 166.

⁵⁶⁵ SA'DÛN, s. 291.

⁵⁶⁶ ABDÛLKADİR Salahuddin, Advâun alâ Meşâkile Arabiyye ve Düveliyye, Bağdat 1972, s. 182.

⁵⁶⁷ RÂVÎ, "El-Hudûdü'd", s. 101.

⁵⁶⁸ AZZÎ, "Et-Tetavvürü't-Târîhî", s. 124.

⁵⁶⁹ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 131.

Daha sonra bu kavram iki ülke arasındaki ortak nehrin başından sonuna kadar onun yatağındaki en derin noktayı birleştiren hat olarak devletler arasında kabul edilmiştir.⁵⁷⁰ Hukukçular Thalweg hattını şu açılardan orta hattan ayırmışlardır:

i. Thalweg hattı ulaşım elverişli olan uluslararası nehirlerde uygulanmaktadır. Öte yandan orta hat ise ulaşım elverişli olmayan uluslararası nehirlerde uygulanmaktadır.

ii. Sınırın Thalweg hattına göre tespit edilmesi meselesi nehrin doğal şartlarına göre değişmektedir. Öte yandan orta hattın uygulanması durumunda sınır sabit bir şekilde olmaktadır.

iii. Thalweg hattı nehrin sınır bölgesini oluşturmaktadır. Komşu olan iki devletin ulaşım haklarını düzenlemektedir. Öte yandan orta hat, nehrin iki tarafı arasında olan açık bir hattır. Yani Thalweg kavramının bir hat olmayıp bir bölge olduğu görülmektedir.

iv. Thalweg hattının sınırını tespit etmek pratik açıdan nehrin ortasındaki sınırı tespit etmekten daha zordur.⁵⁷¹

Uluslararası hukuk doktrinine göre orta hat kuralı genel olarak uluslararası teamüllerde esas alınan kuraldır. İki taraf arasındaki anlaşmada açık bir şekilde Thalweg hattına bağlı kalma üzerinde anlaşma olmadığı sürece devletlerin Thalweg hattına bağlı kalmalarını gerektiren uluslararası bir kural bulunmamaktadır. Thalweg hattına tutunmayı ifade eden anlaşmaların bulunmaması durumunda nehir ortası kuralına tutunmak gerekir. Nitekim bu en adil olanıdır.⁵⁷²

Şattülarap ile ilgili olarak ise Cezayir Andlaşması'nın Thalweg hattından kast edileni açıkladığı görülmektedir. Zira 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın birinci protokolü bu hattan kast edileni şöyle açıklamıştır: “*Ulaşım elverişli en alçak su seviyesinde ulaşım elverişli ana suyunun ortasında bulunan hattır. Bu hat,*

⁵⁷⁰ HERBERT, s. 256; AZZÎ Hâlid, Müşkiletü Şattü'l-Arab fî Dav'i'l-Kânûni ve'l-Mu'âhedât, 1. Baskı, Bağdat 1980, s. 124.

⁵⁷¹ BOUCHEZ, s. 793-794.

⁵⁷² AMOS S. Hershey, The Essentials of International Public Law and Organization, New York 1927, s. 270.

Şattularap'ta Irak ve İran arasındaki kara sınırın geçtiği noktadan başlayıp denize kadar devam eder".⁵⁷³

Bu tanım ışığında şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

i. Tanım tam ve açık değildir. Nitekim tanım suyun en düşük seviyeye ulaşmasına değinmiştir. Fakat nehir kuruduğu zaman sınırın nasıl belirleneceğine değinmemiştir. Bu durum taraflardan birine zarar verir.

ii. Şattularap'ın su seviyesinin sabit olmadığı ve yıldan yıla değiştiği bilinmektedir. Bu sebeple Thalweg hattının ölçüsünün su seviyesinde meydana gelen bu değişikliklere göre yapılmasına değinilmesi gerekirdi. Örneğin her üç veya dört yılda bir sınır hattının belirlenmesi gerekir.

iii. Thalweg hattına tutunmak İran'a bu nehirde bazı kazanımlar vermektedir. Irak hükümetinin Şattularap'ta sınırı belirlerken Thalweg hattı düşüncesini kabul etmemesi ve daha önce Osmanlı Devleti'nin koruduğu yönteme göre Şattularap'ı tümüyle Irak'a bağlı kılmaya çalışması daha uygun olur.

iv. Thalweg hattına göre davranmak Irak'a bazı olumsuz sonuçlar getirir. Nitekim Şattularap'ın suyolu bir bölgeden başka bir bölgeye doğru değişmektedir. Bunun yanı sıra suyolu birçok bölgede dar ve zikzak şeklindedir. Öyle ki nehrin şekli değişmektedir. Bir yerde doğru iken başka bir yerde kavisli olmaktadır. Dolayısıyla Şattularap'ta meydana gelen med-cezir durumlarına göre Şattularap'ın derin noktaları zamanla değişmektedir.

Diğer taraftan konunun daha iyi anlaşılması bakımından Şattularap'ın hukuki sistemi üzerinde de durmak önem arz etmektedir. Fakat öncesinde Şattularap nehrinin ulusal mı yoksa uluslararası mı olduğunu bilmemiz gerekir. Çünkü ulusal nehirlerde uygulanan hukuk sistemi uluslararası nehirlerde uygulanan hukuk sisteminden farklıdır. Buna cevap verebilmek için uluslararası nehrin ne olduğunu açıklamamız gerekir.

1815'te yapılan Viyana Konferansı'nın son belgelerinde uluslararası nehrin tanımını şöyle geçmektedir: "*Deniz taşımacılığı yapılabilen ve birden fazla devletten*

⁵⁷³ 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın Birinci Protokolü, md. 2, f. 1.

geçen nehirdir".⁵⁷⁴ 1997 Tarihli Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukuku Andlaşması'nın 2. maddesinin 2. fıkrası uluslararası nehri şöyle tanımlamıştır: "*Parçaları farklı ülkelerde bulunan suyoludur*". Bu tanıma göre uluslararası nehrin ulusal nehirden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim ulusal nehir tüm kollarıyla beraber kaynağından döküldüğü yere kadar bir devletin sınırları içinde olandır ki bu devlet bu nehir üzerinde egemenlik hakkına sahiptir. Uluslararası nehirde ise iki veya daha fazla devlet ortaktır. Uluslararası nehrin tanımını Şattularap'a uygularsak Irak'ın Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmasından Cezayir Andlaşması'nın imzalanmasına kadar Şattularap'ın ulusal bir nehir olup Irak egemenliğine tabi olduğunu görürüz. Fakat Cezayir Andlaşması gereği bu nehirde bazı yasal değişiklikler yapılmıştır. Zira bu nehir tümüyle Irak'ın egemenliği altında olan ulusal bir nehirden Irak ve İran'ın her birinin egemenliğine tabi olan uluslararası bir nehre dönüşmüştür.

Irak 17 Eylül 1980 tarihindeki Cezayir Andlaşması'nı iptal ettiği zaman bu nehir yine Irak egemenliğine tabi olan bir ulusal nehir olmuştur.⁵⁷⁵ İki ülkenin kendi aralarında 8 yıl devam savaşın geride bıraktığı zarardan etkilenmeleri neticesinde bu iki ülke Cezayir Andlaşması'na yeniden tutunmuştur. Böylece Şattularap günümüze kadar uluslararası bir nehir olmuştur.

Şattularap'taki deniz trafiği ilgili olarak ise, 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın birinci protokolünün 8. maddesi her iki tarafı Irak ve İran'dan oluşan karma bir komisyonu oluşturmakla yükümlü kılmıştır. Bu komisyonun görevi iki devletin deniz taşımacılığında eşit haklara sahip olma ilkesine göre Şattularap'taki deniz taşımacılığıyla ilgili kuralları koymaktır. Fakat iki ülke arasında savaşın çıkması ve bunun ardından bölgede meydana gelen gelişmeler sebebiyle bu komisyon kurulmamıştır. Ama daha sonra İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Cezayir Andlaşması'nın etkinleştirilmesi, bu komisyonun kurulması, nehir sınırını koruma sorununun düzenlenmesi, Şattularap'ta geçen gemilere tarifeli verginin konulması ve 1980'den günümüze kadar Şattularap'ta kazma ve temizleme çalışmaları

⁵⁷⁴ NABİL A. Hilmy, "Some Legal Questions About Irrigation From The River Nile As An International River", *Revue Egyptienne de Droit International*, Vol. 34, 1978, s. 124.

⁵⁷⁵ SHANNIOLO-SEYYAH, s. 166.

durduğundan dolayı nehir yatağının temizlenmesi için 12 Mart 2019'da Irak'ı ziyaret etmiştir.⁵⁷⁶

b. Sınır Nehirleri Sorunu

Irak'ın halen de çektiği sıkıntılardan biri sınır nehirleri sorunudur. Zira Irak, İran ile ortak olan sınır nehirlerinden gereken şekilde yararlanmadığı için onun çıkarları zarar görmüştür. Bu sorunlara değinmeden önce devletlerin uluslararası ortak nehirlerdeki haklarıyla ilgili uluslararası hukukun bakışını incelememiz gerekir. Daha sonra Irak'ın İran ile olan en önemli sınır nehirleri sorunlarını ele alacağız.

Devletlerin uluslararası nehirlerdeki hakları konusu, uluslararası hukuk tarafından genişçe ele alınmıştır. Zira bu konudaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Bu konuda çok sayıda hukuki teori ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

i. Mutlak ülke Egemenliği Teorisi (Harmon Doktrini): Bu teori ışığında devletin kendi bölgesinde çıkan ya da geçen uluslararası nehir yatağını kullanma, değerlendirme ve değiştirmede tam bir hakka sahiptir. Bu durumda diğer devletlerin haklarına bakılmaz. ABD bu teoriyi benimsemiş ve kendi bölgesinde çıkıp Meksika'ya giren nehirlerde bunu uygulamıştır.⁵⁷⁷

ii. Mutlak ülke Bütünlüğü Teorisi: Bu teori nehrin geçtiği herhangi bir ülkenin sınırının nehri ayırmasını dikkate almadan nehrin kaynağından döküldüğü yere kadar nehri tek bir bölge saymaktadır. Bu nehrin geçtiği ülkeler, diğer ülkelerin çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde bu nehrin sularından yararlanma hakkına sahiptirler.⁵⁷⁸ Bu devletler, nehrin diğer ülkelere akmasını engellemek için bu nehir üzerindeki mutlak egemenliklerini kullanamazlar. Birçok uluslararası hukukçu bu teoriyi desteklemiştir. Bunların başında da Max Huber, Fauchille ve Openheim gelmektedir.⁵⁷⁹

iii. Ortak Mülkiyet Teorisi: Bu teoriye göre devletlerin ortak olan nehirlerin üzerindeki egemenliklerinin belirlenmesi ve komşuluk haklarına riayet edilmesiyle beraber bu nehrin geçtiği devletlerin çıkarlarına saygı gösterilmesi gerekir. Yani bu

⁵⁷⁶ Daha fazla bilgi için bkz: İran Araştırmaları Uluslararası Enstitüsü Raporu, S. 1, 2019, s. 6.

⁵⁷⁷ **BRIERLY J. L.**, The Law of Nations, Oxford University Press, 1963, s. 323.

⁵⁷⁸ **ATİYYE**, "El-Kânûnü'd", s. 214.

⁵⁷⁹ **RÂVÎ Hasan**, Dirâsetün Havle Hukûki'l-İrâkiyye fî Miyâhi'l-Enhûri'l-Hudûdiyye el-Müştereke Beyne'l-İrâk ve İrân, Bağdat 1981, s. 20.

nehir geçtiği devletler arasında ortak olması gerekir. Öyle ki hepsi onda eşit haklara sahiptirler. Fakat bu devletlerden hiçbiri diğer devletlerin onayını almadan bu nehirde dilediği şekilde davranamaz.⁵⁸⁰ Bu teoriyi savunanlar Hugo Grotius, Farnham ve Haffter'dir.⁵⁸¹

iv. Anglo-Sakson Teorisi: Bu teoriye göre hiçbir devletin nehirlerin doğal ve coğrafi yapılarına tecavüz etme hakkı bulunmamaktadır. Her bir devletin kendi bölgesinde bulunan nehrin su miktarını alma hakkı bulunmaktadır. Her bir devlet, nehrin geçtiği herhangi bir devletin nehir yatağında yaptığı değişikliğe karşı çıkabilir.⁵⁸²

v. Komşuluk Hakkı Teorisi: Komşuluk hakkı uluslararası hukukta kararlaştırılan bir haktır. Bu hak gereği komşu devletlere bir sınırlama getirilmektedir. Bu sınırlama da devletlerden birinin nehirde yararlanan diğer devletlere zarar verecek şekilde uluslararası nehrin sularını tekeline alamamasıdır.⁵⁸³

Bu görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen günümüzdeki uluslararası uygulamaya göre devletin uluslararası nehirde ortak olan diğer devletlerin çıkar ve haklarına zarar vermemesi şartıyla kendi bölgesinde geçen uluslararası nehrin parçası üzerindeki egemenliği olduğu ve onun suyundan yararlanma hakkının bulunduğu kabul edilmektedir.⁵⁸⁴

Uluslararası hukukun tutumu ile ilgili verilen bu bilgilerin ardından, Irak ve İran arasında ortak olan nehirlerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Irak ve İran arasında ortak olan 42 sınır nehri bulunmaktadır. Bunların çoğu İran topraklarından çıkıp Irak topraklarına dökülmektedir.⁵⁸⁵ Bu nehirler iki ülke arasında birtakım sınır sorunlarını teşkil etmektedirler. Zira İran hükümeti bu nehirlerin çoğunu kesmiştir. Bazılarının önünde de baraj yapmıştır. Ayrıca bazı nehirlerin İran'dan çıkıp İran'a ait olduğu ve Irak'ın bu nehirlerden yararlanma hakkı olmadığı gerekçesiyle onların

⁵⁸⁰ **KERÎDÎ Ali Câbir**, "En-Nizâmü'l-Kânûni'd-Düvelî li-İstiğlâli Miyâhi'l-Enhâri'd-Düvelîyye Beyne'd-Düvelî'l-Mütecâvire", Arap Körfezi Dergisi, S. 2, Basra 2013, s. 8.

⁵⁸¹ **AZZÎ Hâlid**, Müşkiletü'l-Enhâri'l-Müştereke Beyne'l-İrâk ve İrân, Bağdat, 1982, s. 62-63.

⁵⁸² **SAUSER Hall**, L'utilisation Industrielle des Fleuves Internationaux, Laydin Press, 1955, s. 741.

⁵⁸³ Bu teori 1911'de Madrid'de düzenlenen Uluslararası Hukuk Enstitüsü Konferansı'nda benimsendi.

⁵⁸⁴ **SULTÂN Hâmid-RÂTİB Aişe-ÂMİR Salahuddin**, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âlemî fi Vakti's-Silm, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1976, s. 533.

⁵⁸⁵ **MENHÎ Sa'diye Âkûk-SAİT Davut**, "El-Vâki'i'l-Mâî li'l-Enhâri'l-Hudûdiyye Beyne'l-İrâk ve İrân", Edebiyat Dergisi, S. 127, 2018, s. 272.

suyolunu değiştirip kendi topraklarına akıtmıştır. Böyle yaparak uluslararası nehirlerdeki ortak ilkeye aykırı davranmıştır.⁵⁸⁶

İran'ın bu hareketleri neticesinde Irak çok zarar görmüştür. Zira bu durum tarım alanlarının zarar görmesi ve oradaki bölge halkının başka bölgelere göç etmesine yol açmıştır. Irak, İran hükümetini bu uygulamalarından vazgeçmeye çağırmasına rağmen İran bu çağrıya cevap vermemiştir. Hatta İran makamları bu konuda Irak makamlarıyla toplantı yapmaktan kaçınmıştır.⁵⁸⁷

Irak'a verilen en önemli zararlardan biri İran hükümetinin barajlar yapması ya da orta nehirlerin suyolunu değiştirmesi ya da nehir sularını kesmesidir. Bu da İran'ın iyi komşuluk ilkesine uymadığını göstermektedir. Irak'a zarar veren en önemli sınır nehirleri şunlardır:

i. Ginger nehri: Bu nehir İran'ın batı dağlarından çıkmaktadır. Mandali ilçesinden Irak topraklarına akmaktadır. Uzunluğu 18 km'dir.⁵⁸⁸ Bu nehrin suları Sınır Tespit Komisyonu'nun 1914'teki tutanaklarına göre bölüştürülmüştür. Bu tutanak bu nehrin sularını Irak'a ait Mandali bölgesi ve İran'a ait Soomar bölgesi arasında blştrmşt. Fakat İran hükümeti daha sonra 1947'den itibaren bu nehrin sularını sadece kendi çıkarlarına hizmet için kullanmıştır. Zira Soomar barajını yapmıştır. Suyun Irak topraklarına gitmesini engellemiştir. Bu nehrin suyolunu İran topraklarının içine doğru değiştirmiştir. İran'ın bu davranışı bu bölgede geniş tarım arazilerinin zarar görmesine sebep olmuştur.⁵⁸⁹

ii. Alwand nehri: Bu nehir İran'ın Dalahu dağından çıkmaktadır. 2.4 km'lik mesafe kadar sınır hattından geçmektedir. Daha sonra Hanekin ilçesinden Irak topraklarına dökülmektedir. Irak topraklarındaki uzunluğu 50 km'dir. İran, Irak'a bildirmeden ve bu konuda onunla görüşmeden sınır bölgelerindeki arazileri sulamak için bu nehirden bir kanal açmıştır. İran 1953'te bu nehrin Irak'tan geçmeyip sadece kendi topraklarından geçecek şekilde bir kanal aarak bu nehrin suyolunu

⁵⁸⁶ **AHMED Beydâ' Mahmûd**, "El-Hudûdü'l-İrâkiyye el-İrâniyye", Mustansiriye Arap ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, S. 21, 2006, s. 98.

⁵⁸⁷ **ESVED**, "Müşkiletü'l-Hudûdü'ř", s. 157.

⁵⁸⁸ **MENHİ-SAİT**, s. 275.

⁵⁸⁹ **EŞ'AB Halis Hasenî**, Müşkiletü Miyâhi Mandâli Dirâsetün li-Âsârihe'l-İktisâdiyye ve Tatvruhe's-Siyâsiyye, Esed Basimevi, Badęat 1969, s. 253.

değiştirmek için bir proje hazırlamaya çalışmıştır.⁵⁹⁰ Irak buna karşı çıktığı için İran bu projeyi durdurmuştur.⁵⁹¹ Fakat İran sorun çıkarmaktan geri durmamıştır. Bu nehir üzerine bir baraj yapmıştır. Artık baraj kapaklarını açma ve kapatmada dilediği şekilde davranmaya başlamıştır. 2012’de İran hükümeti bu barajın kapakların tümüyle kapatmıştır.

iii. Ganjan nehri: Bu nehir İran’dan çıkmaktadır. 13 km boyunca iki ülke arasında nehir sınırını oluşturmaktadır. Daha sonra 77 km uzunlukta Irak topraklarında akmaktadır.⁵⁹² 1960’te İran bu nehir üzerinde bir baraj yapmıştır. Bu da Irak topraklarına giden suyun azalmasına sebep olmuştur. Daha sonra İran suyu tümüyle kesmiştir. Irak buna karşı çıkmıştır. Çünkü bu nehir uluslararası bir nehirdir. Tek taraf bu nehir suyunda dilediği şekilde tasarrufta bulunamaz. Irak, İran hükümetine 27.01.1961’de resmi bir karşı çıkma notası göndermiştir. Fakat bunun faydası olmamıştır.

iv. Karkheh nehri: Bu nehir İran’dan çıkmaktadır. Irak topraklarına girip Dicle nehri ile buluşmaktadır.⁵⁹³ İran hükümeti 1961’de bu nehir üzerinde bir baraj yapmıştır. Bu da suyun Irak topraklarına gitmesine engel olmuştur. Irak 16.12.1961’de bu duruma itiraz etmiştir.

v. Kuratu nehri: Bu nehir İran’ın Kürdistan dağlarından çıkmaktadır. 38 km boyunca sınırdan geçmektedir. 1962’de İran bu nehirle ilgili bazı projeleri yapmıştır. Bu da suyun tümüyle kesilmesine yol açmıştır. Bu durum Irak tarım arazilerine büyük zararlar vermiştir. Irak 30.06.1962’de buna itiraz etmiştir. Fakat her zaman olduğu gibi İran bu itirazı dinlememiştir.

vi. Herkine nehri: Bu nehir ve kolları en önemli su kanallarından sayılmaktadırlar. İran bu nehrin sularını kendi topraklarına çekmek için bu nehir üzerinde çok sayıda kanal açmıştır. Bu da Irak topraklarına giden suyun büyük oranda azalmasına yol açmıştır.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ ULÛ Sa’îd Hadîde, El-Alâkâtü’l-İrâkiyye el-Îrânîyye ve Eseruhâ fi’l-Kadiyyeti’l-Kürdiyye fi’l-İrâk, Sebîrîz Yayınevi, Erbil 2006, s. 121.

⁵⁹¹ Irak 28.09.1953, 12.04.1954 ve 28.02.1959 tarihlerinde toplam üç defa İran’ın Alwand nehri üzerindeki işlemlerine karşı çıkmıştır.

⁵⁹² MUHAMMED Halil İsmail, Mintakatü’t-Tahaddürü’l-Hudûdiyye Beyne’l-İrâk ve Îrân, Kristal Ofset, Erbil 1977, s. 20.

⁵⁹³ HÂLİDE, "Tahlîlü’l-Avâmilülletf", s. 15.

⁵⁹⁴ AHMED Abdülemir, "El-Enhârü’l-Hudûdiyye el-Müştereke Beyne’l-İrâk ve Îrân ve Eseruhâ ale’l-Erâdi’z-Zirâiyye", Tikrit Üniversitesi Dergisi, S. 1, 2012, s. 370.

vii. Altayb nehri: Bu nehir İran'dan çıkmaktadır. 2 km boyunca sınırdan geçmektedir. Daha sonra Irak topraklarına girmektedir. İran makamları bu nehir üzerinde bir baraj yapmıştır. Bu da Irak'ın tarım arazilerinin büyük bir zarar görmesine sebep olmuştur.

viii. Düveyric nehri: Bu nehir İran'ın Zagros dağından çıkmaktadır, Al-Fakkah bölgesinde Irak topraklarına girmektedir.⁵⁹⁵ 06.03.1966'da İran bu nehir üzerinde bir baraj yapmıştır. Bu da suyun Irak'a gitmesine engel olmuştur.

ix. Karun nehri: Bu nehir İran'ın Bakhtiari dağından çıkıp Irak topraklarına girmektedir. el-Hifar kanalı yoluyla Şattularap ile birleşmektedir.⁵⁹⁶ Bu nehir Şattularap'ı besleyen önemli bir nehir kolu sayılmaktadır. Bunun yanı sıra suyu bol ve hızlı akmaktadır.⁵⁹⁷ 1962'den beri İran bu nehir üzerinde baraj ve depolar gibi su projeleri inşa etmiştir. 1970 yılında bu nehir üzerinde büyük bir baraj yapmıştır. Tüm bu projeler, Şattularap'a giden suyun miktarının azalmasına yol açmıştır. 2003'te İran, Bihemşir kanalı ile bu nehrin suyunu Basra körfezine dökmek için nehrin suyunu değiştirmiştir. Bu durum suyun Şattularap'a az gitmesine, onun tuz oranının yükselmesine ve civarındaki bölgelerde büyük çevre çöküşlerinin meydana gelmesine sebep olmuştur.⁵⁹⁸ Bu nehrin suyunun azalması Şattularap'ta büyük çökeltilerin birikmesine sebep olmuştur. Bu da deniz taşımacılığına çok engel olmuştur.

Bunun yanı sıra Karun nehrinin Şattularap'a getirdiği tortuların artması Thalweg hattının Irak bölge sularının içine kadar nehir uzunluğu boyunca yaklaşık olarak üç buçuk metre hasar görmesine sebep olmuştur. Bu da Irak'ın yıllık olarak yaklaşık 100 dönüm araziye İran'a kaptırmasına sebep olmaktadır. İran'dan gelen bu tortuların artması zamanla Şattularap'ta sınır hattının Irak yönüne doğru kaymasına yol açmaktadır.

Irak birçok defa İran hükümetine Şattularap nehrindeki deniz ulaşımının idaresi üzerinde anlaşmanın sağlanması, Karun nehri vasıtasıyla gelen tortulardan

⁵⁹⁵ **ESVED**, "El-Hudûdü'l", s. 81.

⁵⁹⁶ **HÂLİDE**, "Tahlîlü'l-Avâmilülletî", s. 14.

⁵⁹⁷ **TEMİMÎ Abdülmelik Halef**, El-Miyâhü'l-Arabiyye et-Tahaddî ve'l-İsticâbe, Arap Birliği Araştırmalara Merkezi, Beyrut 1999, s. 141.

⁵⁹⁸ **MEYÂLÎ İnâs Na'im**, Tağayyürâtü Mecerâ Şatti'l-Arabi, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2014, s. 64.

temizlenmesinin, nehrin suyolunun değişmesi sonucunda sınır hattında meydana gelen değişikler sorunu ve İnan topraklarının Irak topraklarına doğru ilerleme sorununu çözenin gerekli olduğunu bildirerek bu konularda görüşmeler yapılmasını İnan'dan talep etmiştir.

Fakat İnan Irak'ın bu talebini reddetmiştir. Bir diğer açıdan Irak hükümeti Cezayir Andlaşması'nı imzaladığından günümüze kadar şattularap'taki bu tortuları temizlemeyi ihmal etmiştir. Hükümetin bu ihmali Irak topraklarının daha fazla zarar görmesi ve şattularap sınır hattında değişiklerin meydana gelmesinin bir sebebi sayılmaktadır.

Bu anlatılanlardan anlaşıldığına göre Irak ve İnan arasında ortak olan nehirlerin çoğu İnan tarafından kendi çıkarları için kullanılmaktadır. Irak ise bu sulardan yararlanmaktan mahrum bırakılmaktadır. Zira Irak bu ortak nehirlerin suyundan az bir miktar almaktadır. İnan'ın bu yaptıkları Irak topraklarına gelen suların % 60-70 oranında azalmasına sebep olmaktadır.⁵⁹⁹ Dolayısıyla Irak sınır bölgelerinin çoğu, İnan'ın Irak'ı bu nehirlerin sularından yararlanmaktan mahrum bırakma konusunda gizliden ve yasa dışı olarak Irak'a karşı takip ettiği su savaşı politikası neticesinde kuraklık sıkıntısı yaşamaktadır.

c. Kara Sınır Sorunu

Daha önce Irak'ın komşu ülkelerle olan en uzun sınır uzunluğunun 1300 km olan Irak-İnan sınırı olduğunu söylemiştik. Bu sınır daha önce bahsi geçen andlaşmalar ve protokoller gereği belirlenmiştir. Irak Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu zaman onun İnan ile bulunan sorunlarının çoğu kara sınırıyla ilgiliydi. Irak 1932'de bağımsızlığını elde edince Irak'ın İnan ile sorunu nehir sınırı üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat bu, iki ülke arasında kara sorunlarının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. İki ülke arasında karar sınırıyla ilgili birçok sorun meydana gelmiştir.

Bunların en önemlisi de İnanlıların Khuzestan dedikleri Arabistan bölgesi sorunudur. Irak bu bölgeyi kendi toprağından koparılan ve İnan'a eklenen temel

⁵⁹⁹ A'ZAMİ Hânî, "El-Miyâh Silâhu İnan eş-Şehîr bi-Vechi'l-İrâkiyyîn", Bağdat Post Dergisi, S. 42, 2016, s. 7.

bölgelerden saymaktadır. Bu sorunun aslı 1847'de yapılan İkinci Erzurum Andlaşması gereği bu bölgeyi İran'a bırakan Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Fakat bu bölge halkı İran egemenliğini reddedip buna karşı çıkmışlardır. Böylece bu bölge İran'a bağlı olmayan bağımsız bir Arap emirliği olmuştur.⁶⁰⁰ Fakat 22.05.1936'ta İran güçleri orayı işgal edip tümüyle İran topraklarına katmışlardır.⁶⁰¹ Bu tarihten itibaren Irak 1975'te Cezayir Andlaşması imzalanıncaya kadar bu bölgeyi istemiştir. Zira bu andlaşma yapıldığı zaman Irak'ın bazı bölgeleri İran hükümetinin egemenliği altındaydı. İran hükümetinin Cezayir Andlaşması'na ek olan ikinci protokolün 4. maddesine göre bu bölgeleri Irak'a iade etmesi gerekirdi. Fakat İran bunu yerine getirmemiştir. Örneğin İran, yüzölçümü 110 km² olan Zeyn Alkaus bölgesini ve aynı şekilde yüzölçümü 105 km² olan Saif Saad bölgesini Irak'a teslim etmemiştir. Fakat Irak güçleri, 7-16 Eylül 1980 tarihindeki Irak-İran savaşı esnasında bu toprakları zorla kurtarıp geri almışlardır.⁶⁰² Bu dönemde İran makamları, bu toprakların kendisine ait olduğunu iddia etmesi için Irak topraklarında 16'da fazla sınır karakolu inşa etmişlerdir.⁶⁰³

B. İran ve Irak'ın Ortak Sınırı İhlal Etmesine İlişkin Örnekler

a. İran'ın Irak Sınırını İhlal Etme Örnekleri

Daha önce birçok yerde İran'ın Irak işlerine çokça müdahale ettiğini ve sınırını ihlal ettiğini ifade etmiştik. 1555'te Irak ve İran'ın sınırlarını çizen Amasya Andlaşması imzalanmasına rağmen Osmanlı Devleti döneminde özellikle de 1623-1638 tarihleri arasında Irak toprağı İran'ın ihlal ve saldırılarına maruz kalmıştır.⁶⁰⁴

Irak bağımsızlığını elde ettiği dönemin başlarında İran daha önce Osmanlı ile imzalanan tüm andlaşmaları reddetmiş ve art arda Irak bölgesine saldırı eylemleri gerçekleştirmiştir.

⁶⁰⁰ ABDÜLKADİR Salahuddin, "Müşkiletü Arabistân", Irak Kadınların Genel Birliği Dergisi, C. 2, Bağdat 1980, s. 253-256.

⁶⁰¹ Bu bölge Irak'ın güney doğu bölgesinde olup ona bağlıydı. Yüzölçümü 160.000 km²'ydi. Fakat İran bu bölgeyi işgal ettiği zaman Arabistan olan ismini Khuzestan diye değiştirdi. SÜRYÂNÎ Muhammed Mahmûd, El-Hudûdü'd-Düveliyye fi'l-Vatani'l-Arabî Neş'etühâ ve Tatavvuruha ve Müşkilâtühâ, Arap Güvenlik Bilimleri Nayif Akademisi, Riyad 2001, s. 227.

⁶⁰² SÂMİRRÂÎ İbrahim, El-İrâk el-Beleddü'l-Arabî el-Lezî Naharahu es-Siyâsiyyûn 1914-2003, El-Mu'tezz Yayınevi, Amman 2015, s. 305.

⁶⁰³ ESVED, "Müşkiletü'l-Hudûdü'sh", s. 155.

⁶⁰⁴ GAZZÂLÎ Üsâme, "Et-Tetavvürü't-Târîhî ve Devâfî'u'l-Harb", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 61, Kahire 1981, s. 66.

İran'ın ilk sınır ihlali Irak topraklarında sınır karakolları inşa etmektir. Daha sonra İran Irak'ın ortak nehir sularındaki payına tecavüz etmiştir.⁶⁰⁵ Ayrıca İran tek taraflı iradesiyle 1937'deki Sınırı Düzenleme Andlaşması'nı iptal etmiştir. Bunun yanı sıra İran 1975'teki Cezayir Andlaşması'nın iptal edilmesine sebep olmuştur. Bunun ardından özellikle 1979'da İran'da Humeyni yönetimi devralınca İran'ın Irak sınırına tecavüzü artmıştır.⁶⁰⁶ 23 Şubat 1979 ve 26 Mayıs 1980 tarihleri arasında İran uçakları 54 defa Irak hava sahasını ihlal etmiştir. Irak sınır karakollarına 15 kara saldırısı düzenlemiştir. Irak deniz sınırına 12 saldırı düzenlemiştir.⁶⁰⁷ 4-6 Eylül 1980'de İran Irak'a karşı şiddetli saldırılar düzenlemiştir. Zira İran çok sayıda ağır toplarla Irak'ın birçok sınır bölgelerini bombalamıştır. Ayrıca İran, Zeyn Alkaus ve Saif Saad bölgelerini işgal etmiştir. Irak'ın petrol tesislerini ve çok sayıda askeri karakollarını yıkmıştır.⁶⁰⁸ Irak-İran savaşı döneminde İran'ın Irak şehirlerini bombalama, şehirleri yıkma, Irak'ın çoğu ilinde özellikle de İran sınırına yakın bölgelerde bulunan şehirlerde mülklere zarar verme ve insani kayıpları gerçekleştirme gibi ihlallerini zikredersek konu uzar.⁶⁰⁹

Irak-İran savaşı sona ermesine rağmen İran'ın Irak sınırı ihlalleri sona ermemiştir. Zira İran savaştan sonra aralıklarla sınır bölgelerine hava saldırıları ve askeri operasyonlar yapmaya devam etmiştir. 13 Mart 1993'te İran, Irak kuzeyindeki köylere hava saldırısı ve topçu bombardımanında bulunmuştur. Aynı yılın Nisan ayında ise İran'ın askeri güçleri Irak topraklarının 5 km derinliğine girmiştir.⁶¹⁰ Temmuz 1996'da ise İran güçleri, isyancı İran Kürtlerini takip etme gerekçesiyle 90 km'ye kadar Irak'ın kuzeyine girmiştir.⁶¹¹

Amerika ve İngiltere komutanlığında müttefik güçler 2003'te Irak'ı işgal ettikten sonra İran, Irak'ta meydana gelen ve Irak devletinin birimlerini zayıflatan

⁶⁰⁵ **KATÎFÎ Abdülhüseyn**, "Ba'dü'l-Cevânibi'l-Kânûniyye li-Muhâveleti Îrân li-İnhâi Mu'âhedeti'l-Hudûdi'l-Ma'kûdeti Beynehâ ve Beyne'l-İrâk", Hukuk Bilimler Dergisi, S. 2, 1969, s. 18.

⁶⁰⁶ **ÇELEBİ**, s. 115.

⁶⁰⁷ **TAVÂLİBE**, s. 49.

⁶⁰⁸ **MÜĞİR İslam Muhammed**, El-Harbü'l-İrâkiyye el-İrâniyye 1980-1988, Gazze 2015, s. 94-95.

⁶⁰⁹ Daha fazla bilgi için bkz: **MÜĞİR**, s. 220-239; **SÂLİHİ Kamuran**, Kavâ'idü'l-Kânûni'd-Düvelî el-İnsânî ve't-Ta'âmüli'd-Düvelî, Mukeryânî Müessesesi, Erbil 2008, s. 72 ve sonrası.

⁶¹⁰ **NİSTÂNÎ Küvistân**, Zeyân ve Rûlî Siyâsî ve Ferhenkî Leh Bzûveteneh Vhy Rezkarîhevâze-i Keh Li Kordedâ, Süleymani 2008, s. 123.

⁶¹¹ **OLSON Robert**, El-Mes'eletü'l-Kürdiye fi'l-Alâkâti't-Türkiyye el-İrâniyye, tercüme: Muhammed Hassân, Erâs Yayinevi, Erbil 2001, s. 78.

şartları değerlendirip sınır tecavüzlerinde bulundular ve Irak'a terör, uyuşturucu ve silah ihraç etmişlerdir.⁶¹²

Ayrıca Irak Kürdistan bölgesi İran'ın birçok sınır ihlallerinden sıkıntı çekmiştir. Kürdistan bölgesindeki iç komisyonlar ve yerel konseyler birçok defa İran güçlerinin Irak sınırını ihlal etmesini ve sınıra saygı göstermemesini eleştirmiştir. Zira İran kendi güçlerini Irak'ın birçok bölgesine yerleştirmiştir. Örneğin İran ordusu, Sakran Dağı, Mearga Soru bölgesi ve bunlar dışındaki Irak bölgelerine girip sınırı ihlal etmiştir. Bunun yanı sıra günlük olarak sivilleri devamlı bombalıyorlardı.⁶¹³ İran saldırıları Irak'ın kuzeyiyle sınırlı kalmamıştır. İran, Irak'ın güneyindeki bölgelere de saldırmıştır.

Bunların en önemlisi de İran güçlerinin Aralık 2009'da Irak sınırını ihlal etmeleri ve Al-Fakka sahasındaki 4 sayılı petrol kuyusunu ele geçirmeleridir. Zira İran bu petrol sahasının kendi mülkü olduğunu iddia ederek oradaki kuyuyu ele geçirip o sahaya İran sancağını dikmiştir. Irak, İran'ın bu hareketine itiraz ederek bu petrol sahasının kendi egemenliğine bağlı olup kendi toprakları içinde bulunduğunu ve İran hükümetinin iddia ettiği şeyin yanlış olduğunu ve onun hiçbir aslının olmadığını vurgulamıştır.⁶¹⁴ Bunun yanı sıra İran makamları Irak'a karşı su savaşı yapıyorlardı. Zira İran makamları Hürmüz boğazını kapatarak ya da boğazda Irak'a doğru giden gemileri inceleyerek Irak haklarına tecavüz ediyorlardı.⁶¹⁵

İki ülke arasında ortak olan nehirlerle ilgili ise daha önce İran'ın kendi topraklarından çıkan nehirlerin suları üzerinde hüküm sürerek Irak'a giden suları azalttığını açıklamıştı. Zira İran tekrar bu suları azaltmaya ya da tümüyle keserek suyun Irak'a ulaşmasına engel olmaya başlamıştır. Bu durum Irak topraklarının çok zarar görmesine ve tarım mahsullerinin yok olmasına yol açmıştır. Ayrıca İran Kenkir sınır nehrinin kendi toprakları içinde kalması için 1940'lı yıllarda onun suyunu haksız bir şekilde değiştirmiştir. Şu da bilinmeli ki nehirlerin çoğu Irak'ın

⁶¹² **FADL Münzir**, "El-Vad'u'l-Kânûni li't-Tifâkiyyeti'l-Cezâyir", Medeni Diyalog Dergisi, S. 287, 2010, s. 4.

⁶¹³ **HÂFİZ Aziz**, Müstakbelü'l-Kasfi'l-Îrânî li-Kürdistânî'l-Îrâk, Sidnî 2011 s. 3.

⁶¹⁴ **DÜLEYMÎ Âmir Ali**, El-Münâza'âtü'd-Düveliyye fi Ukûdi'n-Neft ve Turûki Tesviyetihâ, Amman 2016, s. 32.

⁶¹⁵ **EMÎN Muhammed Mahmûd**, Kavâ'idü'l-Harbi'l-Bahriyye ve Tatbîkuhâ fi'n-Nizâ'i'l-Îrâkî el-Îrânî el-Müsallah, Bağdat 1998, s. 49.

Ahvar bölgesine dökülüyordu. Suların azalması geniş alanların kurumasına sebep olmuştur. Bu durum büyük çevre zararlarının meydana gelmesine ve çölleşme alanlarının daha fazla artmasına yol açmıştır. Bu hareket, apaçık bir şekilde uluslararası hukuk kurallarını, iyi komşuluk ilkelerini ve BM'nin çevre ve çevreyi korumakla ilgili belgelerini ihalâli sayılmaktadır.⁶¹⁶

Şattülarap'ta ise İran çok ihlalde bulunmuştur. Örneğin İran gemileri seyir sistemine aykırı davrandılar, deniz ulaşımı sistemi ve kurallarına bağlı kalmadılar ve Şattülarap'a egemen olan Irak'ın talimatlarına riayet etmemişlerdir.

Ayrıca İran makamları birçok defa Irak gemilerine ve teknelerine el koyup mürettebatlarını tutuklamışlar. İran hükümeti ayrıca Irak hükümetinin onayını almadan Şattülarap'ın girişinde suda yüzen bir gümrük merkezi inşa etmiştir. Bir de Şattülarap'taki Hüsrevabad Limanı'nda savaş üssü kurmuştur. İran'ın bu yaptığı Irak'ın bütünlüğü ve güvenliği için bir tehdit sayılmaktadır. Ayrıca İran gemileri Şattülarap'ta hareket etmesine karşılık verilen harcı reddetmiştir.⁶¹⁷ Bunun yanı sıra İran makamları Karun nehri üzerine barajlar inşa etmiştir. Bu da Şattülarap'a doğru giden sularda tortulun artmasına sebep olmuştur. Ayrıca İran Karun nehrinde kazma ve temizle işlerini yerine getirmemiştir. Zira söz konusu tortular Şattülarap'ta biriktiğinde bu durum Thalweg hattının değişmesine ve bu hattın Irak'a doğru ilerlemesine sebep olmaktadır.

b. Irak'ın İran Sınırını İhlal Etme Örnekleri

Sınır ihlalleri sadece İran ile sınırlı değildir. Irak da bazı sınır ihlallerinde bulunmuştur. Fakat Irak'ın zikredilen tüm sınır ihlalleri İran ile 8 yıl devam eden savaş döneminde olmuştur.

Irak hükümetinin İran hakkına karşı yaptığı apaçık ihlallerden biri 17 Eylül 1980'de İran'a savaş açmasıdır. Irak'ın savaş ilan etmesi İran güçlerinin Irak'ın bazı sınır bölgelerini bombalaması, özellikle de İran'ın 4 Eylül'de Irak sınır karakollarını bombalaması neticesinde olsa da Irak hükümetinin sakin bir şekilde davranması ve uyuşmazlığı çözmek için barışçıl yollara başvurması gerekirdi ya da BM Örgütü

⁶¹⁶ SÂLİHÎ, s. 35.

⁶¹⁷ AZZÎ, "Müşkiletü'l-Enhâri'l", s. 96-104.

rolünü yerine getirip İran'ın Irak sınırını bombalaması ve sınıra saldırmasını engellemesi için BM Örgütü'ne başvurması gerekirdi.⁶¹⁸

22 Eylül 1980'de Irak güçleri İran'a karşı 154 tane şiddetli hava atışı gerçekleştirmiştir. Zira Irak savaş uçakları İran hava alanlarını ve savaş uçaklarını bombalamıştır.⁶¹⁹ Bunun yanı sıra Irak kara güçleri, Kasr-ı Şirin, Khorstan ve Hürremşehr bölgelerine hücum edip oraları işgal etmiştir.⁶²⁰ Ayrıca Irak ordusu İran sınırlarını ihlal edip 60 km mesafeye kadar İran'ın derinliğine ilerlemiştir.⁶²¹ Bunun yanı sıra Irak ordusu uluslararası olarak yasaklanan silahları bu savaşta kullanmıştır.⁶²² Bu savaş sona erdikten sonra artık Irak, İran sınırlarını ihlal etmemiştir.

⁶¹⁸ **KÂDİR Mesnâ Emin**, Kadâyâ el-Kavmiyye ve Eseruhâ ale'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Süleymaniye 2003, s. 176.

⁶¹⁹ **HEYKEL Muhammed Haseneyn**, Harbü'l-Halîc, El-Ehrâm Merkezi, Kahire 1992, s. 130.

⁶²⁰ **ABDÜSETTÂR Labîb**, Kıssatü'l-Halîc Tefâ'ul'ün Dâim ve Sirâun Müstemirr, Lübnan 1989, s. 194.

⁶²¹ **SÂLİM**, s. 81.

⁶²² **HİPPEL Frank Von ve diğerleri**, Dâvâbitü'l-Mevâddi'l-İntişâriyye fi'ş-Şarkki'l-Evsat, Füzyon Maddelerle İlgili Uluslararası Komisyon Yayınları, 2013, s. 5.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK-KUVEYT SINIR ANLAŞMAZLIKLARI

Irak ve Kuveyt arasındaki sınır uyuşmazlığı Irak'ın komşu ülkelerle olan ilişkileri düzeyinde karşılaştığı yeni uyuşmazlıklardan biridir. Irak ve Kuveyt arasındaki sınır sorununun ortaya çıkmasına yol açan çeşitli etkenler bulunmaktadır. Zira bu sorunun tarihsel, coğrafi, siyasi ve hukuki bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorunun gelişmesi iki ülke arasında doğal ilişkilerin kurulmasına engel olmuştur. Hatta bu sorun Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinin temel sebebidir.

Bu durum BM Örgütü'nün uyuşmazlığı çözmek için müdahale etmesine ve uluslararası kararlar çıkarmasına yol açmıştır. Fakat BM Örgütü'nün bu uyuşmazlığı çözme yolu uluslararası uygulamada bilinmeyen bir yöntemdir. Zira BM Örgütü'nün rolü Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini engelleme ve Irak'ın Kuveyt topraklarından güçlerini çekmesini sağlamakla sınırlı olması gerekirdi. Yani BM'nin uluslararası barış ve güvenliği eski haline getirmesi gerekirdi. Fakat Güvenlik Konseyi bununla yetinmeyip iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlığı meselesine doğrudan müdahale etmiş ve bu uyuşmazlıkla ilgili birçok karar vermiştir. Öyle ki bu kararlar Irak'ın egemenliğine tecavüz edip zorla uyuşmazlık bölgesine bir sınır koymuştur.

Bu çalışmamızda Güvenlik Konseyi'nin sınırları çizmekle ilgili kararları verme konusunda sözleşmede geçmeyen yetkileri kendisine verdiğini ve sınırları çizmekle yetkili olan bir komisyon oluşturarak sınırlarla ilgili detaylı işleri düzenlediğini ileride göreceğiz. BM Örgütü Sözleşmesi'ne göre Güvenlik Konseyi'nin rolünün, uluslararası barış ve güvenliği ihlal etmeye sebep olan saldırı eylemlerini durdurmaya yönelik olduğunu biliyoruz. Detaylı işlerin ise ilgili devletlere bırakılması gerekir. Müzakere için bu devletlere yeterli fırsat verilmesi ve iki ülke arasında sınır uyuşmazlığını çözmek için diplomatik yolların tümünün kullanılması gerekir. Bu sınır uyuşmazlığı önemli olduğu için ilk önce Irak ve Kuveyt arasındaki sınır uyuşmazlığının asıl kökenini inceleyeceğiz. Daha sonra bu uyuşmazlığı çözmek için BM Örgütü'nün gösterdiği uluslararası çabaları detaylı bir şekilde ele alacağız.

I. Irak Ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Kökeni

A. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Tarihi ve Yapılan Andlaşmalar

Irak ve Kuveyt arasındaki sınır sorunu bu iki ülkenin karşılaştığı en büyük sorunlardan biridir. Bu sorun halen devam etmektedir. Bu sorun eski bir sorun olup XVI. asırdan itibaren başlamış ve günümüze kadar da devam etmiştir. Zira bu dönemde Irak'ın 1990'da Kuveyt'e savaş açmasına yol açan büyük olaylar meydana gelmiştir. Bunun ardından uyuşmazlığın çözülmesi için BM'nin müdahalesi olmuştur. Bu sorunların kökü; İngiltere sömürgesinin uyguladığı olumsuz role, onun Kuveyt'i Irak bölgesinden ayırmasına ve detaylı bir şekilde iki ülke arasında sınırların belirlenmemesinin buna eşlik etmesine dayanmaktadır. Bu sorunun temel kökenini öğrenmek amacıyla uyuşmazlığın tarihsel arka planını inceleyeceğiz. Daha sonra uluslararası andlaşmalar ışığında Irak ve Kuveyt arasındaki sınır sorununa değineceğiz.

1. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlığının Tarihsel Çerçevesi

a. Kuveyt'in Irak'a Tabi Olmasının Tarihsel Temelleri

Tarih kaynaklarının çoğu Kuveyt toprağının Irak'ın bir parçası olduğunu ifade etmektedirler. Zira Irak, Osmanlı yönetimi döneminin sonunda üç vilayete bölünmüştür. Bunlar da Bağdat, Musul ve Basra vilayetleridir.⁶²³ Kuveyt, Basra vilayetinin bir parçası ve ona bağlıydı.⁶²⁴ Zira Osmanlı Devleti, o dönemde Kuveyt bölgesini Basra vilayetine bağlı bir kaza saymaktaydı.⁶²⁵ Kuveyt kazası Osmanlı

⁶²³ HEMSLEY, s. 350-352; ERHÎM Faysal Muhammed, Tatavvuru'l-İrâk Tahte Hükmi'l-İttihâdiyyîn, El-Cumhur Basımevleri, Musul 1975, s. 34.

⁶²⁴ LORIMER George, Delîlü'l-Halîc, C. 3, Ali Basımevi, Davha 1968, s. 150; ABİD Salih, el-İrâk fi't-Târîh, el-Hürriyet Basımevi, Bağdat 1983, s. 573; KEMAL Ahmed Muhammed, El-İrâku'l-Mağbûn ve Kelimetü't-Târîh, El-Medbûlî Kütüphanesi, Kahire 1991, s. 16.

⁶²⁵ Osmanlı Valisi Mithat Paşa 1869'da Kuveyt toprağını Basra'ya tabi bir kaza kılmakla ilgili resmi bir emir çıkarmıştı. Abdullah es-Sabbah'ı da buraya kaymakam yaptı. DÂVÛD Mahmûd Ali-NECCÂR Mustafa-ÂNÎ Abdurrahman, El-Hüviyyetü'l-İrâkiyye li'l-Kuveyt, Bağdat 1990, s. 29; ÂMİR Yakzan Sa'dûn, Es-Sirâ'u'd-Düvelî fi Tevkî'i İttifâkiyyeti 1899, Arap Körfezi Dergisi, S. 4, Basra 1992, s. 19.

Devleti tarafından ayrıcalıklı bir muameleye tabi tutulmuştu. Osmanlı valileri de Kuveyt kazasını herhangi bir dış saldırıdan tam olarak korumuştur.⁶²⁶

Osmanlı yöneticileri Kuveyt'e ayrıcalıklı bir muamele uygulamalarına rağmen 1896'da Mübarek El Sabah, Kuveyt kazasının yönetimini ele geçirip kendi nüfuzunu oraya yaymıştır. Osmanlı'nın egemenliğinden kurtulmak için İngiltere'ye yaklaşmıştır. Kuveyt Emiri Mübarek El Sabah 1899'da İngiltere ile gizli bir andlaşma yapmıştır. Fakat Osmanlı Devleti bunu öğrendiğinde bu andlaşmaya karşı çıkıp 1902'de Mübarek'in egemenliğini ortadan kaldırmak için askeri güçlerini oraya göndermiştir.⁶²⁷

Buna karşılık İngiltere de savaş gemilerini Kuveyt'i korumak için oraya göndermiştir. Osmanlılar Kuveyt'i istemelerine rağmen bu durumu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı savaştan kaçınmak ve Arap Körfezi'ndeki deniz ulaşımının güvencesini korumak için kendi yönetimini Kuveyt'ten çekmiştir. Buna karşılık İngiltere nüfuzunu oraya yaymak ve özellikle Ortadoğu bölgesinde olmak üzere Kuveyt'te genişlemek için uygun fırsatı bulmuş oldu.⁶²⁸

İngiltere'nin bulunmasına rağmen Kuveyt'in hukuki konumu gereği Kuveyt, Basra vilayetine bağlı ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalmaya devam etmiştir. İngiltere de bunu kabul etmiştir. Bu da 1913 Andlaşması gereği olmuştur. Bu andlaşmada Osmanlı Devleti, Kuveyt'in bağımsız bir kaza kılınması ve Osmanlı egemenliğine bağlı olması hususunda İngiltere ile anlaşmıştır. Fakat I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle bu andlaşma onaylanmamıştır. Bununla beraber bu andlaşma, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kuveyt sınırını belirleme meselesiyle ilgili yapılan ilk andlaşma sayılmaktadır.⁶²⁹ Fakat bu andlaşma Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirlemede başarı kaydetmemiştir. Bu da İngiltere'nin

⁶²⁶ **SCHOFIELD Ricahrd**, El-İrâk ve'l-Kuveyt el-Mezâ'imü't-Târihiyye ve's-Sırâ'u'l-İklîmî, tercüme eden: Salah en-Nasrâvî, Bağdat 1994, s. 12.

⁶²⁷ Osmanlı Devleti bu andlaşmayı geçersiz saymıştır. Çünkü bu andlaşma İngiltere ve Osmanlı Devletinin andlaşmayı imzalama yetkisi verilmeyen halklarından biri arasında yapılmıştır. **DÂVÛD-NECCÂR-ÂNÎ**, s. 33; **HAZ'AL Hüseyin Halef**, Târihü'l-Kuveyt es-Siyâsî, El-Kütüb Yayınevi, Beyrut 1962, s. 60.

⁶²⁸ **HESNÂVÎ Hüseyin Mecîd**, Ezmâtü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye, El-Besâir Yayınevi, Beyrut 2013, s. 17.

⁶²⁹ **AKKÂD Salah**, "Nizâ'âtü'l-Hudûd Beyne'l-İrâk ve'l-Kuveyt", Uluslararası Siyaset Dergisi, el-Ehram Müessesesi, S. 33, Kahire 1973, s. 113.

1914'te Kuveyt'i korumayı ilan etmesine yol açmıştır. Bunun ardından İngiltere Arap bölgesindeki sınır sorunlarını çözmek için el-Akir Konferansı'nın yapılmasını istemiştir. Bu sınır sorunları içinde Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirleme sorunu da bulunmaktaydı. 28 Kasım 1922'de bu konferans yapılmıştır. Irak ve Kuveyt arasındaki sınırla ilgili olarak Konferans 1913 andlaşmasını onayladı. Bu konferans, sınır hattının el-Avca Vadisi ile el-Batın vadisinin kesiştiği noktadan başlamak üzere ve kuzeyden el-Batın vadisinden devam edip Khawr Azzubayr ve Khawr Abdallah'ın kesiştiği noktaya kadar uzanmak üzere iki devlet arasında sınır hattını belirlemiştir. Bu konferans ayrıca küçük adaların yanı sıra Felika, Avhe, Kîr, Kârveh ve Ümmülmerâdim adalarını Kuveyt'e bağlamıştır.⁶³⁰

Şekil 5: Irak –Kuveyt Sınırları Haritası⁶³¹

⁶³⁰ VENDÂVÎ Muhammed, Dirâsetün fî Târîhi'l-Kuweyt es-Siyâsî, El-Hürriyet Basımevi, Bağdat 1993, s. 175; SÛDÂNÎ Sadık Hasan, El-Alâkâtü'l-İrâkiyye es-Su'ûdiyye 1920-1931, Bağdat 1975, s. 111.

⁶³¹ http://4.bp.blogspot.com/-YYZJdUG4is/UA5FaA83qQI/AAAAAAAAA4o/zELVGn_8aAc/s1600/Kuweyt-Siyasi-Harita.jpg, 14.12.2019

I. Dünya Savaşı başladığı andan itibaren İngiltere, hemen Kuveyt hükümetini İngiltere'nin koruması altında bağımsız bir hükümet olarak ilan etmiştir. Çünkü Mübarek El Sabah'ın hükümeti İngiltere'nin Basra ilini işgal etmesinde yardımcı olmuş ve bu konuda ona kolaylık sağlamıştır. İngiltere 1899 Andlaşması gereği bunu yapmıştır.⁶³² İngiltere'nin Irak üzerindeki mandasından sonra Kuveyt sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Zira 1921'den beri Irak hükümeti, Kuveyt kazasının Basra vilayetine bağlı bir bölge olduğu gerekçesiyle Kuveyt'teki yasal hakkını talep etmiştir.

Irak 1932'de bağımsızlığını elde edinceye kadar onun bu talebi devam etmiştir. Bu tarihte İngiltere, Kuveyt'in Irak'tan bağımsız olduğunu ispatlamak için tek yolun, Irak ve İngiltere arasındaki karşılıklı yazışmalara tutunmak olduğunu görmüştür. Zira bu yazışmalar iki ülkenin Kuveyt'in bağımsızlığını kabul etmeyi içermekteydi.

21 Temmuz 1932'de Irak Eski Başbakan'ı Nuri Sait İngiltere temsilcisine gizli bir mektup göndermiştir. Bu mektup Irak'ın Kuveyt'i tanımasını içermekteydi. Ayrıca Irak ve Kuveyt arasındaki sınırın belirlenmesini ele almaktaydı.⁶³³

İngiltere'nin Kuveyt'in Irak'tan bağımsız olduğu iddiasını desteklemek için bu gizli mektubu esas alması kabul edilemez biri durumdur. İki ülke arasındaki sınırı belirlemekle ilgili olan önemli bir meseleyi belirlemede bu mektup esas alınamaz.

Bir diğer açıdan ise iki ülke arasında herhangi bir sınırı belirlemenin uluslararası bir andlaşmaya dayanması gerekir. Irak ve Kuveyt arasında ise böyle bir andlaşma yapılmamıştır. Bu yazışmaların andlaşma sayılabilmesi için o dönemde yürürlükte olan Irak Anayasası gereği üzerinde anlaşma sağlanan bu yazışmaların yasama organı tarafından yapılması ve onaylanması gerekirdi.

Kuveyt ile sınırı belirleme andlaşmasının yapılması meselesi iki ülke arasında hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bu yazışmaların ardından Irak Dışişleri Bakanı Nisan 1938'de bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Osmanlı ve İngiltere'nin 1913'teki Andlaşması'nın Kuveyt'in Basra'ya bağlı olduğunu içerdiğini, Basra'daki

⁶³² **DONELAN D. Michael-GRIEVE M. J.**, International Disputes Case Histories 1945-1970, London 1973, s. 220; **MATAR Fayiz Ali**, Câmi'atü'd-Düveli'l-Arabiyye ve Tesviyetü'n-Nizâi'l-Hudüdeyi'l-İrâkî el-Küveytî, İslmaiyye Üniversitesi Siyasi, İdari ve Diplomatik Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lübnan 2007, s. 21.

⁶³³ **A'ZEMÎ Velid Hamdî**, el-Kuveyt fi'l-Vesâiki'l-Britâniyye, Londra 1990, s. 130.

egemenliğin Osmanlı Devleti'nden Irak devletine geçmesinin ardından Irak'ın Kuveyt üzerindeki egemenliğinin 1913 Andlaşması'yla uyumlu olması gerektiğini ve Irak'ın bu ana kadar Kuveyt'in hukuki statüsündeki herhangi bir değişikliği kabul etmediğini vurgulamıştır.

20 Mart 1954'te Irak Dışişleri Bakanı, Irak'ın Kuveyt'i bağımsız bir devlet olarak kabul etmediğini, bilakis Osmanlılar döneminde olduğu gibi onu Basra vilayetinin bir parçası olarak gördüğünü ve bu sebeple Irak'ın Kuveyt ile sınırları belirlemeye ihtiyaç duymadığını dile getirmiştir.⁶³⁴

b. İngiltere'nin Kuveyt'i Irak'tan Ayırması

İngiltere Kuveyt'i Irak'tan ayırmada temel bir rol oynamıştır. Zira Kuveyt'i Irak'tan ayırma düşüncesi, İngiltere'nin Arap Körfezi bölgesinde varlığını yerleştirmesinin tek yoluydu. İngiltere'nin bu bölgeye karşı hareket etmesinin en önemli sebeplerinden biri o bölgenin stratejik konumu ve Osmanlı Devleti'ne yakın olmasıydı. Arap Körfezi'nde geçen Hindistan yolunu güvenceye almak ve o bölgede uluslararası ticarete egemen olmak için İngiltere'nin çıkarı bu bölgeye egemen olmayı gerektirmektedir. Bunun yanı sıra İngiltere; Rusya ve Almanya'nın bu bölgeye ilerlemeleri ve oraya egemen olmalarından endişe duymaktaydı.⁶³⁵

Bazı devletler Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini güçlendirmeye başladıklarında İngiltere'nin bu bölgeler üzerindeki egemenliğini kaybetme endişesi artmaya başlamıştır. Almanya, Osmanlı Devleti'yle ilişkisini güçlendirmek için 1896'da Berlin ve Bağdat arasında demir yolunu inşa etmiştir. Almanya demir yolunu Kuveyt'e kadar uzatma niyetini ortaya koymuştur. Tüm bunlar İngiltere'nin bölgedeki siyasetinin değiştirmesine yol açmıştır.

İngiltere, emirliğin kendi kontrolü altında olması şartıyla Kuveyt Emirini Emirliğe yönetici kılmak için müzakerelere başlamıştır. Bunun ardından iki taraf Ocak 1899'da Kuveyt İngiltere'ye bağlı kalacak şekilde bir andlaşma yapmıştır.⁶³⁶ Şu sebeplerden ötürü bu andlaşmanın geçersiz ve yasa dışı olduğu kanaatindeyiz:

⁶³⁴ LACİN, s. 83.

⁶³⁵ MEŞKÜR Salim, Nizâ'âtü'l-Hudûd fi'l-Halîc, Beyrut, 1993, s. 64; SA'İD Emin, Et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Halîcî'l-Arabî, El-Kitâbü'l-Arabî Yayınevi, Beyrut 2017, s. 41.

⁶³⁶ HENÂVÎ, s. 17.

i. Kuveyt kaymakamının bu andlaşmayı imzalaması ona verilen yetkiyi aşma sayılmaktadır. Çünkü Basra valisine ve Osmanlı Devleti'ne bağlıdır. Dolayısıyla daha önce Osmanlı Devleti tarafından ona bir yetki verilmeden onun İngiltere ile görüşmeler yapma ve onunla herhangi bir andlaşmayı imzalama hakkı bulunmamaktadır.

ii. Bu andlaşma İngiltere'nin onayı olmadan Kuveyt kaymakamının Kuveyt toprağının herhangi bir parçasını yabancı bir devlete vermemeyi taahhüt etmesini içermektedir. Buna karşılık İngiltere Kuveyt kaymakamına yıllık maddi yardım yapmasının yanı sıra bir miktar para da verecektir. Hukuki açıdan bu davranış kabul edilemez.

iii. Bu andlaşma iki taraf arasında yapılmıştır. Taraflardan birinin kendisine uluslararası andlaşmaları imzalama yetkisi veren bir hukuki şahsiyeti bulunmaktadır. Bu taraf da İngiltere'dir. Kuveyt kaymakamı ise kendisine uluslararası andlaşmaları imzalama yetkisi veren bir hukuki şahsiyeti bulunmaktadır. Dolayısıyla bu andlaşmanın hukuki etkiler ortaya çıkacak şekilde ona yasal bir nitelik veren hiçbir hukuki değeri bulunmamaktadır.

İngiltere Irak'ı işgal ettiğinde ve oraya manda sistemini uyguladığında Irak, özellikle Warbah ve Bubiyan adaları başta olmak üzere Kuveyt'i talep etmeye başlamıştır. Öte yandan Kuveyt emiri bağımsızlık talep edip Irak ile sınırları çizmenin zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Fakat Irak bu talepleri onaylamamıştır. 1961 yılına kadar iki ülke arasında tartışma devam etmiştir. Daha sonra iki ülke arasında gerçek bir kriz ortaya çıkmıştır. Çünkü Irak Kuveyt'in tümünü talep etmiştir.⁶³⁷

Fakat İngiltere hemen müdahale etmiştir. Zira İngiltere 19 Haziran 1961'de Kuveyt Emiri ile toplantı yapma çağrısında bulunmuştur. İngiltere ve Kuveyt, Kuveyt'in bağımsızlığını ve İngiltere'nin koruma döneminin sona erdiğini ilan etmişlerdir. Bu bildiri 1899 Andlaşması'nın sona erdiğini de içermekteydi. Çünkü 1899 Andlaşması Kuveyt'in egemenliği ve bağımsızlığıyla çelişmekteydi.

⁶³⁷ MEŞKÛR, s. 99.

Bundan sonra Kuveyt, hemen Arap Devletleri Birliği'ne bir üye olarak katılma talebinde bulunmuştur.⁶³⁸ Fakat bu bildiri Irak'ın kinini arttırmıştır. Bunun üzerine Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım 25 Haziran 1961'de Basın Konferansı'nı yapmıştır. Bu konferansta Kuveyt'in bağımsızlığını reddettiğini ve Irak'a katılmasını talep ettiğini bildirmiştir. Kuveyt toprağı halen de Irak'ın bir parçası olduğundan ve Kuveyt topraklarında yaşayan halkın tümü Iraklı olduğundan dolayı Irak Başbakanı bu bildiride Kuveyt'in geri alınması için ordunun oraya hareket etmesini emretmiştir. Oradaki Irak halkının korunması için Irak Başbakanı, askeri güçlerinin Kuveyt'e gitmesini emretmiştir.⁶³⁹

İngiltere'nin bu bildiriye tepkisi çok hızlı olmuştur. Zira İngiltere Kuveyt'i korumak için Suudi güçlerinden az bir destekle birlikte 5000 askerini Kuveyt toprağına göndermiştir. Kuveyt de Güvenlik Konseyi'ne bir dilekçe vererek bu krizin araştırılması için Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırmıştır. Buna karşılık Irak, İngiltere'nin müdahalesini ve onun silahlı güçlerinin Irak'ın barış ve güvenliğini bilfiil tehdit etmesine karşı çıkıp Güvenlik Konseyi'ne şikâyetle bulunmuştur.⁶⁴⁰ Güvenlik Konseyi Irak-Kuveyt krizini tartışmasına rağmen bu konuda hiçbir karar almamıştır. Bu krizin çözümü Arap Devletleri Birliği'ne terk edilmiştir.⁶⁴¹

Arap devletlerinin müdahalesi olmasaydı ve Arap Birliği; Suudi, Mısır, Ürdün ve Sudan'dan oluşan ortak Arap güçlerini göndermeseydi İngiltere güçleri ile Irak güçleri arasında az kalsın silahlı çatışma çıkacaktı. Zira Arap Birliği önlem almış ve iki taraf arasında herhangi bir silahlı çatışmanın çıkmasını engellemiştir. Bunun üzerine Irak ve İngiltere güçleri bu bölgeden çekilmiştir. Arap güçlerinin kaldığı

⁶³⁸ 19 Haziran 1961 Tarihli Kuveyt Bağımsızlık Bildirgesi, f. a.

⁶³⁹ Bu dönemde Kuveyt'te yaşayanların tümü Iraklı olup Irak lehçesi ile konuşuyordu. Irak aşiretlerine mensupmuşlar. Onlar Irak örf ve geleneklerinin aynısını uyguluyorlardı. **SERCÂNÎ Halid**, "Cüzûrû'l-Ezmeti Beyne'l-İrâk ve'l-Kuveyt", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 102, 1990, s. 14; **ABÎDÎ Ali Hamîd**, Medhâl li Dirâseti'l-Kânûni'd-Düvelî el-İnsânî, Kahire 2009, s. 145.

⁶⁴⁰ **DONELAN-GRIEVE**, s. 221.

⁶⁴¹ **HİKMET Hişâm**, Devrû Diblûmâsiyyeti'l-Kimme fi Tesviyeti'l-Münâza'âti'l-Arabiyye fi İtâri Câmî'ati'd-Düvelî'l-Arabiyye, Bağdat Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1994, s. 105.

ayırıcı sınır Arap Birliği sınırı diye bilinmeye başlamıştır. Daha sonra bu sınır Irak ve Kuveyt arasındaki sınır olmuştur.⁶⁴²

Böylece Irak; İngiltere'nin, Kuveyt'in bağımsızlığını destekleme ve o bölge ile hükümetini koruma girişimleri karşısında Kuveyt'i kendi bölgesine geri katmak için hiçbir araç bulamamıştır.

2. Irak-Kuweyt Sınır Uyuşmazlıklarıyla İlgili Yapılan Andlaşmalar

Irak ve Kuveyt arasında sınır uyuşmazlığının çözülmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Sınırı çizmek için birtakım uluslararası andlaşmalar yapılmıştır. Bu andlaşmalar önemli olduğu için bunlara yer vermeye çalışacağız. İlk önce 1913'te Osmanlı ve İngiltere arasında yapılan andlaşmayı ele alacağız. Daha sonra 1932'de yapılan yazışmaları inceleyeceğiz. En son olarak da 1963 Andlaşması'na değineceğiz.

a. 1913 Andlaşması

Körfez bölgesinde Osmanlı ve İngiltere arasında bulunan sorunların çözülmesi için bu iki ülke arasında uzun müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler Şubat 1911'den 1913 yılı Temmuz ayının sonuna kadar devam etmiştir. Bu müzakereler sonucu iki taraf arasında andlaşma yapılmıştır.⁶⁴³

Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından, 29 Temmuz 1913'te Osmanlı-İngiliz Andlaşması imzalanmıştır.⁶⁴⁴

Bu andlaşmanın girişi, söz konusu andlaşma gereği Osmanlı Devleti'nin Kuveyt hariç olmak üzere Körfez emirlikleri üzerindeki egemenliğinden vazgeçtiğini ifade etmektedir. Bu andlaşmanın birinci bölümü Kuveyt meselesini çözmektedir.

⁶⁴² **MEKMEDÎ Sa'd Mahmûd**, Müşkiletü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuweytiyye ve Devrû'l-Ümmemi'l-Muttehide fi Tersîmihâ Ba'de Harbi'l-Halîci's-Sâniye 1991, Ortadoğu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 52.

⁶⁴³ Bu andlaşma beş bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde Kuveyt'le ilgiliydi. İkinci bölüm Katar'la ilgiliydi. Üçüncü bölüm Bahreyn'le ilgiliydi. Dördüncü bölüm İngiltere'nin Arap Körfezi'ndeki konumuyla ilgiliydi. Beşinci bölüm sınırı çizme komisyonunu ele almaktaydı. **WILKINSON Jon C.**, Arabia's Frontiers the Story of Britain's Boundary Drawing in The Desert, London 1991, s. 63.

⁶⁴⁴ **UÇAROL Rifat**, Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 389-393.

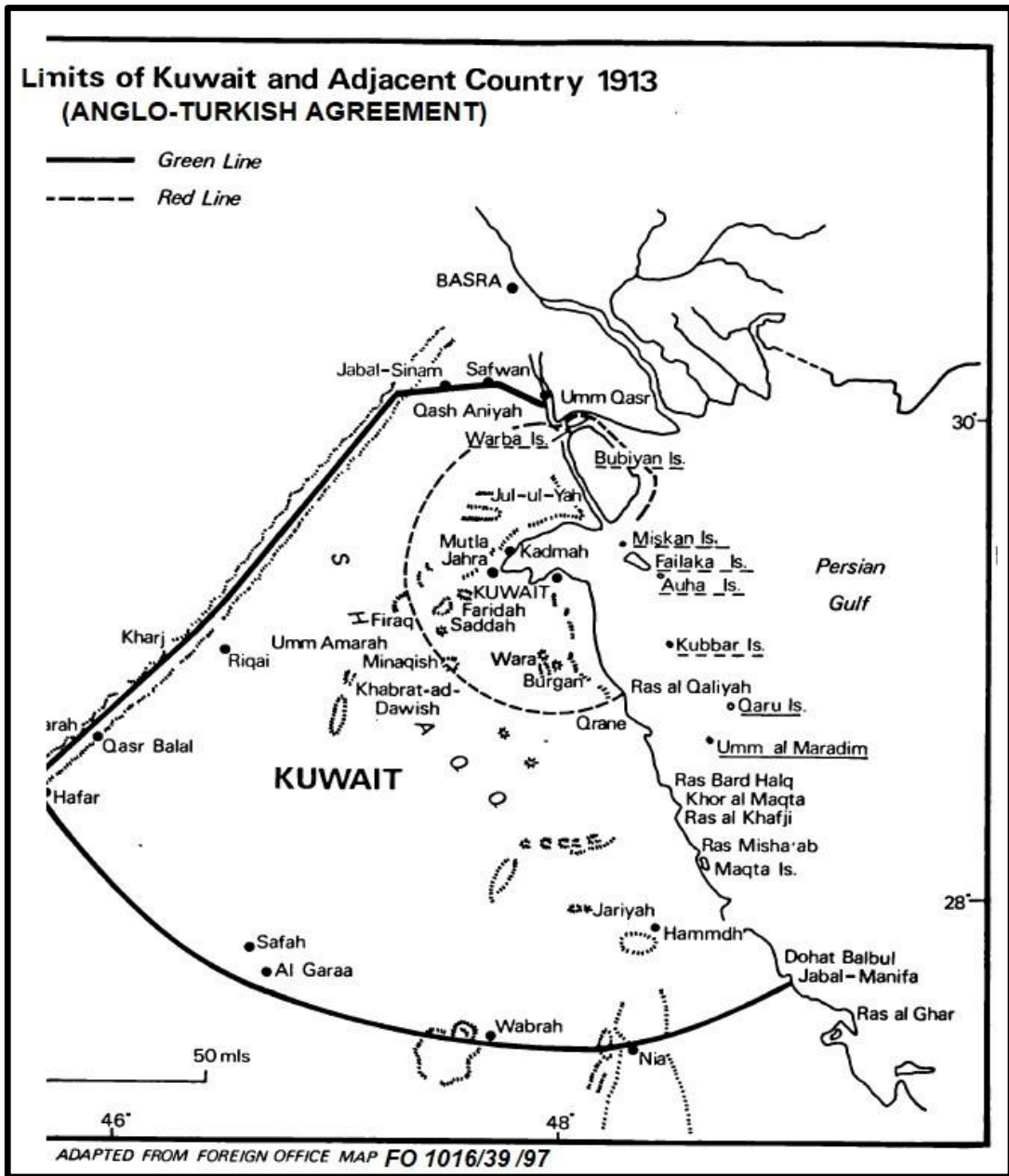
Zira onun 1. maddesi Osmanlı Devleti ve Kuveyt arasındaki ilişkinin niteliğini açıklamıştır. Zira bu madde şunu açıklamıştır:

“Kuveyt, Osmanlı toprağı olmakta devam edecektir. Ancak Osmanlı Hükümeti, hiçbir bakımdan Kuveyt işlerine karışmayacak ve oraya asker göndermeyecektir. Osmanlı, İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün andlaşmaları tanıyacaktır.”

Andlaşmanın 5. ve 7. maddesi Kuveyt meselesini detaylı bir şekilde ele almıştır. Zira Kuveyt kazasına bir nitelik vermiştir. Nitekim bu maddelere göre Kuveyt iki bölgeye bölünmüştür. Birinci bölge daireye benzer bir şekildedir. Ortasında Kuveyt şehri bulunmaktadır. Khawr Abdallah kuzey sınırdadır. el-Karîn bölgesi ise güney sınırdadır. Bu bölge ayrıca Warbah, Bubiyan, Miskân, Felîka, Avhe, Kîr, Kârveh ve Ümmülmerâdim adalarını kapsamaktadır. Bunun yanı sıra bu bölgenin ihtiva ettiği komşu ada ve sular da bu bölgenin içindedir. İkinci bölgenin sınırı ise kuzeyde Khawr Azzubayr gediğindeki sahilden başlar. Daha sonra sınır hattı; el-Batın vadisine ulaşınca kadar Ümmü Kasır, Safvân ve Sinâm dağı bölgelerinin güneyine iner. Buradan da Hafrülbatın bölgesine kadar Güney Batıya yönelir. Daha sonra Arap Körfezi sahiline ulaşınca kadar Güney Doğu bölgesine yönelir.⁶⁴⁵

Bu andlaşma Kuveyt kazasının sınırlarını çizmesine ve Kuveyt Şeyhinin yetkisini kullanabileceği idari sınırları belirlemesine rağmen bu andlaşmaya göre Kuveyt kazası Basra vilayetinin egemenliği ve idaresi altında ve Osmanlı Devleti'nin bölgesinin bir parçası olarak kalmaya devam etmektedir. Yani bu andlaşmanın Kuveyt kazasının eşkâliyle ilgili yaptığı belirleme onun idari sistemiyle ilgilidir. Kuveyt hukuki ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'nin egemenliğine bağlıydı. Bu andlaşmanın 1. maddesi de bunu vurgulamaktadır. Nitekim andlaşmanın 5. ve 7. maddelerinde belirtildiği gibi 1. madde de Kuveyt'in Osmanlı Devleti içinde bağımsız bir kaza olduğu ifade edilmektedir.

⁶⁴⁵ **BROWN Harry**, The Iraq–Kuwait Boundary Dispute, Ibru Boundary and Security Bulletin, 1994, s. 68; **RICHARD S.-GERAL B.**, Arabian Boundaries Primary Documents 1853-1957, Kuwait-Iraq Archive, Kuwait 1988, s. 185.

Şekil 6: 1913 İngiltere –Türkiye Andlaşmasına Göre Kuveyt Haritası⁶⁴⁶

Bu andlaşmanın özel bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu andlaşma, genel olarak Arap Körfezi bölgesinde sınır sorunlarını ve özel olarak Kuveyt sorununu çözenin ilk girişimi sayılmaktadır. Zira bu andlaşma gereği İngiltere Kuveyt'in Osmanlı Devleti'ne bağlılığını, Basra vilayetine tabi olmasını ve Osmanlı kanunlarının orada uygulanmasını kabul etmiştir. Buna karşılık İngiltere Kuveyt'te

⁶⁴⁶ <https://insamer.com/rsm/images/III.jpg>, 20.12.2019

ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar elde etmiştir. İngiltere'nin bu andlaşmada Kuveyt kazası topraklarının sınırlarını belirleme amacı, dolaylı olarak bu bölgede kendi nüfuz bölgesini ve Kuveyt'in suları, sahilleri ve limanları üzerindeki egemenliğini belirlemektir. Bir diğer açıdan İngiltere bu andlaşmada Arap Körfezi bölgesindeki nüfuzunu ve Bahreyn ile Katar gibi farklı bölgeler üzerindeki egemenliğini güçlendirmede başarılı olmuştur.⁶⁴⁷ Öte yandan Osmanlı devletinin mümkün olduğu kadar Kuveyt'in sınırlarını daralttığını ve Kuveyt'i kendi kanununa bağlı kılabildiğini görmekteyiz. Zira Osmanlı, Kuveyt Şeyhi'ni Osmanlı kanununa göre vergi ödemekle yükümlü kılmıştır.⁶⁴⁸

Bu andlaşmanın metinlerine bazı çelişkiler karıştığını söyleyebiliriz. Nitekim andlaşmanın 1. maddesi Kuveyt'in bağımsız bir kaza sayıldığını açıklamaktadır. Fakat aynı zamanda onun Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaya devam ettiğini belirtmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti 3. madde gereği Kuveyt Şeyhi ve İngiltere hükümeti arasında, egemenlik sahibi olan Osmanlı Devleti'nin bilgisi olmadan daha önce yapılan tüm andlaşmaları kabul etmektedir. 3. maddenin içeriği büyük oranda 1. maddede belirtilen Osmanlı egemenliğiyle çelişmektedir.

Görebildiğimiz bir diğer çelişki ise şudur: Bu andlaşma, 6. maddesinde Osmanlı Devleti'nin Kuveyt Şeyhi'nden habersiz bir şekilde Kuveyt kazasında herhangi bir idari işi kendi başına yapamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca andlaşma Osmanlı Devleti'nin, önceden İngiltere ile bir anlaşma yapmadan askeri güçleri Kuveyt'e yerleştirme hakkının bulunmadığını ifade etmektedir. Bu durum 1. maddede Osmanlı Devleti'ne verilen egemenlik anlayışıyla apaçık bir şekilde çelişmektedir. Ayrıca andlaşmanın, yürürlüğe gireceği tarihi belirlemediği görülmektedir. Bu andlaşma, andlaşmanın onaylanması ve karşılıklı onaylamaların imza tarihinden itibaren en geç üç ay içinde yapılmasını şart koşmuştur. Muhtemelen bu ihmalin sebebi her iki devletin 1914'teki I. Dünya Savaşı'yla meşgul olmalarıdır. Her iki devlet bu andlaşmayı onaylamamasına rağmen bu andlaşmanın sonraki aşamalarda Irak-Kuweyt sınırlarını belirlemede önemli bir etkisi olmuştur.

⁶⁴⁷ **SAFVE Necdet Fethî**, El-Cezîretü'l-Arabiyye fî'l-Vesâiki'l-Britâniyye, C. 1, es-Sâkî Yayinevi, Beyrut 1996, s. 106-107.

⁶⁴⁸ **ESDÎ Sihâd Hasan**, El-Münâza'âtü'l-Kânûniyye Beynel'İrâk ve'l-Kuweyt Dirâsetün fî İtâri'l-Kânûni'd-Düvelî, Bağdat 2015, s. 34.

Diğer taraftan taraflarca onaylanmayan bu andlaşmanın hukuki değeri üzerinde de durulmalıdır. Fakat bu andlaşmaya hukuki bir değer verebilmek için bu andlaşmanın onaylanmamasının etkisini incelememiz ve daha sonra da bu andlaşmanın teknik değerini açıklamamız gerekir.

Onaylanmayan andlaşmanın hukuki değeri meselesi, uluslararası hukuk tarafından incelenmeye değer önemli meselelerden biri sayılmaktadır. Zira uluslararası andlaşmaların onaylanmaması sonucu ortaya çıkan etki meselesiyle ilgili hukukçuların görüşleri farklılık arz etmektedir. Hukukçuların bir kısmı devletler arasındaki ilişkilerin devam etmesini istedikleri için onaylanmayan andlaşmaların geçerli olduğunu kabul etmektedirler.⁶⁴⁹ Bazı hukukçular ise yetki düşüncesine dayanarak onaylanmayan andlaşmaların geçersiz olduğunu savunmaktadırlar.⁶⁵⁰

Oppenheim ve Lauterpaht'e göre uluslararası teamülde şöyle bir kural vardır: andlaşmada belirtilmesede andlaşmanın tamamlanabilmesi için onaylama işlemi gerekmektedir.⁶⁵¹

Modern dönemdeki hukukçular, uluslararası andlaşmaların ancak onaylandıktan sonra ve ilgili taraflar arasında karşılık onaylar yapıldıktan sonra yürürlüğe girebileceği konusunda görüş birliği içindedirler. Birçok uluslararası andlaşma da bunu vurgulamıştır. Bu andlaşmaların başında da 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gelmektedir. Nitekim bu andlaşma 13. maddesinde bunu vurgulamıştır.

1913'teki andlaşmaya baktığımızda bu andlaşmanın hukuki açıdan tamamlanmadığını görmekteyiz. Zira bu andlaşma onun tamamlanmasını sağlayan maddenin varlığına bağlı kalmıştır. Bu madde de anlaşma yapan tarafların onu onaylama ve andlaşma imzalandığı tarihten itibaren en geç üç ay içinde karşılıklı onaylamaların yapılması zorunluluğudur. Bu şart gerçekleşmediği için bu andlaşma esas alınamaz ve gerekçe gösterilemez. Nitekim andlaşmanın önemli bir parçası olan onaylama tamamlanmamıştır. Böylece bu andlaşma sonucu ne Osmanlı Devleti'nin ne de Irak Devleti'nin herhangi bir yükümlülüğü bulunur.

⁶⁴⁹ **ESDİ**, s. 36.

⁶⁵⁰ **ATİYYE**, "El-Kânûnü'd", s. 83.

⁶⁵¹ **OPPENHEİM**, s. 452. **LAUTERPAHT H.**, "Special Rapporteur", Year Book of the International Law Commission, Vol. II, 1953, s. 113.

Teknik açıdan andlaşmanın metinlerini okuduğumuzda ise bu metinlerin kapalı olduğunu, dikkatli bir şekilde yazılmadığını ve haritalarla desteklenmediğini görmekteyiz. Kapalılık ve dikkatsizlik sadece andlaşmanın metinleriyle sınırlı olmamıştır.

Bu durum sınırı çizme meselesinde de bulunmaktadır. Zira andlaşma, teknik yapıya sahip birtakım coğrafi tanımların zikredilmesine ihtiyaç duymaktadır ki bu tanımlar gereği sınırların çizimi yapılacaktır. Bir diğer açıdan ise andlaşmada herhangi bir detaylı ve açıklayıcı harita olmadan bazı bölgelerin sınırını çizme meselesini ele almıştır. Sınırları belirleme işini ele alan andlaşmalarda haritaların büyük bir önemi bulunmaktadır. Hatta bu haritalar en önemli kanıt sayılmaktadır ki uluslararası hukuk da birçok yerde bunu vurgulamıştır.

Uluslararası Adalet Divanı, 1953 yılında İngiltere ve Fransa arasında meydana gelen uyuşmazlık, 1959 yılında Belçika ve Hollanda arasında meydana gelen uyuşmazlık ve 1962'de Preah-Vihear mabediyle ilgili olarak Kamboçya ve Tayland arasına çıkan uyuşmazlık⁶⁵² gibi birçok sınır uyuşmazlıklarını çözmeye haritaları esas almış, ayrıca sınır uyuşmazlıklarını çözmeye haritaların önemini vurgulamıştır. Örneğin Burkina Faso ve Mali arasındaki sınır uyuşmazlıklarında Divan haritanın önemini vurgulamıştır. Zira Divan haritaların hukuki değerinin uyuşmazlık taraflarının üzerinde anlaştığı konunun ispatı için önemli bir delil sayıldığını açıklamıştır.⁶⁵³

Bu andlaşma ayrıca Kuveyt'in bölgesel denizine, onun uzunluk miktarına ve Kuveyt ile Irak'ın deniz sınırı arasındaki ayırıcı sınıra değinmemiştir. Buna rağmen Kuveyt kazasını yönetenler sınır çizmeye ve sahil bölgesinde bazı noktalar belirlemeye çalışmışlardır. Fakat bu belirleme teknik bir şekilde yapılmamış ve andlaşmanın metinlerine de uygun değildi. Zira kaynakların çoğu andlaşmanın belirlediği sınırlar ile konulan idari bölge sınırları arasında uyumun olmadığını ifade etmektedirler.⁶⁵⁴

⁶⁵² GUNTER Weissberg, "Maps as Evidence in International Boundary Disputes", A.J.I.L., Vol. 57, 1963, s. 65.

⁶⁵³ International Court of Justice Reports, 1986, s. 583.

⁶⁵⁴ CÂBİK Ali Abdülhüseyin, El-Eserü's-Siyâsi li'l-Âmili'l-Kablî fi'n-Nüzumi's-Siyâsiyye el-Mu'âsara, Bağdat 2001, s. 152; BULLARD Reader, En Eski Çağlardan 1952'ye Kadar İngiltere ve

Böylece bu andlaşmanın ele aldığı tüm meseleler, özellikle de bölgedeki sınırı belirlemeyle ilgili olanlar, ayrıca Kuveyt kazasına bağımsızlığın verilmesi ve bunlar dışında andlaşmanın ele aldığı diğer konuların hiçbir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu andlaşma sonucu hiçbir hukuki etki ortaya çıkmamaktadır. Çünkü bu andlaşma eksik bir andlaşma olup her iki tarafın da onayını almamıştır. Ayrıca kapalı ve titiz bir andlaşma olmayıp açıklayıcı haritalara ihtiyaç duymaktadır.

b. 1932 Yazışmaları

4 Aralık 1930'da İngiltere'nin yönlendirmesiyle Irak ve Kuveyt arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi İngiltere'nin ulaşım güvenliğinin Irak ve Kuveyt'te korunmasıdır. İkincisi ise sınır meselesidir. Irak ve Kuveyt kendi aralarındaki sınırı belirlemeyle ilgili olarak karşılıklı yazışmalarda bulunma hususunda anlaşmışlardır. Onlar arasındaki karşılıklı yazışma işlemi İngiltere aracılığıyla olmaktadır. Zira Irak Başbakan'ı İngiltere'nin Yüksek Komiser'ine 21 Temmuz 1932'de bir diplomatik mektup göndermiştir. Irak Başbakan'ı bu mektupta Irak ile Kuveyt arasındaki sınırın belirlenmesini istediğini vurgulamıştır. İki ülke arasındaki sınır özelliği de anlatılmıştır. Buna karşılık İngiltere bu mektubu Kuveyt Şeyhi'ne göndermiştir. Kuveyt Şeyhi de 10 Ağustos 1932'de bu mektubun içeriğini onaylamıştır.⁶⁵⁵

Bu mektubun içerdiği en önemli şey iki ülke arasında bulunan sınırın esas alınması ve 1913 Andlaşması'nın uygulanmasının zorunluluğuna vurgu yapılmasıdır. Bunun yanı sıra Irak, Kuveyt'e Warbah ve Bubiyan adalarını vermiştir.

Irak Başbakan'ının bu mektubu göndermesinin gerçek sebebi Irak'ın bağımsızlığını elde etmeyi, BM Örgütü'ne üye olarak girmeyi ve komşu devletlerle tüm sınır sorunlarını sona erdirmeyi istemesiydi.⁶⁵⁶ Irak bağımsızlığını elde ettikten bir yıl sonra bu mektuba karşı çıkmış ve Kuveyt ile olan sınırın varlığını kabul etmeyip Kuveyt'in Irak'a katılmasını talep etmiştir.⁶⁵⁷ Öte yandan İngiltere ve

Ortadoğu, Bağdat 1956, s. 54; **KAHVÂNÎ Hüseyin Muhammed**, Devrû'l-Basra fi'l-Halîci'l-Arabî, Bağdat 1978, s. 56.

⁶⁵⁵ **DÂVÛD-NECCÂR-ÂNÎ**, s. 67.

⁶⁵⁶ **NECÂ Mustafa Abdulkadir-BEKÂ' Muhammed**, El-Kuveyt Irâkiyye, Kültür İşleri Dairesi, Bağdat 1990, s. 72.

⁶⁵⁷ **ZÛYÛD İsmail Muhammed-TARÂVİNE Fatıma**, Kadâyâ Mu'âsara, Künûzü'l-Ma'rife Yayınevi, Amman 2012, s. 137.

Kuveyt bu diplomatik mektubun hukuki bir gücü bulunduğunu ve her iki taraf için bağlayıcı olduğunu kabul etmişlerdir.⁶⁵⁸

Diğer taraftan bu diplomatik yazışmaları uluslararası hukuki bir andlaşma sayamayız. Zira uluslararası andlaşmaların onaylanabilmesi için müzakere, imza ve onay gibi biçimsel şartların bulunması gerekir. Ayrıca içerikle ilgili şartların da bulunması gerekir. Bu şartlar da andlaşmanın konusunun yasal olması, rızanın bulunması ve sözleşme yapan tarafların yetkili olmasıdır.⁶⁵⁹ Bu şartları 1932 yazışmalarına uyguladığımız zaman şu sebeplerden ötürü bunların bulunmadığını görmekteyiz:

i. Uluslararası andlaşma, uluslararası hukuk şahıslarından iki veya daha fazla şahıs arasında yapılmaktadır. Irak mektubu gönderdiği zaman İngiltere'nin manda yönetimi altındaydı. Irak'ın andlaşma yapabilmesi için tam bir hukuki yetkisi bulunmamaktaydı. Mandater devletin (İngiltere) de bu tür andlaşmaları yapma ve Irak topraklarının bir parçasından vazgeçme hakkı bulunmamaktadır. Hâlbuki İngiltere'nin Irak'ın bütünlüğünü koruması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesinin gereğine uygun bir şekilde çalışması gerekirdi. Irak İngiltere'nin sorumluluğunda olan bir emanetti. İngiltere'nin onu koruması ve onun toprağından küçük de olsa herhangi bir parçanın alınmasına karşı çıkması gerekirdi. Andlaşmanın diğer tarafı ise Kuveyt Şeyhi'ydi ki, o uluslararası andlaşmaları yapabilmek için uluslararası hukuki kişiliğe sahip değildi.

ii. O dönemde yürürlükte olan 1925 Irak Anayasası'nın 26. maddesine göre Yasama Organının kendi görüşünü belirlemesi ve daha sonra da mektubun onaylanması amacıyla onu Kral'a göndermesi için bu mektubun yasama organı olan Irak Parlamentosu'na sunulması gerekirdi. Böyle bir durum gerçekleşmediği için Irak'a komşu olan bir devletin sınırının belirlenmesi gibi önemli ve hassas bir konuyla ilgili olan bu diplomatik mektup kabul edilemez.

iii. Bu mektup açık olmayan gizli bir mektuptur. Bu durum devletler arasında yapılan herhangi bir gizli andlaşma yayınlanmadığı ve kaydedilmediği sürece o

⁶⁵⁸ VENDÂVÎ, s. 9.

⁶⁵⁹ ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 67.

andlaşmanın kabul edilmeyeceğini ifade eden Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'yle çelişmektedir.⁶⁶⁰

iv. Bu yazışmalar Safvan şehrinin en uzak noktasında bulunan Hafrülbatın bölgesindeki ve aynı şekilde Khawr Azzubayr ve Khawr Abdallah bölgelerindeki sınır hatları gibi bazı temel bölgelerinin sınırlarını belirlememiştir.

v. Bu yazışmalar, gerçek anlamda yerin üzerinde uygulanmadan ve hiçbir açıklayıcı harita olmadan sadece yazılı bir şekilde bazı sınır bölgelerinin sınırlarını belirlemiştir.

Bu sebeplerden ötürü bu yazışmalar hukuki açıdan bir uluslararası andlaşma sayılamaz. Dolayısıyla iki ülkenin sınırlarını belirlemede bunlar esas alınamaz.

c. 1963 Andlaşması

Kuveyt'in 19 Haziran 1961'de bağımsızlığını elde etmesi ve 20 Temmuz 1961'de Arap Devletleri Birliği'ne üye olmasına rağmen Irak, 14 Şubat 1963'te devrim meydana gelince ve Kuveyt meselesine karşı farklı bir politika izleyen Arap Sosyalist Baas Partisi Irak'ta yönetimi ele geçirinceye kadar Kuveyt'in Irak'a aidiyetini talep etmiştir.⁶⁶¹ Zira bundan sonra yeni Irak hükümeti 4 Ekim 1963'te Kuveyt'in bağımsızlığını kabul etmiştir. Karşılıklı diplomatik temsilcilikler gönderilmiş ve iki ülke arasındaki sınır kabul edilmiştir. Irak artık Kuveyt'i talep etmekten vazgeçmiştir.⁶⁶² Aynı yıl 12 Ekim'de Bağdat'ta bu söylenenleri içeren tutanak imzalanmıştır. Bunun yanı sıra iki taraf kendileri arasında ekonomik bir andlaşmayı imzalamışlardır.⁶⁶³ Bu tutanakta iki tarafın kendi aralarındaki ilişkileri geliştirmeyi istedikleri vurgulanmıştır.

⁶⁶⁰ MC Sözleşmesi, md. 18, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp, 07.08.2019; BM Sözleşmesi'nin 102. maddesi de bunu vurgulamıştır, <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html>, 07.08.2019

⁶⁶¹ **ALİ Faysal Abdülcebbâr**, Es-Siyâsetü'l-Mu'âsara Ticâhe'l-Kuveyt, El-Müstansırıye Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, , Bağdat 1994, s. 138.

⁶⁶² **KAL'ACÎ Kadri**, En-Nizâmü's-Siyâsî ve'l-İktisâdî fî Devleti'l-Kuveyt, El-Kitâbü'l-Arabî Yayınevi, Kahire 1975, s. 24-26.

⁶⁶³ Mali andlaşma şu konuları içermekteydi: Kuveyt faizsiz bir şekilde Irak'a 30 milyon Pound kredi verecektir. Irak bu krediyi 25 yıl içinde ödeyecektir.

Ayrıca 1932'deki yazışmaların içerdiği bilgilere göre iki ülke arasında belirlenen sınır kabul edilmiştir.⁶⁶⁴ Fakat bu kabul iki ülke arasındaki sınır sorununu nihai bir şekilde çözmede etkili olmamıştır. Çünkü bu andlaşma Irak tarafından doğru bir şekilde tamamlanmamıştır. 1963 Irak Anayasası'nın gerektirdiği şekilde bu andlaşma onaylanmamıştır. Ayrıca bu andlaşma Irak hükümeti tarafından BM Örgütü'nde kaydedilmemiştir. Öte yandan Kuveyt hükümeti bu andlaşmayı onaylayıp BM Örgütü'nde kaydetmiştir.⁶⁶⁵

Bu andlaşma iki bağımsız devlet arasında yapılmasına rağmen onda dikkat çeken birtakım hukuki değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunlardan biri Kuveyt'in tanınması ve bu tanınmanın iki ülke arasında ortak olan sınırlar üzerindeki etki meselesidir. Bir diğeri de bu andlaşmanın onayıyla ilgilidir. Zira Irak Cumhurbaşkanı, yasama organına müracaat etmeden bu andlaşmayı imzalayıp onaylamıştır. Bu şekilde davranarak 1963 Irak Anayasası'na aykırı davranmıştır. Hâlbuki uluslararası andlaşmaları onaylamak sadece yasama organının yetkisi dâhilindedir. Hukuk uzmanları bu konuyu ele almışlardır. Bu davranışa eksik onay adı verilmektedir. Bazı anayasalar andlaşmaların onaylanması için parlamento'dan geçmesini şart koşuyor. Parlamentodan geçen andlaşmalar devlet başkanı tarafından da onaylanır. Ancak bazen devlet başkanı parlamento onayını almadan andlaşmaları onaylayarak anayasaya aykırı davranmış olur. Bu tür onaylamaya eksik onay adı verilmektedir.⁶⁶⁶ Burada bu andlaşmadaki eksik onayın etkisine değinmemiz gerekir. Nitekim bir devletin tanınması meselesi uluslararası ilişkiler düzeyinde önemli konulardan biridir. Devletlerin tanınması fiilen mevcut bulunan bir birimin milletlerarası kişiliğinin diğeri devletler tarafından kabul edilmesidir.⁶⁶⁷

Hukukçular tanınmanın niteliğini belirleme konusunda tartışmaya düşmüşlerdir. Yani bir devleti tanıma, devleti inşa etmek midir? Yoksa bu, var olan bir devleti açık hale getiren hukuki bir işlem midir? Bu konuda iki temel teori bulunmaktadır.

⁶⁶⁴ 1963'de Irak ve Kuveyt arasında üzerinde anlaşılan tutanağın birinci fıkrası. Bu andlaşma için bkz., <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20485/volume-485-I-7063-English.pdf>, 14.11.2019

⁶⁶⁵ **EDHEMÎ Muhammed Muzaffer**, Et-Tarîku ilâ Harbi'l-Halîc, El-Ehliyyet Yayınevi, Ürdün 1997, s. 222; **İSMAİL Süleyman Abdullah**, Es-Siyâsütü'l-Mâiyye li-Düveli Havday Dicle ve'l-Fırat ve İnkâsâtühâ ale'l-Kadiyyeti'l-Kürdiyye, Süleymaniye 2004, s. 154.

⁶⁶⁶ **ATİYYE**, "El-Kânûnü'd", s. 82.

⁶⁶⁷ **BOZKURT-ERDAL-POYRAZ**, s. 101.

Hukukçular devleti tanımanın hukuki niteliğini belirlemede bu iki teoriyi ele almışlardır.

İnşai Tanıma Teorisi: Bu teori devleti tanımanın onun oluşturmak olduğunu vurgulamaktadır. Her bir devletin diğer devletlerin onu kabul etmesi ve tanınması gereği kendisi için bir hukuki şahsiyeti oluşturabilir. Bu esasa göre bu devletler hak ve özgürlüklerden yararlanırlar. Eğer bir devlet başka devletler tarafından tanınmazsa bu devlet herhangi uluslararası kişiliğe sahip olmayıp sadece basit bir olay olarak kalır.⁶⁶⁸

Açıklayıcı Tanıma Teorisi: Bu teori sahipleri bir devleti tanımanın onu tanıyan devletlerle ilişkilere girme gücünü ona verdiği görüşündedirler. Yani bu, bir devlet tanınmadan önce onun hukuki bir şahsiyeti olmadığı anlamına gelmez. Bilakis bu durum sadece bu devlet ile diğer devletler arasında karşılıklı ilişkilerin bulunmamasıyla sınırlıdır.⁶⁶⁹ Modern uluslararası teamüllerde bu teori uygulanmaktadır. Zira uluslararası tanıma tek taraflı bir iradeyle ortaya çıkan hukuki bir işlemdir. Dolayısıyla bunun inşai değil, açıklayıcı bir etkisi bulunmaktadır.⁶⁷⁰

1963 Andlaşması'na baktığımızda bunun birinci fıkrasında şunu ifade ettiğini görmekteyiz: "*Irak Cumhuriyeti Kuveyt'in bağımsızlığını ve tam egemenliğini kabul etmektedir*". Bu fıkra Irak'ın Kuveyt'i egemenliğe sahip bir devlet olarak tanıdığını göstermektedir. Bu tanıma Kuveyt'in durumunu belirgin hale getirmektedir. Onu oluşturmamaktadır. Sınır meselesiyle ilgili olarak aynı fıkra, sınırla ilgili detaylı ve açıklayıcı bilgiler vermeden ve sınır konusunu kapalı bir şekilde bırakarak iki ülke arasındaki sınırın 1932'de iki ülke arasında yapılan yazışmalara göre olmasını ifade etmiştir. Özellikle bu yazışmalarda üç temel sınır noktasıyla ilgili olarak sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar da el-Batın, Khawr Azzubayr ve Khawr Abdallah sınırlarıdır.⁶⁷¹ Eğer biz Irak'ın Kuveyt devletini tanıdığını kabul edersek bu tanımanın iki ülke arasındaki sınırı kabul etme meselesini etkilemediğini görmemiz gerekir. Çünkü bu andlaşma detaylı bir şekilde sınır meselesini ele almamıştır. Bu andlaşma, sınır meselesini 1932'deki yazışmalarda geçenlere dayandırmıştır ki bu,

⁶⁶⁸ **BROWNLIE Ian**, Principles of Public International Law, Oxford University Press, 2008, s. 86.

⁶⁶⁹ **SHAW**, "International Law", s. 449.

⁶⁷⁰ **SA'DÛN**, s. 209.

⁶⁷¹ **MENDELSON M. H.-HULTON S. C.**, The Iraq-Kuwait Boundary, Bruxelles 1990, s. 3.

iki ülke arasında ortak olan sınırlarla ilgili detaylı bilgiler içermemektedir ve yeterli değildir. Hatta bu yazışmalar daha önce söylediğimiz gibi hukuki açıdan doğru bir andlaşma değildir. Bunun yanı sıra bu yazışmaların her biri ve aynı şekilde bu andlaşma herhangi bir açıklayıcı haritadan yoksundurlar. Bu sebeple Kuveyt kendisinin tanınması konusunda bu andlaşmadan yararlanabilir. Fakat bu andlaşma Kuveyt ve Irak arasındaki sınırı belirleme meselesinde bu sınırın kabul edilmesi için hukuki bir dayanak teşkil edemez. Zira bu andlaşma iki ülke arasındaki sınırı tespit etmek için yeterli bir şekilde yapılmamıştır. Bir diğer açıdan da Irak'ın Kuveyt'i tanınması Irak'ın sınırı kabul ettiği anlamına gelmez. Bir devleti tanıma bir şeydir. Sınırı tanıma ise başka bir şeydir.

Uluslararası hukuk eksik onayın tanımı hususunda neredeyse görüş birliği içindedirler. Onların yaptığı tanıma göre eksik onay *“bir devlet başkanının, yasama organının bir andlaşma üzerindeki onayını zorunlu gören anayasasına aykırı bir şekilde belli bir uluslararası andlaşmayı onaylamasıdır”*.⁶⁷² Hukukçular eksik onayın tanımında görüş birliği içinde olsalar da bunun uluslararası andlaşmalar üzerindeki hukuki etkisi konusunda tartışmaya düşmüşlerdir. Bir grup eksik onaya sahip uluslararası andlaşmaların şu sebeplerden ötürü doğru olduğu görüşündedir:

i. Uluslararası hukuk, devlet başkanının tüm yaptıklarına bakar. Çünkü o devletin açık iradesini temsil eder.⁶⁷³

ii. Uluslararası andlaşmaların anayasal hukuka tabi olması yani iç hukukun uluslararası hukuka üstün olması kabul edilemez bir durumdur.

iii. Uluslararası ilişkilerin korunması ve istikrarı için uluslararası andlaşmaları imzalama işleminin anayasal sistemden uzak tutulması gerekir. Uluslararası andlaşmalarda andlaşmaların anayasallığını denetlemek ve kendisiyle andlaşma yapılan devletin anayasasının gerektirdiği şekilde andlaşmanın onaylanmasını sağlamak taraf devletlerin görevi değildir.⁶⁷⁴

⁶⁷² ATİYYE, "El-Kânûnü'd", s. 82.

⁶⁷³ SULTÂN-RÂTİB-ÂMİR, s. 234.

⁶⁷⁴ DAKKÂK Muhammed Sa'îd, El-Kânûnü'd-Düvelî, Beyrut 1981, s. 46.

Bir diğ er grup eksik onaya sahip uluslararası andlaşmaların geçersiz olduğ u görüşündedir. Bu görüş, günümüzde uluslararası hukuk uzmanlarınca kabul gö ren görüştür. Bu görüşte olanların en önemli gerekçeleri ş unlardır:

i. Uluslararası hukukta bilinen hukuk ilkelerinden biri yetki meselesidir. Bir onayın uluslararası andlaşma üzerindeki etkisinin ortaya çıkabilmesi için bu onayın anayasanın belirlediğ i yetkili organ tarafından olması gerekir. Böyle olmadığı takdirde uluslararası andlaşmalar üzerindeki onay yetkili olmayan bir organ tarafından olur. Dolayısıyla bu onayın hiçbir hukuki etkisi bulunmaz.⁶⁷⁵

ii. Her bir devletin anayasası devlet başkanına verilen yetkileri açıklayan hükümler içermektedir. Devlet başkanı bu yetkilerin dışına çıkarak uluslararası andlaşmaları onayladığı zaman bu durumda onun yaptıkları geçersiz olur. Dolayısıyla bu uluslararası andlaşmalar da geçersiz olur.⁶⁷⁶

iii. İç ve uluslararası düzeyde olan uygulama, eksik bir şekilde onaylanan andlaşmanın geçersiz olmasıdır. Örneğ in Fransa anayasası 53. maddesinde hukuk gücü bulunan andlaşmaların sadece doğru bir şekilde onaylanan andlaşmalar olduğunu ifade etmiştir. Yani anayasaya uygun olmayan bir şekilde onaylanan andlaşmalara itibar edilmez. Uluslararası düzeyde ise Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun eksik bir şekilde onaylanan andlaşmaları doğru olarak kabul etmesine rağmen onun 1962'de yaptığı toplantısında bu kabul için şöyle bir kayıt koymuştur: “Devlet, apaçık anayasa hükmüne aykırı bir şekilde yapılan bir andlaşmayı kabul ettiğ i zaman bu andlaşma geçersiz olur”. Bu görüş Komisyon'un 1966'da koyduğ u taslağ ın 43. maddesinde benimsenmiştir.⁶⁷⁷

iv. Uluslararası hukuk, uluslararası andlaşmaların anayasa hükümlerine uygun olmasını vurgulamıştır. Örneğ in 1888'de Kosta Rika ve Nikaragua arasında yapılan sınır andlaşmasının -ki Nikaragua anayasaya aykırı bir şekilde bu andlaşmayı imzalamıştır- doğruluğ uyla ilgili bu iki ülke arasında çıkan uyuşmazlık davasında verilen tahkim kararı; uluslararası andlaşmalar, andlaşmayı yapan tarafların iç hukuk

⁶⁷⁵ MCNAIR Lord, The Law of Treaties, The Clarendon Press, London 1961, s. 77.

⁶⁷⁶ ABDÜLHAMİD, s. 317.

⁶⁷⁷ SULTÂN-RÂTİB-ÂMİR, s. 245.

hükümlerine uygun olmadığı sürece bu andlaşmaların doğru olamayacağını ifade etmiştir.⁶⁷⁸

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bu durumu çok titiz bir şekilde çözmüştür. Zira bu andlaşma şunu ifade etmiştir:

“1. Bir devlet, bir andlaşmaya bağlanma rızasının iç hukukunun andlaşma akdetme yetkisiyle ilgili hükümlerini ihlal etmek suretiyle açıklandığı vakasına rızasını geçersiz kılan bir gerekçe olarak başvuramaz. Meğer ki ihlal aşikâr ve iç hukukunun temel önemi haiz bir kuralı ile ilgili olsun.

*2. Bir ihlal, söz konusu meselede normal uygulamaya göre ve iyi niyetle hareket eden herhangi bir devlet için objektif olarak açık görünüyorsa aşikârdır”.*⁶⁷⁹

Bu maddenin; uluslararası herhangi bir andlaşma, iç hukuk kurallarından temel bir kurala aykırı olduğu zaman bu andlaşmayı geçersiz saydığını görmekteyiz.

1963 Irak Anayasası'nı incelediğimizde bu anayasanın 2. maddesinin 1. fıkrasında uluslararası andlaşmaları kabul etme ve onaylanma yetkisini sadece yasama organına verdiğini görmekteyiz. Böylece Irak Başbakanı'nın 1963 Andlaşması'nı onaylamasının eksik bir onay sayıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu davranış anayasadaki önemli bir kuralın hükmüne apaçık bir şekilde aykırı sayılmaktadır. Kuveyt kolay bir şekilde buna dikkat edebilir ve bu andlaşmanın etkisine itiraz edebilir. Bunun üzerine uluslararası hukuk ve içtihad ile 1969 Viyana Sözleşmesi'nin 46. madde metnine göre 1963 Andlaşması geçersizdir. Çünkü eksik bir onaya sahiptir. Dolayısıyla bu andlaşma özellikle iki ülke arasındaki sınırın kabul edilmesi konusunda Irak'ı bağlamaz.

B. Irak ve Kuveyt Arasındaki Sınır Uyuşmazlıklarının Çözülmemesinin Çağrışımları

Her iki taraf 1963 Andlaşması'na göre kendi aralarındaki sınır sorununu çözmeye başarısız olduktan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde donukluk dönemi başlamıştır. Bu dönem 10 yıl sürmüştür. Bunun ardından iki ülke arasında tehlikeli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler Irak'ın Kuveyt'e karşı askeri hareket

⁶⁷⁸ FAVKE'LADE Semûhî, el-Kânûnû'd-Düvelî al-Âmm, Beyrut 1960, s. 538.

⁶⁷⁹ 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, m. 46.

başlatmasına yol açmıştır. İki ülke arasındaki sınırla ilgili uyuşmazlık, askeri uyuşmazlığın meydana gelmesinin temel sebebidir. İki ülke arasında ilk tırmanma ve kriz 1973'te olmuştur. Daha sonra 1990 krizi meydana geldi ki bu krizde Irak Kuveyt'i işgal etmiştir.

1. 1973 Krizi

Irak ve Kuveyt arasındaki sınırın belirleyecek bir komisyon oluşturmak için 1964-1967 yılları arasında bu iki devlet arasında çok sayıda görüşmeler yapılmıştır. Fakat maalesef tüm bu görüşmeler iki devlet arasındaki sınırı belirlemek için olumlu hiçbir sonuca ulaşamamıştır. Bu görüşmelerin başarısız olmasının sebebi Irak'ın Kuveyt'in egemenliği altında olan Warbah ve Bubiyan adalarını talep etmesidir. Ayrıca Irak, Arap Körfezi'nde stratejik bir deniz geçiş yolunun kendisine verilmesini talep etmiştir. Kuveyt ise bunu reddetmiştir.⁶⁸⁰

İki ülke arasında sınır belirlemede anlaşma olmaması ve Kuveyt'in Irak'ın isteklerine karşılık vermeme ısrar etmesi 20 Mart 1973'te Irak güçlerinin Kuveyt'e girmesine, bazı sınır bölgelerini istila etmesine ve birkaç kilometre Kuveyt topraklarının içine girmesine yol açmıştır. Bu saldırıyla eş zamanlı olarak Irak, Arap Devletleri Birliği Genel Sekreteri'ne bir bildiri göndermiştir. Bu bildiri Irak'ın 1963 Andlaşması'nı kabul etmediğini ve sınır sorununun araştırılması için Irak'ın Kuveyt ile görüşmeler yapmasının zorunluğuna çağrıda bulunduğunu içermiştir.⁶⁸¹ Fakat Arap devletlerinin müdahale etmesi ve bu krizi sonra erdirmesi sebebiyle Irak hemen güçlerini bu bölgelerden geri çekmiştir.⁶⁸²

Bunun ardından iki ülke arasında sınırı belirlemekle ilgili olarak çok sayıda görüşme ve müzakereler gerçekleşmiştir. Irak bu görüşmelerde birkaç öneride bulunmuştur. Bunlardan biri Warbah ve Bubiyan adalarının ikiye bölünmesi ve bir kısmının Irak'a diğer kısmının ise Kuveyt'e verilmesiydi. Irak'ın bir diğer önerisi ise Irak'ın Bubiyan adasının yarısını 99 yıllığına kiraya vermesiydi. Fakat Kuveyt tüm bu önerileri reddetmiştir. Kuveyt, 1932 yazışmaları ve 1963 Andlaşması gereği bu iki

⁶⁸⁰ SELAMET Gassân, El-Ümme ve'd-Devle ve'l-İndimâc fi'l-Vatani'l-Arabî, Arap Birliği Araştırmalar Merkezi, Beyrut 1989, s. 66; EDHEMÎ, "Et-Tarîku", s. 222.

⁶⁸¹ SELÛM Adnan Ahmed-Mürtedâ Üsâme, El-Âfâku'l-Müstakbeliyye li'l-Alâkâti'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye, El-Basair Kitapevi, Beyrut 2001, s. 25.

⁶⁸² SERCÂNÎ, s. 16.

adanın Kuveyt'e bağlı olduğunu bildirerek bu iki ada üzerindeki egemenliğinden vazgeçmemiştir.⁶⁸³ İki ülke arasındaki sınırı belirleme sorunu Irak'ın 4 Eylül 1980'de İran ile savaşa girmesine kadar çözümsüz bir şekilde askıda kalmaya devam etmiştir. Bu savaş Irak'ı Kuveyt ile sınır sorununu çözmekten alıkoymuştur. Irak, İran ile savaşırken Kuveyt Irak'ta meydana gelen şartları değerlendirmiştir. Zira Kuveyt yaklaşık olarak 70 km Irak'ın topraklarının içine girmiştir. Kuveyt, Irak'ın topraklarında sınır karakolları, askeri üsler ve petrol tesisleri inşa etmiştir. Kuveyt er-Remile petrol tarlasını işgal etmiştir.⁶⁸⁴ Fakat Irak, İran ile savaştığından dolayı bu tür eylemlere karşı hiçbir önlem alamamıştır.

2. 1990 Krizi

8 Ağustos 1988'de Irak'ın İran ile savaşı sona erdikten sonra Kuveyt, kendisiyle Irak arasındaki sınırı belirleme meselesini sona erdirmek için uygun fırsatı bulmuştur. Zira Kuveyt Başbakan'ı Bağdat'ı ziyaret edip iki ülke arasındaki sınırı belirleme önerisinde bulunmuştur. Fakat bu öneri, Irak'ın bazı haklarını eksiltecek ve Irak'ı bazı topraklarından mahrum bırakacak şekildeydi. Bunun yanı sıra bu öneride Irak'ın Arap Körfezi'ne gitmesi için uygun bir deniz geçiş yolu Irak'a verilmemektedir. Irak hükümeti ise bu öneriyi kabul etmemiştir.

Kuveyt, sınırı tespit etme meselesiyle ilgili olarak Irak ile bir çözüme kavuşamayacağını anlayınca Irak'a siyasi baskı uygulamaya başlamıştır. Zira Kuveyt Irak'ta olan alacağını talep etmiştir. Kuveyt, petrol fiyatlarının düşmesi ve dolayısıyla Irak'ın petrol üretimine zarar vermesi için fazladan petrol üretme konusunda Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü ikna etmiştir.⁶⁸⁵ Bu dönemde Irak, Kuveyt'in kendisine karşı ekonomik savaş uygulamada ısrar ettiğini ve borçlarını ödemek için kendisine yeterli fırsatı vermediğini görmüştür. Bunun yanı

⁶⁸³ **SÂMİRRÂÎ Vesen Sa'dî**, Tersîmü'l-Hudûd bena'l-İrâk ve el-Kuweyt Dirâse Kânûniyye Siyâsiyye, El-Müstansiriye Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2002, s. 122.

⁶⁸⁴ **CENÂBÎ Kasım Muhammed-SÂHİB Rabâ**, "İşkâliyyetü Tersîmi'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuweytiyye", Eğitim Fakültesi Temel Dergisi, S. 12, Babil 2013, s. 339.

⁶⁸⁵ Irak, İran ile savaşından çıktıktan sonra Kuveyt'e 37 Milyar dolar borçluydu. Irak, ekonomisini toparlamak ve borçlarını ödemek için Kuveyt'in kendisine zaman vereceğini düşünüyordu. Fakat Kuveyt bu borçları Irak ile sınırı tespit etmek için bir baskı aracı olarak kullanmak istedi. Ayrıca Kuveyt Irak'ın ekonomisine zarar verdi. Zira petrol üretimini artırma konusunda devletleri teşvik etmiştir. Daha önce bir varil petrolün fiyatı 21 dolar iken bunun 11 dolara gerilemesini sağladı. Bu durum yıllık olarak Irak'ı 10 milyar dolar zarara uğrattı. **NEVFEL Ahmed Sa'îd**, "Erdiyyetü's-Sirâ'i'l-Arabî fi'l-Halîci'l-Arabî", Arap Müstakbel Dergisi, S. 150, Beyrut 1991, s. 94.

sıra iki ülke arasında sınır sorunu çözümsüz bir şekilde kalmaya devam etmiştir. İki ülke arasında kriz olmasına rağmen Kuveyt heyeti Irak'ı ziyaret edip onun iki ülke arasında saldırı yapılmaması Andlaşması'nı imzalamasını talep etmiştir. Fakat Irak hükümeti ilk önce aralarındaki sınırı belirleme meselesinin çözülmesini daha sonra saldırıda bulunmama andlaşmasının yapılmasını uygun görmüştür.⁶⁸⁶

Suudi Arabistan Irak ve Kuveyt arasında bulunan sorunların çözümü için iki ülke arasında arabulucu olmuştur. Zira 1 Ağustos 1990'da Cidde'de toplantı yapılmıştır. Burada iki ülke arasında görüşmeler yapılmıştır. Fakat Kuveyt'in Irak'a karşı tutumu çok sert olmuştur.⁶⁸⁷ Irak heyeti Kuveyt ile sorunları çözme yolunun bulunmadığını görünce Bağdat'a dönmüştür. Aynı gün Irak hükümeti acil bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda 2 Ağustos 1990'da Irak güçlerinin Kuveyt'e saldırmaya başlama ve Kuveyt'in tüm topraklarını işgal etme emrini veren kararı açıklamıştır. 7 Ağustos'ta Irak resmi olarak Kuveyt'in Irak devletinin bir parçası olduğunu bildirmiştir.⁶⁸⁸

Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt ile savaşmasını eleştiren 11 karar almıştır. Bu kararların en önemlisi de Irak'ın Kuveyt ile savaşmasını suç sayan ve kayıtsız ve şartsız bir şekilde Irak'ın tüm güçlerini 1 Ağustos'ta buldukları bölgeye geri çekmesini talep eden 660 sayılı kararmıştır. Ayrıca karar Irak ve Kuveyt'in acil olarak tartışmaları çözmek için yoğun görüşmelere başlamalarını ifade etmiştir. Fakat Irak bu kararı uygulamamıştır. Bu da Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı kararı çıkarmasına yol açmıştır. Konsey bu kararda Kuveyt'in 660 sayılı kararı yerine getirdiğini açıklayıp Irak'ın bu kararı yerine getirmediğini eleştirmiştir. Bunun ardından Güvenlik Konseyi'nin 662 sayılı kararı çıkmıştır. Bu karar şunu içermekteydi:

i. Irak'ın herhangi bir şekilde herhangi bir bahaneyle Kuveyt'i kendisine ilhak etmesi hukuksuz bir işlem olup geçersiz sayılmaktadır.

ii. Tüm devletler, uluslararası örgütler ve yetkili olan ajansların, Irak'ın Kuveyt'i kendi topraklarına katmasını tanımamaları ve Irak'ın Kuveyt'i kendi

⁶⁸⁶ HEYKEL, s. 302.

⁶⁸⁷ HESNÂVÎ, s. 85.

⁶⁸⁸ MEŞKÛR, s. 104

topraklarına katmasını dolaylı olarak tanımayı ifade eden herhangi bir icraat veya işi Irak ile yapmamaları gerekir.

iii. Irak'ın Kuveyt'i kendi topraklarına katmasını ifade eden herhangi bir icraat veya kararı iptal etmesi gerekir.⁶⁸⁹

Dünya Amerika yönetiminin Irak'a karşı olan şiddetine şahit olmuştur. Zira Güvenlik Konseyi'nin Irak'a karşı aldığı kararların oluşumunda özellikle de 1990 tarihli 662 ve 665 sayılı kararlarda Amerika'nın etkisi apaçıktı. Ayrıca Amerika kendi müttefikleri ile siyasi ve askeri bakımından koordinasyon içindeydi. Öyle ki başta İngiltere ve Fransa olmak üzere otuzdan fazla devlet askeri birliklerini Körfez bölgesine göndermişlerdir. Daha sonra Amerika uluslararası olarak Irak ile tümüyle ilişkilerin koparılması çağrısında bulunup Irak'a karşı askeri seçeneği kullanmıştır.⁶⁹⁰

Bunun ardından Güvenlik Konseyi 1990 tarihli 678 sayılı kararını çıkarıncaya kadar Irak'a karşı siyasi ve askeri tırmanış devam etmiştir. Bu kararın ikinci fıkrasında Irak'ın Güvenlik Konseyi'nin önceki kararlarını yerine getirmesi için Irak'a 15 Ocak 1991'e kadar süre verilmiştir. Irak bunu yerine getirmediği takdirde Güvenlik Konseyi, Kuveyt ile müttefik olan devletlere özellikle 660 sayılı karar olmak Güvenlik Konseyi'nin kararlarının uygulanmasına destek olmaları için gerekli olan tüm araçları kullanmalarına izin verecektir.

Amerika öncülüğündeki müttefik güçler askeri çözüme başvurmak için bu kararı bir yetki olarak saymışlardır. Müttefik güçlerin Irak güçlerine karşı hava bombardımanı 17 Ocak 1991'de bilfiil başlamıştır. Irak temsilcisi 22 Şubat'a Irak'ın şartsız ve kayıtsız bir şekilde Güvenlik Konseyi'nin tüm kararlarını kabul ettiğini BM'ye bildirmesine rağmen Irak'ın bu bildirisinden iki gün sonra müttefik güçler Irak'a karşı kara savaşı operasyonuna başlamıştır. Bunun yanında Irak'ın Kuveyt ve Irak topraklarında bulunan güçleri bombalanmaya devam edilmiştir.⁶⁹¹ Güvenlik Konseyi 2 Mart'ta ateşkesin şartlarını belirleyen 686 sayılı kararını çıkarmıştır. Bu kararın ardından bir gün sonra müttefik güçler komutanlığı ve Irak arasında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda ateşkesin yapılması konusunda anlaşma

⁶⁸⁹ ANZÎ Reşîd Hamd, Tahdîdü'l-Hudûdi'l-Berriyye Beyne'l-Kuweyt ve'l-İrâk Tıbban li'l-Kânûni'd-Düveli, 1992, s. 346.

⁶⁹⁰ HESNÂVÎ, s. 89-92.

⁶⁹¹ MEŞKÛR, s. 159.

sağlanmıştır. Aynı gün Güvenlik Konseyi 687 sayılı kararını çıkarmıştır. Bu karar Körfez’de ateşkesin daimi olarak durdurulması ve savaş eylemlerinin sonlandırılmasını içermektedir.

Görünen o ki Güvenlik Konseyi’nin aldığı tüm kararlar “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlığını taşıyan Sözleşme’nin yedinci bölümü gereği olmuştur. ABD’nin Güvenlik Konseyi üzerinde etkisinin olduğu apaçık ortadadır. Öyle ki ABD, Güvenlik Konseyi’nin kısa bir süre içinde Sözleşme’nin yedinci bölümü adı altında olan önemli birçok karar almasını sağlamıştır.⁶⁹²

Burada uyuşmazlık olayına değinmemiz gerekir. Zira Irak’ın Kuveyt ile savaşması uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir eylem sayılmaktadır. Fakat buna karşılık BM Örgütü’nün bu olayı çözme çalışmalarının tarafsız ve objektif bir şekilde olmadığını da açıklamamız gerekir. Ortadoğu’da bu uyuşmazlığa benzer bir şekilde gerçekleşen durumlarda Güvenlik Konseyi’nin uyuşmazlığı çözmek için bu tür bir yöntemi takip etmediğini görmekteyiz. İngiltere, Fransa ve İsrail’in 1956’da Mısır ile savaşmaları, İsrail’in 1967’de Filistin topraklarını işgal etmesi, Siyonistlerin 1982’de Güney Lübnan’ı işgal etmesi ve Amerika’nın 2003’te Irak’a savaş açması bu durumlara örnek gösterilebilir.

Muameledeki bu çifte standart ABD kanadının Güvenlik Konseyi üzerindeki egemenlikte üstünlük sağlamasından sonra olmuştur. Amerika son zamanlarda Güvenlik Konseyi’nde sadece daimi bir üye sayılmamaktaydı. O Güvenlik Konseyi kararlarının oluşumunda tek başına etkili olan bir statüye sahip olmuştur. Onun uluslararası ilişkilerde özellikle de Sovyetler Birliği’nin çökmesinde güçlü bir etkiye sahip uluslararası ağırlığı bulunmaktaydı.⁶⁹³

Bu sebeple bu kararların Güvenlik Konseyi’ni BM Sözleşmesi’nin ruhundan uzaklaştırdığını ve onu uluslararası barış ve güvenliği korumadaki görevinden alıkoyduğunu söyleyebiliriz. Güvenlik Konseyi’nin askeri güce başvurmadan önce

⁶⁹² Siyaset analizcilerinin çoğu bu kararların alınmasının temel amacının şu olduğunu ifade etmişlerdir: Amerika ve onun müttefiklerinin Arap Körfezi bölgesindeki petrol kaynakları üzerinde egemenliklerini sağlayan birinin olmasıdır. **SÂMİRRÂÎ**, s. 131.

⁶⁹³ **ANBEKÎ Nezzâr Câsim**, Et-Ta’assüf fi-İsti’mâli’s-Sülta ve’l-İnhirâfü bihâ fi Karârâti Meclisi’l-Emni el-Mutaalike bi Ezmeti’l-Halîc, Bağdat 1992, s. 13.

diplomatik ve siyasi araçlara başvurarak uluslararası barış ve güvenliği gerçekleştirmede olumlu bir şekilde çalışması gerekirdi. Güvenlik Konseyi'nin Sözleşme'nin yedinci bölümüne göre uyuşmazlığı çözmeye başvurması gelişigüzel değildi. Bunun amacı haksız bir şekilde Irak'ı daha fazla sıkma ve ona karşı askeri önlemler almaktı. Hâlbuki Güvenlik Konseyi'nin ilk önce Sözleşme'nin altıncı bölümünde kararlaştırılan önlemleri alması ve barışçıl bir yolla uyuşmazlığı çözmesi gerekirdi. Akla gelen soru şudur: BM Sözleşmesi'ne göre krizi siyasi ve barışçıl bir yolla çözme fırsatı ve imkânı bulunmasına rağmen Güvenlik Konseyi 1990 tarihli ve 678 sayılı kararında niye Amerika öncülüğündeki askeri müttefiklerin Irak güçlerini Kuveyt'ten çıkarmaları için onlara tüm araçları kullanma iznini verdi? Bir diğer açıdan da müttefik güçlerin 678 sayılı kararın sınırlarını aştığını görmekteyiz. Zira bu güçler Irak güçlerini Kuveyt'ten çıkarmakla yetinmemişlerdir. Onlar askeri eylemlere devam etmişlerdir. Öyle ki bu güçler Irak topraklarının içine kadar girip Irak'ın alt yapısını bozmuşlardır. Bunun yanı sıra çoğu bölgede sivil halkı bombaladılar ve ekonomik ambargo uygulamaya devam ettiler.⁶⁹⁴

Savaşın sona ermesi ve savaş eylemlerinin durmasına rağmen Irak ve Kuveyt arasındaki sınır uyuşmazlığı sorunu sona ermemiştir. Daha önce Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin temel sebebinin Irak'ın Kuveyt'i kendi topraklarına katmasını talep etmesi ve onu kendi sınırları içine alması olduğunu söylemiştik. Burada petrol kuyuları ve Kuveyt'in Irak'a olan borçlarıyla ilgili sebepler de bulunmaktadır. Bu sebeple BM Örgütü Irak ve Kuveyt arasındaki sınır uyuşmazlığını çözmek için çabalar sarf etmeye devam etmiştir. Fakat BM'nin müdahalesi uyuşmazlığı çözmedeki uluslararası teamül ve hukuklara aykırıydı. Zira Güvenlik Konseyi uluslararası barışı ve güvenliği korumadaki yetkilerinin dışına çıkmıştır. Konsey haksız bir şekilde iki ülke arasına sınırı koyacak bir komisyonu oluşturma yetkisini kendisine vermiştir. Öte yandan uluslararası uygulamada adet olduğu üzere uyuşmazlığa taraf olanlar, Sözleşme'nin 33. maddesinde zikredilen barışçıl yollardan biriyle uyuşmazlığı çözmeye başvurmayı kabul ederek sınır sorunları çözülür.

⁶⁹⁴ **DÜRÎ Muhammed Abdullah**, Karârâtü Meclisi'l-Emni'd-Düvelî el-Hâsse bi-Ezmeti'l-Halîc, El-Hikmet Yayın ve Basımevi, Bağdat 1992, s. 30

II. BM Örgütü'nün Irak Ve Kuveyt Arasındaki Sınırı Belirleme Çabaları

Uluslararası hukukta bilinen o ki iki ülke arasındaki ilişkilerde istikrar, dayanışma ve iyi komşuluğun devam edebilmesi için uluslararası sınırı belirleme işlemi komşu devletlerin isteğine, onların açık ve özgür iradesine ve onların bu sınırı kabul edip onaylamalarına bağlıdır. Bu durum modern uluslararası ilişkilerde sabit ve istikrarlı olan bir durumdur. Fakat BM Örgütü Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı çözmeye meselesinde farklı bir yöntem seçmiştir. Zira Örgüt, Kuveyt ile sınırları belirlemede Irak'ın hiçbir görüş, irade ve seçimi olmadan Irak-Kuweyt sınırını belirlemeye doğrudan müdahale etmiştir. Bu durum uluslararası ilişkilerde bir ilktir. Zira ilk defa BM Örgütü yoluyla iki ülke arasındaki uluslararası sınır belirlenmektedir.

Irak ve Kuveyt arasındaki ilişki, iki ülke arasında ortak olan sınıra karşı olumsuz gelişmelere ve kötü durumlara sahne olmuştur. Bu da Irak'ın Kuveyt'e savaş açmasına yol açmıştır. BM Örgütü'nün rolü silahlı çatışmayı çözmeye ve bölgeye barış ve güvenliği yeniden getirmeyle sınırlı olması gerekirdi. Sınırla ilgili uyuşmazlık meselesinde BM Örgütü'nün iki tarafı barışçıl yollarla uyuşmazlıkları çözmeye davet etmesi gerekirdi. Eğer bu şekilde başarılı olunmazsa yargı araçlarına başvurulur. Fakat Güvenlik Konseyi bu araçların dışına çıkıp sınır meselesine müdahale etmiştir. Konsey siyasi kararlarını verdi, iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlığı meselesini çözen ve BM Örgütü'ne bağlı olan bir komisyon oluşturmuştur. Bu sebeple ilk önce Güvenlik Konseyi kararları ışığında Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı çizme meselesini ele alacağız. Daha sonra Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulan Sınırı Belirleme Komisyonu'nu inceleyeceğiz.

A. Konuya İlişkin Güvenlik Konseyi Kararları

Güvenlik Konseyi 2 Ağustos 1990'dan Aralık 1993'e kadar Irak ve Kuveyt arasındaki krizle ilgili 27 karar çıkarmıştır.⁶⁹⁵ Bu kararlar genel olarak Irak'ın Kuveyt ile savaşmasını kınamıştır. Bu kararlar Irak'ın Kuveyt ile savaşmasını uluslararası hukuka aykırı bir eylem saymıştır. İki ülke arasındaki sınır meselesiyle ilgili olarak bu kararların dört tanesinin sınır meselesini ele aldığını görmekteyiz. Bu

⁶⁹⁵ GÂLÎ BÜTRÜS, El-Ümmemü'l-Müttehide ve'n-Nizâ'û Beyne'l-İrâk ve'l-Kuweyt 1990-1996, BM Yayınları, C. 7, New York 1996, s. 16.

kararlar da 660, 687, 773 ve 833 sayılı kararlardır. Bu kararların önemine binaen bunları detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

1. 660 Sayılı Karar

Bu karar Güvenlik Konseyi tarafından 2 Ağustos 1990'da yapılan oturumunda verilmiştir. Bu karar dört özet fıkradan oluşmaktadır.⁶⁹⁶ Birinci fıkra Irak'ın Kuveyt ile yaptığı savaşı kınamaktadır. Güvenlik Konseyi ikinci fıkroda Irak'ın kayıtsız ve şartsız bir şekilde tüm güçlerini 2 Ağustos 1990'dan önce bulunduğu bölgelere hemen çekmesini talep etmiştir. Konsey üçüncü fıkroda Irak ve Kuveyt'in kendi aralarındaki tüm sorunları -ki bunların içinde sınırla ilgili uyuşmazlık da bulunmaktadır- çözmeleri için doğrudan yoğun müzakerelere başlamaları çağrısında bulunmuştur. Konsey dördüncü fıkroda tarafların bu kararı yerine getirme miktarının incelenmesi için Güvenlik Konseyi'nin bir daha toplanması çağrısında bulunmuştur. Bu karar çıkar çıkmaz Irak hemen bu kararı onaylayıp Kuveyt'ten çıkmaya hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁹⁷

Bu karar, Irak ve Kuveyt sınır sorunuyla ilgili BM Örgütü tarafından çıkarılan ilk karar olup Güvenlik Konseyi üyelerinin oy birliğiyle çıkmıştır.⁶⁹⁸ Bu karar, Güvenlik Konseyi'nin Irak-Kuweyt uyuşmazlığıyla ilgili sonraki tüm kararlarının esası sayılmaktadır. Kararın önsözünde BM Sözleşmesi'nin 39. ve 40. maddelerine dayandığını açıklamıştır. Karar Irak'ın Kuveyt'e savaş açmasını kınamış ve Irak'tan kayıtsız ve şartsız bir şekilde güçlerini savaştan önce buldukları bölgelere çekmesini istemiştir.⁶⁹⁹ Güvenlik Konseyi'nin bu sorunu Sözleşme'nin uyuşmazlıkları barışçıl yollar çözmekle ilgili olan altıncı bölümünün bentlerine göre çözmesi gerekirdi. Özellikle de 33. madde başta olmak üzere altıncı bölümde zikredilen tüm araçlar tükendiği zaman Sözleşmenin yedinci bölümüne başvurulabilir.⁷⁰⁰ Bir diğer açıdan Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın kendi güçlerini

⁶⁹⁶ 660 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/660\(1990\)](https://undocs.org/S/RES/660(1990)), 15.12.2019

⁶⁹⁷ **CENÂBÎ Bâsım Kerim**, Meclisü'l-Emni ve'l-Harbü ale'l-Îrâk Âm 2003, Zehran Yayınevi, Amman 2006, s. 15.

⁶⁹⁸ **ESDÎ**, s. 57.

⁶⁹⁹ **SÂMİRRÂÎ**, s. 129.

⁷⁰⁰ Güvenlik Konseyi'nin 02.08.1990-13.02.2002 tarihleri arasında Sözleşmenin yedinci bölümü hükümlerine göre Irak'a karşı verdiği kararların sayısı 63'ya ulaştı. Bu kararlar; siyasi, ekonomik, askeri, sivil ve bilimsel alanlarda cezaları kapsamaktadır. Bu kararlar BM'nin daha önce benzerini görmediği ilk kararlardır. **CENÂBÎ-SÂHİB**, s. 175.

Kuveyt ile yaptığı savaştan önce güçlerinin bulunduğu sınırlara çekme çağrısında bulunduğunu görmekteyiz. Bazı hukukçular bu fıkra gereği Güvenlik Konseyi'nin Irak ve Kuveyt arasında savaştan önce bulunan uluslararası sınırı açık bir şekilde tanıdığını varsaymışlardır.⁷⁰¹ Kararın üçüncü fıkrası iki ülke arasında bulunan tüm sorunların çözülmesi için tarafların yoğun müzakerelere başlamaları çağrısında bulunmuştur. Fakat Güvenlik Konseyi daha sonra bu fıkrayı es geçip tarafların kendi aralarında herhangi bir müzakere yapma çağrısını ihmal etmiştir. Hatta BM'ye bağlı olan bir komisyon ile iki ülke arasındaki sınır sorununun çözülmesini ifade eden 687 sayılı kararı çıkarmıştır.

2. 687 Sayılı Karar

Güvenlik Konseyi 3 Nisan 1991'de 687 sayılı kararını çıkarmıştır.⁷⁰² Bu karar en geniş kararlardan sayılmaktadır. Zira bu karar bir önsöz ve 34 fıkradan oluşmaktadır. Bu kararda sınır sorunuyla ilgili geçen en önemli şey kararın ikinci fıkrasında Irak ve Kuveyt'in her birinin BM'de kaydedilen ve 1964 tarih ve 7063 sayılı belgede yayınlanan 1963 Andlaşması'na göre bu iki ülke arasında bulunan uluslararası sınıra saygı göstermeleri gerektiğini ifade etmesidir. Güvenlik Konseyi, Genel Sekreter'in Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı çizmek için S/22412 sayılı Güvenlik Konseyi belgesinde geçen haritalardan destek alarak Irak ve Kuveyt ile birlikte gerekli önlemleri almasını istediğini açıklamıştır. Ayrıca Genel Sekreter'in bir ay içinde bununla ilgili bir raporu Güvenlik Konseyi'ne göndermesini talep etmiştir. Kararın üçüncü fıkrasının uygulanması için BM'ye bağlı bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun görevi Irak ve Kuveyt arasındaki uluslararası sınırı çizmektir. Kararın dördüncü fıkrası Güvenlik Konseyi'nin uluslararası sınırlara saygı gösterilmesini güvenceye alabilmesi için BM Sözleşmesi'ne uygun bir şekilde bunu gerçekleştirmede gerekli olan tüm önlemleri alabileceğini ifade etmiştir.⁷⁰³ Kuveyt bu kararı memnuniyetle karşılayıp bu kararın tüm hükümlerine uymaya hazır olduğunu ve bunun uygulanmasını sağlamak için Genel Sekreter ile dayanışma içinde olacağını açıklamıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ **RABÎ'Î Gazî**, El-Münâza'âtü'l-Hudûdiye fî Zillî'l-Kânûnü'd-Düvelî, Bağdat, 2014, s. 164.

⁷⁰² 687 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/687\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/687(1991)), 14.12.2019

⁷⁰³ Bkz: 1991 Tarihli ve 687 Sayılı Kararın Birinci Bölümünün 2, 3 ve 4. fıkraları.

⁷⁰⁴ **ŞÂİRÎ Salih Yahya**, Tesviyetü'n-Nizâ'âtü'l-Hudûdiyye Silmiyyen, Kahire 2006, s. 244.

Irak ise bazı itirazlarda bulunmuştur. Bunların en önemlisi de üçüncü fıkrada ele alınan haritanın eklenmesidir. Çünkü bu harita İngiltere tarafından oluşturulmuştu. Irak bu haritanın oluşturulmasına iştirak etmemiştir. Fakat Irak kendisine ağır cezalar verileceği endişesinden dolayı sonunda bu kararı kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁰⁵

Diğer taraftan Güvenlik Konseyi'nin 687 Sayılı kararını okuduğumuzda onun önsözünde hükümlerini dayandığı hukuki maddeleri zikretmediğini görmekteyiz. Zira önsözde Konsey'in dayandığı hukuki maddeler bulunmamaktadır. Öte yandan daha önce 660 sayılı kararın önsözünün BM Sözleşmesi'nin 39. ve 40. maddelere değindiğini gördük.⁷⁰⁶ Bu kararın dayandığı hukuki temeli belirlememiz dikkate değerdir. Çünkü bu karar gereği müttefik devletlere Irak'a karşı askeri güç kullanma yetkisi verilmiştir.

Bu kararın hukuki temeliyle ilgili hukukçular farklı görüşler belirtmişlerdir. Kimi hukukçular kararın hukuki dayanağının, Güvenlik Konseyi'ne güç kullanma yetkisi vermekle ilgili olan 42. maddeye dayandığı görüşündedir. Burada BM Sözleşmesi'nin 39. madde gereği Güvenlik Konseyi'ne önerileri sunma ya da Sözleşme'nin 41. ve 42. maddeleri gereği önlemler alma yetkisini verdiğini açıklamamız gerekir. Güvenlik Konseyi Irak'a konulan ekonomik önlemlerin yetersiz olduğunu ifade eden herhangi bir kararı çıkarmamıştır. Aynı şekilde uluslararası güçlerin Konsey'in emrine girmesi için Konsey üye devletlerle herhangi bir anlaşma imzalamamıştır. BM Sözleşmesi'nin 43-47 maddelerinin gerektirdiği şekilde Harp Erkanı Komisyonu da kurulmamıştır. Dolayısıyla 42. madde bu karar için hukuki temel olamaz.⁷⁰⁷ Bazı hukukçular bu kararın hukuki temelini BM Sözleşmesi'nin meşru müdafaa hakkını ele alan 51. maddesi olduğu görüşündeler. Bu görüşe itiraz edilebilir. Çünkü meşru müdafaa hakkı bireysel ya da toplumsal

⁷⁰⁵ SA'DÛN, s. 106; SÂMİRRÂÎ, s. 133.

⁷⁰⁶ Güvenlik Konseyi'nin 1990 tarihli 661 sayılı kararı da önsözünde kendi hükümlerinin BM Sözleşmesi'nin 51. maddesine dayandığını zikretmiştir.

⁷⁰⁷ HEZÂVÎ Hüsâm Ahmed, Hudûdü Sultâti Meclisi'l-Emn fi Dav'i Kavâidi'n-Nizâmi'd-Düvelî el-Cedîd, En-Nehdâ Yayınevi, Kahire 1994, s. 197.

olsun Güvenlik Konseyi'nden bir onay ya da yetkinin alınmasını gerektirmez. Ayrıca bu hakka başvurmak zorunlu gerekçelere bağlıdır.⁷⁰⁸

Bir kısım hukukçu bu kararın hukuki temelini BM Sözleşmesi'nin 106. maddesi olduğu görüşündedir.⁷⁰⁹ Fakat bilinen o ki bu madde geçiş döneminde barışı tehdit eden durum ve tutumlarla mücadele etmek için ve 43. maddeye göre uluslararası andlaşmalar yapıldığı zaman uygulanmaktadır. Zira Sözleşme, 1943'te Moskova Bildirisi'ni imzalayan dört devlete askeri önlemler alma yetkisini vermiştir. Bu madde atıl halde kalmıştır. Dolayısıyla bu madde, bu kararın hukuki temeli olamaz.

Bu hukuki görüşler ışığında bu kararın doğruluğunda güçlü bir şüphenin bulunduğunu görmekteyiz. Çünkü bu karar, dayandığı hukuki maddeye değinmemiştir. Fakat yedinci bölümde kararlaştırılan önlemleri almayı zikretmekle yetinmiştir. Güvenlik Konseyi'nin yedinci bölüme göre kararlar alması, hukuksal, doğru ve açık temellere dayanan önemli meselelerden biridir. Bu sebeple hukukçuların çoğunun, bu kararın Amerika'nın birinci derecede Güvenlik Konseyi üzerindeki baskısı neticesinde çıkan siyasi bir karar olduğunu ve hiçbir hukuki dayanağının olmadığını ifade ettiğini görmekteyiz.⁷¹⁰

Bu kararın ortaya çıkardığı bir diğer durum ise kararın, Güvenlik Konseyi'nin Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirleme meselesine doğrudan müdahale etmesini sağlamaktır. Hatta Konsey iki ülke arasındaki sınırı belirleme işini yaptı ki bu olay BM Örgütü'nün eylem tarihinde daha önce hiç olmamıştır. Uluslararası uygulamada bilinen şey ülkeler arasındaki sınır meselesiyle ilgili işlerin belirlenmesinin sadece ilgili devletlerin yetkisinde olduğudur. Fakat Güvenlik Konseyi'nin kararının ikinci fıkrasında Irak ve Kuveyt'ten ikisi arasındaki sınıra saygı göstermelerini talep ettiğini ve Irak ile Kuveyt'in 1963 Andlaşması'nda daha önce üzerinde anlaşığı sınırları kabul etme çağrısında bulunduğunu görmekteyiz. Bilinmeli ki bu andlaşma

⁷⁰⁸ **GARDAM J.**, "Legal Restraints on Security Council Rukitary Enforcement Action", Michigan Journal of International Law, Vol. 17, 1996, s. 150; **NORMAND R.**, "The Legitimizing of Violence, A Critical Analysis of the Gulf War", Harvard International Law Journal, Vol. 35, 1994, s. 390.

⁷⁰⁹ **DÜRİ**, s. 23.

⁷¹⁰ **EDHEMİ**, "El-Meclisü't", s. 75; **BEKRİ Muhammed**, Cerîmetü Emrîkâ fî Harbi'l-Halîc, Kahire 1991, s. 109; **VETRİ Ekrem**, "El-Vad'u'l-Kânûnî Beyne'l-Irak ve Meclisi'l-Emn fî Dav'i'l-Karar 1284", Irak Hukuk Dergisi, S. 1, 2001, s. 98.

hukuki açıdan eksiktir. Zira Irak parlamentosu bunu onaylamamıştır. Güvenlik Konseyi'nin bu karar ışığında uyguladığı yöntem, andlaşma veya örfle ilgili bilinen uluslararası uygulamalara aykırıdır. Hiçbir sınır uyuşmazlığı Güvenlik Konseyi'nin yetkisine bağlı olmamıştır. Aslında iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlığını çözmek için Sözleşme'nin 33. maddesinde kararlaştırılan barışçıl yollara başvurulması gerekirdi. İki ülkenin bu araçları başarısız olduğu durumda Sözleşme'nin 36. maddesinin 3. fıkrası gereği bu hukuki uyuşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'na arz edilir. Böylece bu kararın 2. fıkrasında geçenlerin, Güvenlik Konseyi'ne iki ülke arasındaki hukuki uyuşmazlığı çözmeye yetkisini verdiğini görmekteyiz. Konsey'e verilen bu yetki onun yetki çerçevesinin dışındadır. Aslında sınırı belirlemekle ilgili uyuşmazlığın Sözleşme'nin hükümlerine göre çözülmesi için kararın, en azından bu uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na göndermesi gerekirdi. Çünkü bu uyuşmazlık hukuki bir uyuşmazlıktır. Mahkeme buna bakmakla yetkilidir. Uluslararası yargıya başvurmak da Sözleşme'nin 33. maddesine uygundur. Özellikle Irak ve Kuveyt arasında sınırı belirlemekle ilgili uyuşmazlığın niteliği hukuki bir niteliktir. Zira her iki taraf kendi gerekçe ve iddialarında hukuki kural ve temellere dayanmaktadır. Bu uyuşmazlığın uluslararası yargı yoluyla çözülmesi gerekirdi.

Görülen o ki bu karar üçüncü fıkrada S/22412 Sayılı Güvenlik Konseyi belgesinde geçen haritayı ele almıştır. Bu harita, Kuveyt devletinin çıkarına olmak üzere Irak'tan toprak koparan İngiltere Genel Askeri Kadastro Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Bu harita sınırı belirlemede esas alınmıştır.

Şu da bilinmeli ki 1963'te Irak ve Kuveyt arasında yapılan andlaşmayla ne bu harita ne de başka bir harita eklenmiştir. Ayrıca Irak ve Kuveyt bu haritanın çizimine katılmamışlardır. İngiltere'nin bu haritası hiçbir yasal gerekçe olmadan andlaşmaya dahil edilmiştir. Bu da iki ülke arasındaki sınırı belirlemeye çalışacak olan yetkili komisyonun oluşturulmasından önce İngiltere'nin iki taraf arasındaki sınırı çizme niyetinin daha önce bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Sınırı Belirleme Komisyonu kurulmadan önce sınırı belirleme işinin kesinleştiğini ve Amerika ile İngiltere'nin bu konuda Irak üzerindeki etkisinin kesin olduğunu söyleyebiliriz.⁷¹¹ Bu

⁷¹¹ **YÂSİN DÂRİ REŞİD**, Tersîmü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye min Cânibi Meclisi'l-Emn, Bağdat 1995, s. 114.

durum Şu soruyu sormamızı sağlıyor: Eğer karar, önsözünde uluslararası sınıra ve Irak devletinin egemenliğine saygı gösterilmesi çağrısında bulunuyorsa Irak egemenliğine tecavüz eden ve sınırını koyan bir harita nasıl oluŐturulabilir. Ayrıca Irak'a sınır konusuyla ilgili herhangi bir harita ya da belge sunma fırsatı verilmemiŐtir. Bu konu, hakkında birçok soru sorulabilen bir meseledir.

3. 773 Sayılı Karar

Daha nce Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararının nc fıkrasının, BM rgt Genel Sekreteri'nin bir ay içinde Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sunmasını zorunlu kıldığını ifade etmiştik. Genel Sekreter de 2 Mayıs 1991'de Irak ve Kuveyt arasındaki sınırla ilgili raporunu bilfiil sunmuştur. Bu raporda geçen en önemli Şey Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirlemek için bir komisyonun kurulması amacıyla Genel Sekreter'in bu iki ülkeyle yaptığı tüm istifarelerin zikredilmesidir.

Aynı gün Sınırı Belirleme Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Irak ve Kuveyt'in her birinden bir temsilci ve üç bağımsız uzmandan oluşmuştur. Uzmanlardan biri komisyonun başkanı olmak üzere bunların ataması Genel Sekreter tarafından yapılmıştır.⁷¹²

Komisyon 22 Mayıs'ta ilk iş dönemine başlamıştır. Komisyon kendi görevinin siyasi değil, teknik olacağını vurgulamıştır. Bundan dolayı o sadece sınırı çizme görevini yapacaktır. Aslında Komisyon'un görevi sadece kara sınırını belirlemek olmalıdır. Fakat Komisyonun nc iş döneminde Kuveyt temsilcisi Komisyon'a bir öneri sunup bu öneride kara sınırını belirleme yetkisinin yanı sıra deniz sınırını belirleme yetkisinin de Komisyon'a verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu talep zerine Genel Sekreter 13 Ağustos 1992'de Güvenlik Konseyi'ne bir mektup gönderip bu mektupta Komisyon'un Irak ve Kuveyt arasındaki deniz sınırını belirleme işini yapmasıyla ilgili Konsey'in grŐn sormuŐtur. Irak, Komisyon'un talebine Őiddetle itiraz edip Komisyon'un deniz sınırını belirleme işini yapmasını kabul etmemiştir. Irak'ın itirazına rağmen Konsey, Komisyon'un talep ettiğini onaylayıp 26 Ağustos 1992'de 773 sayılı kararı çıkarmıştır.⁷¹³ Bu karar bir nsz ve yedi fıkradan oluşmaktadır. Bu karar nc fıkrasında Konsey'in, Komisyon'un

⁷¹² SA'DN, s. 129; ESDİ, s. 63.

⁷¹³ 773 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/773\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/773(1992)), 16.12.2019

kararını memnuniyetle karşıladığını ve Komisyon'un gelecek iş döneminde deniz sınırını da kapsayan doğu kısmındaki sınıra bakmasını onayladığını vurgulamıştır. Konsey, Komisyon'un en yakın zamanda sınırın bu kısmını belirlemesini istemiştir. Fakat Irak buna itiraz etmiştir. Irak temsilcisi Komisyon'un deniz sınırını belirleme dönemi çalışmalarına katılmamıştır.⁷¹⁴

Bu kararın maddelerini incelediğimizde dikkat çekilmesi gereken bazı hukuki değerlendirmelerin olduğunu görmekteyiz. İlk başta bu kararın Irak ve Kuveyt arasındaki deniz sınırını belirlemek için oluşturulan Komisyon'un talebine bir cevap olarak verildiğini söylememiz gerekir. Aslında Komisyon'un işi siyasi olmayıp sadece teknik bir iştir. Zira 1991 Tarihli 687 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı'na göre Komisyon'un işi sadece kara sınırını belirlemek olmalıdır. Fakat Komisyon'un teknik işinin dışına çıkıp üçüncü iş döneminde yeni bir iş yapmayı istediğini görmekteyiz. Bu da deniz sınırını belirleme işidir. Deniz sınırını belirlemek teknik bir iştir. Fakat aynı zamanda bu, Komisyon tarafından siyasi bir müdahale ve ona verilen yetkilerde bir genişleme sayılmaktadır. Hâlbuki deniz sınırı meselesi Irak ve Kuveyt arasındaki tartışmalı meselelerden biri olup daha önce düzenlemesi üzerinde bir anlaşma yapılmamıştır. İki ülke arasındaki deniz sınırı meselesini düzenlemeyi ele alan hiçbir anlaşma bu iki ülke arasında yapılmamıştır.⁷¹⁵

Bundan dolayı bu karar birçok hukuki soruyu akla getirmektedir. Bu soruların en önemlisi şudur: Güvenlik Konseyi'nin bu yetkiyi Komisyon'a verme hakkı var mıdır? Başka bir ifadeyle Sözleşme'de Güvenlik Konseyi'ni bu yetkilere sahip kılan bir durum var mıdır? Güvenlik Konseyi bu yetkilere sahip ise onun Komisyon aracılığıyla bir devletin rızası olmadan onun toprağından bir parça koparıp başka bir devlete ilhak etme hakkı var mıdır? Bu davranış devletin egemenliğini çiğnemek sayılmaz mı? Bu sorulara cevap verebilmek için ilk etapta 773 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi'nin yetkileri arasındaki uyum miktarını incelememiz gerekir. Daha sonra bu kararın Irak'ın bölgesel egemenliği üzerindeki etkisine değineceğiz.

⁷¹⁴ Irak Dışişleri Bakanlığı, 21 Mayıs 1992'de BM Genel Sekterine bir mektup gönderdi. Bu mektupta Irak hükümetinin bu karara itiraz ettiğini açıklamıştı.

⁷¹⁵ **RABÎ'Î**, s. 194.

BM Sözleşmesi'nin maddelerini okuduğumuzda Sözleşme'nin 24. maddesi gereği uluslararası barış ve güvenliği koruma görevinin Güvenlik Konseyi'ne verildiğini görmekteyiz. Ayrıca Konsey'in Sözleşme'nin altıncı bölümü gereği kullandığı yetkileri bulunmaktadır. Zira Sözleşme'nin 33. maddesi şunu ifade etmiştir:

“1. Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdırlar.

2. Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğünde tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırır.”

Böylece bu maddenin ikinci fıkrası gereği bu Konsey'in rolü, maddenin birinci fıkrasının açıkladığı barışçıl yollara göre iki taraf arasındaki uyuşmazlığın çözülmesi için uyuşmazlık taraflarını çağırmaktır. Zira 34. madde şunu ifade etmiştir:

“Güvenlik Konseyi, herhangi bir uyuşmazlık veya uluslararası bir anlaşmazlığa yol açabilecek ya da uyuşmazlık doğurabilecek bir durum konusunda, bu uyuşmazlık ya da durumun süregitmesinin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürme eğiliminde olup olmadığını saptamak için soruşturmada bulunabilir.”

36-38 maddeler gereği Konsey'in, barışçıl yollarla uyuşmazlığı çözmek maksadıyla uyuşmazlık taraflarına önerilerde bulunma hakkı vardır. Barışın tehdit altında olduğu ya da ihlal edildiği veya bir saldırı gerçekleştiği durumlarda Konsey'in kullanabileceği başka yetkileri de bulunmaktadır. Zira onun Sözleşme'nin yedinci bölümünü ele aldığı maddelere göre uluslararası barışı korumak ve tekrar önceki duruma iade etmek için gerekli önlemleri alma hakkı bulunmaktadır.⁷¹⁶ Ayrıca Güvenlik Konseyi'nin örgütsel nitelikteki başka yetkileri de bulunmaktadır. BM Örgütü'ne üye kabul etme veya çıkarma, Genel Sekreter'i seçme ve Uluslararası Adalet Divanı'nın hâkimlerini seçme gibi Genel Kurul ile ortaklaşa yaptıkları şeyler

⁷¹⁶ Bkz: BM Sözleşmesi'nin 39-51 maddeleri.

bu yetkilerdendir. Vesayet sistemine tabi olan bölgeleri gözetmek, silahlanma planını yapmak, silahlı güçleri kullanmak ve bunlar dışında başka yetkiler gibi sadece Güvenlik Konseyi'ne ait olan yetkileri de bulunmaktadır.

BM Sözleşmesi gereği Güvenlik Konseyi'ne verilen ve daha önce kısa bir şekilde zikrettiğimiz yetkiler incelendiğinde Güvenlik Konseyi'nin BM Örgütü'ne üye olan iki devletin kara veya deniz sınırlarını belirlemesi için Sözleşme'de ona yetki veren hiçbir metnin bulunmadığını görmekteyiz. Güvenlik Konseyi'nin sınır uyuşmazlıklarında kullanabileceği tüm yetkiler uyuşmazlık taraflarından uyuşmazlık konusu olan sınır bölgesinden askeri varlıklarını çekmelerini ve iki ülke arasında ortak olan sınırın güvenliğini o ülkelerden talep etmesidir.⁷¹⁷

Sınır uyuşmazlıklarını çözüme meselesiyle ilgili olarak Konsey barışçıl yollarla uyuşmazlığın çözülmesi için taraflara çağrıda bulunabilir. Ayrıca Konsey, sınır uyuşmazlığı hukuki bir uyuşmazlık olduğu için uluslararası yargının buna bakması için bu sorunu ona götürebilir. Böylece Güvenlik Konseyi'nin komisyonların birine kara ya da deniz sınırını belirleme yetkisini vermesi hukuki açıdan doğru bir davranış sayılmamaktadır. Çünkü Güvenlik Konseyi'nin kendisi bu yetkiye sahip değildir. Bu sebeple o hiçbir komisyona bu yetkiyi veremez. Dolayısıyla 773 sayılı karar hukuk dışı bir temele dayanmaktadır. Bu bağlamda sorulabilen soru şudur: Eğer Güvenlik Konseyi, uluslararası sınır sorunuyla ilgileniyorsa ve sınır uyuşmazlıklarını çözüme yetkisi bulunuyorsa Konsey, Mısır ve Sudan veya Katar ve Bahreyn veyahut Hindistan ve Pakistan arasındaki sınır sorunu gibi aynı sorunu bulunan iki ülke arasındaki sınırı belirleme işini niye üstlenmedi?

Dolayısıyla 773 Sayılı kararın Irak'ın bölgesel egemenliği üzerindeki etkisine değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere uluslararası hukukta devletin bölgesel egemenliği en önemli temel kurallardan biri sayılmaktadır. Egemenlik; halkın durumunu ve çıkarlarını düzenlemeyi üstlenen, işlerini yöneten ve savunan mevcut bir yönetimin varlığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu yönetimin siyasi biçimine bakılmaz. Bu yönetimin, bölge üzerindeki egemenliğini kullanabilmesi için onun güç ve sisteme sahip olması gerekir.⁷¹⁸ Vesayet sisteminde olduğu gibi devlet bazen işlerini

⁷¹⁷ SA'DÛN, s. 142.

⁷¹⁸ ALFARO Ricardo J., "The Rights and Duties of States", Recueil Des Cours, Vol. II, 1959, s. 99.

başka bir devlet vasıtasıyla yönetiyor. Fakat bu devlet kendi üzerindeki egemenliğini korumaktadır. Zira vesayet sistemini uygulayan devlet, egemenliğin tümünü ya da bir kısmını kullanmaktadır. Fakat vesayet sistemine bağlı olan devlet kendi bölgesi üzerindeki egemenliğini korumaktadır. Aynı şekilde savaş işgali durumunda da durum bu şekildedir. Zira işgalci yönetimler, işgal edilen bölge üzerinde bilfiil egemenliklerini uygulamaktadırlar. Fakat bölge üzerindeki egemenlik, bölgenin sahibi devlete kalmaktadır.⁷¹⁹ Devlet bağımsızlık ölçüsünü kaybetse de kendi bölgesinde kanun çıkarıp uyguladığı sürece bölgesel egemenliğini korumaya devam etmektedir.⁷²⁰

Uluslararası hukuk uzmanları devletin kendi ülkesi üzerinde egemenliğini kullanmasının iki şekilde olduğunu ifade etmişlerdir. Birincisi devletin yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin olmasıdır. Bu yetkiler devlete kendi bölgesinde tüm görevlerini ve yasal işlerini yapma imkânını verir. Diğeri ise kendi bölgesinde tek başına yetkisini kullanmasıdır.⁷²¹ Bu sebeple her devlet, kendi egemenliğini engellemeyi ya da kendi bölgesinden bir parça koparmayı amaçlayan herhangi başka bir devletin ya da uluslararası örgütün kendisine müdahale etmesini engeller. Hiçbir devlet, uluslararası örgütün, kendi bölgesel egemenliğini eksiltten bir karar vermesini kabul etmez.⁷²²

773 sayılı karara baktığımızda bu kararın Sınırı Belirleme Komisyonu'na Irak ve Kuveyt arasındaki deniz sınırını belirleme yetkisini verdiğini görmekteyiz. Irak ve Kuveyt egemenlik sahibi olan bağımsız iki devlet oldukları için bu iki devlet kendileri aralarında deniz sınırı meselesini düzenleyen ortak bir anlaşma yapmaları için Güvenlik Konseyi'nin deniz sınırını belirleme meselesini bu iki ülkeye bırakması gerekirdi.

Diğeri bir açıdan ise Irak'ın bu karara itiraz ettiğini görmekteyiz. Çünkü Irak, daha önce bahsi geçen 687 sayılı karara eklenen İngiltere haritası gereği kara

⁷¹⁹ **ŞİHÂB Müfîd Mahmûd**, El-Münezzemâtü'd-Düveliyye, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1974, s. 152.

⁷²⁰ **SA'D Sâmi**, "Mebdeü's-Siyâde fi'l-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm", Karşılaştırmalı Hukuk Dergisi, S. 4, 1972, s. 208.

⁷²¹ **SA'DÛN**, s. 146.

⁷²² **SERHÂN Abdülaziz**, Mesîru'l-Ümeme'l-Müttehide Ba'de Ezmeti'l-Halîc, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1992, s. 140.

bölgesinden bir parça kaybettiği gibi deniz bölgesinden de bir parça kaybedeceğini ve bu karardan karlı çıkanın Kuveyt olacağını biliyordu. Bu sebeple Irak bu kararı kendi egemenliğine zarar veren bir karar saymıştır. Çünkü bu kararın sonuçları ileride Irak'ın özgürlüğünü kısıtlayacak ve Irak'ın deniz bölgesinden bir parça kaybedip onu başka bir devlete kaptırmasına sebep olacaktır. Ayrıca bu karar üçüncü fıkrasında iki ülke arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesi için bu iki ülke arasında görüşmelerin yapılması gerektiğini belirten 660 sayılı karar ile çelişmektedir. Bu karar ayrıca önsözünde Irak'ın egemenliğe sahip bağımsız bir devlet olduğunu zikreden 687 sayılı karar ile de çelişmektedir. Bu karar Irak'ın egemenliği ile çeliştiği ve onun egemenliğine saygı göstermediği halde Irak nasıl egemenlik sahibi olabilir? Hatta bu karar, daha önce hiç olmadığı şekilde BM Sözleşmesi'ne ve uluslararası teamül de aykırı olmuştur. Konsey, BM Örgütü'nün görevlerinden birinin "Tüm üyelerin egemen eşitliği ilkesine bağlı kalması"⁷²³ olduğunu dikkate almamıştır.

Ayrıca Güvenlik Konseyi'nin bu kararı gereği Konsey, kararını oluşturmada devletlerin sınır meselelerinde bildiği uygulamadan uzaklaşmıştır. Bu uygulama da sınır uyuşmazlıklarını çözme meselesinin ilgili devletlerin anlaşmasına ya da uluslararası yargıya bırakılmasıdır. Çünkü bu yol devletler arasında adaleti gerçekleştiren ve sınır istikrarı ilkesini güvenceye alan tek yol sayılmaktadır.

4. 833 Sayılı Karar

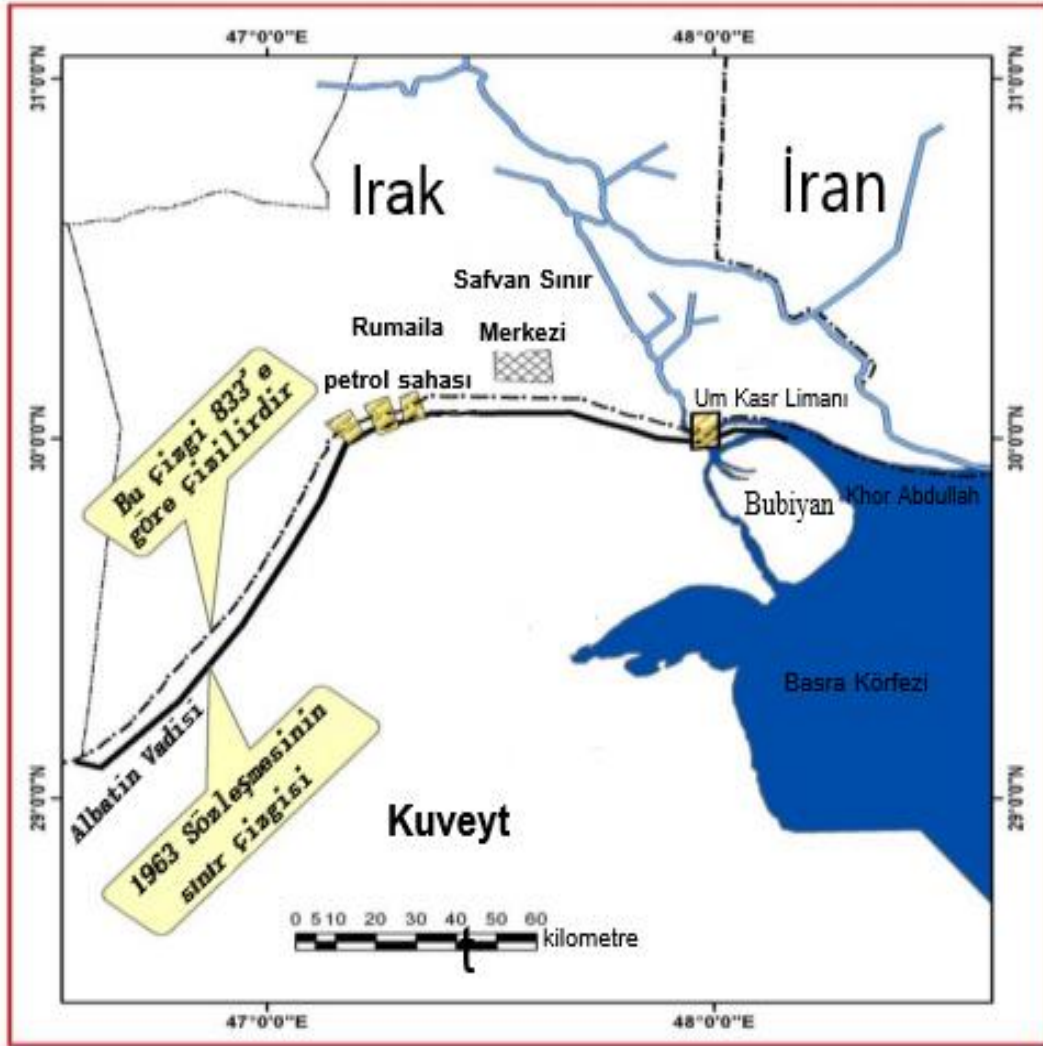
Bu karar uyuşmazlığı çözmek için Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan en önemli kararlardan biri sayılmaktadır. Çünkü bu karar gereği Irak ve Kuveyt arasındaki sınır nihai bir şekilde çizilmiştir. Bu karar Sınırı Belirleme Komisyonu'nun oluşturulması ve onun tarafından sunulan nihai raporun incelenmesinden sonra alınmıştır. 27 Mayıs 1993'te Güvenlik Konseyi toplanıp Irak ve Kuveyt arasındaki kara ve deniz sınır bölgelerini belirlemeyi içeren nihai raporla ilgili tartışma ve görüşmeler başlamıştır. Hazır bulunan üyelerin çoğu raporda geçenleri onayladır. Konsey'in bazı üyeleri ise buna itiraz etmişlerdir. Örneğin Venezuela temsilcisi oturumun başında Konsey'in BM Sözleşmesi'ne özellikle de uyuşmazlık taraflarının kendi uyuşmazlıklarını çözmeleri için görüşmelere

⁷²³ BM Sözleşmesi, md. 2, f. 1.

başvurmalarını zorunlu kılan 33. maddesine bağlı kalması gerektiğine dikkat çekmiştir. Venezuela temsilcisi Komisyon'un işlerinin yasallığında şüphe duyduğunu dile getirerek sözünü sonlandırmıştır. Brezilya temsilcisi de Komisyon'un raporunda geçen Irak ve Kuveyt arasındaki sınırın belirlenmesi konusunda çekincelerini dile getirmiştir. Bu işin aslında Güvenlik Konseyi'nin yetkilerinin dışında olduğunu belirtmiştir. Bu temsilci herhangi bir sınır uyuşmazlığının doğrudan ilgili devletler arasında çözülmesi gerektiğinden Konsey'in sınırı belirleme meselesini taraflara bırakmasını söylemiştir. Çin temsilcisi ise sınırla ilgili tüm sorunların uluslararası hukuk ve BM Sözleşmesi'nde kararlaştırılan barışçıl yollara göre çözülmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu temsilci Güvenlik Konseyi'nin Sözleşme'nin yedinci bölümü çerçevesinde sınır uyuşmazlığını çözmeye itiraz etmiştir. Güvenlik Konseyi üyeleri arasında geçen tartışmalara baktığımızda katılımcıların çoğunun bu uyuşmazlığı özel bir durum saydığını ve bunu çözme yönteminin daha önce uluslararası uygulamada bilinmeyen bir şekilde olduğunu ifade ettiklerini görmekteyiz.⁷²⁴

Bu itirazlara rağmen Güvenlik Konseyi aynı günde 833 sayılı kararı çıkararak oturumunu sonlandırmıştır. Bu karar, önsözünde 1991 tarihli 687 sayılı karar ve 1992 tarihli 773 sayılı karar gibi daha önceki kararlarına değinmiştir. Ayrıca Sınırı Belirleme Komisyonu'nun Genel Sekreter aracılığıyla sunduğu nihai raporu da ele almıştır. Karar ayrıca Komisyon'un kendisine verilen görevi başarıyla yerine getirmek için gösterdiği çabaya da değinmiştir. Karar Komisyon'un yaptığı işin siyasi bir iş olmayıp teknik bir iş olduğunu, onun uyuşmazlık bölgelerinin sınırlarını belirlemesinin iki ülke arasındaki toprakları tekrar bölme konumunda olmadığını, bunun kesinlikle 1963'te Irak ve Kuveyt arasında imzalanan andlaşma tutanaklarına göre olduğunu vurgulamıştır.

⁷²⁴ **RABÎ'Î**, s. 202; **CEBÛRÎ Nasîf**, "İşkâliyyetü Salâhiyyeti'l-Ümemi'l-Müttehede li-Halli'l-Hilâfâti'l-Hudûdiyye", Kudüs Arap Dergisi, 2013, s. 12; Bkz: S/PV.3224 Sayılı Güvenlik Konseyi Belgesi.

Şekil 7: 1963 tarihli Andlaşma ve 1993 tarihli, 833 sayılı Güvenlik Konseyi Kararına göre Irak-Kuweyt sınırları⁷²⁵

Bu karar yedi fıkra içermektedir. Karar üç fıkrada Genel Sekreter'in mektubunu, Komisyon tarafından gösterilen çabaları ve onun nihai raporunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Dördüncü fıkrada Komisyon'un raporunun içerdiği tüm kararların nihai olduğunu belirtmiştir. Karar beşince fıkrasında Irak ve Kuveyt'in her birinin uluslararası sınırlara saygı göstermelerini ve Komisyon'un bu iki ülke arasında çizdiği bu yeni sınıra saygı göstermeye bağlı kalmalarını istemiştir.

⁷²⁵ CENÂBÎ-SÂHİB, s. 171.

Karar en son olarak yedinci fıkrasında meselenin incelenmeye devam edileceğini ifade etmiştir.⁷²⁶

Diğer taraftan Kuveyt, BM'nin 833 sayılı kararı vermesinden memnuniyet ve gurur duyduğunu açıklamıştır. Kuveyt bu kararı kendi hakkında adil bir karar olarak saymıştır. Bu karar uluslararası yasal bir karar olduğundan ve Kara ve Deniz Sınırlarını Belirleme Komisyonu'nun raporundaki tüm kararlar her iki taraf için bağlayıcı ve nihai kararlar olduğundan Kuveyt temsilcisi BM'de devletin bu karara bağlı kalacağını vurgulamıştır. Fakat Kuveyt, Khawr Azzubayr'ın batı kısmının düşük su seviyesi boyunca uzanan sınır hattıyla ilgili Komisyon'un kararının içerdiklerine itiraz etmiştir. Kuveyt temsilcisi BM'de Khawr Abdallah ve Kahwr Azzubayr'ın Safvân'ın doğusunda bittiği bölgeye düşen sınır hattının hiçbir değişiklik yapılmadan doğru bir çizgi şeklinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani Khawr Azzubayr'ın küçük bir kısmı Kuveyt'e verilmesi gerekir.⁷²⁷

Bununla beraber Kuveyt BM Genel Sekreteri'ne bir mektup yollamıştır. Kuveyt bu mektupta o kararı ve bu kararda Irak ile sınırının belirlenmesini destekleyen resmi tutumunu açıklamıştır.⁷²⁸

Irak ise 833 sayılı kararı eleştirip ona itiraz etmiştir. Çünkü ona göre bu karar objektif ve adil bir karar değildir. Bu karar gereği Irak birçok yerini, önemli tesislerini, deniz sahillerini ve petrol kuyularını kaybetmiştir. Bu karar neticesinde Irak'ın gördüğü en önemli zararları şu şekilde sıralayabiliriz:⁷²⁹

i. Irak, Ümmü Kasr bölgesinden Safvân'ın bitimine kadar sahip olduğu üç iskele ile birlikte deniz üssünü kaybetmiştir. Bunun yanı sıra Ümmü Kasr'ın güneyine düşen ve uzunluğu 1340 metre olan deniz sahilini kaybetmiştir. Bu da Irak'ın deniz geçiş yolunun daralmasına yol açmıştır. Ayrıca Irak bu bölgede hava alanı bölgesi, çok sayıda üs, tesis ve oturlan daireleri kaybetmiştir.

⁷²⁶ Bu kararın detayları için bakınız: S/RES/833(1993) Sayılı Belge'ye göre 27 Mayıs 1993'te yapılan 3224 Sayılı Güvenlik Konseyi Oturumu, [https://undocs.org/S/RES/833\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/833(1993)), 18.12.2019

⁷²⁷ ŞÂİRÎ, s. 237; ESDÎ, s. 71.

⁷²⁸ SÂMİRRÂÎ, s. 152.

⁷²⁹ Bazı kaynaklar Komisyon'un aldığı karar gereği Kuveyt devletin çok kazançlı çıktığını ifade etmektedirler. Zira içinde altıdan fazla petrol tarlası ve Irak vatandaşlarına ait çok sayıda tesis ve tarım alanları bulunan yaklaşık 114 km² Irak toprağı Irak'tan koparılıp Kuveyt'e verilmiştir. MEKMEDÎ, s. 134; RABÎ'Î, s. 201.

ii. Irak Safvân bölgesinden el-Bâtın Vadisi'nin sonuna kadar uzunluğu 32 km ve eni ise 1.5 km olan sınır şeridini kaybetmiştir. Bu da Kuveyt'in bu bölgeyi ve içinde bulunan tüm mallara özellikle Ratka'nın petrol tarlası ve Remila'nın güney petrol sahasına sahip olmasına yol açmıştır.

iii. 833 sayılı kararın esas aldığı sınır sebebiyle Irak el-Bâtın Vadisi bölgesinde bulunan ve uzunluğu 145 km olan toprağını kaybetmiştir. Zira Kuveyt bu bölgede vadi boyunca eni 2 ile 3 km'ye ulaşan toprağı elde etmiştir.

Irak 10 Ekim 1994'e kadar bu kararın uygulanmasını kabul etmemiştir. Ondan sonra Irak, Güvenlik Konseyi'nin 833 sayılı kararına göre koşulsuz bir şekilde Kuveyt devletinin egemenliğini, onun bölge bütünlüğünü, siyasi bağımsızlığını ve Irak ile Kuveyt arasındaki uluslararası sınırı nihai bir şekilde kabul etmek zorunda kalmıştır. Irak bu sınıra saygı göstereceğini vurgulamıştır. Güvenlik Konseyi Irak'ın 833 sayılı kararı kabul etmesini memnuniyetle karşılamış ve Irak'ın 833 sayılı kararı kabul etmesinin onun Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamaya bağlı kalmasında önemli bir adım sayıldığını bildirmiştir.⁷³⁰ Irak'ın bu karara bağlı kalacağını kabul etmesinin ana sebebi Sözleşme'nin yedinci maddesi gereği Irak'a konulan ambargodur. Zira Irak'ın bu kararı kabul etmemesi ekonomik ambargonun devam etmesine yol açacaktı. Bu sebeple Güvenlik Konseyi'nin Irak üzerindeki ambargoyu kaldırması için Irak bu kararı kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷³¹

Yapılan bu açıklamaların ardından 833 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla ilgili olarak birtakım hukuki değerlendirmeler yapmak yerinde olacaktır. Bu değerlendirmeler şunlardır:

i. Güvenlik Konseyi'nin genel olarak uluslararası sınır uyuşmazlıkları ve özel olarak Irak-Kuweyt sınır uyuşmazlığının çözümüne bakması için onun hiçbir yasal temeli bulunmamaktadır. Zira Güvenlik Konseyi'nin, kendi kararlarını Sözleşme'nin ona verdiği yetkiler çerçevesinde verebildiği bilinmektedir. Konsey'in asıl yetkisi uluslararası barış ve güvenliği korumaktadır. Konsey'in uyuşmazlığı çözme meselesini uyuşmazlık taraflarına bırakması ve Sözleşme'nin 33. maddesinde geçenlere göre tarafları görüşmeler yoluyla bu uyuşmazlığı çözmeye teşvik etmesi

⁷³⁰ B.M. S/PRST/1994/68 Sayılı Belge için bkz., file:///C:/Users/MOHAMMED/Downloads/S_PRST_1994_68-AR.pdf, 14.12.2019

⁷³¹ Irak 833 sayılı kararı kabul etmesine rağmen Güvenlik Konseyi Irak üzerindeki ambargoyu 1483 sayılı karar gereği ancak 22 Mayıs 2003'te kaldırmıştır.

gerekirdi. Bu durum görüşmeler yoluyla çözülmezse uluslararası yargı bunu çözebilir. Fakat Konsey tüm bunları görmezden gelip uyuşmazlığı çözmeye müdahale etmiştir. Komisyon kendisine tabi olan ve iki ülke arasındaki sınırı belirleyecek olan bir komisyon oluşturmuştur. Ayrıca Amerika ve İngiltere tarafından Güvenlik Konseyi ve komisyonu üzerinde apaçık bir şekilde siyasi etki ve baskılar olmuştur.⁷³² Bu da Güvenlik Konseyi'nin 833 sayılı kararını ve aynı şekilde bu uyuşmazlıkla ilgili daha önce alınan tüm kararlarının uluslararası yasallık ve hukuki temele muhtaç kılmıştır. Bu sebeple bu karar sınır uyuşmazlığı sorununu çözmemiştir. Bilakis uluslararası uygulamada yeni ve daha önce bilinmeyen benzersiz bir sorun ortaya çıkarmıştır.

Anmaya değer bir husus da şudur: BM Genel Sekreteri, Sınırı Belirleme Komisyonu'nun bu işini savunduğunda ve bu karara yasal nitelik kazandırdığında başka devletlerin de bu adımı düşündüğünü ve bunu sınırı belirleyebilmek için bir öncü saydığını yüksek sesle dile getirmiştir.⁷³³ Fakat Güvenlik Konseyi üyeleri bunu reddedip Güvenlik Konseyi'nin Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirlemeye müdahale etmesinin ileride benzer durumlara uygulanabilecek bir olay sayılmasına itiraz etmişlerdir. Konsey'in üyeleri Irak ve Kuveyt'in durumunun özel bir durum olduğunu ve bu durumun uyuşmazlığa taraf olan devletlerin barışçıl yollarla kendi sorunlarını çözmelerini öngören genel ilkeden üstün olamayacağını açıklamışlardır. Bu özel durum, Güvenlik Konseyi'nin ileride meydana gelecek olan sınır uyuşmazlıklarında BM'de üye olan devletle arasında uluslararası sınırı belirlemek ya da çizmek için dayanacağı öncü bir örnek sayılamaz.

ii. Güvenlik Konseyi'nin 833 sayılı kararı, Irak ve Kuveyt kendi aralarındaki sınır uyuşmazlıklarını görüşme yoluyla çözmeleri gerektiğini ifade eden 660 sayılı kararın üçüncü fıkrasında geçenleri görmezden gelmiştir. Bu Güvenlik Konseyi kararları arasında yasal bir eksiklik sayılmaktadır.

iii. 833 sayılı karar Irak'ı zorla Kuveyt'i tanımaya mecbur kılmıştır. Zira devletlerin Irak'la ilişkileri kesmesi, Güvenlik Konseyi'nin ona ekonomik ambargo

⁷³² ANBEKÎ, "Et-Ta'assüf", s. 95.

⁷³³ 27 Mayıs 1993'de New York'ta yapılan 3224 Sayılı Oturum Tutanağı. <https://undocs.org/ar/S/PV.3224>, 25.11.2019

uygulaması, bunun neticesinde Irak'ın maddi zararlar görmesi ve uluslararası toplumdan uzak bırakılması sebebiyle Irak bu kararı kabul etmek ve onda geçenleri uygulamak zorunda kalmıştır. Irak, Kuveyt'i tanıma ve bu karara göre davranmayı kabul etme dışında başka bir yol bulamamıştır. Güvenlik Konseyi tarihinde Konsey'in bir devleti başka bir devleti tanımakla yükümlü kılmak için Sözleşme'nin yedinci bölümü çerçevesinde karar çıkardığı görülmemiştir. Bilinen o ki bir devletin başka bir devleti tanınması meselesi devletin özgür iradesinden meydana gelen istemli bir davranıştır. Irak ise zorla ve Güvenlik Konseyi'nin kararının içerdiği baskıyla Kuveyt'i tanımıştır. Zira bu karar Sözleşme'nin yedinci bölümü çerçevesinde verilmiştir. Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı bu yöntem uluslararası tanıma kavramında yeni bir olay sayılmaktadır.

iv. Bu karar Irak'ı coğrafi olarak zarara uğratmıştır. Zira Irak'ın Körfez'deki deniz geçişi daralmıştır. Kuveyt'e verilmek üzere bu geçiş bölgesinden büyük bir parça Irak'tan alınmıştır. Bu karar Irak'ın hakkını adil bir şekilde vermemiştir. Zira bu karar Irak'ın Arap Körfezi'ndeki sahilini yaklaşık olarak 64 km yapmıştır. Bu da bölgede en kısa sahildir. Öte yandan Kuveyt'in sahili 500 km'dir.⁷³⁴

Ayrıca Irak'ın denizdeki geçiş yolu yarı kapalı bir deniz şeklinde olmuştur. Bu da Arap Körfezi olup Hürmüz boğazından yaklaşık olarak 470 km uzaktır.⁷³⁵ Yani bu bölge, tüm ticari ve sivil gemilerin taşımacılığına elverişlidir. Zira bu gemiler Kıta sahanlığı ve bölgedeki münhasır ekonomik bölge adı altında buradan geçebilirler. Fakat Irak'ın sahilleri içbükey olduğundan ve Körfezin en uzak yerine düştüğünden dolayı Irak'ın bölgesel denizi bölgede en küçük bölgesel deniz olmuştur. Bu durum neredeyse ekonomik yönden işletilebilen canlı kaynaklar ve madeni kaynakların bulunmamasına yol açmıştır. Ayrıca Irak sahilinin içbükey olması ve Körfez'in en uzak bölgesinde bulunması Irak'ı bitişik bölgeyi ve ona ait olan münhasır ekonomik bölgeyi elde etmeye muhtaç bırakmıştır. Buna karşılık İran ve Kuveyt'in her biri bu bölgeden yararlanmaya başlamıştır.⁷³⁶

⁷³⁴ ESDİ, s. 74.

⁷³⁵ ALİ Cemil Târiş-HASAN Halil Hasan-İDRİS Adî, "Dirâsetü't-Teğyîrâti'l-Coğrâfiyye ve'l-Mellâhiyye li Kanâti Havr Abdullah", Deniz Bilimler Merkezi Dergisi, S. 38, 2012, s. 31; MİHNÂ Fahrî Reşid, En-Nizâmü'l-Kânûnî li'l-Mellâhati ve Tatbikuhu alâ Madiki Hürmüz, Bağdad 1998, s. 252.

⁷³⁶ ESDİ, s. 75.

1982 BM Deniz Hukuku Sözleşme'nin 70. maddesinin 2. fıkrasında geçenleri incelediğimizde bu fıkranın iki şartı içerdiğini görmekteyiz. Bu iki şart herhangi bir sahil devletinde gerçekleşirse bu devlet coğrafi olarak zarar gören bir devlet sayılmaktadır. Bu şartlar da şunlardır: Birinci şart devletin yarı kapalı bir denize bitişik olması ve kendisine ait münhasır ekonomik bölgeyi iddia edememesidir. İkinci şart ise bu devletin canlı kaynaklara ve dolayısıyla aynı bölgede bulunan komşu devlet ile birlikte münhasır ekonomik bölgeyi işletmeye katılmaya ihtiyaç duymasıdır. Bu iki şartın Irak'ın durumuna uyduğunu görmekteyiz. Zira Irak yarı kapalı bir denize bitişiktir. Irak; İran ve Kuveyt gibi diğer sahil devletleriyle ortaklaşa olarak münhasır ekonomik bölgenin canlı kaynaklarını işletmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu bilgiler ışığında Güvenlik Konseyi'nin 833 sayılı kararı Irak'ın haklarını vermemiştir. Zira bu karar Irak'ın Arap Körfezi üzerindeki uzunluğunu azaltmış, onun Khawr Abdallah'a girişini daraltmış ve onu bu deniz bölgelerinden yararlanmaktan mahrum bırakmıştır. Bu karar, 1982 BM Deniz Hukuku sözleşme'nin coğrafi olarak zarar gören devletlere verdiği haklarla çelişmektedir. Zira Irak diğer sahil devletleriyle birlikte bu bölgenin canlı kaynaklarından yararlanmaktan mahrum bırakılmıştır. Dolayısıyla bu karardan zarar gören sadece Irak'tır. Zira Kuveyt coğrafi konumu itibariyle Khawr Abdallah bölgesini çok fazla kullanmamaktadır. Çünkü Kuveyt kendisine ait olan geniş başka sahillere sahiptir.

v. Bu karar dördüncü fıkrasında Komisyon'un kararlarının nihai olacağını yani uluslararası yargıda onlara itiraz edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu adalet kavramının inkar etmek anlamına gelir.

vi. 833 sayılı kararı dikkatli bir şekilde okuduğumuzda bu kararın yasal olmayan bir temele dayandığını ya da Güvenlik Konseyi'nin yetkilerini kullanmada haksızlık yaptığını içeren bir karar olduğunu görmekteyiz. Bu iki durumda da BM'ye karşı uluslararası sorumluluk ortaya çıkmaktadır. Zira bu karar devletler arasında sınır belirlemeyi emreden ilk karar sayılmaktadır. Bu da Güvenlik Konseyi'nin Sözleşme tarafından kendisine verilen yetkileri aşmaktır ve BM Sözleşmesi'nin 33 ve 36. maddesine açık bir şekilde aykırı bir durumdur.

B. Irak ve Kuveyt Arasında Sınırı Belirleme Komisyonu'nun Kararı

1. Sınırı Belirleme Komisyonu'nun Oluşturulması

Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı gereği BM'nin Genel Sekreteri 2 Mayıs 1991'de Güvenlik Konseyi'ne bağlı olan bir komisyon oluşturmaya kalkmıştır. Bu komisyon beş üyeden oluşur. Bu komisyonda Irak ve Kuveyt'in birer temsilcisi bulunur. Genel Sekreter diğer üç üyeyi seçer. Bu üç üyeden biri Komisyon'a başkanlık eder.⁷³⁷

Irak ve Kuveyt'in her biri bu komisyonun oluşturulmasını onaylamıştır. Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'ne raporunu sunduğu zaman bu Komisyon'un yetkisinin Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirlemekle sınırlı olacağını, sınırın uzunluk ve eninin çizimi için coğrafi koordinatların kullanılacağını ve bunun Irak ile Kuveyt arasında 1963 Andlaşması'nda belirlenen sınıra göre olacağını ifade etmiştir.

Genel Sekreter, ayrıca şunu vurguladı: Komisyon'un görevi siyasi bir görev olmayıp sadece teknik bir görevdir. Memurlardan oluşan küçük bir heyet çalışmalarda Komisyon'a yardım edecektir. Sınırı çizmek için yapılacak olan tüm masraflar ve onun ardından sınırın direk ve işaretlerini koyma masrafı taraflar arasında eşit bir şekilde bölünecektir.⁷³⁸

Komisyon birinci toplantısında kendisine ait bir iç sistem oluşturmayı kararlaştırmıştır. Bu sistemin içerdiği en önemli husus 2. madde gereği Komisyon'un sınırı belirleme meseleleriyle ilgili kararların nihai olmasıdır. 3. madde ise Komisyon'un oturumlarında en az üç üyenin hazır bulunması ve en azından bunların içinde devletlerin temsilcilerinden biri olan Komisyon Başkanı'nın bulunmasıyla gerçekleşeceğini açıklamıştır. 4. Madde Komisyon'un toplantılarını kapalı olacağını ifade etmiştir. 5. madde Komisyon'un tüm kararlarının oy çokluğuyla alınacağını belirtmiştir.⁷³⁹

⁷³⁷ Irak, Elçi Riyadh Alkaysi'yi kendisine temsilci olarak seçti. Kuveyt, Elçi Tarek Razzouki'yi seçti. Genel Sekreter, Endonezya'nın eski Dışişleri Bakanı olan Kusuma Atmadja'yı Komisyon'un başkanı olarak seçti. Fakat Kusuma 20.11.1991'de istifa etti. Onun yerine Uluslararası Çalışma Bürosu Genel Müdürü olan Nicolas Valticos atandı. Ayrıca İsveç Kadastro Heyeti Müdürü Ian Brook ve Yeni Zelanda Kadastro Müdürü William Robertson atandı. Miklos Pinther de Komisyon'un sekreteri olarak atandı. **ADLER Ron**, "Geographical Information in the Delimitation Demarcation and Management of International Land Boundaries", Boundary and Territory Briefing, Vol. III, 2000, s. 66.

⁷³⁸ Irak ve Kuveyt Arasında Sınırı Belirleme Komisyonu'nu Oluşturma Hakkında Genel Sekterin 2 Mayıs 1991 Tarihli S/22558 Sayılı Raporu.

⁷³⁹ **RABÎ'Î**, s. 196.

Komisyon ilk toplantısını 23 Mayıs 1991’de BM’nin New York’ta bulunan merkezinde yapmıştır. Komisyon’un işine başlamasından işinin bitiş tarihi olan 7 Mayıs 1993’e kadar çalışma süresi boyunca Komisyon 11 dönemde 82 toplantı ve 14 basın açıklaması yapmıştır.⁷⁴⁰ Komisyon ilk dönemde kendi işlerinin siyasi olmayıp teknik olduğunu ve görevinin sadece sınırı belirlemek olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴¹

Bağımsız uzmanlar; Safvân bölgesinin güneyi, el-Bâtın Vadisi’nin kuzey tarafı, Ümmü Kasr ve Khawr Azzubayr ile Khawr Abdallah’ın birleştiği noktadaki temel noktalarda sınır yerini belirlemek için bu konuda bulunan tüm veriler için detaylı belgeler şeklinde kapsamlı bir çalışma sunmuşlardır.⁷⁴²

Komisyon sınır bölgelerinde saha ziyaretlerini yaptığı esnada bazı bölgelerin sınır çizgisini belirlemede bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Zira bu zorlukların ilki Safvân bölgesindeki sınır çizgisinin kıvrımlı noktasını araştırmaktı. Zira bu noktanın, sınır hattı kuzey kesime doğru gitmekteydi. Komisyon’un uzmanları bu noktayı belirlemede İngiltere’nin bölgede bulunduğu döneme ait olan haritalarını esas almışlardır. Ayrıca 1955’te Irak tarafından sunulan ve Safvân ile Körfez denizi arasındaki sınır çizgisini çizimini içeren öneri esas alınmıştır. Komisyon, Safvân ve el-Bâtın Vadisi’nin bölgeleri arasındaki tarlalarda bulunan petrol kuyularının aidiyetiyle ilgili sorunla karşılaşmıştır. Bu kuyular Irak’ın egemenliği altındaydı. Fakat Komisyon, 687 sayılı karar ile birlikte sunulan İngiltere haritasına göre bu petrol kuyularının Kuveyt topraklarının içine girdiğini görmüştür. Komisyon bu haritaya göre Ümmü Kasr ilçesi ve onun limanını Irak topraklarının içinde bırakmıştır.⁷⁴³

Komisyon her iki tarafın deniz trafiğinin önemli olduğunu kabul etmiştir. Komisyon bu konuda BM Genel Sekreterliği’ne bağlı olan Hukuk İşleri Ofisi’nin hazırladığı bildiriye esas almıştır. Bu bildiri birkaç durumu ele almıştır. Bunlardan biri her iki ülkenin çizilen deniz sınırı hizasındaki bölgelerinden farklı yerlerde deniz taşımacılığını yapabilme imkânının her iki tarafa verilmesidir. Komisyon deniz

⁷⁴⁰ MEKMEDÎ, s. 112.

⁷⁴¹ LACÎN, s. 99.

⁷⁴² ŞEYBÂNÎ *Ervâ Muhammed*, El-Udvânü’l-İrâkî ale’l-Kuveyt ve Asâruh, Kuveyt 1993, s. 76.

⁷⁴³ B.M. S/25905 Sayılı Belge için bkz., file:///C:/Users/MOHAMMED/Downloads/S_25905-AR.pdf, 11.12.2019

trafiğindeki hakkın BM'nin 1982'deki Deniz Hukuku Sözleşmesi'ndeki Irak ve Kuveyt bu andlaşmayı onaylamışlardı -geçtiği şekilde uluslararası hukuk kurallarında belirtilen bir hak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁴ Ayrıca Komisyon Irak ve Kuveyt arasındaki sınırın fotoğrafını çekmek için farklı yüksekliğe sahip özel uçaklar kullanmıştır. Ayrıca Komisyon, bazı bölgeleri detaylı bir şekilde inceleyebilmek ve o bölgelerde sınırı belirleme kararı alabilmesi için uyduları ve başka teknikleri kullanmıştır.⁷⁴⁵

Komisyon, 23 Mayıs 1991'den 16 Nisan 1992'ye kadar devam eden işlerini bitirdikten sonra sınır bölgesini Batı, Kuzey ve Doğu olmak üzere üç kısma ayırmıştır.

Batı kısım, el-Avce Vadisi ve el-Bâtın Vadisi'nin kesiştiği noktadan doğru bir şekilde uzanan daha sonra el-Bâtın bölgesi uzunluğunca kuzeye doğuya doğru uzanan ve Safvân bölgesine kadar ulaşan sınır kısmıdır.⁷⁴⁶ Bu bölgedeki sınır 1932'de karşılıklı olarak yapılan yazışmalarda geçen bilgiler esas alınarak belirlenmiştir. Aynı şekilde Komisyon, et-Tâlûk hattına benzer bir yöntemle bu bölgede sınırın el-Bâtın boyunca en düşük yer seviyesinde çizilmesini ve uzunluğu iki km olan ve doğru çizgilerden oluşan bir sınır olmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca Komisyon el-Bâtın bölgesindeki sınırın kuzey tarafındaki bölgenin, vadinin eksenini ile Safvân'ın güneyine düşen noktanın genişlik noktasının kesiştiği noktada olmasını kararlaştırmıştır.⁷⁴⁷

Kuzey kısım, Kuveyt'in kuzeyine düşen kısım. Zira bundaki sınır 1932'de yapılan karşılıklı yazışmalar esas alınarak belirlenmiştir. Bu bölge el-Bâtın Vadisi'nin kuzey tarafının sonundan başlar daha sonra sınır hattı Safvân bölgesinin güneyinden doğuya doğru devam edip Khawr Azzubayr ve Khawr Abdallah'ın kesiştiği bölgeye kadar devam eder. Komisyon, 1936'dan önce konulan ve Irak-Kuweyt sınırını gösteren eski levhaların bulunduğunu görmüştür. Bu levhalar sınır

⁷⁴⁴ B.M. S/24044 Sayılı Belge için bkz., file:///C:/Users/MOHAMMED/Downloads/S_24044-AR.pdf, 11.12.2019

⁷⁴⁵ MEKMEDÎ, s. 122-123.

⁷⁴⁶ Komisyon, bu bölgede Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirlemede birinci direktten başladı. Zira bu direkt Irak ve Suudi sınırları arasında bir ayırıcı olarak daha önce bulunmaktaydı.

⁷⁴⁷ Güvenlik Konseyi Belgesindeki S/25811 Sayılı Irak ve Kuveyt Arasındaki Uluslararası Sınırı Belirlemenin Nihai Raporu.

olan Safvân'ın merkezinden 1609 metre uzaktır. Fakat Komisyon bu mesafeyi Irak tarafından kısaltıp 1430 metreye düşürmüştür.⁷⁴⁸ Safvân'ın güneyinden Ümmü Kasr'ın güneyine kadar olan bölgeyle ilgili olarak Komisyon buradaki sınırın iki bölge arasındaki en kısa sınır hattın sınır olarak belirlenmesini kararlaştırmıştır. Sınırın bu şekilde belirlenmesi gereği Safvân ve el-Bâtın Vadisi arasındaki tarlalarda bulunan ve Irak'a bağlı olan petrol kuyuları Kuveyt'e tabi olmuştur. Öte yandan Ümmü Kasr ilçesi ve limanı ve çok sayıda depo ve fabrika Irak'a bağlı kalmıştır.

Anmaya değer bir husus da şudur: Bu bölgenin sınırının belirlenmesi İngiltere'nin 1951'de koyduğu haritaya aykırıdır. Zira haritada apaçık bir şekilde Irak'tan başlayan ve Körfez'e kadar devam eden su geçitlerinin tümünün Irak'a tabi olduğu geçmektedir. Bu geçitlerin içinde Khawr Abdallah ve Khawr Azzubayr da bulunmaktadır. Fakat Komisyon, Khawr Azzubayr'ın en alttaki suyolunun bir kısmı ve Ümmü Kasr limanının bir kısmı Kuveyt topraklarının içinde kalacak şekilde sınırı çizmiştir.⁷⁴⁹

Doğu kısım ise nehir tarafından Ümm Kasr'ın güneyindeki noktadan başlar. Daha sonra suyoluyla devam edip Khawr Azzubayr ve Khawr Abdallah'ın kesiştiği noktaya kadar devam eder. Zira Komisyon bu bölgeyi detaylı bir şekilde inceleyip bölgenin havadan çekilmiş tüm fotoğraflarına bakmıştır. Komisyon deniz geçidinin her iki devlete verilmesini ve daha sonra bu geçidin sınır noktasının orta hat kuralına göre çizilmesini kararlaştırmıştır.⁷⁵⁰ Komisyon, Irak ve Kuveyt'in onayını almak amacıyla bu bölgenin sınırını belirleme şeklini bu iki ülkeye göndermiştir. Kuveyt, Komisyon'un çizdiği sınırı kabul etmiştir. Fakat Irak bunu reddetmiştir. Çünkü Irak, Komisyon'un bu bölge için çizdiği sınıra rıza göstermemiştir. Fakat Irak'ın bunu reddetmesi Komisyon'u kendi işini yapmaya, bölgenin sınırını çizmeye ve sınırın temel noktalarını koymaya devam etmekten alıkoymamıştır. Bu da Komisyon'un, Irak'ın onayını ve kendi işlerine katılmasını istemediğini ve onun bu bölgelerde sınırı belirleme işleriyle ilgili olarak Irak'a mevcut durumu dayatma yöntemini kullandığını göstermektedir.

⁷⁴⁸ GÂLÎ, s. 560.

⁷⁴⁹ SERCÂNÎ, s. 233.

⁷⁵⁰ Daha fazla bilgi için bkz: BM'nin Kararlaştırdığı Gibi Kuveyt Devleti ve Irak Cumhuriyeti Arasındaki Uluslararası Sınırın Belirlenmesi, Kuveyt Araştırma ve İncelemeler Merkezi, Kuveyt, 1993, s. 132-141.

Deniz taşımacılığı geçidiyle ilgili olarak Komisyon bu geçidin önemli olduğunu açıklamıştır. Komisyon bununla ilgili olarak BM Genel Sekreterliği'ne bağlı olan Hukuk İşleri Ofisi tarafından çıkarılan bildiriye esas almıştır. Komisyon deniz taşımacılığının her iki devlete verileceğini kararlaştırmıştır. Deniz taşımacılığı ve ondaki dolaşım hakkı, BM'nin 1982'deki Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre olacaktır. Komisyon her iki devletin deniz taşımacılığı hakkının engellenmeyen bir hak olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵¹

2. Irak ve Kuveyt'in Komisyon Raporuna Karşı Tutumları

Sınırı Belirleme Komisyonu'nun raporunda geçenlere bakıldığında Komisyon'un çizdiği sınır hattının 600 metre uzunlukta ve kuzey yönünden 200 km Irak'ın topraklarının derinliklerine itildiği görülmektedir. Yani Kuveyt yaklaşık olarak 120 km² toprak elde etmiştir. Elde ettiği bu bölgenin içinde sınırdaki Ümmü Kasr ilçesi, bazı tesisler, tarım arazileri ve beş tane petrol kuyusu bulunmaktadır.⁷⁵² Bu durum Kuveyt'in, Komisyon'un raporunu memnuniyetle karşılamasını sağlamıştır. Diğer taraftan Irak ise Komisyon'un raporunu kabul etmemiştir. Zira bu raporun sonuçları Irak'ın çıkarlarına zarar vermektedir. Komisyon'un ilk iş dönemlerinden itibaren Irak, komisyonun çalışma dönemlerine katılmamayı kararlaştırmıştır. Irak 20 Mayıs 1993'e kadar art arda altı döneme katılmamıştır. Irak BM'ye bir nota vermiştir. Bu notada birtakım itirazlarını dile getirmiştir. Bunların en önemlisi Komisyon'un, Irak'ın elinde bulunan eski belgelere bakma fırsatı vermeden bu bölgenin kara sınırını belirlemede Irak ve İngiltere arasında 1932'e yapılan ve Safvân bölgesindeki kara sınırını açıklayan yazışmaları sadece esas almasıdır. Ayrıca daha önce açıkladığımız gibi bu yazışmalar yasal ve anayasal olmadıkları için bunlara itibar edilemez. Bu yazışmalar uluslararası andlaşma konumunda sayılamaz. Komisyon'un kararı sonucunda ortaya çıkan sonuçlar Irak'ın kendi bölgesinden önemli bir parçayı kaybetmesine ve bunun Kuveyt'e verilmesine yol açar. Ayrıca Komisyon'un işi tarafsız değildi. Zira Kuveyt'in temsilcisi, Komisyon'un üyeleri ve işi üzerinde apaçık bir şekilde etkili olmuştur. Komisyon Safvân bölgesi gibi bazı bölgelerin sınırını belirlemede Kuveyt temsilcisinin Komisyon'daki etkisine ve

⁷⁵¹ Güvenlik Konseyi Belgesindeki S/25811 Sayılı Irak ve Kuveyt Arasındaki Uluslararası Sınırı Belirlemenin Nihai Raporu.

⁷⁵² SÂMİRRÂÎ, s. 162.

bölgedeki komisyon üyelerini kendi devletinin çıkarlarına uygun bir şekilde harekete geçirmesine göre davranıyordu.⁷⁵³

Irak, raporda deniz sınırının çizilmesine itiraz edip Komisyon'un deniz sınırını belirlemede kendi yetkilerinin dışına çıktığını, Kuveyt'in Komisyon Başkanı'na ve bu konuda uzman olanlara baskı uyguladığını ve Khawr Abdallah geçidine bölgesel deniz niteliğinin verilemeyeceğini ve dolayısıyla Komisyon'un yaptığı gibi bu bölgenin iki ülke arasında bölüştürülemeyeceğini açıklamıştır. Zira Irak'ın Khawr Abdallah'ta tarihi hakları bulunmaktadır. Bu da bu bölgeyi 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşme'nin koyduğu orta hat kuralından istisna etmektedir. Ayrıca Irak, Khawr Abdallah'a giden ana deniz yollarını yapmak, genişletmek ve korumak için milyarlarca dolar harcamıştır. Dolayısıyla Komisyon'un Khawr Abdallah bölgesinin sınırını belirlemesi Irak'ın bölgedeki tarihi hakkını kullanması için büyük bir tehdit oluşturmaktadır ve Irak'ın denize ulaşma hakkını kullanmasına engel olmaktadır.

Komisyon orta hat kuralına tutunmayı kararlaştırdığında kendisine verilen yetkileri aşmış oldu. Çünkü bu yöntem, Irak'ın kendi topraklarının bir kısmını özellikle de Ümmü Kasr bölgesinden başlayan ve Irak'ın sadece deniz taşımacılığı yapılan en alt suyolunu kaybetmesine ve sınırlar belirlendikten sonra bu bölgenin Kuveyt bölgesel sularının içine girmesine yol açmaktadır.⁷⁵⁴ Bu sebeple bazı hukukçular komisyon kararının Irak için adil olmadığını, iki ülke arasında bulunan sorunu çözümsüz bıraktığını ve sanki her an patlamaya hazır olan saatli bir bombayı iki ülke arasındaki sınır krizine eklediğini belirtmişlerdir. Bu uyuşmazlığın kalmaya devam etmesini sağlayan etkenler; Ümmü Kasr'a kadar Irak'ın deniz taşımacılığı yapılan en alt suyolunun bu sınır çiziminden sonra artık Kuveyt'in bölgesel sularının içine girmesi ve Irak'ın sadece bu sahil üzerinde 28-30 km arası bir mesafeye sahip olmamasıdır. Bu durum Irak'ın ticari ya da askeri deniz taşımacılığını yapmasını kısıtlamaktadır. Tüm bunlar Irak'ın Komisyon'un kararına itiraz etmesine sebep olmuştur.⁷⁵⁵ Irak'ın itirazlarına rağmen Komisyon kendi işine devam etmiştir. Komisyon 20 Mayıs 1993'te nihai raporunu Genel Sekreter'e göndermiştir. Genel

⁷⁵³ ESDİ, s. 71.

⁷⁵⁴ BROWN, s. 79; Ayrıca bkz: 21.05.1992'de Irak Dışişleri Bakanı'nın BM'ye Gönderilen Mektubu.

⁷⁵⁵ GOVY Georges, "En-Nizâ'âtü'l-Hudûdiyye el-Arabiyye", Arap Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, S. 10, 1997, s. 15.

Sekreter de diğ er gün bu raporu Güvenlik Konseyi'ne iletmiştir. Böylece daha önce bahsi geçen 833 sayılı karar çıkmıştır.

3. Değ erlendirme

Komisyon'un Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı belirleme iş leri ve Güvenlik Konseyi'ne sunduğ u nihai raporu ış ığında Komisyon'un iş ve sistemiyle ilgili olarak birtakım hukuki değ erlendirmelere değ inmemiz gerekmektedir. Bu değ erlendirmeleri şöyle ele alabiliriz:

i. Genel olarak üçüncü bir taraf tarafından Sınırı Belirleme Komisyonu'nun oluşturulması durumu uluslararası uygulamada alış ık olunmayan bir durumdur. Sınır sorunları, devamlılık ve istikrar niteliğini kazanabilmesi için aslında ilgili devletlerin anlaş ma ve rızasına bağı ldır.

ii. Kuveyt temsilcisi Komisyon'un iş leri ne iştirak etmiştir. Komisyon iş leri ni yürüttüğü sürece bu temsilcinin Komisyon üzerinde apaç ık etkisi olmuştur. Öte yandan Irak temsilcisi, Komisyon'un altıncı iş döneminden itibaren onun iş leri ne iştirak etmemiştir. İlgili tarafların temsilcileri Komisyon iş leri ne devam etmemiştir.⁷⁵⁶

iii. Komisyon'un iş i sadece teknik bir iş olması gerekirdi. Yani onun iki ÷lke arasında toprakları yeniden dağıtma iş ini yapmadan iki ÷lke arasındaki sınır bölgelerini incelemesi gerekirdi. Komisyonun iş i sadece teknik ise o zaman onun iki ÷lke arasında tekrar toprak dağılımı yapmadan sınır bölgelerini incelemesi ve sınırı çizmesi gerekirdi. Onun iş i buyken niye o, Irak'tan toprak parçası alıp Kuveyt'e vermektedir. Genel Sekreter 17 Aralık 1992 tarihli mesajında ş unu ifade etmiştir: "Irak polis merkezleri, Irak tarım arazileri ve çiftçileri, ayrıca Ratka sahasının petrolü ve bazı Irak tesisleri yeni sınır çizimine göre Kuveyt tarafına düşmektedir. Ayrıca Irak'ın Ümmü Kasr ilçesi de Kuveyt tarafına düşmektedir." Bu durum toprakların yeniden dağılımı değil miydi?

iv. Deniz sınırını belirleme meselesi Komisyon'un teknik iş ine aykırıdır. Zira deniz bölgesinin sınırını belirlemek iki ÷lke arasında hiçbir andlaşmaya dayanmamaktadır. Çünkü daha önce bunu düzenleyen bir andlaş ma

⁷⁵⁶ MENDELSON-HULTON, s. 165.

bulunmamaktadır. Bu sebeple deniz bölgesinin sınırını çizmek kesinlikle doğru değildir. Komisyon'un 20.11.1991'de istifa eden eski Başkanı Kusuma Atmadja deniz sınırını çizme işinin Komisyon'un yetkisi dâhilinde olmadığını vurgulamıştır. Khawr Abdallah bölgesi için daha önce ne 1932'deki karşılıklı yazışmalarda ne de başka bir yerde herhangi bir sınır belirlemesi yapılmıştır. Bu sebeple Komisyon'un iki ülke arasındaki deniz bölgesinin sınırını belirleme işinde tutunacağı hiçbir dayanak bulunmamaktadır.⁷⁵⁷

v. Irak ve Kuveyt'in temsilcilerinin Komisyon ile birlikte uyuşmazlık bölgesinin ziyaretlerine katılmaları için Komisyon'un daha önce bu iki ülkenin temsilcilerine tebliğde bulunması gerekirdi. Fakat Komisyon'un ilk dönem çalışmalarında sadece Kuveyt temsilcisine tebliğde bulunduğunu ve Irak temsilcisine tebliğde bulunmadığını görmekteyiz. Mesela Komisyon 3-10 Kasım 1991'de Safvân bölgesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Kuveyt temsilcisine tebliğ edilmiştir. Fakat Irak temsilcisine tebliğ edilmemiştir. Bu da Komisyon'un adaleti uygulama, objektif olma ve Irak temsilcisinin tüm işlere katılması için ona fırsat vermede istekli olmadığını yansıtmaktadır. Bazı kaynaklar Komisyon'un bazı toplantılarının iki ülkenin hiçbir temsilcisi katılmadan gerçekleştiğini ifade etmektedirler.⁷⁵⁸ Komisyon uyuşmazlık taraflarından biri ya da ikisi olmadan nasıl çalışmalarını yürütüyor ve daha sonra iki ülke arasındaki sınırı belirleme işi gibi önemli bir konuyla ilgili kararlar veriyordu? Hâlbuki taraflardan biri ya da ikisi Komisyon'un çalışmalarına katılmamıştır.

vi. Komisyonun çalışmalarında dayandığı temel 1963 Andlaşması'nın iki ülkenin sınırıyla ilgili içerdiği metinlerdir. Fakat daha önce bu andlaşmanın o dönemde Irak parlamentosu tarafından onaylanmadığını yani andlaşmada geçen hiçbir hükmün bağlayıcı olmadığını açıklamıştık. Dolayısıyla Komisyon'un bu andlaşmaya dayanan herhangi bir işinin yasal dayanağı yoktur.

vii. Komisyon'un tutanakları Komisyon'un üyelerinin S/22412 Sayılı Belge'de geçtiği iddia edilen haritayı esas aldıklarını ifade etmektedirler. Fakat gerçekte Komisyon'un bu haritaya dayanmasını sağlayan hiçbir yasal dayanak bulunmamaktadır. Zira Komisyon bu haritanın 1963 Andlaşması'nın tutanaklarında

⁷⁵⁷ LACÎN, s. 102; Bkz: S/28925 Sayılı Belge.

⁷⁵⁸ MENDELSON-HULTON, s. 146-148.

bulduğunu açıklamıştır. Fakat bu tutanak ne bu haritadan ne de başka herhangi bir haritadan bahsetmektedir.⁷⁵⁹ Komisyon Irak ve Kuveyt arasındaki sınırı çizmek için büyük oranda bu haritayı esas almıştır. Hâlbuki Irak bu haritanın hazırlanmasına katılmamıştır. Irak ne önceden ne de sonradan bu haritayı kabul etmiştir. Hiçbir yasal gerekçe olmadan bu tür bir haritanın eklenmesi, Komisyon görevini yapmadan önce iki ülke arasındaki sınır hattını gidişatıyla ilgili önceden bir hüküm verildiğini göstermektedir.⁷⁶⁰

viii. Komisyon'un iç sistemine göre yasal sayının tamamlanabilmesi için en az üç üyenin bulunması gerekir. Bu üç kişinin arasında Komisyon Başkanı'nın da bulunması gerekir. Komisyondaki oylama çoğunluk sistemine göre olmaktadır. Yani Irak oy kullandığı veya kullanmadığı zaman da sayı tamamlanabilmektedir. Bu uygulama doğru bir uygulama değildir. Çünkü sınır sorunlarına bakmak için oluşturulan komisyonlarda ilgili tarafların onayının bulunması gerekir. Zira sınır sorunları önemli olup ülkelerin geleceğiyle ilgili olan meselelerden biridir. Dolayısıyla uyuşmazlık taraflarının onayı olmadan Komisyon tarafından hiçbir kararın verilememesi gerekir. Zira bu kararlar itiraz kabul etmeyen nihai kararlardır.

⁷⁵⁹ 1963'teki tutanakla ilgili daha fazla bilgi için bkz: 1994 Tarihli BM Sözleşmeleri Dizisinin 7063 Sayılı Belgesi, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20485/volume-485-I-7063-English.pdf>

⁷⁶⁰ SA'DÜN, s. 107.

SONUÇ

Uluslararası sınır sorunları, uluslararası hukuk araştırmalarında yer alan önemli konulardan sayılmaktadır. Sınır sorunları devletler arasında en kritik ve en girift sorunlardan biridir. Çünkü bu sorunlar her devletin, komşu devletlerle egemenliğini belirlemekle ilgilidir. Uluslararası sınır; devletin kara, deniz ve hava olarak kendi ülkesi üzerinde kanunlarını uygulayabildiği ve egemenliğini sürdürebildiği alanı ifade etmektedir. Genelde sınır sorunları bazı devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek istemesi ya da toprağını genişletmeyi arzulaması ya da siyasi sistemlerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu istekler uluslararası sınır uyuşmazlıklarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Bu uyuşmazlıkları ortadan kaldırmak için her devlet apaçık bir şekilde kendi sınırlarını tespit etmeye ve sınırlarını korumaya çalışmaktadır.

Uluslararası sınır düşüncesi, birçok aşamadan geçerek zamanla gelişmiştir. İlk başlarda uluslararası sınır düşüncesi, sınır bölgelerinden ibaretti. Bu durum ortaçağların sonlarına kadar devam etmiştir. Fakat yeniçağın başında devlet kavramı uluslararası ilişkiler düzeyinde gelişmeye başlamıştır. Ülke devletin oluşumunda temel bir unsur olduğundan dolayı devletler artık kendi ülkelerinin sınırlarını belirlemeye önem vermeye başlamışlardır. Devlet egemenliği artık sınırlarıyla bağlantılı olamaya başlamıştır. Yani sınırlar devletin egemenliğinin geçerli olduğu çerçeveyi yansıtmıştır.

Uluslararası sınırlar devletin egemenlik alanı etrafındaki çizgiler olduğundan dolayı bu sınırların sabit ve apaçık bir şekilde olması gerekmektedir. Yapılan bu araştırma neticesinde uluslararası sınırların bu şekilde belirlenebilmesi için iki temel aşamayla sınırları belirleme işleminin yapılmasına ihtiyaç duyulduğu ortaya çıktı. Bu aşamalardan biri sınırı belirleme aşamasıdır. Bu da hukuki bir aşama olup sınır hattını nitelendirmek ve bunu uluslararası bir andlaşma ya da kararda yazmakla olur. İkinci aşama ise sınırı çizme aşamasıdır. Böylece üzerinde anlaşılan konu yürürlüğe girer ve bilfiil doğa üzerinde sınır hattı tespit edilir. Sınır hattının çizimi, üzerinde anlaşma sağlanan sınır hattının geçtiği yeri gösteren belirtiler konularak yapılır. Şüphesiz sınırı çizme işinin yapılması önemli bir adım sayılmaktadır. Çünkü bu durum, sınırı sabit ve nihai kılar ve bununla ilgili herhangi bir tartışmayı sona erdirir.

Devletler uluslararası sınırları belirleme ve tespit etme alanında ilerleme kaydetmelerine rağmen tarihte çok sayıda uluslararası sınır uyuşmazlıkları meydana gelmiştir. Bunların en önemli sebebi de I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu devletlerin sınır haritalarının değişmesidir. Ayrıca sömürgeci devletlerin işgal ettikleri bölgelerdeki olumsuz rolleri de bu uyuşmazlıklara sebep olmuştur. Zira sömürge döneminin sona ermesi ve çok sayıda devletin bağımsızlığını elde etmeye başlamasıyla birçok sınır uyuşmazlığı ortaya çıkmıştır.

Sınır uyuşmazlıkları uluslararası hukuki uyuşmazlıklar oldukları için bunlar, modern uluslararası hukuk hükümlerine göre giderilebilir. Zira anlaşmazlığa düşen tarafların sınır uyuşmazlıklarını çözmek için başvurabileceği barışçıl yollar bulunmaktadır. Bu yolların başında da müzakere gelmektedir. Müzakere sonuç vermezse yani uyuşmazlıkla ilgili bir anlaşma sağlanamazsa her iki taraf uluslararası yargıya başvurabilir. Uluslararası sınır uyuşmazlıklarını incelediğimizde bu uyuşmazlıkların çoğunun ortaya çıkma sebebinin sadece uyuşmazlık konusu olan sınır bölgeleriyle ilgili her devletin sahip olduğu hukuki andlaşma ya da belgeler veya haritalar olmadığını, aslında bu uyuşmazlıkların temel olarak anlaşmazlığa düşen devletlerin siyasal sistemleri arasındaki ilişki yapısına dayandığını gördük. Devletler arasındaki ilişki çok güçlü ve iyiye onlar arasında sınır uyuşmazlığı meydana gelmez. Eğer araları iyi olan devletler arasında uyuşmazlık meydana gelirse bu uyuşmazlık diplomatik ve dostlukla halledilir. Ama komşu olan devletler arasındaki siyasal sistemde uyum bulunmazsa sınır bölgelerinde çıkan herhangi bir sorunun çözülmesi zor ve girift olan sınır uyuşmazlığına dönüşür. Hatta bazen bu durum iki ülke arasında savaşın çıkmasına da sebep olabilir.

Irak'ın Türkiye, İran, Kuveyt, Suudi, Ürdün ve Suriye ile sınırı bulunmaktadır. Yaptığımız araştırma neticesinde Irak'ın sadece Türkiye, İran ve Kuveyt ile sınır sorunlarının olduğunu gördük. Irak'ın ilk sınır uyuşmazlığı Musul vilayeti konusunda Türkiye ile olmuştur. Bu uyuşmazlık da Osmanlı devleti ve İngiltere arasında cereyan etmiştir.

Bu çalışma ile Musul vilayetinin aslında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanıncaya kadar Türkiye'ye bağlı oluşu, fakat İngiltere'nin bu ateşkes andlaşmasını çiğneyerek Musul'u ele geçirdiği dolayısıyla İngiltere'nin bu

hareketinin, altı yıl boyunca o bölgede Osmanlı ve İngiltere'nin askeri güçlerinin bulunmasına, iki ülkenin ilişkilerinin kötüleşmesine ve tarafların karşılıklı olarak suçlamalarda ve iddialarda bulunmasına yol açtığı ortaya çıktı.

Aslında Türkiye ve İngiltere arasındaki temel tartışma noktası şuydu: İngiltere Musul vilayetiyle ilgili uyuşmazlık meselesini, Türkiye ve Irak arasındaki sınırı belirlemeyle ilgili bir uyuşmazlık saymaktaydı. Öte yandan Türkiye ise bu uyuşmazlığı aslında Musul vilayetinin aidiyeti ve geleceğini belirlemekle ilgili bir uyuşmazlık saymaktaydı. Bu uyuşmazlığın giderilmesi için iki taraf; 1920'deki Sevr Andlaşması, 1922'deki İlk Lozan Barış Konferansı, İkinci Lozan Barış Konferansı, 1923'teki Lozan Andlaşması ve Haliç Konferansı gibi çok sayıda uluslararası konferans ve andlaşma yapmışlardır. Fakat bu uluslararası çabalar meyve vermemiştir. Böylece Ağustos 1924'te uyuşmazlık Milletler Cemiyeti Örgütü'ne sunulmuştur. Komisyonlar kurulup bu uyuşmazlıkla ilgili bazı hukuki meseleler hakkında Uluslararası Adalet Divanı'nın danışma görüşü talep edildikten sonra Milletler Cemiyeti Örgütü, Bürüksel hattının Irak ve Türkiye arasında sınır olmasını kararlaştırmıştır. Fakat Türkiye bu kararın uygulanmasını reddetmiştir. Bunun üzerine İngiltere Türkiye ile yeniden müzakereler yapma çağrısında bulunmuştur. Müzakere sonucu 5 Haziran 1926'da Ankara Andlaşması yapılmıştır. Bu andlaşma gereği Türkiye, sınır bölgelerinde basit değişiklikler yapılması şartıyla Bürüksel hattını kabul etmiştir. Bu andlaşma Irak ve Türkiye arasında ortak sınırları çizmekle ilgili olarak yapılan ilk andlaşma sayılmaktadır. Kanaatimce Irak ve Türkiye arasındaki sınır sorunu eski bir tarihi olaydır. Bu iki ülke arasındaki sınır, Türkiye'nin geçirdiği zor bir dönemi değerlendiren İngiltere tarafından konulmuştur.

Bu çalışmamızla Irak ve İran'ın sınır uyuşmazlığının sebeplerinin neler olduğunu ortaya koyduk. Yaptığımız araştırma neticesinde bunun sebebinin İran'ın Irak toprağını arzulaması olduğunu tespit ettik. İran'ın Irak toprağındaki arzusu yeni olmayıp eskilere yani Irak, Osmanlı'nın bir parçası olduğu dönemlere kadar uzanmaktadır. Zira Osmanlı Devleti ve İran arasında Irak toprağındaki sınırları düzenlemeyi ele alan birçok andlaşma yapılmıştır. Bunların en önemlileri de 1639 Kasr-ı Şirin Andlaşması, 1823 İlk Erzurum Andlaşması, 1847 İkinci Erzurum Andlaşması, 1911 Tahran Protokolü'dür. Bu andlaşmalar başarılı olmadığı için de

1913 Astana Protokolü yapılmıştır. Bu protokol açık bir şekilde iki ülke arasında sınır hattını belirlemiştir. 1914'te oluşturulan Sınır hattının nihai bir şekilde kalıcı bir sınır olması için Sınırı Belirleme Komisyonu tutanakları gereği yerin yüzeyinde sınır hattı çizilmiştir. Fakat Irak 1932'de bağımsızlığını elde edince İran daha önce Osmanlı Devleti ile yapılan tüm andlaşmaları reddetmiştir. Hatta İran, Irak topraklarında genişleme hareketi ve arzusuna devam etmiştir. Bu sorun, Irak için en büyük sorun olmuştur. Zira Irak'ın İran ile sınır hattı, uzunluk bakımından en uzun sınır sayılmaktadır. Nitekim bu ortak sınırın uzunluğu 1300 km'dir. Bu sınır bölgeleri egemenlik ve kontrole ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca bu uyuşmazlık Irak hükümetinin bilfiil karşılaştığı ilk uyuşmazlıktır. Zira daha önce Irak ve Türkiye arasındaki sınır sorununda İngiltere Irak'ın yerine sınırı savunmuştur.

Araştırdığımız tarih kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre Irak ve İran 1937'de dostluğu pekiştirmek, komşuluğu iyileştirmek ve kendileri arasındaki sınır meselesini nihai olarak çözmek için bir andlaşma yapmışlardır. Fakat bu andlaşma İran tarafından iptal edildiği için hiçbir başarı kaydetmemiştir. Böylece sınırı belirlemekle ilgili iki ülke arasında yapılan en önemli andlaşmalardan biri sayılan 1975 Cezayir Andlaşması'na kadar iki ülke arasında kriz ve sınır tecavüzleri meydana gelmiştir. Cezayir andlaşmasının içerdiği en önemli husus, Şattularap'taki sınır hattının Thalweg hattına göre olması ve İran'ın daha önce işgal ettiği tüm Irak topraklarını Irak'a geri teslim etmesi konusunda iki tarafın anlaşmasıdır. Fakat İran bu toprakları Irak'a iade etmeye bağlı kalmamıştır. Aksine İran bu bölgelerdeki askeri güçlerini daha da arttırmıştır. Ayrıca İran Irak'ın diğer bölgelerinde de sınır tecavüzleri ve askeri tırmandırma eylemlerinde bulunmuştur. Bu durum Irak'ın Cezayir andlaşmasını iptal etmesine sebep olmuştur. İran güçlerinin özellikle 17 Eylül 1980'den 21 Eylül 1980'e kadar olmak üzere Irak'ın sınır bölgelerine tecavüzlerinin artması sebebiyle Irak güçleri 22 Eylül'de bu hücumlara karşılık vermiştir. Bu durum iki tarafın 8 yıl devam eden bir savaşa girmesine yol açmıştır ki bu savaşta binlerce kişi ölmüş ve her iki tarafın çok sayıda maddi ve askeri kayıpları olmuştur. Fakat bu savaş sona erdikten sonra her iki taraf tekrar Cezayir andlaşmasını kabul etmeye dönmüşlerdir.

Yapılan bu araştırma neticesinde elde ettiğimiz verilere göre Irak ve İran ortak sınır bölgelerinde sınır tecavüzlerinde bulunmuşlardır. Fakat İran, Irak'ın sınır ihlalleriyle kıyaslanmayacak şekildeki ihlallerde bulunmuştur. Nitekim İran, Irak'ın sınıra yakın bölgelerini defalarca bombalamış ve Irak'ın topraklarında sınır karakolları inşa etmiştir. Ayrıca barajlar yapmış ve Irak'a giden suyu kesmiştir. Bir de kendisiyle Irak arasında ortak olan bazı nehirlerin suyunu değiştirmiştir. Bu da İran'ın iyi komşuluğa riayet etmediğini ve Irak'a zarar verdiğini göstermektedir. Irak, Şattularap'a dökülen Karun nehri üzerinden İran'dan gelen çökeltilerden sıkıntı çekmiştir ki bu çökeltiler Şattularap'ın suyunun değişmesine sebep olmuştur. Zira zamanla bu çökeltiler, İran topraklarının yıllık olarak yaklaşık 3,5 metre Irak'a doğru ilerleyecek şekilde Şattularap uzunluğunca Thalweg hattının bozulmasına yol açmıştır. Ayrıca bu çökeltiler Şattularap'ta deniz ulaşımı hareketini de engellemiştir.

Yaptığımız bu çalışma ile Irak'ın Kuveyt'le de sınır sorunları bulunduğunu gördük. Kanaatimce bu sorunun ortaya çıkmasının temel sebebi İngiltere'dir. Nitekim İngiltere Kuveyt'i Irak'tan koparıp bağımsız bir devlet kılmıştır. İngiltere, Kuveyt'in bağımsız bir devlet olabilmesi için ona destek olmuştur. Fakat Irak devleti buna karşı çıkmış ve Kuveyt'in kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Diğer taraftan Kuveyt, Irak hükümetinin 1932'de İngiltere ile yaptığı yazışmaları ve Irak ile sınırını tespit eden 1963 Andlaşması'nı esas alarak kendisini bağımsız bir devlet olarak görmüştür. Kuveyt bu iki andlaşmayı, kendisi ve Irak arasındaki sınır tespit eden hukuki belgeler olarak kabul etmiştir. Fakat bu belgeleri incelediğimizde bunların gerekçe olamayacağını gördük. Çünkü bunlar hukuki açıdan uluslararası bir andlaşma sayılmazlar. Bunlar sadece Irak Başbakan'ının İngiltere'ye gönderdiği gizli yazışmalar olup Irak ve Kuveyt'in sınır niteliğini anlatmaktadır. Ayrıca Irak parlamentosu bu yazışmalara itiraz etmiş ve bunları kabul etmemiştir. 1963 Andlaşması da yürürlükte olan Irak Anayasası'nın gerektirdiği şekilde Irak parlamentosu tarafından onaylanmadığı için bağlayıcı olmayan bir andlaşmadır.

Yaptığımız bu araştırma ile vardığımız sonuca göre Irak'ın Kuveyt ile sınırını belirleyen bağlayıcı ve doğru hiçbir bir andlaşma bulunmamaktadır. Bu sorunun çözüme kavuşturulmadan devam etmesi neticesinde iki ülke arasında özellikle 1973 ve 1990 yıllarında krizler ve askeri tırmanmalar ortaya çıkmıştır. 1990 krizi daha çok tehlikeliydi. Çünkü Irak bu yılın Ağustos ayının ikisinde Kuveyt'e savaş açmıştır.

Bunun sonucunda BM Örgütü müdahale etmiştir. Güvenlik Konseyi de bununla ilgili birçok karar vermiştir. Bu kararların en önemlileri de 660 Sayılı Karar'dır. Bu karar Irak'ın Kuveyt'e savaş açmasını kınayıp Irak'tan kayıtsız ve şartsız bir şekilde tüm güçlerini acilen çekmesini talep etmiştir. Bunun ardından 687, 773 ve 833 sayılı kararlar gibi sınır meselesini ele alan başka kararlar da çıkmıştır.

Güvenlik Konseyi'nin bu kararlarını incelememiz sonucunda bunların uluslararası uygulamada bilinmeyen bir yöntem ile bu uyuşmazlığı çözdüğünü gördük. Aslında Birleşmiş Milletler Örgütü'nün rolünün Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini engellemek ve Irak'ın güçlerini Kuveyt'ten çekmesini sağlamak yani uluslararası güvenlik ve barışı eski durumuna yeniden getirmekle sınırlı olması gerekirdi. Fakat Güvenlik Konseyi bununla yetinmeyip iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlığı meselesine doğrudan müdahale etmiştir. Konsey bu uyuşmazlıkla ilgili çok sayıda kararlar da çıkarmıştır. Bu kararlar Irak'ın egemenliğine tecavüz etmiş ve haksız bir şekilde uyuşmazlık bölgesinde sınırlar koymuştur. Bu kararlar iki ülke arasında sınırı çizmekle ilgili yetkileri Güvenlik Konseyi'ne vermiştir. Hâlbuki Birleşmiş Milletler Örgütü Sözleşmesi'nde bu yetkiler geçmemektedir. Aslında Güvenlik Konseyi'nin rolü uluslararası güvenlik ve barışı ihlal eden saldırı eylemlerini durdurmakla sınırlı olması gerekirdi. Güvenlik Konseyi'nin uyuşmazlıkla ilgili detaylı konularda ise ilgili devletlerin diplomatik ve yargısal yollarla uyuşmazlıklarını çözmesi için onlara yeterli fırsatı vermesi gerekirdi.

Yaptığımız bu çalışma ile Konsey'in sınırlarla ilgili detaylı işleri düzenleyen yetkili bir komisyon kurduğunu görmekteyiz. 1991 Yılı ve 687 Sayılı Karar'a göre bu komisyonun görevi sadece kara sınırını çizmekle ilgili teknik işler olması gerekirdi. Fakat Komisyon'un teknik işinin dışına çıkıp üçüncü çalışma döneminde yeni bir iş yani iki ülke arasında deniz sınırlarını belirleme işini yapmayı talep ettiğini görüyoruz. Şüphesiz deniz sınırlarını belirleme işi teknik bir iştir. Fakat aynı zamanda Komisyon tarafından siyasi bir müdahale ve ona verilen yetkilerin genişletmesi sayılmaktadır. Hâlbuki deniz sınırı meselesi Irak ve Kuveyt arasında tartışmalı konulardan biri olup bunu düzenlemekle ilgili olarak daha önce hiçbir anlaşma yapılmamıştır. Ayrıca Komisyon ulaştığı sonuçları incelemeleri için Irak ve Kuveyt'e yeterli zamanı vermemiş ve bu iki ülke arasında ortak olan sınırın belirlenmesiyle onlara verilecek zarara itiraz etme hakkını da tanımamıştır. Bundan

zarar gören sadece Irak olmuştur. Nitekim Irak yaklaşık olarak 120 km² kara toprağını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra onun ülkesel su alanı daralmıştır. Ayrıca o Arap körfezine giden uygun nehir yolunu elde etme hakkından mahrum kalmıştır. Böylece Irak coğrafi olarak zarar görmüştür.

Güvenlik Konseyi'nin 833 Sayılı Kararı'nın adil ve insafli bir karar olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu karardan yararlanan tek ülke Kuveyt olmuştur. Irak bu karara itiraz etmesine rağmen, ona konulan ekonomik ambargonun kaldırılmasına karşılık bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Kanaatimce Irak hükümetinin, ortak olan sınırlarla ilgili tüm sorunları görüşmek için yeniden müzakereler yapma talebini Kuveyt'e sunma hakkı bulunmaktadır. Kuveyt bu müzakereleri kabul etmediğinde ya da bunlar başarılı olmadığı takdirde Irak, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurup Güvenlik Konseyi'nin 833 Sayılı Kararı'nın yasal olmadığını belirterek buna itiraz edebilir. Çünkü bu kararla Irak'a haksızlık yapılmıştır. Nitekim bu karardan sadece Irak zarar görmüştür. Ayrıca bu karar zorla Irak'a dayatılmıştır.

Körfez bölgesinde bulunan her bir devletin bu bölgeden adil bir şekilde yararlanma hakkına, deniz taşımacılığı özgürlüğünün güvence altına alınmasına ve bölgede savunma ve güvenliğin temin edilmesine riayet edilecek şekilde bu devletler için temel sınırı ve münhasır ekonomik bölgeyi belirlemeyi üstlenen ve Irak, İran ve Kuveyt üçlüsünden oluşan bir komisyonun kurulması konusunda Irak'ın İran ve Kuveyt ile bir anlaşma yapma çağrısında bulunuyoruz.

Çalışmamın sonunda şunu belirtmek isteriz: Uluslararası sınır konusu ve bunların uyuşmazlığı önemli bir konudur. Bu sebeple devletlerin, bu konuda Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kontrolünde bu konuda çok taraflı uluslararası anlaşmalar yapması gerekmektedir. Bu anlaşmaların uluslararası sınır meseleleri, bunların düzenlenmesi ve çözüm yolları ile ilgili emredici kurallar içermesi gerekmektedir. Ayrıca sınırlarla ilgili uyuşmazlıklarını çözme konusunda yaptıkları müzakerelerde başarısız olan devletlerin uluslararası yargıya başvurmalarını öneriyoruz. Zira uluslararası yargının kendisine gelen çok sayıda sınır uyuşmazlıklarını halletmede başarılı olduğu ortaya çıkmıştır. Eğer Irak; İran veya Kuveyt ile bulunan sınır sorununu uluslararası yargıya taşısaydı onlarla savaşmaz ve sınırları da zarar görmezdi.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAP-MONOGRAFI-TEZ

- A'ZEMÎ Velîd Hamdî**, El-Kuveyt fi'l-Vesâiki'l-Brîtâniyye, Londra 1990.
- ABBÂS Abdurrezzâk**, El-Coğrâfiyyetü's-Siyâsiye Ma'a't-Terkîz ale'l-Mefâhîmi'l-Ciyûbûlîtkiyye, Bağdat 1976.
- ABDELÎ Abdulmecîd**, Kânûnü'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Tunus 1994.
- ABDULKADİR Seyfüddin**, Coğrâfiyyetü'l-Irak el-Askeriyye, Bağdat 1970.
- ABDURABBİHÎ İslam Muhammed**, El-Harbü'l-İrâkiyye el-İrâniyye, İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze 2015.
- ABDÜLHAMİD Muhammed Sâmî**, Kânûnü'l-Münazzamâtü'd-Düveliyye, 3. Baskı, Şebbâbü'l-Câmia Müessesesi, İskenderiye 1972.
- ABDÜLHAMİD Muhammed Sâmî**, Usûlü'l-Kânûni'd-Düvelî el-Âmm, İskenderiye 1972.
- ABDÜLKADİR Salahuddin**, Advâün alâ Meşâkile Arabiyye ve Düveliyye, Bağdat 1972.
- ABDÜLKERİM Yasin**, İttifâkiyyetü'l-Hudûdi's-Şarkiyye ilâ Nihâyeti'l-Karni't-Tâsi' Aşere li'l-Hudûdi's-Şarkiyye li'l-Vatani'l-Arabî, Hürriyet Basımevi, Bağdat 1980.
- ABDÜNNÂSİR Velîd**, İrân Dirâse ani's-Serve ve'd-Devle, eş-Şark Yayınevi, Kahire 1977.
- ABDÜRREZZÂK Muhammed**, Mevsû'atü'l-İrâk es-Siyâsiyye, Ansiklopediler Arap yayınevi, Beyrut 1986.
- ABDÜSSETTÂR Labîb**, Kıssatü'l-Halîc Tefâ'ul'ün Dâim ve Sirâun Müstemirr, Lübnan 1989.
- ABİD Salih**, El-İrâk fi't-Târîh, el-Hürriyet Basımevi, Bağdat 1983.
- ABÎDÎ Ali Hamîd**, Medhâl li Dirâseti'l-Kânûni'd-Düvelî el-İnsânî, Kahire 2009.
- ABRÎ Sa'îd Süleyman**, Tesviyetü Münâza'âti'l-Hudûd ve'l-Kânûnü'd-Düvelî, en-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1997.
- ACER Yücel-KAYA İbrahim**, Uluslararası Hukuk, Ankara 2011.
- ADAMİ V.**, National Frontier in Relation to International Law, London 1927.
- AKGÜNDÜZ Ahmet**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 4, İstanbul 1991.
- AKINCI Ziya**, Uluslararası Tahkim, Ankara 2007.

- AKRÂVÎ Minâ**, El-İrâkü'l-Cedîd, El-Ahd Basımevi, Bağdat 1936.
- ALBERT M.**, El-İrâk fî Zıllî'l-İntidâbi'l-Brîtânî, tercüme: TİKRÎTÎ Hâşim, Bağdat 1978.
- ALÎ Faysal Abdülcebbâr**, Es-Siyâsetü'l-Mu'âsara Ticâhe'l-Kuveyt, El-Müstansırıye Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, , Bağdat 1994.
- AL-MARAYATI Abid**, A Diplomatic History of Modern Iraq, New York 1961.
- ALÛCÎ Abdülkerim**, El-İrâk ve İrân Sirâ'u Hudûd em Vücûd, Sekâfiyye Yayınevi, Mısır 2007.
- ALÛMEM Elmütehida**, Mecmû'u'l-Ahkâm ve'l-Vetâvâ ve'l-Evâmiri's-Sâdire an Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye 1992-1996, Birleşmiş Milletler Yayınları, New York 1998.
- ALÛMEM Elmütehida**, Mûcezû'l-Ahkâm ve'l-Vetâvâ ve'l-Evâmiri's-Sâdire an Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye 1948-1991, New York 1992.
- ÂMİR Muhammed Abdulmecîd**, Dirâsâtün fi'l-Coğrâfiyyeti's-Siyâsiyye, El-Maârif Yayınevi, İskenderiye, ts.
- ÂMİR Muhammed Abdulmecîd**, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye ve'd-Düveliyye, İskenderiye 1990.
- ÂMİR Yakzan Sa'dûn**, Es-Sirâ'u'd-Düvelî fî Tevkî'i İttifâkiyyeti 1899, Arap Körfezi Dergisi, S. 4, Basra 1992.
- AMOS S. Hershey**, The Essentials of International Public Law and Organization, New York 1927.
- ANBEKÎ Nezzâr Câsim**, Et-Ta'assûf fi-İsti'mâli's-Sülta ve'l-İnhirâfu bihâ fî Karârâti Meclisi'l-Emni el-Mutaalike bi Ezmeti'l-Halîc, Bağdat 1992.
- ANDRASSY J.**, Questions de Frontiere Et de Voisinage, Caïre 1961.
- ANZERLİOĞLU Yonca**, Nasturîler, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000.
- ANZÎ Reşîd Hamd**, Tahdîdü'l-Hudûdi'l-Berriyye Beyne'l-Kuveyt ve'l-İrâk Tıbban li'l-Kânûni'd-Düvelî, Kuveyt 1992.
- ARNOLD J. T.**, Survey of International Affair, Oxford University Press, London 1927.
- ATİYYE Ebü'lhayr Ahmed**, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Eseruhâ fî Himâyeti İklîmi'd-Devle, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 2001.
- ATİYYE Ebü'lhayr Ahmed**, Nefâzü'l-Mu'âhedâtü'd-Düveliyye fi'l-Kânûni'd-Dâhilî, en-Nehdatü'l Arabiyye Yayınevi, Kahire 2003.

- ATİYYE Gassân**, Zuhûru Devleti'l-İrâk 1908-1921, Londra 1988.
- ATİYYE Usâm**, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, Bağdat 1992.
- AYDIN Ayhan**, Musul Meselesi 1900-1926, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- AZÂVÎ Abbas**, Mevsû'atü Târihi'l-İrâk Beyne İhtilâleyn, El-Arabiyye Yayınevi, C. 4, Bağdat 1935.
- AZZÎ Hâlid**, Müşkiletü Şattü'l-Arab fî Dav'i'l-Kânûni ve'l-Mu'âhedât, 1. Baskı, Bağdat 1980.
- AZZÎ Hâlid**, Müşkiletü Şattü'l-Arab fî'l-Mu'âhedât, 2. Baskı, Bağdat 1981.
- AZZÎ Hâlid**, Müşkiletü'l-Enhâri'l-Müştereke Beyne'l-İrâk ve Êrân, Bağdat 1982.
- BASDEVANT J.**, Dictionnaire de la Terminologie du Droit International, Paris 1960.
- BASTİD S.**, Cours de Droit International Public, Paris 1963.
- BASTİD S.**, La Bonne Foi en Droit International Public, Paris 1977.
- BASTİD S.**, Société Française pour Le Droit International, Paris 1980.
- BEDRÜDDİN Salih Muhammed**, Et-Tahakküm fî Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, El-Fikrû'l-Arabi Yayınevi, Kahire 1991.
- BEKRÎ Muhammed**, Cerîmetü Emrîkâ fî Harbi'l-Halîc, Kahire 1991.
- BELİK Mahmut R.**, Devletlerin Harp Selahiyetinin Tahdidi ve Milletlerarası İhtilaflarin Sulh Yolu ile Halli Usulleri, İstanbul 1966.
- BERKÂVÎ Ahmed Refîk**, El-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l-İrâk ve Britanyâ 1922-1932, Et-Talîa Yayınevi, Bağdat 1980.
- BEZZÂR Abdurrahman**, El-İrâk mine'l-İhtilâl hatte'l-İstiklâl, Kahire 1954.
- BÎHİM Muhammed Cemil**, El-İntidâbât fî'l-İrâk ve Suriye, Beyrut 1931.
- BİLGE Suat**, Uluslararası Anlaşmazlıkların Diplomatik Yollar ile Çözülmesi, AÜSBFD, 1962.
- BLİJ De-HARM J.**, The Nature of Frontiers and Boundaries Systematic Political Geography, New York 1967.
- BOGGS S. W.**, International Boundaries a Study of Boundary Functions and Problems, New York 1940.
- BOOGS S. W.**, International Boundaries, New York 1940.
- BOZKURT Enver**, Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri, Kazancı, İstanbul 1992.

BOZKURT Enver-KÜTÜKÇÜ M. Akif-POYRAZ Yasin, Devletler Hukuku, 8. Baskı, Yetkin Basımevi, Ankara 2015.

BOZKURT Enve-ERDAL Selcen-POYRAZ Yasin, Devletler Hukuku, 9. Baskı, Yetkin Basımevi, Ankara 2017.

BRIERLY J. L., The Law of Nations, Oxford University Press, 1963.

BROWN Harry, The Iraq–Kuwait Boundary Dispute, Ibru Boundary and Security Bulletin, 1994.

BROWNLIE Ian, Principles of Public International Law, Oxford University Press, 2008.

BROWNLIE I., African Boundaries, A Legal and Diplomatic Encyclopedia, London 1979.

BROWNLIE I., Principles of Puplic International Law, Oxford University Press, 1988.

BULLARD Reader, En Eski Çağlardan 1952'ye Kadar İngiltere ve Ortadoğu, Bağdat 1956.

CÂBİK Ali Abdülhüseyin, El-Eserü's-Siyâsi li'l-Âmili'l-Kablî fi'n-Nüzumi's-Siyâsiyye el-Mu'âsara, Bağdat 2001.

CEMEL Yahya, El-İ'tirâf fi'l-Kânûni'd-Düvelî, Kahire 1963.

CENÂBÎ Bâsım Kerim, Meclisü'l-Emni ve'l-Harbü ale'l-İrâk Âm 2003, Zehran Yayınevi, Amman 2006.

CENÎNEH Mahmûd Sâmi, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, Kahire 1938.

COX Percy, Tekvînü'l-Hükmi'l-Vatanî fi'l-İrâk, tercüme: FUCU Beşir, El-İttihâdü'l-Cedîde Basımevi, Musul 1951.

CUKWURAH A. O., The settlement of Boundary Disputes in International Law, Manchester University Press, 1967.

CURZON K., Frontiers the Romans Lecture, London 1907.

ÇALIŞKAN Elif, Sevr Andlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ve Anadolu Basınındaki Yansımaları, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

DA'İS Sinan Abdullah, Devrü'l-Müfâvedât fi Halli Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Ayn Şems Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2009.

DÂBIT Şakir Sâbır, El-Alâkâtü'd-Düvelliyye ve Mu'âhedâtü'l-Hudûd Beyne'l-İrâk ve İrân, Bağdat 1966.

- DAKKÂK Muhammed Sa'îd**, El-Kânûnü'd-Düvelî, Beyrut 1981.
- DÂVÛD Mahmûd Ali-NECCÂR Mustafa-ÂNÎ Abdurrahman**, El-Hüviyyetü'l-Irâkiyye li'l-Kuveyt, Bağdat 1990.
- DELBEZ L.**, Les Principes Generaux du Droit, Paris 1964.
- DELÎMÎ Hâlid Abbas**, El-Vad'u'l-Kânûni li'l-Hudûdi'l-Yemeniyye es-Su'ûdiyye, Müstansiriye Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2004.
- DENOVO John A.**, American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939, Minnesota Archive Editions, 1963.
- DÎB Muhammed Mahmûd**, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye Menzûrûn Mu'âsara, Kahire 1989.
- DONELAN D. Michael-GRIEVE M. J.**, International Disputes Case Histories 1945-1970, London 1973.
- DÜLEYMÎ Âmir Ali**, El-Münâza'âtü'd-Düveliyye fî Ukûdi'n-Neft ve Turûki Tesviyetihâ, Amman 2016.
- DÛRÎ Muhammed Abdullah**, Karârâtü Meclisi'l-Emni'd-Düvelî el-Hâsse bi-Ezmeti'l-Halîc, El-Hikmet Yayın ve Basımevi, Bağdat 1992
- EBÛ Gazâle Abdülhalim**, El-Harbü'l-Irâkiyye el-Îrâniyye, Beyrut 1994.
- EBÛ HEYF Ali Sâdık**, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, İskenderiye 1977.
- EBÛZEYD Abdünnâsır**, El-Cevânibu'l-Kânûniyye li-Müşkileti'l-Hudûdi'l-Bolondiyeye el-Almaniyye, Kahire 2003.
- EBÛZEYD Abdünnâsır**, Münâza'âtü'l-Hudûdi'd-Düveliyye, 3. Baskı, Kahire 2015.
- EBÛ'LHAYR es-Seyyid Mustafa Ahmed**, El-Kânûnü'd-Düvelî li-Münâza'âti'l-Hudûd, Kahire 2010.
- EDHEMÎ Muhammed Muzaffer**, El-Meclisü't-Te'sîsî el-Îrâkî, Eş-Şuunü's-Sekâfiyye, Bağdat 1989.
- EDHEMÎ Muhammed Muzaffer**, Et-Tarîku ilâ Harbi'l-Halîc, El-Ehliyyet Yayınevi, Ürdün 1997.
- EDMONDS C. J.**, Kurds, Turks and Arab: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, Oxford University Press, London 1957.
- EMÎN Muhammed Mahmûd**, Kavâ'idü'l-Harbi'l-Bahriyye ve Tatbîkuhâ fî'n-Nizâ'i'l-Îrâkî el-Îrânî el-Müsallah, Bağdat 1998.
- EMÎN Said**, Esrârü's-Sevreti'l-Arabiyye el-Kübrâ ve Me'sâtü'ş-Şerîf Hüseyin, el-Kitabü'l-Arabî Yayınevi, 1965.

- EMMANUEL Decaux**, Droit International Public, Paris 2002.
- ERDOĞAN Feyiz**, Uluslararası Hukuk ve Tahkim, Ankara 2004.
- ERHÎM Faysal Muhammed**, Tatavvuru'l-İrâk Tahte Hükmi'l-İttihâdiyyîn, El-Cumhur Basımevleri, Musul 1975.
- ESDÎ Sihâd Hasan**, El-Münâza'âtü'l-Kânûniyye Beynel'İrâk ve'l-Kuveyt Dirâsetün fi İtâri'l-Kânûni'd-Düvelî, Bağdat 2015.
- ESVED Fellâh Şakir**, El-Hudûdü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye, Bağdat 1970.
- ESVED Fellâh Şakir**, Müşkiletü'l-Hudûdü's-Şarkiyye li'l-Vatani'l-Arabiyye, Irak Kadınları Genel Birliği Yayınları, Bağdat 1980.
- EŞ'AB Halis Hasenî**, Müşkiletü Miyâhi Mandâlî Dirâsetün li-Âsârihe'l-İktisâdiyye ve Tatvîruhe's-Siyâsiyye, Esed Basımevi, Bağdat 1969.
- FÂDİL Hüseyin**, Müşkiletü Musûl, 2. Baskı, Bağdat 1967.
- FAVKE'LADE Semûhî**, El-Kânûnü'd-Düvelî al-Âmm, Beyrut 1960.
- FAWCETT C. B.**, Frontiers a Study in Political Geography, London 1918.
- FETÂL Hind-SEKRÎ Rafîk**, Târîhu'l-Müctema'u'l-Arabî el-Hadîs ve'l-Muâsara, Beyrut 1988.
- FETTAH Meryem Azîz**, Tahlîlü'l-Avâmili'l-Letî Ressemeti'l-Hudûde'l-İrâkiyye et-Türkiyye, Kürdistan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Süleymaniye 2007.
- FISHER M. Eugene-BOSSIOUNI M. Cherif**, Storm over the Arab World, Chicago 1972.
- FOSTER Henry**, Neş'etü'l-İrâki'l-Hadîs, tercüme: TİKRÎTÎ Selim Taha, 2. Baskı, Amman 2009.
- GÂLÎ BÜTRÜS**, El-Ümmemü'l-Müttehide ve'n-Nizâ'û Beyne'l-İrâk ve'l-Kuveyt 1990-1996, BM Yayınları, C. 7, New York 1996.
- GÂNİM Muhammed Hâfız**, El-Mes'ûliyyetü'd-Düveliyye, Arap Yüksek Araştırmalar Enstitüsü, Kahire 1962.
- GÂNİM Muhammed Hâfız**, Mebâdi'ü'l-Kânûni'd-Düvelî el-Âmm, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1927.
- GANÎMÎ Muhammed Talat**, Ba'dü'l-İtticâhâti'l-Hadîse fi'l-Kânûni'd-Düvelî, Menşetü'l-Maarif, İskenderiye 1974.
- GÖKHAN Çetinsaya**, Ottoman Administration of Iraq 1890-1908, London 2006.
- GÖNLÜBOL Mehmet**, Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.

GÖNLÜBOL Mehmet-SAR Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara 1997.

GÖNLÜBOL Mehmet-SAR Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

GÖNLÜBOL Mehmet-SAR Cem-SANDER Oral, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), 5. Baskı, Ankara 1982.

GREEN L. G., International Law Through the Cases, London 1959.

HABÎŞÎ Hüseyin Ali, Medhalü'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve Tesviyetü'l-Münâza'ât, San'a 1992.

HADÎSÎ Ali Halil, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 2010.

HÂFİZ Aziz, Müstakbelü'l-Kasfî'l-Îrânî li-Kürdistâni'l-Îrâk, Sidnî 2011.

HÂLİDE Sa'dûn Reşîd, Tahlîlü'l-Avâmilülletî Türessimü Hatte'l-Hudûd Beyne'l-Îrâk ve Îrân, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1970.

HÂLİDE Sa'dûn Reşîd, Tatavvuru'l-Atmâ'i'l-Îrâniyye fî Şatti'l-Arap min Hilâli'l-İttifâkiyyati'l-Ma'küde Beyne'l-Îrâk ve Îrân, Bağdat 1985

HALİL İbrahim-ABBAS Cafer, Târîhu'l-Îrâk el-Hadîs, Musul 1989.

HASAN Âdil Abdullah, Et-Tesviyetü'l-Kadâiyye li-Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire 1997.

HASÛN Muhammed Ferec, Ta'yînü'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve Tahtîtuhâ, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2016.

HATÎB Hamîd Cevâd Hasan, El-Hudûdü'l-Îrâkiyye el-Îrâniyye ve'l-Vad'u'l-Kânûnî li-Şatti'l-Arab, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bağdat 1972.

HÂTİM Salih Muhammed, Sahîfetü'l-İstiklâl fî Senevâti'l-İntidâbi'l-Brîtânî 1920-1932, Arap Araştırma ve İncelemeler Enstitüsü, Bağdat 1985.

HAYRA Tâlib, Mebdeü Hazri İstihdâmi'l-Kuvve fî'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Cezayir 2007.

HAZ'AL Hüseyin Halef, Târîhü'l-Kuveyt es-Siyâsî, El-Kütüb Yayınevi, Beyrut 1962.

HEİLPERİN M., La Cooperation Economique International. Recueil des Cours, 1939.

HEMSLEY Longrigg, Erbe'atü Kurûn min Târîhi'l-Îrâk el-Hadîs, tercüme: HAYYÂT Cafer, 3. Baskı, Bağdat 1962.

- HENKİN L.**, International Law, Case and material, West Publishing, 1987.
- HERBRET W. Briggs**, The Law of Nations, 2nd Ed., London 1953.
- HESNÂVÎ Hüseyin Mecîd**, Ezmâtü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye, El-Besâir Yayınevi, Beyrut 2013.
- HEYKEL Muhammed Haseneyn**, Harbü'l-Halîc, El-Ehrâm Merkezi, Kahire 1992.
- HEZÂVÎ Hüsâm Ahmed**, Hudûdü Sûltâti Meclisi'l-Emn fî Dav'i Kavâidi'n-Nizâmi'd-Düvelî el-Cedîd, En-Nehdâ Yayınevi, Kahire 1994.
- HEZZÂ Sefâne**, El-Musûl fî Senevâti'l-İntidâbi'l-Brîtânî 1920-1932, Musul 2002.
- HIDIR Nare Zû Ahmed**, El-Mesûliyyetü'd-Düveliyye an İntihâki'l-Hudûdiyye ed-Düveliye, Duhok Üniversitesi Hukuk ve Yönetim Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Duhok 2013.
- HİKMET Hişâm**, Devrû Diblûmâsiyyeti'l-Kimme fî Tesviyeti'l-Münâza'âti'l-Arabiyye fî İtâri Câmî'ati'd-Düvelî'l-Arabiyye, Bağdat Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1994.
- HİPPEL Frank Von ve diğerleri**, Dâvâbitü'l-Mevâddi'l-İntişâriyye fî Ş-Şarkki'l-Evsat, Füzyon Maddelerle İlgili Uluslararası Komisyon Yayınları, 2013.
- HUBERT T.**, Droit International public, Paris 1984.
- HUDSON M. O.**, World Court Report: A Collection of the Judgements Orders Opinions of P.C.I.J., Washington 1934.
- HÜSEYNÎ Abdürrezak**, Târîhü'l-Vizârâtü'l-İrâkiyye, EşŞüüni'sSekafiyye Yayınevi, Bağdat 1988.
- HÜSEYNÎ Abdürrezak**, Târîhü'l-İrâki's-Siyâsi'l-Hadîs, Rafdin Basımevi, C. 2, Beyrut 2008.
- INARI K. Efraim**, The Struggle for Mastery in the Middle East, Harvard University Press, 2001.
- IRELAND Phillip**, El-İrâk Dirâsetün fî Tatavvürîhi's-Siyâsiî, tercüme: HAYYÂT Cafer, Keşşâf Yayınevi, Beyrut 1949.
- İDRİS Muhammed**, En-Nizâmü'l-İklimî li'l-Halîci'l-Arabî, Beyrut 2000.
- İSMAİL Süleyman Abdullah**, Es-Siyâsütü'l-Mâiyye li-Düveli Havday Dicle ve'l-Fırat ve İnkâsâtühâ ale'l-Kadiyyeti'l-Kürdiyye, Süleymaniye 2004.
- JAHN B. M.**, International Arbitrations to which the United States has been a Party, Washington 1982.
- JONES S. B.**, Boundary Making, New York 1945.

KÂDİR Mesnâ Emin, Kadâyâ el-Kavmiyye ve Eseruhâ ale'l-Alâkâti'd-Düveliyye, Süleymaniye 2003.

KAHVÂNÎ Hüseyin Muhammed, Devrû'l-Basra fi'l-Halîci'l-Arabî, Bağdat 1978.

KAL'ACÎ Kadri, En-Nizâmü's-Siyâsi ve'l-İktisâdî fi Devleti'l-Kuveyt, El-Kitâbü'l-Arabî Yayınevi, Kahire 1975.

KASIM Cemal Zekeriya, Târîhu'l-Halîci'l-Arabî el-Hadîs ve'l-Mu'âsara, C. 5, el-Fikrû'l-Arabî Yayınevi, Kahire 2001.

KASSÂB Abdülvehhâb, İhtilâl mâ Ba'de'l-İstiklâl, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 2007.

KASSÂB Nâfi-MAHMÛD Sabâh, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye, Bağdat, ts.

KAYMAZ İhsan Şerif, Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme), İstanbul 2003.

KÂZİM Zilal Cevâd, El-Ehemmiyetü'l-Ceyûstrâtficiyye li-Mevki'i'l-İrâki'l-Coğrâfi fi Dav'i'l-Müteğayyirâti'd-Düveliyye el-Cedîde, Kufe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Kufe 2005.

KEBÎSÎ Salim Muhammed, El-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye, Müstansiriye Üniversitesi Yüksek Enstitü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1981.

KEKEÇ Elif Kısmet, Arabuluculuk Yoluyla Anlaşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler, Ankara 2011.

KEMAL Ahmed Muhammed, El-İrâku'l-Mağbûn ve Kelimetü't-Târîh, El-Medbûlî Kütüphanesi, Kahire 1991.

KERBEL Abdülilah Rezûkî, El-İnhâr fi Muhâfezeti'l-Basra, Coğrafya Ansiklopedisi, Darü'l-Hikme Basımevi, Basra 1988.

KETEN Henry, Filistîn fi Dav'i'l-Hakki ve'l-Adl, tercüme: FİLİSTİN Vadî', Arap Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 1970.

KEYÂLÎ Abdülvehhab-ZÜHEYRÎ Kamil, El-Mesû'atü's-Siyâsiyye, Beyrut 1974.

KINNANE Derk, The Kurds and Kurdistan, London, Oxford University Press, 1964.

KOROWICZ M. S., Introduction to International Law, Present Conceptions of International Law in Theory and Practice, 1964.

KRAMER Samuel N., Cradle of Civilization, New York 1978.

KUSAYRÎ İtimâd Yusuf, Advâun ale't-Türâsi'l-Hadârî el-İslâmi fi'l-İrâk, İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Yayınları, 2008.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, Türk İngiliz ilişkileri (1919-1926), AÜSBF Yayınları, Ankara 1978.

LA PRADELLE P., La Frontiere, Paris 1928.

LACÎN Mansûr Abdurrahman, Tesviyeti Münâza'âtı'l-Hudûd el-Düvelîa ve Tatbîkuhâ ale'l-İrâk, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bağdat 1997.

LORIMER George, Delîlü'l-Halîc, C. 3, Ali Basımevi, Davha 1968.

LURD E., The International Regulation of Frontier Disputes, London 1970.

MATAR Fayiz Ali, Câmî'atü'd-Düveli'l-Arabiyye ve Tesviyetü'n-Nizâi'l-Hudûdeyi'l-İrâkî el-Küveytî, İslmaiyye Üniversitesi Siyasi, İdari ve Diplomatik Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lübnan 2007.

MATAR Fevvâz, Teğalğuli'n-Nüfûzi'l-Britânî fi'l-İrâk, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1989.

MCNAIR Lord, The Law of Treaties, The Clarendon Press, London 1961.

MEKMEDÎ Sa'd Mahmûd, Müşkiletü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye ve Devrü'l-Ümmemi'l-Muttehide fi Tersîmihâ Ba'de Harbi'l-Halîci's-Sâniye 1991, Ortadoğu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

MELEK Kemâl, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

MELÎKÎ Muhammed Cemil, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Turuku Tesviyet Nizâ'âtihâ, Asyut Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mısır 2007.

MENDELSON M. H.-HULTON S. C., The Iraq-Kuwait Boundary, Bruxelles 1990.

MERAY Seha L., Devletler Hukukuna Giriş II, Ankara 1975.

MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, C. 1, İstanbul 2001.

MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, İkinci Takım, C. 1, İstanbul 2001.

MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, C. 4, Ankara 2001.

MERAY Seha-OLCAY O., Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler), Ankara 1977.

MEŞKÛR Salim, Nizâ'âtü'l-Hudûd fi'l-Halîc, Beyrut 1993.

METİN Barış, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Ankara 2007.

MEYÂLÎ İnâs Na'im, Tağayyürâtü Mecnâ Şatti'l-Arabi, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2014.

MINORSKY Valdimir F., The Mosul Question, in American Library in Paris Bulletins, Paris 1926.

MİSİROĞLU Kadir, Musul Meselesi ve Irak Türkleri, İstanbul 1975.

MİHNÂ Fahrî Reşîd, En-Nizâmü'l-Kânûnî li'l-Mellâhati ve Tatbîkuhu alâ Madîki Hürmüz, Bağdat 1998.

MU George, El-İrâku'l-Kadîm, Bağdat 1984.

MUHAMMED Casim Muhammed, El-Alâkâtü'l-İrâkiyye el-Halîciyye, Bağdat 1980.

MUHAMMED Halil İsmail, Mintakatü't-Tahaddürü'l-Hudûdiyye Beyne'l-İrâk ve İrân, Kristal Ofset, Erbil 1977.

MUHNÂ Muhammed, El-Halîcü'l-Arabî et-Tetavvürü'l-Hadîs ve'l-Mu'âsır, Şebbâbü'l-Câmia Müessesesi, İskenderiye 1996.

MÜEZZİNOĞLU Ersin-ŞAHİN İsmail, Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye – İran Güvenlik ve Dostluk Andlaşması, Yeni Türkiye 2016.

MÜĞİR İslam Muhammed, El-Harbü'l-İrâkiyye el-İrâniyye 1980-1988, Gazze 2015.

NÂCÎ Muhammed Cemil, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Turuku Tesviyeti Nizâ'âtihâ, Aden Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yemen 2006.

NAİMÎ Kadir Ahmed, Devru Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye fî Tatbîki Mebâdii Tesviyeti Münâza'âti'l-Hudûd, Bağdat 2006.

NECÂ Mustafa Abdülkadir-BEKÂ' Muhammed, El-Kuveyt İrâkiyye, Kültür İşleri Dairesi, Bağdat 1990.

NECCÂR Mustafa Abdülkadir, Dirâsetün Târîhiyyetün li-Mu'âhedâti'l-Hudûdi'-Şerkiyye li'l-Vatani'l-Arabî, 1. Baskı, Bağdat 1981.

NECCÂR Mustafa Abdülkadir, Et-Târîhu's-Siyâsî li-Müşkileti'l-Hudûdi'-Şerkiyye li'l-Vatani'l-Arabî fî Şatti'l-Arab, Basra 1974.

NEVVÂR Abdülaziz, Dâvûd Paşa Valî Bağdat, Kahire 1967.

NEVVÂR Abdülaziz, El-Mesâlihu'l-Britâniyye fi'l-İrâk, Kahire 1968.

NİMET Kâzım Hâşim, El-Melik Faysal el-Evvel ve'l-İngiliz ve'l-İstiklâl, Beyrut 1988.

NİSTÂNÎ Küvistân, Zeyân ve Rûlî Siyâsî ve Ferhenkî Leh Bzûveteneh Vhy Rezkarîhevâze-i Keh Li Kordedâ, Süleymani 2008.

ODYAKMAZ Cevad, Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan, Togan Yayınları, İstanbul 2013.

OLSON Robert, El-Mes'eletü'l-Kürdiye fi'l-Alâkâti't-Türkiyye el-İrâniyye, tercüme: Muhammed Hassân, Erâs Yayınevi, Erbil 2001.

OPPENHEİM L., International Law, London 1955.

ORAN Baskın, Türk Dış Politikası, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ORAN ve Diğerleri, Türk Dış Politikası I Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), İstanbul 2002.

OSMAN Ahmed, Mebdeü't-Tanzîmi'd-Düveli li-İdâreti'l-Müsta'merât ve Tabîkâtühu fî Nizâmeyi'l-İntidâb ve'l-Vesâyeti'd-Düvelî, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1962.

ÖKE Kemal, Binbaşı Noel'in Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

ÖKE Kemal, Musul ve Kürdistan Sorunu(1918-1926), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1992.

ÖMER Faruk Salih, Havle Siyâseyi Brîtanyâ fi'l-İrâk 1914-1921, İrşad Basımevi, Bağdat 1977.

ÖZBAY Turgut, Lozan'dan Sevr'e Türkiye, 2. Baskı, Ankara 2005.

ÖZERSAY Kudret, Lozan Düzenlemeleri, Yaşayan Lozanda (Editör Çağrı ERHAN), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003.

ÖZKAN Arda, Uluslararası Deniz Hukuku Açısından Ege Denizi Kıta Sahaneliği Uyuşmazlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2009.

PAZARCI Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Ankara 2010.

PEARCY George E., World Political Geography, New York 1905.

PETER S., British in Iraq 1914-1932, London 1976.

POUNDS Norman, Political Geography, London 1963.

PRİMAGOV Yevgeniy, Eş-Şarkü'l-Evset el-Ma'lûm ve'l-Mahfî, tercüme eden: ARAP Ali, İskenderun Yayınevi, Dımaşk 2006.

RABÎ'Î Gazî, El-Münâza'âtü'l-Hudûdiye fî Zılli'l-Kânûnü'd-Düvelî, Bağdat 2014.

RÂTİB Aîşe, En-Nazariyyetü'l-Mu'âsâra li'l-Hiyâd, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1968.

RAÛF İmâd Abdüsselam, El-Vad'u't-Târîhî li-Müdün ve Erâdi'l-Hudûdi'sh-Şarkiyye fi'l-Vatani'l-Arabî, Hürriyet Yayınevi 1981.

RÂVÎ Câbir İbrahim, El-Münâza'âtü'd-Düveliyye, Bağdat 1978, s. 20.

RÂVÎ Câbir, El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Müşkilâtü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye, Selâm Yayınevi, Bağdat 1975.

RÂVÎ Fuat, El-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Mu'âhedât ve'l-İttifâkiyyât, Bağdat 1975.

RÂVÎ Hasan, Dirâsetün Havle Hukûki'l-İrâkiyye fi Miyâhi'l-Enhüri'l-Hudûdiyye el-Müştereke Beyne'l-İrâk ve Îrân, Bağdat 1981.

RESÛL Fâdil, El-İrâk ve Îrân Esbâb ve Eb'âdü'n-Nizâ', Nemsavi Uluslararası Siyaset Enstitüsü, 1992.

RICHARD S.-GERAL B., Arabian Boundaries Primary Documents 1853-1957, Kuwait-Iraq Archive, Kuwait 1988.

RİYÂD Adil Mahmûd, El-Fikrû'l-İsrâîlî ve Hudûdü'd-Devle, Arap Araştırma ve Çalışmalar Merkezi, Kahire 1977.

RİZK Tarık Abdurraûf, Mebdeü Sebâti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1995.

ROUSSEAU Charles, El-Kânûnü'd-Düveliyyi'l-Âmm, tercüme: HALİFE Şükrullah-Sa'd Abdullah, Beyrut 1987.

SA'DULLAH Ömer, El-Hudûdü'd-Düveliyye en-Nazariyye ve't-Tatbîkiyye, Hevme Yayınevi, Cezayir ts.

SA'DÛN Muhammed Sâmir, El-Hudûdü'l-Bahriyye el-İrâkiyye, Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat 2006.

SA'İD Emin, Et-Târîhu's-Siyâsî li'l-Halîci'l-Arabî, El-Kitâbü'l-Arabî Yayınevi, Beyrut 2017.

SABBÂĞ Abdullatif Muhammed, Brîtanyâ ve Müşkilâtü'l-Hudûd Beyne's-Su'ûdiyye ve Şarki'l-Ürdün, Kahire 1999.

SÂCÎ Hasan Halil, İlzâmiyyetü Karârâti Meclisi'l-Emn fi'n-Nizâ'i'l-İrâki'l-Îrânî, Asya ve Afrika Araştırmalar Enstitüsü, 1988.

SÂDIK Dult Ahmed, El-Coğrafiyyetü's-Siyâsiyye, Kahire 1982, s. 128.

SAFVE Necdet Fethî, El-Cezîretü'l-Arabiyye fi'l-Vesâiki'l-Brîtâniyye, C. 1, es-Sâkî Yayınevi, Beyrut 1996.

SÂİĞ Süleyman, Târîhu'l-Musûl, C. 1, Kahire 1924.

SALAHİ R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, TTK Basımevi, Ankara 2003.

- SÂLİH Na'îm İbrahim**, Siyâsetü Binâi'l-Kuvve fi'l-Ürdün, Bağdat 1994.
- SALİH Zekî**, Mukkaddimetün fi Dirâseti'l-İrâk el-Mu'âsır, Bağdat 1953.
- SÂLİHÎ Kâmuran**, Kavâ'idü'l-Kânûni'd-Düvelî el-İnsâni ve't-Ta'âmüli'd-Düvelî, Mukeryânî Müessesesi, Erbil 2008.
- SÂLİM Muhammed**, El-İrâk mâ Cerâ ve İhtimâlâtü'l-Müstakbel, Ayn Beşeri ve Sosyal İncelemeler ve Araştırmalar Yayınevi, İmarat 2003.
- SÂMİRRÂÎ İbrahim**, El-İrâk el-Beleddü'l-Arabî el-Lezî Naharahu es-Siyâsiyyûn 1914-2003, El-Mu'tezz Yayınevi, Amman 2015.
- SÂMİRRÂÎ Vesen Sa'dî**, Tersîmü'l-Hudûd bena'l-İrâk ve el-Kuveyt Dirâse Kânûniyye Siyâsiyye, El-Müstansiriye Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2002.
- SAUSER Hall**, L'utilisation Industrielle des Fleuves Internationaux, Laydin Press, 1955.
- SCHOENBORN W.**, La Nature Juridique du Territoire, Recueil des Cours, 1929.
- SCHOFIELD Ricahrd**, El-İrâk ve'l-Kuveyt el-Mezâ'imü't-Târihiyye ve's-Sırâ'u'l-İklîmî, tercüme eden: Salah en-Nasrâvî, Bağdat 1994.
- SCOTT G.**, The Rise and fall of League of Nations, London 1973.
- SELAMET Gassân**, El-Ümme ve'd-Devle ve'l-İndimâc fi'l-Vatani'l-Arabî, Arap Birliğı Araştırmalar Merkezi, Beyrut 1989.
- SELÛM Adnan Ahmed-Mürtedâ Üsâme**, El-Âfâku'l-Müstakbeliyye li'l-Alâkâti'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye, El-Basair Kitapevi, Beyrut 2001.
- SEMMÂN Nebîl**, Amerîkâ ve Hafâyâ Harbi'l-Halîc, Amman 1991.
- SERHÂN Abdülaziz**, El-Gazvü'l-İrâkî li'l-Kuveyt, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1991.
- SERHÂN Abdülaziz**, Mesîru'l-Ümeme'l-Müttehide Ba'de Ezmeti'l-Halîc, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1992.
- SHANNİOLO John Bull-SEYYAH Sîdî Ahmed**, Mes'eletü'l-Hudûd fi'ş-Şarki'l-Evsat, Uveydat Yayın ve Basım, Beyrut 2006.
- SHAW Malcolm N.**, İnternational Law, Cambridge University Press, 2008.
- SHAW Malcolm N.**, Title to Territory in Africa, Oxford, 1986.
- SİNKONDO M.**, Droit International Public, Paris 1999.
- SOYSAL İsmail**, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

- STRATIÈS S. C.**, Le Droit Des Peuples Adisposer D'eux-Memes, Bruxalles 1973.
- SUCHARITKUL Sompong**, Good Offices as a Peaceful Means of Settling Regional Differences, Liber Amicorum for Martin Domke, 1968.
- SÛDÂNÎ Sadık Hasan**, El-Alâkâtü'l-Îrâkiyye es-Su'ûdiyye 1920-1931, Bağdat 1975.
- SULTÂN Hâmid-RÂTİB Aişe-ÂMİR Salahuddin**, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âlemî fi Vakti's-Silm, En-Nehdatü'l-Arabiyye Yayınevi, Kahire 1976.
- SUR Melda**, Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul 2008.
- SÛLEYMAN Abdülaziz**, Târîhu'l-Îrâk el-Hadîs, El-Kâtibü'l-Arabî Yayınevi, Kahire 1968.
- SÛRYÂNÎ Muhammed Mahmûd**, El-Hudûdü'd-Düveliyye fi'l-Vatani'l-Arabî Neş'etühâ ve Tatavvûruha ve Müşkilâtühâ, Arap Güvenlik Bilimleri Nayif Akademisi, Riyad 2001.
- SVORONOS Nikos**, Çağdaş Helen Tarihine Bakış, Belge Yayınları, İstanbul 1988.
- ŞÂİRÎ Salih Yahya**, Tesviyetü'n-Nizâ'âtî'l-Hudûdiyye Silmiyyen, Kahire 2006.
- ŞEBÎB Mahmûd**, Esrârün Irâkiyye 1918-1941, Selma Basımevi, Bağdat 1977.
- ŞEKKÂKÎ Ahmed Adnan**, El-Ümemü'l-Müttehide ve Kuvvâtü Hıfzî's-Selâmi'd-Düveliyye, Bağdat Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1996.
- ŞEREF Abdulaziz Tarîh**, El-Üsüs ve'l-Müşkilât fi'l-Coğrafiyyeti's-Siyâsiyye, İskenderiye 1963.
- ŞERHÂN Faysal**, El-Harbü'l-Îrâkiyye el-Îrâniyye, C. 2, Câhız Basımevi, Bağdat 1981.
- ŞERÎF İbrahim**, Eş-Şarkü'l-Evsat, Dirâsetün li't-Ticâhâti Siyâsiyyeti'l-İsti'mâr hatta Kıyâm Sevreti 14 Temmuz fi'l-Îrâk, Cumhuriyet Yayınevi, Bağdat 1965.
- ŞETTÂ Ahmed Abdulvenîs**, Hudûdü'd-Devle Mâhiyyetühâ ve Tatavvûru Vezâifihâ, Siyasi Araştırmalar Merkezi, Kahire 1993.
- ŞEYBÂNÎ Ervâ Muhammed**, El-Udvânü'l-Îrâkî ale'l-Kuveyt ve Asâruh, Kuyvet 1993.
- ŞİBÎ Kamil Mustafa**, Et-Tarîkatü's-Safaviyye ve Revâsibühâ fi'l-Îrâkî'l-Mu'âsır, Bağdat 1967.
- ŞİHÂB Müfîd Mahmûd**, El-Münezzemâtü'd-Düveliyye, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1974.

ŞİHÂB Müfid Mahmûd-SEYYİD Abdurrahman Mustafa, El-Cevânibü'l-Kânûniyye li-Tesviyeti Nizâ'âtî'l-Hudûdi'd-Düveliyye, En-Nehdatü'l-Arabiyye, Kahire 1994.

ŞÜKRÎ Muhammed Aziz, El-Kânûnü'd-Düvelî el-Âmm, Kahire 1968.

TÂÎ Yunus Abdullah, Devrü'l-Mürtekezâtü'l-Coğrâfiyyetü's-Siyâsiyye er-Re'îsiyye fi'l-Alâkâtî'l-İrâkiyye et-Türkiyye, Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yayınlamamış Doktora Tezi, Musul 1997.

TARDIEU Andre, Mossoul Et Le Petrole, L'Illustration, 1920.

TAVÂLİBE Hasan, Münâkaşetün fi'n-Nizâ'i'l-İrâkî el-Îrânî, Medbûlî Kitapevi, Kahire 1984.

TEMİMÎ Abdümelik Halef, El-Miyâhü'l-Arabiyye et-Tahaddî ve'l-İsticâbe, Arap Birliği Araştırmalara Merkezi, Beyrut 1999.

TOKER Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara 1968.

TOLUNER Sevin, Milletlararası Hukuk Dersleri, Beta Basım Bağtın A.S., İstanbul 1996.

TOUSCOZ J., Droit International Public, Paris 1993.

TRIPP Charles, Safâhâtün min Târîhi'l-İrâk el-Mu'âsır, tercüme: Zîne Cabir, Beyrut 2006.

TÛNUSÎ Musa Kazım, Vesâiku't-Tadahhulü'l-Ecnebî fi'l-Vatani'l-Arabî, C. 1, Dımaşk 1972.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Bsk., Ankara 2005.

UÇAROL Rıfat, Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993.

UKAYL Muhammed Fatih, Müşkilâtü'l-Hudûdi's-Siyâsiyye, Es-Sakâfetü'l-Câmiyye Yayınevi, İskenderiye 1967.

ULÛ Sa'id Hadîde, El-Alâkâtü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye ve Eseruhâ fi'l-Kadiyyeti'l-Kürdiyye fi'l-İrâk, Sebîrîz Yayınevi, Erbil 2006.

ULUĞBAY Hikmet, İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Ankara 1995.

VADÎ Sadam, Devru Mahkemeti'l-Adli'd-Düveliyye fi Tesviyeti'n-Nizâ'âtî'l-Hudûdiyye, Bağdat 2005.

VENDÂVÎ Muhammed, Dirâsetün fi Târîhi'l-Kuveyt es-Siyâsî, El-Hürriyet Basımevi, Bağdat 1993.

VERNIER Bernard, L'Irak d'aujourd'hui, Librairie Armand Colin, Paris 1962.

WILKINSON Jon C., Arabia's Frontiers The Story of Britain's Boundary Drawing in The Desert, London 1991.

WILSON S., Bilâdü mâ Beyne'n-Nehreyn, tercüme: CEMİL Fuat, Cumhuriyet Yayınevi, 1. Baskı, Bağdat 1969.

YAHYA Ahmed Ali, Et-Tahkîm fî Münâza'âti'l-Hudûdi'd-Düveliyye, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 2006.

YALÇIN Semih, Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

YALÇIN Semih, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

YÂSİN Dârî Reşîd, Tersîmü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye min Cânibi Meclisi'l-Emn, Bağdat 1995.

YAZICI Nevin, Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-195, Ötöken Yay, İstanbul 2010.

YERASIMOS Stefanos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

YÜKSEL Mevlüt, Musul Meselesi ve Nasturi Ayaklanması Esnasında İzmit Körfezi'nin Tahkimi (Mayıs-Ekim 1924), Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, C. 3, 2016.

ZEYN Nureddin, Nüşû'ü'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye Ma'a Dirâsetin Târîhiyyetin fî'l-Alâkâti'l-Arabiyye et-Türkiyye, En-Nehâr Yayınevi, Beyrut 1986.

ZÜYÛD İsmail Muhammed-TARÂVİNE Fatıma, Kadâyâ Mu'âsara, Künûzü'l-Ma'rife Yayınevi, Amman 2012.

MAKALER

A'ZAMÎ Hânî, "El-Miyâh Silâhu İrân eş-Şehîr bi-Vechi'l-İrâkiyyîn", Bağdat Post Dergisi, S. 42, 2016.

ABDÛLKADİR Salahuddin, "Müşkiletü Arabistân", Irak Kadınların Genel Birliği Dergisi, C. 2, Bağdat 1980.

ABUAL-WAFA A., "Arbitration and Adjudication of International Land Boundary Disputes", R.E.D.I., Vol. 43, 1987.

ADLER Ron, "Geographical Information in the Delimitation Demarcation and Management of International Land Boundaries", Boundary and Territory Briefing, Vol. III, 2000.

AHMED Abdülemir, "El-Enhârü'l-Hudûdiyye el-Müştereke Beyne'l-İrâk ve İrân ve Eseruhâ ale'l-Erâdi'z-Zirâiyye", Tikrit Üniversitesi Dergisi, S. 1, 2012.

AHMED Beydâ' Mahmûd, "el-Hudûdü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye", Mustansiriye Arap ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, S. 21, 2006.

AKKÂD Salah, "Nizâ'âtü'l-Hudûd Beyne'l-İrâk ve'l-Kuveyt", Uluslararası Siyaset Dergisi, el-Ehram Müessesesi, S. 33, Kahire 1973.

ALFARO Ricardo J., "The Rights and Duties of States", Recueil Des Cours, Vol. II, 1959.

ALFRED P. R., "The Sino-Indian Border Disputes", I.C.L.Q., Vol. 9, 1960.

ALÎ Cemil Târiş-HASAN Halil Hasan-İDRİS Adî, "Dirâsetü't-Teğyîrâti'l-Coğrâfiyye ve'l-Mellâhiyye li Kanâti Havr Abdullah", Deniz Bilimler Merkezi Dergisi, S. 38, 2012.

ALTARAWNEH Hamad Mohammed, "Mevkifü's-Su'ûdiyye mine'l-İrâki'l-Osmânî", İslam Üniversitesi İnsan Araştırmaları Dergisi, S. 25, 2017.

ANBEKÎ Nezzâr Câsim, "Mübâderetü's-Selâmi'l-İrâkiyye", El-Hukukî Dergi, S. 4, 1990.

ARÎF Muhammed Abdülrehman, "İttifâkıyyetü'l-Cezâir Âm 1975 Beyne'l-Irak ve Îrân", Kudüs Elarabi Dergisi, S. 488, 2019.

ARMAĞAN Eşref Buharalı'ya, Türk Tarihine Dair Yazılar II, Ankara 2017.

AS Efdal, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 46, 2010.

AWAD M., "Geographical Aspects of the Mosul Question", Scottish Geographical Magazine, Vol. 43, 1927.

AZZÎ Hâlid, "Et-Tetavvürü't-Târîhî li'n-Nizâ'i'l-İrâkî el-Îrânî Havle'l-Hudûd", Irak Kadınların Genel Birliği Dergisi, C. 2, Bağdat, 1980.

BÂHAŞAB Ömer Ebûbekir, "En-Nizâmü'l-Kânûnî li-Mefhûmi'l-Hudûd fi'l-Kânûni'd-Düvelî", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 44, 1988.

BAYBURT Deniz, "Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 45, Bahar 2010.

BIYIKLI Mustafa, "Türkiye'nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928-1938)", Yeni Fikir: Uluslararası Hakemli Akademik Fikir Araştırma Dergisi, S. 9, 2012.

BİNALİ Abdullah, "Et-Tenâfüsü't-Türki el-Îrânî ale'l-İrâk münzü'l-Karni'l-Hâmis Aşere hatta Ma'reketi'l-Musûl", Kral Faysal İslami Araştırmalar ve İncelemeler Merkezi, S. 23, 2017.

BOUCHEZ L. J., "The Fixing of Boundaries in International Boundary Rivers", International and Comparative Law Quarterly, Vol. 12, 1963.

CEBÜRÎ Nasîf, "İşkâliyyetü Salâhiyyeti'l-Ümeme'l-Müttehide li-Halli'l-Hilâfati'l-Hudûdiyye", Kudüs Arap Dergisi, 2013.

CENÂBÎ Kasım Muhammed-SÂHİB Rabâ, "İşkâliyyetü Tersîmi'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Kuveytiyye", Eğitim Fakültesi Temel Dergisi, S. 12, Babil 2013.

CONNELLY A. M., "The Right of Self Determination and International Boundaries", I.P.I.L.I.R.T., Vol. XIV, 1985.

CZAPLİNSKİ Wladyslaw, "The new polish German Treaties and changing political structure of Europ", A.J.I.L., Vol. 86, 1992.

ÇELEBÎ Usâm, "En-Neft ve Tersîmü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye", Arap Müstakbel Dergisi, S. 372, 2010.

ÇELİK Mesut, "Kendi Geleceğini Belirleme İlkesi ve Bağımsızlık Hakkı", Ankara Barosu Dergisi, S. 2, Ankara 2015.

ÇETİNSAYA Gökhan, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", KÖK Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı, 2000.

DEVİRÎ Muhammed Abdullah, "El-Alâkâtü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye fi Dav'i'l-Kânûni'd-Düvelî", Hukuki Dergi, S. 4, 1983.

DUNCAN Hall H., "The International Frontier", A.J.I.L., Vol. 42, 1948.

EBÜ'LVEFÂ Ahmed, "Kadâyâ Tâbâ", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 44, 1988.

ENDRE Bedjoui and Others, "Succession of States in Respect of Treaties", YearBook of the International Law Commission, United Nations Publication, Vol. I, New York 1974.

ERTAN Temuçin Faik, "Sevr ve Lozan Andlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 58, Bahar 2016.

ESVED Felâh Şakir, "Tahdîdü'l-Hudûdi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye Beyne 1639-1875", Irak Kadınları Genel Birliği Dergisi, C. 2, Bağdat 1980.

EYİCİL Ahmet, "Türkiye-İrak İlişkilerinde Musul Sorunu", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S. 12, 2015.

FADL Münzir, "El-Vad'u'l-Kânûni li't-Tifâkiyyeti'l-Cezâyir", Medeni Diyalog Dergisi, S. 287, 2010.

FETLÂVÎ Saddâm-İMRAN Hanî, "Ameliyyetü Tersîmi'l-Hudûdi'd-Düveliyye ve'l-Münâza'âti'n-Nâcime Anhâ", İnsan Bilimleri Dergisi, Babil Üniversitesi, S. 1, 2009.

FİTZMAURİCE G., "The Law and Procedure of the International Court of Justice", B.Y.I.L., Vol. 32, 1956.

GARDAM J., "Legal Restraints on Security Council Rukitary Enforcement Action", Michigan Journal of International Law, Vol. 17, 1996.

GAZZÂLÎ Üsâme, "Et-Tetavvürü't-Târîhî ve Devâfi'u'l-Harb", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 61, Kahire 1981.

GOLDİE L. F., "The Critical Date", B.I.I.C.L., Vol. 12, 1963.

GOVY Georges, "En-Nizâ'âtu'l-Hudûdiyye el-Arabîyye", Arap Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, S. 10, 1997.

GUNTER Weissberg, "Maps as Evidence in International Boundary Disputes", A.J.I.L., Vol. 57, 1963.

HAFÂCÎ Serhân Na'îm, "Tağayyürâtü Mecerâ Şatti'l-Arab", Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 93, Badat 2010.

HAMÂYİDE Nâyif Abdülcelil, "Devru Meclisi'l-Emn fi'l-Harbi'l-İrâkiyye el-Îrâniyye 1980-1988", Fıkıh ve Kanun Dergisi, S. 16, 2014.

HELLEN J. A., "Independence or Colonial Determination", I.A., Vol. 44, 1968.

HEMDÂN Sosm Sabbîh, "Eserü'l-Alâkati'l-Hudûdiyye Beyne'l-İrâk ve İrân fi İ'âdeti't-Tevzi'i'l-İdârî li'l-Müdün", Deyâlî Dergisi, S. 46, 2010.

HİLMÎ Nebîl Ahmed, "El-Hudûdü'd-Düveliyye ve Tatbî'u'l-Alâkâti'l-Mısriyye el-İsrâiliyye", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 57, 1979.

HUREWİTZ J. C., "Diplomacy in The Near and Middle East", Vol. 1, Octagon Book, New York 1972.

HUSÛSÎ Bedreddin, "El-Cüzûrû't-Târihiyye li-Ezmeti'l-Alâkâti'l-İrâkiyye el-Îrâniyye fi'l-Asri'l-Hadîs", Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 1996.

İSMAİL Muhammed, "El-Hudûdü'l-Âmine fi'l-Kânûni'd-Düvelî el-Âmm", Mısır Uluslararası Hukuk Dergisi, S. 33, 1977.

JENNİNGS R. Y., "General Course on Principles of International Law", C.C.H.A.I.L., Vol. 121, 1967.

JONES S. B., "Boundary Concepts in the setting of Place and Time", A.A.A.G., Vol. 49, 1959.

KAİYAN H. K., "Some Observation on the Doctrine of Continuity and Finality of Boundaries", B.Y.I.L., Vol. 54, 1984.

KASALAK Kadir, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 9, 2007.

KATÎFÎ Abdülhüseyin, "Ba'dü'l-Cevânibi'l-Kânûniyye li-Muhâveleti Êrân li-Înhâi Mu'âhedeti'l-Hudûdi'l-Ma'kûdeti Beynehâ ve Beyne'l-Irâk", Hukuk Bilimler Dergisi, S. 2, 1969.

KATÎFÎ Abdülhüseyin, "Devrü't-Tahkîmi'd-Düvelî fi Faddi'l-Münâza'âti'd-Düveliyye", Hukuk Bilimleri Dergisi, Bağdat, S. 1, 1969.

KEMAL Cemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, 2007.

KERÎDÎ Ali Câbir, "En-Nizâmü'l-Kânûni'd-Düvelî li-İstiğlâli Miyâhi'l-Enhâri'd-Düveliyye Beyne'd-Düveli'l-Mütecâvire", Arap Körfezi Dergisi, S. 2, Basra 2013.

LAUTERPAHT H., "Special Rapporteur", Year Book of the International Law Comission, Vol. II, 1953.

LOKUR B. N. And Other, "Rann of Kutch Arbitration India and Pakistan", I.L.M., Vol. 7, 1968.

MALCOLM S., "The Heritage of States The principle of Uti Possidetis Today", B.Y.I.L., Vol. 67, 1996.

MCMAHON Sir Henry, "International Boundaries", J.R.S.A., Vol, 84, 1935.

MENHÎ Sa'diye Âkûk-SAIT Davut, "El-Vâki'i'l-Mâi li'l-Enhâri'l-Hudûdiyye Beyne'l-Irâk ve Êrân", Edebiyat Dergisi, S. 127, 2018.

MUHAMMED Abdülasîfî, "En-Nedevetü'd-Düveliyye li-Înhâi'l-Harbi'l-Irâkiyyet i'l-Êrâniyye", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 84, Kahire 1987.

NABİL A. Hilmy, "Some Legal Questions About Irrigation From The River Nile As An International River", Revue Egyptienne de Droit International, Vol. 34, 1978.

NEDÎM Mahmûd Şükrî, "Ardun Târîhiyyün li's-Siyâseti'l-Britâniyye İtticâhe'l-Irâk, 1914-1959", Tarihsel İnceleme Dergisi, S. 3, 2000.

NEVFEL Ahmed Sa'îd, "Erdiyyetü's-Sirâ'i'l-Arabî fi'l-Halîci'l-Arabî", Arap Müstakbel Dergisi, S. 150, Beyrut 1991.

NORMAND R., "The Legitimizing of Violence, A Critical Analysis of the Gulf War", Harvard International Law Journal, Vol. 35, 1994.

PİRİM Ceren Zeynep, "1978 Devletlerin Uluslararası Andlaşmalara Halefiyeti Sözleşmesi Işığında İkili Andlaşmalara Halefiyet: Teorik Bir Değerlendirme", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, S. 2, İstanbul 2016.

RÂVÎ Hâmid Salih, "El-Vad'u'l-Kânûnî li-ilğa İttifâkiyyetü'l-Hudûdü'l-İrâkiyye el-Îrâniyye el-Ma'kûde fi' 6 Âdâr Âm 1975", El-kadâ' Dergisi, S. 2, 1980.

REEVE J., "International Boundaries", A.J.I.L., Vol. 38, 1944.

RYDER C. H., "The Demarcation of the Turco-Persian Boundary in 1913-1914", Geographical Journal, Vol. 66, No. 3, 1925.

SA'D Sâmi, "Mebdeü's-Siyâde fi'l-Kânûnû'd-Düvelî el-Âmm", Karşılaştırmalı Hukuk Dergisi, S. 4, 1972.

SALMAN M. A., "International Water Disputes: A New Breed of Claims, Claimants, and Settlement Institutions", Water International, Vol. 31, 2006.

SÂMİRÂÎ Ahmed Mahmûd, "Mü'temerü Lozân ve Netâicüh alâ Türkiyye el-Hadîse", Midâd Dergisi, S. 14, 2018.

SERCÂNÎ Halid, "Cüzûrû'l-Ezmeti Beyne'l-İrâk ve'l-Kuveyt", Uluslararası Siyaset Dergisi, S. 102, 1990.

ŞİMŞİR Bilal N., "Musul Sorunu ve Türkiye İngiltere Irak İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 21, S. 63, 2005.

THOMAS H. H., "Geographical Problems in Boundary Making", Geographical Journal, Vol. 47, 1916.

TOPÇU Üyesi İlyas, "Birinci ve İkinci TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi", Düşbed Yayınları, S. 10, 2018.

TOUVAL S., "Africa's Frontiers", I.A., Vol. 42, 1966.

TUĞLUOĞLU Fatih, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 32, 2013.

VALLADOA H., "Frontieres Internationales en Amerique Latine", N.I.B., Vol. 14, 1985.

VETRÎ Ekrem, "El-Vad'u'l-Kânûnî Beyne'l-İrâk ve Meclisi'l-Emn fi Dav'i'l-Karar 1284", Irak Hukuk Dergisi, S. 1, 2001.

WRIGHT Quincy, "The Mosul Dispute", A.J.I.L., Vol. 20, Washington 1926.

İNTERNET KAYNAKLARI

1847 İkinci Erzurum Andlaşması, http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia2/IranIraqAr/m_ol02.doc_cvt.htm, 05.02.2019

1907 I. Lahey Sözleşmesi, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/pacific.asp, 21.06.2018

1907 Tarihli IV. Lahey Sözleşmesi, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0631.pdf>, 04.05.2018

1923 Lozan Andlaşması, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf 12.01.2019

1937 Tahran Andlaşması, <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html> 12.11.2019

1963 Irak ve Kuveyt Andlaşma, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20485/volume-485-I-7063-English.pdf>, 14.11.2019

1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, md. 26, <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/140-viyana-andlasmalar-hukuku-soezlesmesi>, 17.06.2019

1975 Cezayir Andlaşması, [http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/sbarzani/Barzani-\(700-715\).pdf](http://www.koord.com/webbook/book/aras/aras1/Book/sbarzani/Barzani-(700-715).pdf), 15.04.2019

1978 Devletlerin Anlaşmalara Ardıllığı Sözleşmesi, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201946/volume-1946-I-33356-Other.pdf>, 20.05.2018

348 Sayılı karar için bkz., <https://daccess-ods.un.org/TMP/4987168.61009598.html>, 01.05.2019

660 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/660\(1990\)](https://undocs.org/S/RES/660(1990)), 15.12.2019

687 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/687\(1991\)](https://undocs.org/S/RES/687(1991)), 14.12.2019

773 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/773\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/773(1992)), 16.12.2019

833 sayılı karar için bkz., [https://undocs.org/S/RES/833\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/833(1993)), 18.12.2019

3224 Sayılı Oturum Tutanağı için bkz., <https://undocs.org/ar/S/PV.3224>, 25.11.2019

BM Sözleşmesi, <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1938/163.html>, 07.08.2019

I.C.J., Advisory Opinion of 21 June 1971, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 09.05.2018

I.C.J., Case Concerning the Arbitral Award of 2 March 1990, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/82/082-19900302-ORD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), Summary of the Judgment of 3 February 1985, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/68/6417.pdf>, 12.04.2018

I.C.J., Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Summary of the Judgment of 9 April 1949, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area (Canada/United States of America), The Judgment of 12 October 1984, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/67/067-19841012-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali), Summary of the Judgment of 22 December 1986, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/69/6449.pdf>, 09.05.2018

I.C.J., Land Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua Intervening), The Judgment of 11 September 1992, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/75/075-19920911-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.07.2018

I.C.J., Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain), Summary of the Judgment of 16 March 2001, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/87/087-20010316-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.07.2018

I.C.J., Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania/Ukraine), The Judgment of 3 February 2009, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>, 12.04.2018

I.C.J., Minquiers and Ecrehos (France/United Kingdom), The Judgment of 17 November 1953, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/17/017-19531117-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.06.2018

I.C.J., Minquiers and Ecrehos (France/United Kingdom), The Judgments of 17 November 1953, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/17/017-19531117-JUD-01-00-EN.pdf>, 15.05.2018

I.C.J., Sovereignty over Certain Frontier Land (Belgium/Netherlands), Summary of the Judgment of 20 June 1959, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/38/4807.pdf>, 07.05.2018

I.C.J., Sovereignty over Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks and South Ledge (Malaysia/Singapore), The Judgment of 23 May 2008, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/130/130-20080523-JUD-01-00-EN.pdf>, 08.06.2018

I.C.J., Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), The Judgment of 17 December 2002, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/102/102-20021217-JUD-01-00-EN.pdf>, 11.07.2018

I.C.J., Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Summary of the Judgment of 15 June 1962, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/45/4873.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Summary of the Judgment of 15 June 1962, s. 60, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/45/4873.pdf>, 14.06.2018

I.C.J., Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Cad), The Judgment of 3 February 1994, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/83/083-19940203-JUD-01-00-EN.pdf>, 09.06.2018

I.C.J., The Frontier Dispute (Benin/Nijer), The Judgment of 12 July 2005, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/125/125-20050712-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.05.2018

I.C.J., The Frontier Dispute (Benin/Nijer), The Judgment of 12 July 2005, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/125/125-20050712-JUD-01-00-EN.pdf>, 14.07.2018

International Arbitral Awards, Report of 29 September 1988, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_xx/1-118.pdf, 07.06.2018

International Arbitral Awards, Reports 9 December 1966, https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XVI/109-182.pdf, 14.05.2018

Irak Türkiye Arasında 1946 Yapılan Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması, <https://www.haberturk.com/turkiye-irak-dostluk-ve-iyi-komsuluk-anlasmasi-1946-1643464>, 02.06.2018

League of Nations Report, Questions of the Frontier between Turkey and Iraq, September 30th, 1925, https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-400-M-147-1925-VII_BI.pdf, 08.07.2018

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace, British Foreign Office, London, 1923, <https://archive.org/details/recordsofproceed00confuoft/page/n5>, 15.06.2018

MC Sözleşmesi, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp, 07.08.2019

P.C.I.J. Series B., No. 12, Collection of Advisory Opinions, Article 3 Paragraph 2 of The Treaty of Lausanne (Frontier Between Turkey and Iraq), Publication of The Permanent Court of International Justice, Series B, No. 12, November 21st, 1925, http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_12/01_Article_3_du_traite_de_Lausanne_Avis_consultatif.pdf, 09.10.2018

Şekil 1: Irak ve Komşularını Gösteren Harita, http://www.yerbilgisi.com/wp-content/uploads/2011/04/imperiaflex_0_54_0.jpg, 12.09.2018

Şekil 2: 1920 Misak-ı Milli'ye Göre Türkiye Sınırları, <https://i0.wp.com/antlasmalar.com/wp-content/uploads/2017/07/misak%C4%B1-milli-haritasi.jpg?w=872&ssl=1>, 02.05.2019

Şekil 3: 1920 Sevr Andlaşması'na Göre Türkiye Sınırları, <http://www.omurokur.com/wp-content/uploads/2014/07/sevr-antlasmasi-ve-turkiye-e1405930381874.jpg>, 07.08.2019

Şekil 4: Şattularap Haritası, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/38/sattularap-1.jpg>, 09.10.2019

Şekil 5: Irak–Kuveyt Sınırları Haritası, http://4.bp.blogspot.com/-YYZJdUG4is/UA5FaA83qQI/AAAAAAAAA4o/zELVGn_8aAc/s1600/Kuweyt-Siyasi-Harita.jpg, 14.12.2019

Şekil 6: 1913 İngiltere–Türkiye Andlaşmasına Göre Kuveyt Haritası, <https://insamer.com/rsm/images/III.jpg>, 20.12.2019

